

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

Letnik, izdan ob 60-letnici dopisnega člana SAZU
prof. dr. SVETOZARJA ILEŠICA

Tome publié en honneur de M. SVETOZAR ILEŠIČ, membre correspondant
de l'Académie, à l'occasion de son soixantième anniversaire

UREDIL
UREDNIŠKI ODBOR

XXXIX

1967

LJUBLJANA 1967

IZDALO IN ZALOŽILO GEOGRAFSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
S SODELOVANJEM INSTITUTA ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI



VSEBINA — TABLE DE MATIÈRES

Svetozar Ilešič — šestdesetletnik (Ivan Gams)	5
Dar ko Radinja (Ljubljana): Morfogenetske poteze Goriškega polja (z 12 ilustracijami v tekstu)	21
Carastères morphogénétiques du Goriško polje (Poljé de Gorica)	74
Jo že Loj k (Ljubljana): Razvoj mestne aglomeracije Skofje Loke v zadnjih sto letih (s 5 ilustracijami med tekstom)	75
The Development of the Fown Agglomeration of Skofja Loka during the Last Hundred Years	98
Mat jaž Jeršič (Ljubljana): Vpliv turizma na razvoj naselja Bled (z 2 ilustracijama med tekstom)	101
Influence of Tourism on the Development of the Settlement of Bled	122
Mir ko Pak (Ljubljana): Socialno geografska transformacija nekaterih mestnih četrti Ljubljane in Maribora	125
La transformation socio-géographique de quartiers de Ljubljana et de Maribor	141
Razgledi — Notes et Comptes Rendus	145
Književnost — Bibliographie	175
Kronika — Chronique	197

Glej podrobno kazalo na str. 207.
V. le Table des Matières détaillée p. 207.

Uredniški odbor sestavljajo: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, dr. Jakob Medved. Ta letnik je uredil Ivan Gams. Glavni in odgovorni urednik dr. Svetozar Ilešič.

GEOGRAFSKI VESTNIK izhaja v Ljubljani enkrat letno. Rokopisi, časopisi v zameno in knjige v oceno naj se pošiljajo na uredništvo v Ljubljani, Aškerčeva 12. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji sami. Ponatis člankov in slik je mogoče samo z dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira. — Uprava revije je pri Geografskem društvu Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12. — Denarne pošiljke je pošiljati na račun 501-8-288-1 (Geografsko društvo Slovenije).

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

Letnik, izdan ob 60-letnici dopisnega člana SAZU
prof. dr. SVETOZARJA ILESICA

Tome publié en honneur de M. SVETOZAR ILESIC, membre correspondant
de l'Academie, à l'occasion de son soixantième anniversaire

UREDIL
UREDNIŠKI ODBOR

XXXIX

1967

LJUBLJANA 1967

IZDALO IN ZALOŽILO GEOGRAFSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
S SODELOVANJEM INSTITUTA ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

II 42699
+

II 42699

Uredniški odbor:

Dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Vladimir Kokole,
dr. Avguštin Lah, dr. Jakob Medved

Glavni urednik:

dr. Svetozar Ilešič



PO 2306/1968

SVETOZAR ILEŠIČ — SESTDESETLETNIK



Ta številka Geografskega vestnika je posvečena najvidnejšemu slovenskemu geografu, dopisnemu članu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, predstojniku Inštituta za geografijo SAZU, svetniku Inštituta za geografijo univerze, rednemu profesorju Oddelka za geografijo in, ne nazadnje, glavnemu uredniku naše revije, dr. Svetozarju Ilesiču, ki je 8. junija 1967 praznoval svoj šestdeseti rojstni dan.

Šestdesetletnica ni prilika, da bi ovrednotili celotni življenjski opus jubilaranta, ker še ni končan. Je pa tak mejnik, da se je treba ustaviti ob prehojeni poti, zlasti, če se v tej poti zreali razvoj domače geografije vobče.

To, kar v seznamu Ilešičevih objavljenih del — ta je na koncu teh uvodnih misli — najbolj preseneča, ni samo številčnost objav, ampak tudi pestrost obravnavane snovi. V tej pestrosti se odraža delovanje v okvirih malega naroda, ki spričo malega števila geografov zahteva, da se vsak udeleži na številnih področjih svoje stroke in izven nje. Vkljub tej pestrosti in čeprav se nekatere obravnavane panoge ciklično vračajo v ospredje jubilarntovega zanimanja, moremo le ločiti v štiridesetletnem javnem udeleževanju vsaj tri glavna razdobja.

Prvo je razdobje formiranja Ilešiča kot znanstvenika in človeka v predvojni dobi. Naslednjemu razdobju daje glavni pečat popularizacija geografije v javnosti in pedagoško delo na univerzi. Za tretje razdobje, v katerem ga je doletela šestdesetletnica, pa je značilno idejno usmerjanje in mentorstvo.

Od teh treh razdobj je za formiranje Ilešiča kot človeka in znanstvenika najvažnejše prvo. Ilešič je preživel študentska leta na ljubljanski univerzi (1925 do 1930) v razdobju, ko si je mlada slovenska geografija iskala nova pota razvoja pod vodstvom prof. Antona Melika, ki je l. 1927 prevzel predstojništvo takratnega geografskega inštituta na univerzi. Melik je bil sicer učenec dunajske geografske šole, a je predvsem iz medvojnega in povojnega nacionalnega odpora proti severnim sosedom usmerjal svoje učence in sodelavce v druge kulturne in geografske kroge. Za Ilešiča, ki je postal l. 1933 Melikov asistent, je bila taka usmeritev koristna in prirodna. Saj je bil sin znanega ilirca in univerzitetnega profesorja Frana Ilešiča in je bil tako že po družinskih vezeh čustveno vezan na jugoslovansko skupnost in preko nje na ostale slovanske narode, zlasti na rojstno pokrajino svojega očeta, na Pomurje. Da bi kot protiutež severni usmerjenosti ustvaril vzhodno-zahodno orientacijo, je Melik poslal svojega asistenta l. 1936 na enoletno študijsko izpopolnjevanje v Francijo.

To so zgodovinski okviri, ki so ob jubilarntovih osebnih lastnostih, zlasti daru za jezike, omogočili razvoj svojstev, ki so Ilešiču lastna v vsem delovanju: poznavanje metod dunajske šole in njenih dosežkov, ki jih je ustvarila pri raziskovanju slovenske zemlje, obenem pa neposredna vključitev v evropski geografski razvojni krog.

Če ocenjujemo trajne znanstvene dosežke jubilarntovega dela, moramo upoštevati že omenjene omejene možnosti v okviru majhnega naroda. K temu se pridružuje še mentaliteta njegovega mentorja, da se more vsak geograf uspešno udeleževati na vseh geografskih področjih. To dvoje nam pojasni priloženi seznam objavljenih del, v katerem najdemo Ilešiča kot avtorja agrarno-geografskih, geomorfoloških, poleogeografskih (Banja Luka), demogeografskih, gospodarsko-geografskih in regionalno geografskih študij in to že v prvem, manj kot dva desetletja dolgem razdobju. Taka širina more pri majhnem narodu ustvariti dobro poznanega vsestranskega geografa, je pa velika ovira za tak poglobljen študij, da bi pomenil doprinos k razvoju svetovne geografije. Če je Ilešič vkljub temu tudi na tem

področju uspel — in to bo podčrtano kasneje — je to znak nekaterih njegovih odličnih znanstvenih kvalitiet.

Po drugi svetovni vojni se je tedanji Geografski inštitut in današnji oddelek za geografijo FF vsestransko razmahnil, vendar bolj po vpisanih študentih kot po predavateljih. Ilešiču, ki je postal l. 1947. izredni in 1950. redni profesor, so zato pedagoške naloge občutno porasle. K temu se je pridružila še zadržanost predstojnika inštituta in predsednika Geografskega društva prof. Melika, kar mu je nalagalo mnogo javnosti malo poznanega in priznanega dela. In to v tisti življenjski dobi, ko so znanstveniki navadno najbolj plodni. Vkljub vsemu temu je bilo prvo desetletje po osvoboditvi glede objav najbolj plodno razdobje. Tedaj izda Ilešič skripta za predmete, ki jih predava (kartografijo ozir. matematično geografijo, geografijo tal, geografijo rastja, hidrografijo in oceanografijo, antropogeografijo, zgodovino geografije). L. 1950 izidejo Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem in po več kot desetletnem premolku se spet loti nekaterih fizično-geografskih problemov. Če k temu dodamo še zajetno serijo priručnikov tujih zemljin, ki je izhajala pri Državni založbi, uvidimo, da si je tedaj Ilešič naložil več dela kot ga zmore njegovo zdravje.

Po tej prehojeni poti stopi v ospredje Ilešičevega zanimanja vprašanje, kaj je geografija in katero mesto naj zavzema v sklopu sorodnih znanstvenih ved. Ta razvojna faza sovпада z naraščajočo vlogo mentorstva, ki je dobilo konkretno obliko v l. 1961 nastalem Inštitutu za geografijo univerze v Ljubljani. Ta inštitut brez njegove pomoči najbrž ne bi nastal in ne obstal. Ilešičevo poznavanje in zveze z inozemskimi geografskimi krogi so pripomogle, da se je Inštitut kmalu vključil v mednarodno delitev dela pri raziskovanju agrarne pokrajine (glej članek Biegajla med Razgledi te številke GV). L. 1966 se mentorstvo razširi še na Inštitut za geografijo SAZU, ki mu je postal predstojnik.

Po teh okvirih se laže lotimo Ilešičevega znanstvenega dela po geografskih panogah.

Prva Ilešičeva razprava ima naslov Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane (GV 1929/30). V njej se Ilešič predstavi z nekaterimi potezami, ki so značilne za ves njegov literarni opus: jasno opredeljena tematika, preprost način posredovanja zaključkov in lahko razumljiv jezik. Piscu gre predvsem za besedno posredovanje spoznanj. Ne stremi za bogato ilustracijo gradiva, ne za jezikovnimi efekti. Študij vaškega tločrta in zemljiške parcelacije po franciscejskem katastru ter razvoj od tedaj do najnovejše dobe je glavna metoda dela. Proučevani teritorij razširi preko meja Ljubljane na vzhodno Gorenjsko (GV 1953), na Ljubljansko polje in njegovo obrobje (GV 1954). Nato s pisanjem razprav te vrste preneha do konca druge svetovne vojne. Da ni nehalo tudi zanimanje, dokazuje obnovljena serija po vojni (»Kmečka naselja na Primorskem«, »Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem«). Toda to so le drobci, kajti tematika je medtem že dozorela za prvo samostojno monografijo o zemljiški

razdelitvi na Slovenskem: l. 1950 izidejo pri SAZU »Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem«. V njem se avtor pokaže ne samo kot temeljit poznavalec slovenskih geografskih in zgodovinskih razmer (mimo-grede, na ljubljanski univerzi je Ilešič diplomiral iz zgodovine kot B-predmeta), ampak tudi dosežkov takega raziskovanja po svetu in pereče problematike. Oba vidika, teorija in domače razmere, sta si navidezno enakovredna in se medsebojno dopolnjujeta. Toda pri tem je težnja, z dosežki lastnega dela pomagati pri razčiščevanju vprašanj o nastanku različnih sistemov zemljiške razdelitve v Evropi, tako poudarjena, da knjiga sili preko slovenskega kroga. Čeprav je Ilešič l. 1951 sprejel za to knjigo Prešernovo nagrado in čeprav je imela potencialno vrednost za vključitev v temelje nadaljnjega razvoja evropske agrarne geografije, zaradi slovenskega jezika ne bi dosegla tega namena, če se njen avtor po vojni ne bi osebno udeleževal mednarodnih geografskih zborovanj in na njih ne bi vzbudil pozornosti s svojimi delovnimi dosežki. Ni se čuditi, če je zaradi vsega tega prišlo do ponatisa knjige (prevod in dopolnitev je opravil avtor sam). Bolj presenetljivo pa je, da je ponatis izšel v nemščini v Münchenu, kjer je pred vojno Jugovzhodni inštitut združeval znanost in šovinizem. Zakaj kot eden glavnih Ilešičevih zaključkov je zahteva po zavrnitvi pretiranih germanskih etničnih razlag za nastanek sistemov zemljiške razdelitve na Slovenskem in drugod. S prevodom v mednarodni jezik se je knjiga (pod značilnim naslovom *Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung. Münchner Geographische Hilfe*, zv. 16, 1959) kot prvo slovensko geografsko delo polnopravno vključila v rast evropske (agrarne) geografije. Kritiki so ugodno ocenili zlasti točnejšo opredelitev prehodnih zemljiških oblik (npr. ocena H. Jägerja v *Erdkunde*, zv. XV, 2, 1961). Naša dežela prehodov mu je nudila za to opredelitev obilo gradiva. Drugo teoretsko vrednost vidijo kritiki v ugotovitvah o spreminjanju sistemov po nastanku v srednjem veku. Z Ilešičevimi Sistemi je slovenska geografija prvič prestopila meje domovinoznanstva (mišljeno v dobrem smislu besede!) in se vključila v mednarodno geografsko areno.

V tujini poznajo Ilešiča predvsem po »Sistemih«, v Jugoslaviji pa tudi po številnih drugih agrarnogeografskih študijah. Prav za prav so v dokajšnji meri agrarno geografske in geografske vobče tudi tiste razprave, ki po naslovu nakazujejo samo en problem (npr. *Planine ob Dolenji Zilji* GV 1951, *Agrarna prenaseljenost Slovenije*, 1940, *Agrarna obljudenost na Koroškem*, 1946 itd.). Tudi te razprave odlikuje široka razgledanost po svetovni geografski literaturi in zato ni čudno, če Ilešiča cenimo kot enega od vodilnih jugoslovanskih geografov. (Glej I. Crkvenčiča članek »Ob priliki 60-letnice rojstva prof. Svetozarja Ilešiča« v Zborniku radova prvog Jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji.) Postal je eden prvih zagovornikov kartiranja izrabe tal v naši državi. To zamisel je mogel uresničiti šele novi Inštitut za geografijo univerze, ki mu je Ilešič mentor, čeprav ubira samosvojo razvojno pot. Vso razgledanost po tujih in domačih poteh agrarne geografije razodeva morda še najbolj jubilatov referat na

I. jugoslovanskem simpoziju agrarne geografije v Mariboru. Objavljen je v zborniku, ki je posvečen Ilešičevi šestdesetletnici.

Če smo pri družbeni geografiji lahko ugotovili zemljiško razdelitev kot osrednji motiv Ilešičevega raziskovanja, s katerim je prodril preko naših meja, vidimo pri njegovem fizično-geografskem delu, da je bolj razdrobljeno, brez rdeče niti in bolj priložnostno. S tem še ni ničesar rečenega o njegovi kvaliteti.

Fizično-geografske objave je pričel s »Terasami na Gorenjski ravnini« (GV 1955), ki so še danes pogosto citirano delo. Sledi »Nekaj smernic v sodobnem morfogogenetskem proučevanju« (GV 1956—1957), ki je plod enoletnega študijskega bivanja v Parizu. Vtis je bil, da si bo Ilešič po sugestijah svojega mentorja pridobil enako razgledanost po svetovni geomorfologiji kot kasneje po problemih agrarne geografije. Toda kasneje se Ilešič ne loti več fizično-geografskega raziskovanja vse do petdesetih let, ker je njegovo zanimanje drugače, v družbeni geografiji. Toda vsako delo, ki ga je kdaj Ilešič moral vzeti v roke, mu prirase k srcu. Tudi geomorfologija. To dokazujejo povojna leta. V času največje zaposlenosti in najštevilnejših objav po vojni najde Ilešič čas in voljo, da objavi v Geografskih vestnikih 1947 do 1951 nekaj hidrogeomorfoloških in hidrogeografskih razprav. V prvi, v »Rečnih režimih v Jugoslaviji«, se pokažeta dve največji odliki: poznavanje problematike po svetu in pionirska obdelava domačih razmer s ciljem, napraviti pregled. Naslednji dve razpravi pomenita preverjanje P. Jovanovića teorije o podolžnih rečnih profilih, ki je bila tista leta predmet diskusij v tuji literaturi. Preizkusil jo je na Soči in zgornji Savi. Glede na vloženo delo sta dali ti dve razpravi morda od vseh objav najmanj uspeha in odziva. Vzrok ni morda v slabši kvaliteti obdelave, temveč v sporni Jovanovićeви teoriji sami in ker bi morali biti razpravi glede na cilje objavljeni v kaki tuji in ne v domači reviji.

Med Ilešičevim prispevkom k razvoju regionalne geografije Slovenije in prispevkom k razvoju slovenske regionalne geografije so bistvene razlike. K poznavanju Slovenije je sicer prispeval z vsemi svojimi tematskimi študijami o slovenskih krajih in pokrajinah. Toda takih razprav, ki bi jih lahko označili za krajevne ali pokrajinske monografije (kot so npr. njegovo Škofjeloško hribovje, GV 1938, Banja Luka, GV 1939, Ljubljana, Geografski horizont 1959) ali za regionalno-geografske, je malo in bi jih lahko sešteli na prste. Drobnih opisov sicer ne manjka (glej Krajevni leksikon Dravske banovine in povojno Enciklopedijo Jugoslavije), toda vendar se vprašamo, ali mu ne leži drobno nabiralniška geografija brez povezovanja s široko problematiko, ali pa je povpraševanje po domovinoznanskih geografskih opisih Slovenije in slovenskih pokrajin na slovenskem knjižnem trgu zadovoljeval kdo drugi.

Jubilantov doprinos k slovenski regionalni, zlasti teoretski geografiji pa je bistveno večji. Predvsem mu gre zasluga za razčiščevanje, kaj je pokrajina in katere so metode geografske regionalizacije, kar je zelo pereča problematika. Glede teh metod je značilno naslednje:

čeprav je Ilešič zagovornik enotne geografije, le odstopa od zahtev po metodi homogene geografske regionalizacije. Na drugi strani spet ne odobrava preveč razdrobljenih regionalizacijskih metod, temveč se ogreva za dve bolj kompleksni, za fiziognomsko regionalizacijo in ekonomsko — geografsko regionalizacijo (slednjo v dveh variantah, po metodi ekonomske homogenosti in metodi ekonomske funkcionalnosti, glej Zbornik radova V. kongresa geografov FNRJ). Iz teh pozicij je izvedel regionalizacijo Slovenije (GV 1958) in Jugoslavije (GV 1961). Že prej pa je poljudno opisal slovenske pokrajine in opis objavil v tisti številki Geografskega obzornika (2, 1956), po kateri je bilo po izidu največ povpraševanja.

Ilešič je najgloblje zaoral na polju agrarne in regionalne geografije. Regionalni geograf ni samo zato, ker na Oddelku za geografijo FF predava starejšim študentom regionalno geografijo sveta in ker je, kot smo že omenili, avtor številnih razprav o slovenskih krajih, temveč predvsem zaradi plodnega delovanja na področju geografije tujih dežel in kontinentov.

Vrsta regionalnih opisov se začena z l. 1947, ko je priredil Vitverjevo Gospodarsko in politično geografijo sveta. K prejšnji trditvi: vsako delo, ki se ga Ilešič loti, se mu priraste k srcu, lahko pridamo še eno: čim bolj se Ilešič nasloni na lastne noge, tembolj je njegovo delo tehtno. To dokazujejo nadaljnje knjige o tujih celinah: 1952 gospodarska geografija Amerike, 1957 Afrika, Južna Azija, Avstralija in Oceanija ter v številnih izdajah ponatisnjene gospodarske in politične geografije sveta za potrebe srednjih šol. Te knjige so obogatile knjižnice predavateljev geografije in slovenskih inteligentov vobče. Pomenijo temelj slovenske geografske literature o tujih zemljinah in se odlikujejo zlasti po metodični sistematiki in po urejenem imenoslovju.

V prvih povojnih letih, ko so si naše znanstvene vede z geografijo vred iskale nove ideološke osnove, se je začelo Ilešičevo zanimanje za teoretsko geografijo, ki še vedno traja. V GV 1948—1949 je izšel v Obzorniku GV prvi »glas« o načelni problematiki geografije kot odmev na diskusijo v Sovjetski zvezi in v Franciji. V naslednjem letniku GV jubilanat že pripiše takemu »glasu« tudi svoje mnenje, ki je zagovor enotne geografije. Moto Ilešičevega prizadevanja pri razčiščevanju bistva geografske vede je: če delimo geografijo na fizično, družbeno, na demogeografijo itd., s tem geografiji kopljemo grob. Zakaj geografija obstoja le enotna ali pa je ni.

Doslej navedena dela bi lahko napisal vsak nadarjen in deloven geograf brez posebnih moralnih kvalitiet. Toda v Ilešičevi bibliografiji najdemo obilo takih objav, ki jih moramo presojsati bolj kot dolg jubilanta do svojega časa in do družbe kot pa odraz njegovih znanstvenih ambicij. V tem drobnem, a izredno obsežnem gradivu je skrita jubilantova lastnost, da se kot človek, ki živi z družbenimi dogodki doma in po svetu, in kot geografski strokovnjak odziva na dogajanje okoli sebe s peresom v poljudno znanstvenem in dnevnem časopisju.

Seznam teh časopisov, ki jim je bil ali jim je še Ilešič sotrudnik, je precejšen in sega od Misli in dela (npr. »Osnove in cilji geopolitike«) preko Proteusa, Planinskega vestnika do sedanjih Naših razgledov in Dela. Seveda je v ospredju dogajanje v geografiji, ki mu z neverjetnim številom poročil in ocen pomembnejših del drži ogledalo že cela štiri desetletja. Velika večina teh ocen in poročil je našla prostor v Geografskem vestniku od l. 1928. Ker se drži načela, da je treba o udeležbi na mednarodnih zborovanjih doma usino ali pismeno (ali oboje) poročati, nas jubilent že vrsto let s predavanji v Geografskem društvu ali s poročili v naši reviji obvešča o geografskem življenju drugod, zlasti na Poljskem. Tam je bil že sedemkrat in je sprejel za zasluge za poljsko-jugoslovansko sodelovanje častno članstvo Poljskega geografskega društva.

Naj navedem še en dokaz, kako se Ilešič ni odtegoval delu, za katerega je menil, da ga potrebuje od njega družba. Takoj po zadnji vojni, ko diplomati začrtujejo slovenske državne meje, se Ilešič zavzema za narodnostne pravice v opisih Koroške in Trsta z okolico. Ko v povojnih letih na raznih pedagoških zborovanjih — na njih le malokdaj manjka tudi Ilešič — govorimo o novih smereh geografije v šoli, in o tem, da nove smeri novi učbeniki ne izražajo v dovoljni meri, se jubilent loti tudi pisanja srednješolskih učbenikov, skraja po tujih, potem pa povsem po svojih metodah. Po njegovih šestih izdajah »Gospodarske in politične geografije sveta« je dobilo znanje o tujih deželah velik del povojne srednješolske generacije. Prav zdaj, v letu Ilešičeve šestdesetletnice, naše šole težko čakajo na njegov najnovejši učbenik o geografiji. To ni več stereotipen šolski učbenik, temveč je zbir izkušenj in spoznanj štiridesetletnega oblikovanja geografskih metod in ciljev. Predstavlja to, za kar se je jubilent leta in leta potegoval s pisanjem člankov o teoretskih zasnovah geografije.

Že omenjeno lastnost, da se ne umika potrebam časa in družbe, lastnost, ki nam jubilanta približuje tudi po človeški plati, dokazujejo številne, vselej delovne funkcije, ki jih je sprejel in izvrševal. Naj na kratko povzamemo nekatere iz njegovega življenjepisa za povojna leta: lahko bi rekli doživljenjski odbornik Geografskega društva je bil v povojnih letih tudi njegov tajnik in v letih 1957 — 1960 ter 1962 — 1964 njegov predsednik; vsa povojna leta član uredniškega odbora, nato sourednik in po l. 1959 tudi formalno glavni urednik naše revije Geografski vestnik; l. 1950 dekan Prirodoslovno-matematične fakultete, v razdobju 1950-52 prorektor univerze in v študijskem letu 1953-54 ponovno dekan Prirodoslovno-matematične fakultete. K tem se priključujejo funkcije v Zvezi geografskih društev Jugoslavije, v Nacionalnem komiteju za geografijo pri zveznem svetu za koordinacijo znanstvenega dela v Beogradu, pri Urbanističnem društvu Slovenije, pri raznih komisijah Sklada Borisa Kidriča, v Svetu za šolstvo v Ljubljani v l. 1960-65, je bil predstojnik Oddelka za geografijo FF. In še in še bi lahko naštevali funkcije, v katerih je Ilešič vlagal svoje delo in izkušnje.

Kaj imamo slovenski geografi z Ilešičem? Strokovnjaka, ki pomeni v razvoju slovenske geografije nov kvalitetni napredek: poglobljenost, ki je postala v sedanji stopnji razvoja potrebnejša kot pa ekstenzivna širina. V njem imamo geografa, ki se je v svoji karieri hote ali nehote loteval problemov z zelo številnih geografskih področij in ki zdaj, morda edini med nami, spremlja razvoj slovenske geografije v vseh njenih vejah, kar je obenem kvalifikacija za mentorstvo in koordinacijo. V Ilešiču imamo kolega, ki se z leti ni nehal udeleževati naših strokovnih zborovanj in ki živi z nami. Ko je prerasel v svoji stroki slovenske meje, si je in si še prizadeva, da bi povezal z evropsko geografijo tudi slovensko raziskovalno tvornost. Ne nazadnje pa imamo z njim sočloveka, ki najdemo pri njem razumevanje in pomoč, če se mu le približamo človeško. Zato mu želimo, da bi našel v sebi ne samo zdravja, temveč tudi zaupanje vase in vero v svoje poslanstvo. To mu želimo, ker želimo dobro naši slovenski geografiji.

Ivan Gams

BIBLIOGRAFIJA PROFESORJA DR. S. ILESIČA DO POLETJA 1967

I. Razprave, knjige in učbeniki

- Prvotna kmetijska naselja v območju Velike Ljubljane — GV V-VI/1929—1930 str. 154—160.
 Planine ob dolnji Zilji — GV VII/1931 str. 120—149.
 Kmetijska naselja na vzhodnem Gorenjskem — GV IX/1933 str. 3—94.
 Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju — GV X/1934 str. 88—102.
 Regionalizem v Jugoslaviji — Ruch regionalistyczny w Europi I, Warszawa 1934. str. 356—364.
 Terase na Gorenjski ravnini — GV XI/1935 str. 152—167.
 Geografski pregled Slovenske Krajine — Slovenska Krajina, zbornik 1919 do 1934 str. 5—12, Beltinci 1935.
 Obradjena zemlja u Sloveniji — Glasnik geografskog društva, Beograd, sv. XXI/1955 str. 29—39.
 Nekaj smernic v sodobnem morfogenetskem proučevanju — GV XII—XIII/1936—1937 str. 114—156.
 Skofjeloško hribovje (Geografski opis Poljanske in Selske doline) — GV XIV/1938 str. 48—98.
 Banja Luka — GV XV/1939 str. 36—54.
 Slovenska Ziljska dolina — Planinski vestnik, Ljubljana, XXXIX/1939 str. 149—166.
 Prirast stanovništva na području Savske banovine od 1880—1931 god. — Hrvatski Geografski Glasnik, Zagreb 1939, br. 8—9—10 str. 85—94.
 Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Tekst napisal Svetozar Ilesič. Izdal Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani, Zbirka studij št. 5. Izdelal Geografski inštitut na Univerzi v Ljubljani. Ljubljana 1939 str. 9—37.
 Prirastek prebivalstva na ozemlju Jugoslavije v dobi 1880—1931 — GV XVI/1940 str. 5—25.
 Agrarna prenaseljenost Slovenije — Tehnika in gospodarstvo, VI/1940 str. 60—70.
 The population Development of Trieste and its Environs. — Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions, Ljubljana 1946 str. 9. — Isto je izšlo tudi v francoščini in nemščini.
 Agrarna obljudenost na Koroškem — GV XVIII/1946 str. 22—36.
 Geografski opis Koroške — Koroški zbornik, Ljubljana 1946 str. 9—42.
 Rečni režimi v Jugoslaviji — GV XIX/1947 str. 1—111.
 Kmečka naselja na Primorskem — GV XX—XXI/1948—1949 str. 217—251.
 Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem — SIEtn I/1949 str. 72—81.
 Naša nova zapadna meja — Kongres geografa Jugoslavije Rijeka—Pula—Gorica 3.—8. oktobra 1949, Zagreb 1950 str. 29—41.
 Podolžni profil Soče — GV XXIII/1951 str. 41—67.
 Les systèmes parcellaires des champs en Slovénie, Proceedings, VIII th General Assembly — XVII th Congress, International Geographical Union, Washington 1952 str. 629—635.
 Podolžni profil zgornje Save — GV XXV/1953 str. 27—43.
 Slovenske pokrajine — GeOb III/1956 str. 25—38.
 Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950, Dela 2. Inštitut za geografijo SAZU str. 119.
 Gospodarska in politična geografija sveta. Na osnovi knjige A. Vitver »Ekonomska geografija kapitalističnih strani in drugih virov. Ljubljana 1947 str. 420.
 Privredna i politična geografija sveta. Preveo Husein S. Brkić Svijetlost, Sarajevo 1949 str. 417.
 Gospodarska geografija sveta. Druga, dopoljena izdaja. Ljubljana 1952 str. 412.
 Gospodarska geografija Amerike, Ljubljana 1952 str. 484.
 Problèmes géographiques la redivision administrative de la Yougoslavie. — La géographie et la planification régionale en Yougoslavie, XVIII Congrès International de Géographie, Brésil 1956, Résumé des Communications, Rio de Janeiro 1956 str. 188, 206 (ker se avtor ni mogel udeležiti kongresa, so bili objavljeni le izvlečki referatov.).
 Afrika, Južna Azija, Avstralija z Oceanijo in južnim polarnim svetom. — Ljubljana DZS (T LdP) 1957, 690 + (II) str.
 Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. — GV XXIX—XXX/1957, 1958 str. 85—140.
 Gospodarska in politična geografija sveta. Tretja močno predelana izdaja. Ljubljana DZS (BT) 1959, 352 str.
 Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung, Regensburg. Im Verlag Michael Lassleben Kallmünz 1959, 132 str.
 (Münchner Geographische Hefte 1959 Heft 16. Materialen zur Agrargeographie V.)
 H geografiji agrarne pokrajine na prekmurskem Goričkem. — GV XXXII/1960 str. 97—110.
 Gospodarska in politična geografija sveta. Četrta izdaja. Ljubljana DZS (BT) 1960, 350 + (II) str.

- Die jüngerer Gewannfluren in Nordwestjugoslawien — Geografiska Annaler XLIII/1961 št. 1—2 str. 130—137.
- Geografska regionalizacija Jugoslavije. — GV XXXIII/1961 str. 5—25.
- Skupno s F. Černetom: Uvod v spoznavanje družbe. Ljubljana CZ (T LdP) 1962. 480. str. 8°.
- Gospodarska in politična geografija sveta. Peta izdaja. Ljubljana DZS (BT) 1962. 390 — (II) str.
- Ekonomska regionalna geografija sveta. — I. Beograd. Zavod za izdavanje udbenika SR Srbije. (Beograjski grafički zavod) 1963. 576 str.
- Gospodarska in politična geografija sveta. — Šesta izdaja. Lj. DZS. (Celjski tisk) 1964 350 + (II) str.
- Geografske karakteristike Slovenije in njenih pokrajin. Lj., Cikl. 1965. 21 + (IV) str. 4°.
- (Predavanje na seminarju slovenskega jezika, literature in kulture 30. VI.—10. VII. 1965).
- Gospodarska in politična geografija sveta. — Sedma izdaja. I. del: Evropa s Sovjetsko zvezo. Lj. DZS (T. J. Moškrič) 1966. 163 + (III) str.

II. Krajši strokovni prispevki in članki

- Rezultati ljudskega štetja v Grčiji z dne 15.—16. maja 1928 — GV IV/1928 str. 130.
- Prebivalstvo Rusije po štetju z dne 17. decembra 1926 — GV IV/1928 str. 131—132.
- Nova vatikanska država — GV V—VI/1929—1930 str. 196.
- Najvažnejše ekspedicije v poslednji dobi — GV VII/1931 str. 165—168.
- Planšarske planine na Slovenskem — PIV XXXIV/1934 str. 16—22.
- Osnove in cilji geopolitike — MiD V/1939 str. 194—210. (Predavanje, ki ga je imel avtor 8. marca 1939 na ljudski univerzi).
- Iz današnje Dobrudže — MiD V/1939 str. 259—264.
- Pogled v Alzacijo — LjZ LIX/1939 str. 377—379.
- K študiju depopulacije v Skofjeloškem hribovju — GV XVI/1940 str. 127—128. Izpolnitev avtorjeve študije »Skofjeloško hribovje« z novimi podatki.
- Pregled Slovencev v Evropi in izven nje. — Koledar obramb. društva Sv. Cirila in Metoda. Ljubljana 1940 str. 50—51.
- Romunski problemi: Besarabija — MiD VI/1940 str. 83—89.
- Romunski problemi: Transilvanija — MiD VI/1940 str. 124—129.
- Sodobna politika »prostorac« — MiD VII/1941 str. 39—45.
- Današnja Rusija — SSSR — Vodnikova pratika 1941 str. 65—72.
- O kartografskih projekcijah. (Kako nastane osnovna mreža zemljevida) — Pr VIII/1945—1946 št. 6—7, str. 129—133; št. 8—9, str. 174—180.
- Nekaj beležk o svetovni geografiji med vojno in po njej — GV XVIII/1946, str. 178—186. Ob-ravnavana je dejavnost geografov v ZSSR, na Poljskem, v CSR, v Franciji in v Belgiji.
- Nova geografija Bolgarije — GV XIX/1947 str. 152—154.
- Geografske osnove za turizem v Sloveniji — Turizem in gostinstvo, Ljubljana, I/1947 str. 5—7.
- Osvobjene gore — PIV IV—XLVIII/1948 št. 1 str. 1—10.
- Priroda in gospodarstvo na Kitajskem — Vprašanja naših dni, Ljubljana 1949, št. 9 str. 151—157.
- Kontinenti bodočnosti — Ob VI/1951, št. 2, str. 95—103. Predavanje na ljudski univerzi.
- Šetlje v Zedinjenih državah Amerike dne 1. aprila 1950 — GV XXIII/1951 str. 234—236.
- Mednarodna proučitev kmetijskega izkoriščanja tal — GV XXIV/1952 str. 204—205.
- Sueško vprašanje — Ob VII/1952, št. 2 str. 88—103.
- Kaj je zalivski tok — Pr XV/1952—1953 št. 9 str. 253—259.
- S poči po Ameriki — 7 dni, III/1953 (9. januarja), št. 1, (16. januarja) št. 2 in (23. januarja) št. 3.
- Grčija in Turčija, naši prijateljski sosedi — Ob VIII/1953 št. 2 str. 79—86.
- Britanska Gvajana, malo znana dežela prebujajočega se kolonialnega sveta — Ob VIII/1953 št. 8, str. 328—331.
- Med industrijsko in farmersko Ameriko. Višji iz države Wisconsin (ZDA) — Ob VIII/1953 št. 9—10 str. 381—385.
- Medvojni in povojni proces industrializacije ZDA v geografski luči — GV XXV/1953 str. 207—210.
- Industrija v novi Kitajski — GV XXV/1953 str. 214—215.
- Uranova ruda v svetu — GV XXV/1953 str. 220—221.
- Nova krajevna imena v Bolgariji — GV XXV/1953 str. 221.
- Prebivalstvo Jugoslavije po prvih rezultatih popisa z dne 31. marca 1953 — GV XXV/1953 str. 221—222.
- Rast prebivalstva na svetu in vprašanje njegove prehrane. NRazgl II/1953 (31. januarj), št. 2 str. 7—8.
- Etiopija, afriška trdnjava svobode — Ob IX/1954 št. 5 str. 186—190.
- Za skupnost slovenskega Pomurja! — 7 dni, V/1953 (28. I.), št. 4 str. 49—50.
- Spomini na nekdanje in pogledi na današnje Pomurje — Pomurski tednik, Murska Sobota, VII/1955 (7. VII.), št. 27 str. 24.
- Za skupnost slovenskega Pomurja! — Ge Ob II/1955 št. 5 str. 1—2.
- Gospodarski geografski pogled na Koprsko primorje — GeOb II/1955 št. 4 str. 1—3.
- Zemljepisno izraze: Področje—območje—predel—prostor—pokrajina—krajina—regija—dežela—bazen. Puščava—pustinja. Mehanično preperavanje. Zemljina—ceлина—kopno. GeOb III/1956 št. 1 str. 16—19.
- Dobrač, podrti gora nad slovensko zemljo — PIV LVI/1956 str. 56—63.
- Problemi Pomurja v geografski osvetlitvi. — Svet ob Muri II/1957 št. 1 str. 1—26.
- Poljski kontrasti, poljske zagonetke in poljski smeh. — NRazgl VI/1957 (31. VII.) št. 16 in (14. IX.) št. 17.
- Geografija na Poljskem. — GV XXIX—XXX/1956—1958 str. 182—189.

- Glavne geografske poteze in problemi Pomurja. — Geografski zbornik (Murska Sobota) 1959 str. 5—29.
- Geografski oris bivše občine Videm ob Ščavnici. — Geografski zbornik (Murska Sobota) 1959 str. 150—158.
- Ljubljana — Geografski Horizont, Zagreb V/1959 št. 4 str. 1—16.
- Pregled razvoja Murske Sobotice. Geografski zbornik (Murska Sobota) 1959 str. 69—80.
- O principima geografske rajonizacije. — Zbornik radova V. kongresa geografa FNRJ u Crnoj Gori 1958 godine str. 311—321.
- Zadaci izučavanja agrarnog pejzaža i agrarnih struktura u Jugoslaviji. — Zbornik radova V. kongresa geografa FNRJ u Crnoj Gori 1958. godine. str. 451—453.
- Novi prispevki k proučavanju geografije in zgodovine agrarne pokrajine. — GV XXXI/1959 str. 158—166.
- Se o »planinice in »gorice. — PIV XVI/1960 št. 3 str. 105—111.
- Z oktobrske poti po Koroškem. — Slov. V — XV (1960) (9. XII.) št. 50 (16. XII.) št. 51.
- Z oktobrske poti po Koroškem. — NRazgl IX/1960 (26. XI.) št. 22 str. 514—515.
- Die jüngerem Gewannfluren in Nordwestjugoslawien — Geografiska Annaler XLIII/1961 št. 1—2 str. 130—137.
- Položaj i zadaci geografske nauke u FNRJ — Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ 1962 str. 41—56.
- L'état actuel et les problèmes des recherches sur l'utilisation du sol en Yougoslavie. Geographical Studies 1962, No 31 str. 181—186.
- Ljubljana. — Opis puta ekskurzije VI. kongresa geografa FNRJ 1961 str. 1—25.
- Put po Ljubljanskoj kotlini. — Opis puta ekskurzije VI. kongresa geografa FNRJ, 1961 str. 26—37.
- Put kroz nisko Slovensko Podravje. — Opis puta ekskurzije VI. kongresa geografa FNRJ 1961 str. 67—80.
- Skupno s Kolenik Emil: Put preko Sotelskog i Donje Savinjske doline. Opis puta ekskurzije VI. kongresa geografa FNRJ, 1961 str. 80—92.
- Studije o kmetijskoj izradi tal u treh vaseh Jugoslavije. Uvod. — GV XXXIV/1962 str. 61—12.
- Za temeljito pripravljeno prostorsko planiranje — NRazgl. XII/1965 (9. XI.) št. 21 str. 426.
- Ekonomski geografski problemi socialističnih dežel. NRazgl. XIII/1964 (5. 9.), št. 17 str. 351.
- L'état et les méthodes des recherches sur la régionalisation économique en Yougoslavie. — Geographia Polonica, Warszawa, 4/1964 str. 123—128.
- Osnovne geografske poteze Savinjske Slovenije — GeOb XI/1964 št. 2 str. 25—27.
- Podrobno proučevanje sodobnega preoblikovanja pokrajin Jugoslavije. — Večer XX/1964 (7. X.) št. 235.
- Znanstveno raziskovalno delo. Filozofska fakulteta in nove oblike raziskovalnega dela. — NRazgl XIII/1964 (11. I.) št. 1 str. 8—9.
- Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. — GV XXXVI/1964 str. 3—12.
- Osnovne napravljenosti ekonomiko — geografskih izsledovanij v Socialističeskoj Federativnoj Republike Jugoslavii. Materiali IV Stezda Geografskego Obščestva SSSR. Simpozijim B. Geografija socialističeskih stran, Leningrad 1965, str. 81—97.
- O pojmu »Srednje Evrope«. — GeOb XIII/1966 št. 1 str. 4—7.
- Dosadašnji pravci i rezultati rada na području međunarodno agrarne geografije. Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija u agrarnoj geografiji u Mariboru od 3.—5. decembra 1964. Ljubljana 1967 str. 44—51.

III. Enciklopedijski prispevki

- Prispevki v Enciklopediji Jugoslavije (Izdanje Leksikografskega zavoda FNRJ, Zagreb).
- Knjiga 1. (MCMLV)
- Ajdovščina, str. 24—25; Bača, 270; Banjšice, 557; Baš Franjo, 584; Baška dolina, 588—589; Baško jezero, 589; Bazovica, 599; Begunje, 411; Begunjsčica, 411; Bela Krajina (geografija), 415—416; Beneška Slovenija, 435—436; Bizeljsko, 615; Blegoš, 625; Boč, 629; Bohinec Valter, 645; Bohor, 647.
- Knjiga 2 (MCMLVI)
- Branik, str. 177; Brda Goriška (geografija), 191—192; Cerčno, 356—357; Čateške Toplice, 546; Cedad (geografija), 547; Črna prst 611; Črni graben, 612; Črnomelj (geografija), 613; Devin (geografija), 697.
- Knjiga 3 (MCMLVIII)
- Divjača, str. 9; Doberdob (geografija), 20; Dobrna, 25—26; Domžale 55—56; Dravinja, 84; Dravograd, 84; Dreta, 87; Geografija (razvoj slovenske geografije), 443—444; Golica (Kavaravanke), 487; Golnik, 487; Golte, 487; Gorica (geografija), 495; Goriška in Gradiška (Goriško—Gradišansko), 497; Gornja Radgona, 502; Gosposvetsko polje (geografija), 509.
- Knjiga 7 (v tisku)
- Ravne, Rajhenburg, Savica, Savnik Roman, Senovo, Slavnik, Slovenija (naselja); Slovenske gorice, Soča, Središče, Sveta gora, Svinja.
- Prispevek »Antropogeografija« v »Medicinski enciklopediji« (Izd. Leksikografskega zavoda, Zagreb str. 469—473).
- Sestavki v Krajevem leksikonu Dravske banovine. — Ljubljana 1937: Ljubljana mesto (geografija) str. 369—370; Maribor mesto (geografija) str. 448; Geografski opis v »splošnem pregledu« za sreze; Kamnik str. 175—177; Litija str. 508—511; Ljubljana okolica str. 334—336; Ljutomer str. 376—377; Maribor desni breg str. 409—411; Ptuj str. 499—501.

IV. Načelna geografska problematika

- Glasovi o načelni problematiki geografije — GV XX—XXI/1948—1949 str. 542—546.
 Ekonomisti in ekonomska geografija v Sovjetski zvezi — GV XXII/1950 str. 218—221.
 Još o ekonomskoj geografiji kao nauci — Univerziteti vestnik, Beograd, III/1950 br. 32—35.
 Nadaljevanje diskusije o fizični geografiji v Sovjetski zvezi — GV XXIII/1951 str. 252—254.
 Nadaljne načelne diskusije o geografiji — GV XXIV/1952 str. 198—204.
 O ekonomskoj geografiji — Kongresi na geografite od FNRJ II, Skopje 1952 str. 105—119.
 Za afirmacijo geografije v življenju in v soli. (Ob drugem kongresu slovenskih geografov v Mariboru). — N Razgl. III/1954 (25. št.) št. 20 str. 8—9.
 Geografska znanost in sola — Sodobna pedagogika, Ljubljana 1954 str. 7—14.
 Za enotnost geografije — GV XXVI/1954 str. 157—161.
 Geografska nauka i škola. Izveštaj o radu IV. kongresa geografa FNRJ Beograd 1956 str. 225—254.
 Beleške o načelni problematiki geografije. — GV XXXI/1959 str. 149—158.
 Socialna agrarna geografija. — GV XXXII/1960 str. 268—272.
 O življenjski upravičenosti geografske znanosti. Ob VI. kongresu geografov v FLRJ v Sloveniji od 27. IX. do 5. X. 1961. NRazgl. X/1961 (4. XI.) št. 21 str. 495—496.
 O pojmu sresničnega geografskega okolja, GeOb IX/1962 št. 3—4 str. 25—25.
 Okrepljeni glasovi za enotnost geografije v socialističnih deželah. — GV XXXV/1963 str. 81—90.
 Aplikirana geografija ali aplikacija geografije? — GV XXXVI/1965 str. 91—100.
 Nekoliko primjedbi na članak Steva Vojnovića o ekonomskoj geografiji i »jedinstvenoj« geografiji. — Ekonomski pregled XV/1964 št. 3—5 str. 254—256.
 Nadaljevanje borbe mišljenj o enotnosti geografije v Sovjetski zvezi. — GV XXXVI/1964 str. 81—88.
 Poljski glas za reintegracijo geografije. — GV XXXVII/1965 str. 157—159.
 Novi prispevki v smeri aplikirane geografije. — GV XXXVII/1965 str. 161—176.
 Dosedanje smeri in rezultati mednarodne agrarne geografije. — GeOb XII/1965 št. 1 str. 11—15.

V. Knjižna poročila (ocene in prikazi)

- Fran Zwitner, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana 1929 — GV V—VI/1929—1950 str. 198—199.
 Stele Fr., Politični okraj Kamnik. Topografski opis I, Sodni okraj Kamnik, Ljubljana — GV V—VI/1929—1950 str. 199.
 Glasnik Geografskog društva, sv. XV., Beograd 1929 — GV V—VI/1929—1950 str. 221—222.
 Posebna izdaja Geografskog društva, sv. 5—7., Beograd 1929 — GV V—VI/1929—1950 str. 222.
 Glasnik Skopskog naučnog društva. Knjiga VI., Skopje 1929 — GV V—VI/1929—1950 str. 225.
 Hrvatski Geografski Glasnik, broj 2, Zagreb 1950 — GV V—VI/1929—1950 str. 225.
 Narodna starina. Casopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena, Sv. 14, 17, 19. — GV V—VI/1929—1950 str. 225—224.
 P. Vujević, Südslawien 1913—28, izšlo v »Geogr. Jahrb.« XLIV, Band, leto 1929—1930 str. 252—288 — GV V—VI/1929—1950 str. 224.
 Naša Slovenačka. Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva, knjiga XI., sveska 6—8, Beograd 1951 — GV VII/1951 str. 168—169. Glavna pozornost je posvečena članku F. Baš, Prometna gravitacija Slovenije.
 Dr. Henrik Tuma, Pomen in razvoj alpinizma. Ljubljana 1950 — GV VII/1951 str. 169—170.
 Jubiläum-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier. Herausgegeben vom Festausschusse der Gottscheer 600-Jahrfeier. Kočevje 1950 — GV VII/1951 str. 176—178.
 Kurt Kayser, Westmontenegro. Eine kulturgeographische Darstellung. Pencks Geographische Abhandlungen III/4, Stuttgart 1951 — GV VII/1951 str. 184—185.
 Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien. A. Pencks Geographische Abhandlungen III/2, Stuttgart 1950 — GV VII/1951 str. 190.
 Glasnik Geografskog društva, sv. XI, Beograd 1950 — GV VII/1951 str. 200.
 Hrvatski Geografski Glasnik, broj 3, Zagreb 1951 — GV VIII/1952 str. 200.
 Heinrich Renier, Zur Siedlungsgeographie von Bosnien und der Herzegovina. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1951, Nr. 1/2 — GV VIII/1952 str. 159.
 Friedrich Papenhuse, Das Vardargebiet. Ein Beitrag zur Landeskunde Mazedoniens. Mitt. d. Vereins für Erdkunde zu Dresden, 1950 — GV VIII/1952 str. 159—160.
 Irmgard Pohl, Beiträge zur Landes- und Volkskunde des Jantragebietes in Bulgarien. Niederösterreich 1952 str. 145 — GV VIII/1952 str. 171—172.
 Glasnik Geografskog društva, sv. VII, Beograd 1951 — GV VIII/1952 str. 172.
 Posebna izdaja Geografskog društva, sv. 8—11, Beograd 1950, 1951 — GV VIII/1952 str. 172—175.
 Atlas Geografskog društva, sv. 1—7 — GV VIII/1952 str. 175.
 Zbirka karata Geografskog društva — GV VIII/1952 str. 175.
 Naš alpinizem. Ljubljana 1952 — GV IX/1953 str. 205.
 Herman Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Städtebaues. Graz 1952 — GV IX/1953 str. 206—207.
 Rado Bednarik, Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica 1952 — GV IX/1953 str. 208.
 Kurt Kayser, Morphologische Studien in Westmontenegro I. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 1952, Nr. 7/8, str. 248—279. — GV IX/1953 str. 215—214.
 Henry Debrave, Autor de la Yougoslavie. Grenoble 1951 — GV IX/1953 str. 216—217.
 Glasnik Geografskog društva, sv. XVIII, Beograd 1952 — GV IX/1953 str. 220.
 Posebna izdaja Geografskog društva, sv. 12, 15, Beograd 1952 — GV IX/1953 str. 220—221.
 Hrvatski Geografski Glasnik, br. 4, Zagreb 1952 — GV IX/1953 str. 221.
 Ivan Vrbovnik, Trnavska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1953 — GV X/1954 str. 188—189.
 Edgar Lehmann, Das Gottscheer Hochland. Grundlinien einer Landeskunde, Leipzig 1953 — GV X/1954 str. 195—196. (Skupaj z Ivanom Simoničem.)

- Ant. Lazić, Podzemne otoke i hidrografske prilike Dabarskog i Fatničkog polja u Hercegovini. Speleološka ispitivanja. Srpska kraljevska akademija, Spomenik LXXIII, prvi razred, 17 Beograd 1935 — GV X/1934 str. 203—204.
- Kurt Kayser, Morphologische Studien in Westmontenegro II. Die Rumpftreppe von Cetinje und der Formenschatz der Karstabtragung. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1934, H. 1/2, str. 26—49, H. 3/4, str. 81—102 — GV X/1934, str. 204—205.
- Bolgarske geografske publikacije — GV X/1934 str. 210—212.
- Saar-Atlas. Justus Perthes, Gotha 1934 — GV X/1934 str. 217.
- Arnold Helm in Minya Gongkar, Forschungsreise ins Hochgebirge von Chinesisch Tibet, Bern—Berlin 1935 — GV X/1934 str. 218—219.
- Glasnik Geografskog društva, sv. XIX, Beograd 1935 — GV X/1934 str. 219.
- Ostala izdanja Geografskog društva v Beogradu — GV X/1934, str. 219—220.
- Hrvatski Geografski Glasnik, br. 5, Zagreb 1934 — GV X/1934 str. 220.
- Dr. Valter Bohinec, Geografija sodobne Evrope, 1 snopič, Ljubljana 1934 — Slovenija IV/1935, št. 19, str. 3.
- Das Königreich Südslawien, Leipzig 1935 — Znanstveni vestnik I/1934—1935 št. 3 str. 47.
- Chataigneau, La Yougoslavie, Izšlo v kolekciji »Geographie universelle» Tome VII, Deuxième Partie — Znanstveni vestnik I/1934—1935, št. 3 str. 47.
- Josef Schmid, Siedlungsgeographie Kärntens, Carinthia, Klagenfurt, 1928, str. 15—74; 1929, str. 134—153; 1934 str. 17—26; 1935, str. 246—262 — GV XI/1935 str. 195.
- Nikola Peršić, Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb. Zagreb 1935 — GV XI/1935 str. 197.
- Lutovac Milisav, La Metohija. Étude de géographie humaine, Paris, 1935 — GV XI/1935 str. 198.
- Glasnik Geografskog društva, sv. XX, Beograd 1934 — GV XI/1935 str. 204—205.
- Posebna izdanja Geografskog društva (zvezek: 15, 16, 17, 18), Beograd 1934 — GV XI/1935 str. 205.
- Hrvatski Geografski Glasnik broj 6, Zagreb 1935 — GV XI/1935 str. 205.
- Näse nove specialne karte 1:100.000 — GV XI/1935 str. 205.
- Zeitschrift für Rassenkunde und ihre Nachbargebiete. Herausgegeben von Egon Freiherr von Eickstedt, Stuttgart 1935, 1. B., 1. H. — GV XI/1935 str. 205—206.
- Anton Melik, Slovenija. Geografski opis I. Ljubljana 1935 — Ljz LVI/1936, št. 3—4 str. 192—196, št. 9—10, str. 497—499; št. 11—12 str. 605—606.
- Zwitter Fran, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, Ljubljana 1935, Historični odsek 5 — GV XIII—XIII/1936—1937 str. 221—222.
- Z. Dugački, Medjimurje. Zemlja i stanovništvo. Izdal Pododbor Matice Hrvatske u Cakovcu 1936 — GV XII—XIII/1936—1937 str. 236.
- Nekaj novih publikacij o jugoslovanskem ozemlju. (Fr. Wollman, Severozapadni Jugoslavija. Kulturne cestopisne črty ze Slovinska, Chorvatska a Slavonie. V Praze 1935; La Yougoslavie d'aujourd'hui, Belgrade 1935; Knjiga o Balkanu I. Beograd 1936. Izdanje Balkanskog instituta — GV XII—XIII/1936—1937 str. 242—245.
- ancel Jacques, Manuel géographique de politique européenne, tome I; L'Europe centrale, Paris, Delagrave 1936 — GV XII—XIII/1936—1937 str. 248—249.
- Glasnik Geografskog društva, Beograd, sv. XXI/1935, sv. XXII/1936 — GV XII—XIII/1936—1937 str. 258—259.
- Jožef Vole, Podkorčn. Critice iz preteklosti vasi in gorenjske Doline, Ljubljana 1938 — GV XIV/1938 str. 150.
- Karlovšek Jože, Umetnostna obrt, Ljubljana 1938 — GV XIV/1938 str. 150.
- Dimo Kazasov, Dnešna Jugoslavija, Sofija 1938 — GV XIV/1938 str. 153.
- Wilhelmy Herbert, Hochbulgarien. I. Die ländlichen Siedlungen und die bäuerliche Wirtschaft. II. Sofia, Wandlungen einer Grossstadt zwischen Orient und Okzident, Schriften des Geogr. Ins. der Univer. Keil, Band IV/1935 str. 316 in Band V/1936 str. 220 — GV XIV/1938 str. 160—161.
- Nova literatura o naših narodnih manjšinah v inozemstvu — GV XIV/1938 str. 170—171. (Bibliografija.)
- Kočeviski zbornik, Razprava o Kočevski in njenih ljudeh — Ljz LIX/1939 št. 5—6 str. 305—307.
- Vinko Möderndorfer, Slovenska vas na Dolenskem, Ljubljana 1938 — Ljz LIX/1939 št. 1—2 str. 91—94.
- Rus Jože, Vaške table in vaška imena. Izredna publikacija Geografskega društva 1938 str. 8 — GV XV/1939 str. 140—141.
- Novi prispevki k proučevanju socialnih problemov slovenske vasi — Ljz LIX/1939 str. 185—187.
- Poroča o teble delih: Jože Kerenčič, Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorinah, Maribor 1939. Iz publikacije pod naslovom »Socialni problemi slovenske vasi, Lj. 1938 pa prikaže tebe prispevke: dr. Ivo Pirc, Asanacija naselja, — in Prehrana prebivalstva; Fr. Baš, Živiljenjski nivo kmeta; Filip Uratnik, Poljedelsko delavstvo v Sloveniji; Hrvoje Maister, Zaposlitev kmetijskega prebivalstva.
- Geografija v spominskih publikacijah ob dvajsetletnici Jugoslavije. (V knjigi z naslovom »Ob dvajsetletnici Jugoslavije, jubilejna številka revije Misel in delo, poroča avtor o 3 razpravah: L. Cermelj, Bilanca našega naroda za mejami; A. Melik, Populacijski problemi Jugoslavije v dobi 1918—1938; Crt, Nagode, Naša komunikacijska mreža, njen razvoj in dopolnitev. Iz Spominskega zbornika Slovenije poroča o teble člankih in razpravah: V. Bohinec, Kje smo in kako smo; S. Kranjec, Slovenci na potu v Jugoslavijo — in Slovenci v Jugoslaviji. Razen teh pa so iz zadnje imenovane publikacije omenjeni še številni drugi članki, ki se dotikajo geografije — GV XV/1939 str. 144—145.
- Priložnik za planince, Ljubljana 1939 — GV XV/1939 str. 145.
- Petar S. Jovanović, Uzdužni rečni profili, njihovi obliki i stvaranje, Beograd 1938 — GV XV/1939 str. 150.
- Borivoje Z. Milojević, Visoke planine u našoj kraljevini, Beograd 1937 — GV XV/1939 str. 147—149.

- Lo spopolamento montano in Italia. Indagine geografico-economico agraria a cura del Comitato per la geografia del Consiglio nazionale delle ricerche e dell'istituto nazionale di economia agraria. O zahodnem delu Julijskih Alp in predgorja pišeta v V. knjigi A. R. Toniolo — U. Giusti, *Le Alpi Giulie*, Roma 1937, v VIII. knjigi U. Giusti, *Relazione generale con una introduzione geografica del prof. A. R. Toniolo*, Roma 1938 — GV XV/1939 str. 153—154.
- Sbornik na IV. kongres na slavnjanskite geografi i entnografi v Sofija 1956. Sofija 1958 — GV XV/1959 str. 156—157.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937. (Splošne pripombe k statističnemu in geografskemu delu.) — GV XVI/1940 str. 129—131.
- Splošni pregled Dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939. Ljubljana 1939 — GV XVI/1940 str. 156—158.
- Karlovec Jože, Slovenski domovi. Ljubljana 1939 — GV XVI/1940 str. 140—141.
- Stiri nove krajevno-zgodovinske knjige: Viktor Kragl, *Zgodovinski drobeci župnije Tržič*, Tržič 1936; Jos. Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939; Fr. Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, 1939; Urankar, *Zgodovina trga Motnika in okraja*, Ljubljana 1940 GV XVI/1940 str. 142—144.
- Bibliografija slovenske kmetijske literature v letih 1919—1938. Sestavila dr. Janko Slebinger in inž. agr. Janez Marentič. Ljubljana 1939 — GV XVI/1940 str. 145.
- Aleksander Bilimović, *Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel*, Ljubljana 1939 — GV XVI/1940 str. 146—147.
- Z. Dugački, *Geografski rasporedjaj Hrvata*. Izdanje »Hrvatske revije«, Zagreb 1? — GV XVI/1940 str. 148.
- Pregled nove književnosti o naših mejnih vprašanjih — GV XVIII/1946 str. 187—195. Vsebuje seznam 54 del. Za geografijo važnejša dela so ob kratkem tudi karakterizirana.
- Ivan Rakovec, *Razvoj porečja v Polhograjskih dolomitih*. Zbornik Prirodoslovnega društva, zv. 4, Ljubljana 1946 — GV XVIII/1946 str. 199.
- Nekaj o novih knjigah in revijah iz svetovne geografske književnosti — GV XIX/1947 str. 163—171. (Govora je o Sovjetski zvezi, Poljski, Češki, Bolgariji in Franciji.)
- Sovjetska knjiga o šolski metodiki ekonomske geografije — GV XIX/1947 str. 175—176.
- Knjiga o Sovjetski zvezi. — Ob III/1948 št. 10 str. 426—430. Poročilo o knjigi: Zoran Hudales, *Sovjetska zvezi*.
- Anton Melik, *Jugoslavija*. Zemljepisni pregled. Ljubljana 1948 — GV XX—XXI/1948—1949 str. 353—357.
- Branislav Bukurov, *Dolina Tise u Jugoslaviji*. Posebna izdanja Srpskog Geografskog društva, sveska 25, Beograd 1948 — GV XX—XXI/1948—1949 str. 359.
- Dj. P. Paunković, *Kratak pregled ekonomske geografije sveta*. (Kapitalističke zemlje; zemlje nove demokracije bez FNRJ i SSSR), Beograd 1948—1949 — GV XX—XXI/1948 str. 359—363.
- Boris Prikril, *Ekonomska geografija FNR Jugoslavije i ostalih zemalja*, Zagreb 1948 — GV XX—XXI/1948—1949 str. 363—365.
- J. S. Edelštejn *Osnovi geomorfologiji*. Kratky kurs. Moskva—Leningad 1947 — GV XX—XXI/1948—1949 str. 366—367.
- S. P. Suslov, *Fizičeskaja geografija SSSR*, Zapadnaja Sibir, Vostočnaja Sibir, Dal'nij Vostok, Srednjaja Azija, Leningrad—Moskva 1947 — GV XX—XXI/1948—1949 str. 367—368.
- Marjan Mušič *Ohnova slovenske vasi*. Založila Družba sv. Mohorja v Celju 1947 — SIETn II/1949 str. 140—142.
- Melikove »Planine v Julijskih Alpah«. (Prva publikacija Instituta za geografijo pri SAZU) — Slovenski poročevalec XI (1950) (23. dec.) št. 302.
- Univ. prof. dr. Anton Melik je napisal znanstveno študijo o Julijskih Alpah — Primorski dnevnik VI/1950 (29. dec.) št. 295.
- Nekaj novih knjig iz geomorfologije. Prikazane ali ocenjene so tele knjige: O. D. von Engeln, *Geomorphology. Systematic and regional*. New York 1942; C. A. Cotton, *Landscape, as Developed by the Processes of Normal Erosion*, Cambridge 1941; Paul Macar, *Principes de géomorphologie normale. Etude des formes du terrain de regions à climat humide*. Liège, Masson & Cie 1946; K. K. Markov, *Osnovnie problemi geomorfologii*. Moskva 1947 — GV XXII/1950 str. 225—229.
- Tri knjige iz obće ekonomske geografije. Te so: Ellsworth Huntington, *Principle of Economic Geography*, New York 1947; Clarence Fielden Jones, *Economic Geography*, New York 1947; A. S. Beškov, *Obšta ikonomičeska geografija*, Sofija 1948 — GV XXII/1950 str. 230—232.
- S. Vujadinović, *Naselja u slivu Peka*. Antropogeografska ispitivanja. Posebna izdanja Srpskog Geografskog društva, sv. 27, Beograd 1949. — GV XXII/1950 str. 234.
- Borivoje Z. Milojević, *Naši predeli*, Beograd 1949 — GV XXII/1950 str. 235.
- Dva sestavka Pierra Georgera o našem Primorju. *Vie rurale et vie maritime dans le Quarner Yugoslavie*, Bulletin de l'Association des géographes français, No 194—1195, I. 1948; *Quelques formes karstiques de la Croatie occidentale et de la Slovénie meridionale* (Yugoslavie), *Annales de Géographie*, Paris 1948, No 308 — GV XXII/1950 str. 236—237.
- Miroslav Zei, *Clovek in ocean*, Ljubljana 1950. — Pr XIII/1950—1951 št. 2 str. 65—67.
- Anton Melik, *Planine v Julijskih Alpah*, Ljubljana 1950 — GV XXIII/1951 str. 241—245.
- Viktor Paschinger, *Landeskunde von Kärnten und Osttirol*, Zweite, umgearbeitete Auflage. Klagenfurt 1949 — GV XXIII/1951 str. 248—250.
- Novo razprave srbskih, makedonskih in črnogorskih geografov — GV XXIII/1951 str. 257—258.
- Beneška Slovenija, *Gorica 1950* — GV XXIV/1952 str. 215.
- Borivoje Z. Milojević, *Durmitor*. Regionalno-geografska ispitivanja. SAN, Zbornik radova, knj. IX, Geografski institut, knj. 2, Beograd 1951 — GV XXIV/1952 str. 216.
- Geografski Glasnik. Izdaje Geografsko društvo Hrvatske. Godina 1949—1950 broj 11—12, Zagreb 1950 — GV XXIV/1952 str. 217—219.

- Tri nove razprave o naših rečnih režimih: Ant. Lazić, Režim Mušnice, reke Gatačkog polja. Glasnik srbskog geografskog društva, sv. XXXI/1951, broj 1; Ant. Lazić, Režim Peška, Glasnik Srbskog geografskog društva sv. XXXI/1951 broj 2; Dušan Dukić, Gustna rečne mreže u slivu Ibra u režim Ibra. SAN, Zbornik radova knj. VII, Geografski institut, knj. 1, Beograd 1951 — GV XXIV/1952 str. 219—220.
- Boris Prikril, Ekonomska geografija kapitalističkih zemalja. Beograd 1950 — GV XXIV/1952 str. 225—226.
- Nekaj novih prispevkov h geografiji Ziljskih Alp in Ziljske doline. Avtor opozori na te-le študije, ki so vse izšle v reviji »Carinthia II« 58—60. Celovec, december 1950; Elizabeth Czermak, Probleme des Talnetzes in den östlichen Gailtaler Alpen; Robert v. Srbik, Die Verletztescherung der Gailtaler Alpen; Herbert Paschinger, Almgéographisches aus dem Gailtale — GV XXIV/1952 str. 232—233.
- A. Blanc, Le poljé d'Ogulin (Yougoslavie). Bulletin de l'Association des géographies français, No 214—215, 1951 — GV XXIV/1952 str. 235.
- Rudolf Badiura, Ljudska geografija, Terensko izrazoslovje. Ljubljana 1953 — GV XXV/1953 str. 228—232.
- R. Badiura, Izbrani izleti po Gorenjskem, Goriškem, Notranjskem, Dolenjskem in Zasavju. Ljubljana 1953 — GV XXV/1953, str. 232.
- Stane Zrimec, Gospodarski atlas sveta. Ljubljana 1952 — GV XXV/1953 str. 235—234.
- Borivoje Z. Milojević, Glavne doline u Jugoslaviji. Geografska proučavanja i promatranja. SAN, Posebna izdanja, knjiga CLXXXVI, odeljenje prirodnomatematičkih nauka, knjiga 5, Beograd 1951 — GV XXV/1953 str. 240—242.
- Ivo Rubčić, Slavonski i Bosanski Brod. Studija o ekonomsko-geografskoj strukturi grada i oko-line, Slavonski Brod 1953 — GV XXV/1953 str. 243—244.
- J. Roglić, Unsko-koranska zaravan i Plitvička jezera, Geomorfološka promatranja. Geografski Glasnik, Zagreb 1951 str. 49—68 — GV XXV/1953 str. 244—245.
- Ant. Lazić, Režim Drine. Posebna izdanja Srpskog Geografskog društva, sv. 30, Beograd 1952 — GV XXV/1953 str. 248.
- Se nekatera pomembnejša dela srbskih, hrvatskih in makedonskih geografov. Govora je o teble delih: Branislav Bukurov, Privredno-geografske prilike i saobraćajne veze Fruškogorske oblasti; Milislav Lutovac, Privredno-geografska karakteristika sliva Jasenice; F. Trifunovski, Kumanovsko-Preševska Crna gora; J. F. Trifunović, Poročilo na Kadina Reka; M. S. Filipović, Rama; P. S. Jovanović, Epigenetske osobine sliva i doline Tončiderske Reke; J. Rubčić, Suša na našem Primorju; I. Crkvenčić, O agrarnoj strukturi gornjeg porečja Bednje; S. Radovanović, Povodom jednog novog priloga pitanju o promenama i razviku geografske sredine; S. Radovanović, Pitanja gornje granice stalnih naselja; nekoliko primera iz naše zemlje; S. Radovanović daje tudi bibliografijo antropogeografskih del v geografskih časopisih in ostalih izdajah geografskih društev FLRJ v letih 1945—1950 — GV XXV/1953 str. 250—252.
- A. E. Moodie in Bruno Nice o Gorici in Brdih. Bruno Nice daje v članku z naslovom »I problemi derivati dalla spartizione della Venezia Giulia« izišlem v Rivista Geografica Italiana, 1952 št. III, šovinistične pripombe na objektivni članek A. Moodie-ja »Some New Boundary Problems in the Julian Marche«, ki je izšel v Transactions and Papers 1950, London 1952 str. 85—93 — GV XXV/1953 str. 252.
- C. Rathjens jun., Der Hochkarst im System der klimatischen Morphologie. »Erdkunde«, Bonn, Band V, Lfg. 4, 1951 — GV XXV/1953 str. 253.
- Wilhelm Leitner, Die Flurformen der Steiermark. 1:500.000. Landeskundlichen Atlas der Steiermark, Wien — GV XXV/1953 str. 253.
- Henri Baulig, Essais de geomorphologie. Publ. de la Faculté des Lettres de l'Univ. de Strasbourg, fasc. 114, Paris 1950 — GV XXV/1953 str. 253—254.
- W. Lauer, R. D. Schmidt, R. Schröder und C. Troll, Studien zur Klima und Vegetationskunde der Tropen. Bonner Geogr. Abhandl., Heft 9, Bonn 1952 — GV XXV/1953 str. 254.
- Darrel Hang Davis, The Earth and Man. A Human Geography, New York 1950 — GV XXV/1953 str. 254—255.
- Pierre George, Introduction à l'étude géographique de la population du monde, Paris 1951 — GV XXV/1953 str. 255.
- L. Dudley Stamp, Land for Tomorrow, New York 1952 — GV XXV/1953 str. 255—256.
- Samuel Van Valkenburg — Colbert C. Held, Europe, New York 1952 — GV XXV/1953 str. 256.
- George B. Cressey, Asia's Lands and Peoples, New York 1951 (second edition) — GV XXV/1953 str. 256—257.
- L. Dudley Stamp, Africa, New York 1953 GV XXV/1953 str. 257.
- Knjiga o slovenskem alpskem svetu — NRazgl. III/1954 (17. julija) št. 14 str. 9—10, Poročilo o knjigi, Anton Melik, Slovenski alpski svet. Geografski zbornik II, SAZU, Inštitut za geografijo, Ljubljana 1954 — GV XXVII/1954 str. 202—203.
- Zemljepis FLR Jugoslavije — za višje gimnazije. Sestavila Silvo Kranjec (obči del) in Vladimir Lehan (fizično-geografska območja). Ljubljana 1954 — GV XXVI/1954 str. 206—208.
- Nekaj pripomb k odgovoru prof. B. Z. Milojevića — GV XXVI/1954 str. 213—214. Pripombe se nanašajo na odgovor B. Z. Milojevića, ki je v isti številki Geografskega vestnika, kjer odgovarja S. Ilešiču na kritične pripombe k njegovi knjigi z naslovom »Glavne doline u Jugoslaviji«, ki so izšle v GV XXV/1953 str. 240—242.
- Rude Petrović, Ekonomska geografija Jugoslavije. Zagreb 1954 — GV XXVI/1954 str. 218—220.
- Pierre Gourou, L'Asie, Paris 1953 — GV XXVI/1954 str. 225.
- Pierre Piret — Jean Dresch, La Méditerranée et le Moyen Orient. Tome premier, La Méditerranée Occidentale, Paris 1953 — GV XXVI/1954 str. 225—226.
- France Bezljaj, Slovenska vodna imena. I. del. (A—L). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za filološke in literarne vede, Dela 9, Inštitut za slovenski jezik 6 Lj. 1956. — GV XXVII—XXVIII/1955—1956 str. 398.

- P. S. Jovanović, Ravnotežni profil i saobrazni profil, Srpska akademija nauka, Zbornik radova, knj. XL, Geografski institut knj. 8, Beograd 1954. — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 400—402.
- Dušan Dukić, Prilog regionalnom poznavanju rečnih režima u Jugoslaviji, Glasnik Srpskog Geografskog društva, sv. XXXV, br. 5, Beograd 1955 str. 119—158, — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 402—405.
- Branislav Bukurov, Geografske prilike Banatskog Podunavlja, Srpska akademija nauka, Zbornik radova knj. XV, Geografski institut, knj. 8, Beograd 1954 str. 1—53, — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 405.
- Miroslav D. Popović, Kragujevac i njegovo privredno područje, Prilog privrednoj i socijalnoj geografiji grada i okoline, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CCXXXIX Geografski institut, knj. 8, Beograd 1955, — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 405—407.
- E. Juillard — A. Meynier, Die Agrarlandschaft in Frankreich, Forschungsergebnisse der letzten zwanzig Jahre, Übersetzt von W. Hartke, Münchner Geographische Hefte, Heft 9, Verlag M. Lassleben Kallmünz, Regensburg 1955 — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 420—421.
- Pierre Piret — Jean Dresch, La Méditerranée et le Moyen Orient. Tome second: La Méditerranée Orientale et le Moyen Orient, «Orbis» Introduction aux Etudes de Géographie, Collection dirigée par A. Cholley Presses Universitaires de France, Paris 1956, — GV XXVII-XXVIII/1955—1956 str. 421—424.
- Mieczysław Klimaszewski, Nowe poglądy na rozwój rzeźby kraśowej, Przegląd Geograficzny, Warszawa, Tom XXX (1958), zeszyt 5, — GV XXXI/1959 str. 194.
- Jean Corbel Les Karsts du Nord — Ouest de l'Europe et de quelques régions de comparaison, Lyon 1957, — GV XXXI/1959 str. 195—196.
- J. G. Sauskin, V vedenie v ekonomičeskiju geografiju, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1958 — GV XXXI/1959 str. 199—200.
- Emanuel H. Čučkov, Elementište što go određuvaaat predmetot i naučno ispitatelniot metod na stoanskata geografija, Godišnik na Ekonomskiot fakultet vo Skopje, IV (1957), — GV XXXI/1959 str. 200—201.
- Erich Otremba, Die deutsche Agrarlandschaft, Erdkundliches Wissen für Forschung und Praxis, Heft 5, Wiesbaden 1956, — GV XXXI/1959 str. 205.
- André Meynier, Les paysages agraires, Collection Armand Colin, Section Géographie, No 329, Paris 1958, — GV XXXI/1959 str. 205.
- Meteorološki zbornik Društvo meteorologov Slovenije, I, snop, Ljubljana 1957, — GV XXXI/1959 str. 197.
- Vladimir Klemenčič, Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom, Ljubljana 1959, — Ivan Gams, Pohorsko Podravje, Ljubljana 1959, — GV XXXII/1960 str. 289—290.
- Afrika včeraj in danes, Dušan Savnik, Zbirka »Globus« Mladinske knjige, Ljubljana 1960, — NRazgl X/1961 (11, III) št. 5 str. 107.
- Vladimir R. Djurić, Promene u naseljima u FNR Jugoslaviji, Srpska Akademija nauka, odeljenje društvenih nauka, Srpski Etnografski Zbornik, prvo odeljenje: Naselja i poreklo stanovništva, knj. 36, Beograd 1960, — GV XXXIII/1961 str. 183—184.
- Ivan Crkvenčić, Prigorje planinskog niza Ivančice, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 1, Zagreb, 1958, — GV XXXIII/1961 str. 186.
- Jura Medarić, Historijski uvjeti razvoja sistema izkorištavanja zemljišta u Požeškoj kotlini od kraja segregacije (1886) do prvog svjetskog rata (1914), Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Zbornik radova — knj. VI/1959, — GV XXXIII/1961 str. 187.
- Veljko Rogić, Velebitska primorska nadina, Prilog poznavanju evolucije krškog peisaža, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 2, Zagreb 1958, — GV XXXIII/1961 str. 177—188.
- Celjski zbornik 1962, Izdal Svet za kulturo okraja Celje, Uredila Tine Orel in Gustav Grobelnik Celje 1962, — GV XXXIV/1962 str. 164.
- Sovjetska geografija, Itogi i zadaci, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo geograficeskoj literaturi, Moskva, — GV XXXV/1965 str. 120—122.
- Metodi geografičeskii issledovanii, Sbornik statej, Moskovski ordenov Lenina i Trudovogo Krasnogo Znamenii Gosudarstvenni Universitet imeni M.V. Lomonosova, Geografičeskii fakultet, Gosudarstvennoe izdatel'stvo geograficeskoj literaturi, Moskva 1960, — GV XXXV/1965 str. 122—123.
- Andrzej Wróbel, Województwo warszawskie, Studium ekonomicznej struktury regionalnej, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii, Prace geograficzne Nr. 24, Warszawa 1960, — GV XXXV/1965 str. 125—125.
- Leszek Kosinski, Miasta województwa białostockiego, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii, Prace geograficzne Nr. 52, Warszawa 1962, — GV XXXV/1965 str. 125—126.
- Władisław Biegajło, Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii, Prace geograficzne Nr. 55, Warszawa 1962, — GV XXXV/1965 str. 126—127.
- Leszek Kosinski, Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945—1960, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii, Prace geograficzne Nr. 40, Warszawa 1965, — GV XXXV/1965 str. 127—128.
- Morphogenesis of the Agrarian Cultural Landscape, Papers of the Vadstena Symposium at the XIXth International Geographical Congress, August 14—20, 1960, Edited by Staffan Helmfrid, Reprinted from Geografiska Annaler, Vol. XLIII, 1961, 1—2, — GV XXXV/1965 str. 134—135.
- Rudarska mesta v Crncem revirju, — NRazgl XIII/1964 (5, X.) št. 19 str. 373.
- Michał Chilczuk, Sieć osrodków wiezy społeczno — gospodarszej wsi w Polsce, Instytut Geografii PAN, Prace Geograficzne, Nr. 43, Warszawa 1963, — GV XXXVI/1964 str. 115—119.
- Silvo Kranjec, Geografija v zborniku »Slovenska matica 1864—1964«, — GV XXXVII/1965 str. 190—191.
- Geografski zbornik VIII, Institut za geografijo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana 1965, 428 strani, — GV XXXVII/1965 str. 191—193.

- The Geography of the Region of the East — Slovakian Ironworks. — Geografija rajónu východoslovenských železarní. Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae. Geographica Nr. 4. Slovenske pedagogicko nakladateľstvo. Bratislava 1964. 428 strani. — GV XXXVII/1965 str. 201—203.
 Godišnjak Geografskog društva SR Črne Gore. Cetinje 1964. 117 strani. — GV XXXVII/1965 str. 208.

VI. Skripta

(V povojnih letih večkrat pretipkana in ciklostirana skripta često nimajo označenega ne avtorstva in ne datuma izdaje. Ugotoviti je bilo mogoče naslednja Ilešičeva skripta):

- Zgodovina geografije
 Kartografija
 Matematična geografija
 Hidrografija (str. 69)
 Limnologija (str. 27)
 Glaciologija (str. 16)
 Fizikalna oceanografija (str. 41)
 Geografija rasti (fitogeografija) (str. 108). Cikl. 1960.
 Splošna problematika antropogeografije (268. str.).
 Geografija tal ali prsti (pedogeografija). Str. 108.
 Geografija Latinske Amerike str. 151.
 Afrika, str. 67.

VII. Razno

- Ekскурzija Geografskega inštituta ljubljanske univerze na Notranjski in Dolenjski Kras — GV V—VI/1929—1930 str. 187.
 + Herman Wagner — GV V—VI/1929—1930 str. 196.
 + Wolf Luckmann — GV VII/1931 str. 156.
 + Emilio J. Cvetič — GV VII/1931 str. 156.
 + Fridtjof Nansen — GV VII/1931 str. 164.
 + Slavoj Dimnik — GV VIII/1932 str. 148.
 II. zbor jugoslovanskih geografov v Ljubljani — GV X/1934 str. 181—182.
 + Sten de Geer — GV X/1934 str. 184—185.
 + Dr. Henrik Tuma — GV XI/1935 str. 189—190.
 + Dr. Valentin Rožič — GV XI/1935 str. 190.
 + Ivan Vrhovnik — GV XI/1935 str. 190.
 Ob osemdesetletnici prof. Ferda Seidla — MID II/1936 str. 182—186.
 IV. kongres slovanskih geografov in etnografov v Sofiji leta 1936 — GV XII—XIII/1936—1937 str. 206—208.
 Proučevanje mednarodnih problemov pri Francozih (Delo novega »Centre d'Etudes de Politique Etrangère« v Parizu). — GV XII—XIII/1936—1937 str. 211—212.
 Ekскурzija Akademskega geografskega kluba v Bolgarijo in Carigrad — GV XIV/1938 str. 146.
 Ob petdesetletnici Atona Melika — LJZ LX/1940, zv. 1—2 str. 90—92.
 Ob grobu Ferda Seidla — MID VI/1940 str. 52—53.
 + Ferdo Seidl (10. marca 1856 — 1. dec. 1942) — GV XVII/1945 str. 115—117.
 + Dr. Jože Rus (20. marca 1888 — 25. marca 1945) — GV XVII/1945 str. 118—120.
 + Josip Lavižar (12. dec. 1831 — 20. nov. 1943) — GV XVII/1945 str. 126.
 Zbor sovjetskih geografov — GV XIX/1947 str. 151—152.
 Geografski inštitut ljubljanske univerze — Slovenski poročevalec, X/1949 (22. nov.), št. 274.
 Slovenska geografija v 30 letih ljubljanske univerze — GV XXII/1950 str. 215—218.
 + Jože Kosmatin — GV XXIII/1951 str. 231—232.
 + Franc Kolarič — GV XXIII/1951 str. 232.
 Ocean ni več najljubši pri Filipinih — Pr XV/1952—1953 str. 226—227.
 Nekaj iskrenih besed ob akciji Zveze študentov — NRazgl II/1953 (26. dec.) št. 25 str. 9—10.
 XVII. mednarodni kongres v Washingtonu — GV XXV/1953 str. 197—202.
 Nekaj misli ob združitvi filozofske in prirodoslovne-matematične fakultete — NRazgl. III/1954 (20. nov.) št. 22 str. 7—8.
 Med generacijami. Novoletna razmišljanja o mlajši generaciji naše inteligence — NRazgl. IV/1955 št. 24 str. 590—591. Anketa.
 Ob četrtim kongresu geografov Jugoslavije. — GV XXVII—XXVIII/1955—1956 str. 339—342.
 Vlado Fajgelj (+ 26. junija 1956). — GV XXVII—XXVIII/1955—1956 str. 436—437.
 Kulturna sramota. — NRazgl VII/1958 (4. X.) št. 19 str. 445 in 446. O slovenskem šolstvu na Kosovskem pišejo: Franc Bevk, Svetozar Ilešič, Iuš Kozak, Jože Potrč, Stanko Škerlj; Makso Šnuderl, Josip Vidmar, Fran Zwitter, Pavla Zaucer.
 Mednarodni kolokvij o agrarni pokrajini v Nancyju. — GV XXIX—XXX/1957—1958 str. 172—175.
 Peti kongres geografov Jugoslavije v Crni gori v septembru 1958. — GV XXIX—XXX/1957—1958 str. 247—249.
 Premalo zemlje in preveč (Ob priliki mednarodnega kolokvija za agrarno geografijo in zgodovino v Nancyju v začetku septembra 1957). — NRazgl VII/1958 (11. 1.) št. 1 str. 4—5.
 Ob sedemdesetletnici profesorja Antona Melika. — GV XXXII/1960 str. 3—9.
 XX. mednarodni kongres v Stockholmu. — GV XXXII/1960 str. 275—278.
 Mednarodna konferenca za metode proučevanja izrabe tal na Poljskem. — GV XXXII/1960 str. 278—280.
 Mednarodni simpozij za morfogenezo agrarne pokrajine v Vadsteni na Švedskem. — GV XXXII/1960 str. 280—282.

- Akademik Anton Melik. — NRazgl IX/1960 (9. 1.) št. 1 str. 9—10.
 Anketa o urbanističnih problemih. NRazgl. IX/1960 (5. III.) št. 5 str. 114. Odgovorili so Svetozar Ilešič, Janez Perovšek, Marjan Mušič.
 Z XIX. mednarodnega geografskega kongresa na Svedskem. — NRazgl IX/1960 (15. X.) št. 19 str. 437.
 O študiju turizma na Filozofski fakulteti v Ljubljani. — Delo III/1961 (21. VII.) št. 198 str. 6.
 Ob grobu prof. Iva Rubiča (1897—1961). — GV XXXIII/1961 str. 197—199.
 Profesor Milan Senoa (2. VII. 1869 — 18. XI. 1961). — GV XXXIII/1961 str. 199—200.
 Profesor Božo Skerlj (1904—1961). — GV XXXIII/1961 str. 202.
 Ob šestem kongresu geografov Jugoslavije. — GV XXXIII/1961 str. 205—205.
 Oglata miza turističnega šolstva. — Tur V X/1962 št. 2 str. 39—45. Izjave so dali Svetozar Ilešič, Pavel Marc, Vincenc Malovrh, Vladimir Klemenčič, Janez Planina, Marjan Zagar.
 Prvo zasedanje komisije za metode ekonomske reorganizacije mednarodne geografske unije v Utrechtu leta 1961. — GV XXXIV/1962 str. 155.
 Ob smrti profesorja Huseina Brkića. — GV XXXIV/1962 str. 175.
 Obisk pri madžarskih geografih ob devetdesetletnici geografskega društva. — GV XXXV/1963 str. 100—102.
 Ob grobu Rudolfa Badjure (1881—1965). — GV XXXV/1963 str. 137—138.
 Rezultati drugega zasedanja mednarodne komisije za metode ekonomske regionalizacije. — GV XXXVI/1964 str. 110—112.
 Nekaj člankov o Jugoslaviji izpod peresa ameriških in angleških geografov. — GV XXXVI/1964 str. 115—116.
 S treh geografskih kongresov v inozemstvu (I.: XX. mednarodni geografski kongres v Londonu julija 1964. II: Četrto zborovanje sovjetskih geografov. III: Osmi splošnopoljski kongres Poljskega geografskega društva v Lublinu od 13. — 16. septembra 1964). — GV XXXVI/1964 str. 101—108.
 Ob grobu Nikolaja Nikolajeviča Baranskega (1881—1963) — GV XXXVI/1964 str. 121—122.
 Nadaljnje delo komisije za metode ekonomske regionalizacije MGU. (London — 1964, Brno — 1965). — GV XXXVII/1965 str. 180—182.
 H kritiki »Znanstvene vsebine Geografskih raziskav« v »Geografskem obzorniku« — GeO XII/1965, št. 1 str. 25—26.
 Staro in novo na vzhodnem in severnem Slovaškem. — GeOb XII/1965 št. 4 str. 125—131.
 Sedmo zborovanje slovenskih geografov v Novi Gorici — GV XXXVII/1965 str. 173—174.
 Ob stoletnici rojstva lovana Cvijića. — GV XXXVII/1965 str. 209—211.
 Akademik Anton Melik; Spominke besede na žalni seji pedagoško-znanstvenega sveta filozofske fakultete v Ljubljani. — NRazgl XV/1966 (25. VI.) št. 12 str. 246.
 Anton Melik. Letopis SAZU, knj. 17/1967 str. 37—46.

Kratice:

- GeOb — Geografski obzornik. Časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izdaja Geografsko društvo Slovenije v Ljubljani.
 GV — Geografski vestnik. Časopis za geografijo in sorodne vede. Izdaja Geografsko društvo in Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani.
 LjZ — Ljubljanski zvon. Mesečna revija za leposlovje, književnost in kritiko. Ljubljana.
 MGD — Misel in delo. Kulturna in socialna revija. Ljubljana.
 NRazgl — Naši razgledi. Štirinajstnevnik za politična, kulturna in gospodarska vprašanja.
 Ob — Obzornik. Izdaja Prešernova družba. Ljubljana.
 PIV — Planinski vestnik. Glasilo Planinske zveze Slovenije. Ljubljana.
 Pr — Proteus. Ilustriran časopis za poljudno prirodnoznanstvo. Ljubljana.
 SIETn — Slovenski etnograf. Izdaja Etnografski muzej v Ljubljani.
 Slov. V — Slovenski vestnik. Izdaja zveza slovenskih organizacij na Koroškem. Celovec.
 TurV — Turistični vestnik. Izdaja Turistična zveza Slovenije. Ljubljana.

Sestavila D. Meze (do konca l. 1956) in M. Lojk

Dar ko Radinja

(Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Ljubljana)

MORFOGENETSKE POTEZE GORIŠKEGA POLJA

Uvod

Goriško polje je prodna ravnina, ki jo je ustvarila kvartarna akumulacija Soče med Gorami¹ in Krasom. V tem delu prečka Soča okoli 10 km široko cono nagubanega eocenskega fliša; v njem je izdelala prostorno dolino in jo kasneje zapolnila z apniškim prodom in peskom.

Goriško polje se začneja pri Solkanu, kjer izstopa Soča iz ozke apniške soteske Visokega krasa ter sega vse do Rubij, kjer reka ob severozahodnem robu Krasa zadene ponovno na apnenec. Nasuto površje, ki je široko 3 do 4 km, obrobja skoraj v celoti flišno gričevje. Edino na jugu se naslanja prodna akumulacija neposredno na apniško vznožje Krasa, med Ločnikom in Majnico pa je širši prehod v sklenjeno ravnino spodnje Soče oziroma Furlanske nižine.

Soča teče danes ob vznožju flišnih Brd in pušča domala celotni »vršaj« na levi strani svojega toka. Ta stran ravnine je pravo Goriško polje. Oznaka je ljudska in še danes živa. Bolj pa so v rabi poimenovanja za posamezne dele ravnine. V bistvu gre za dve taki enoti: severno od Gorice je Solkansko, južno od nje pa Štandreško polje. Razen tega imajo svoja imena tudi še robni ravninski deli. Ob vznožju Brd je Pevmensko polje, na vzhodni strani pa se zvrstijo od severa proti jugu Šempetrsko, Vrtojbsko in Mirensko polje.²

Državna meja, ki prečka to ravnino, pušča na naši strani le robne dele obravnavane pokrajine. Zato so se tudi naša proučevanja omejila predvsem na vzhodni, ožji del Goriškega polja.³ Za morfofenetsko tol-

¹ S tem poimenujejo domačini višji svet, ki se začneja nad Solkanom. Glej tudi M. Kos (1956, 13) in A. Melik (1960, 391).

² Med domačini je močno razširjen tudi izraz »njive«; npr. Mirenске njive, odtod tudi številna ledinska imena Za njivami, Na njivah, Njive itd. V vsem obsegu Goriškega polja je vse polno še drugih zelo lepih slovenskih ledinskih imen: Rojce, Na Rojah, Stare Roje, V Sovodnji, Na Dobravcah, Na Livadi itd.

³ Studija je bila zaključena 1964. leta.

mačenje bi bilo treba seveda poseči tudi onstran meje, kjer se zlasti ob Soči lepo razkriva sestava prodne akumulacije in so v ravnino vrezane terase. To vrzel smo skušali zmanjšati z zelo splošno avtopsijo in s posrednim zbiranjem podatkov ter z upoštevanjem dosedanjih študij. Žal pa je teh proučitev zelo malo in še te so večinoma starejše, podatki pa so zelo fragmentarni.

Goriškega polja morfo-genetsko namreč še niso proučili. Za dose-danje geološke in geomorfološke študije, ki jih za Posočje ni malo, je namreč značilno, da imajo težišče v drugih delih Posočja izven flišnega pasu in omenjajo Goriško polje le mimogrede (Brückner 1909, Kossmat 1916, Desio 1920, Winkler 1926, 1927, Melik 1956). Goriškemu polju je posvečena edino krajša Comelova študija (1925), pa še ta bolj s pedološkega, manj z geomorfološkega vidka in same morfogeneze niti ne načinja. Pri tem izvzamemo seveda najstarejše študije, ki so le še historično zanimive (Bizzaro 1903, Gregorutti, Czoernig 1873 in 1876).

Erozijska osnova Goriškega polja

Goriško polje je izdelano v vipavski flišni sinklinali, ki je stisnjena med kraško³ antiklinalo na jugu ter narivno grudo Trnovskega gozda na severu (Kossmat 1909). Vse tri geološke enote potekajo v dinarski smeri in se razlikujejo tako po petrografski sestavi, kakor po tektonski zgradbi in njeni dinamiki. Vse tri so tudi zelo izrazite in jasno opredeljene, kar se odraža tudi v njihovih morfoloških potezah.

Flišno sinklinalo sestavlja znižano in v gričevje razrezano površje. Gruda Trnovskega gozda je visoko dvignjena in zakrasela planota, ki z živim robom in strmo reliefno stopnjo meji na nagubano flišno regijo. Kraška antiklinala je sicer nižja a zato nič manj markantna planota, ki z jasnim robom omejuje južno stran Goriškega polja.

Medtem ko sta sosednji planoti sestavljeni iz apnencev, je vipavska sinklinala iz mehkih eocenskih laporjev ter peščencev, ki jih je orogenetski pritisk močno stisnil, nagubal in pognal kvišku. Pritisk s severa je bil tako močan, da je potisnil grudo Trnovskega gozda celo neposredno na fliš, tako da se obe geološki enoti stikata v obsežnem in morfološko zelo markantnem narivnem čelu. Orogenetski pritisk na severni strani flišne proge ni bil enak ter je proti zahodu pojemal. Na severni strani Goriškega polja preide nariv namreč v prevrnjeno gubo sabotinske antiklinale (Kossmat 1909, 1916), prehod pa spremljajo prečne prepoke, ki so bržkone odločale tudi o poteku Soške doline.

Neenakomerni pritisk sosednjih apniških grud je povzročil, da so se mehke flišne plasti različno nagubale. Po geoloških proučevanjih v zadnjem času ustreza struktura flišnega pasu bolj sinklinoriju kakor enostavni sinklinali (Buser 1963).

³ Oznaka antiklinale po Trstu, ki je pravzaprav že izven nje, ni smiselna. Zato uporabljam zanjo raje izraz kraška antiklinala.

Vse tri geološke enote, Visoki Kras, flišni pas ter Kras, prečka Soča, ki je vsako od teh različno poglobila. Pri tem sta bili odločilnega pomena zlasti različna petrografska sestava in različna tektonska dinamika.

Medtem ko je v apniškem svetu nad Solkanom dolina ozka in globoka, mogočen recentni apniški dol, se na flišu razširi in na široko odpre. Karakteristično je, da ostane soška dolina široka in akumulacijska tudi južno od flišnega pasu, kjer prečka kraško antiklinalo. To je nedvomno posledica tektonike, ki je s spuščanjem omogočila, da je Soča v apnencih izdelala najprej široko dolino in jo kasneje na debelo prekrila z naplavinami. Tako ustvarja Soča vtis, kakor da bi antiklinalo obšla. Toda po geološki sestavi Medejskega osamelca (Stache 1891) je očitno, da Soča antiklinalo v celoti prečka.

Zelo karakteristično je, da so na apniškem obrobju Goriškega polja sledovi stare hidrografske mreže, kjer so opuščene rečne doline na petrografski meji kratkomalo prekinjene. Posebno markantni sta Čepovanska dolina in Dol med Skalnico ter Škabrijelom na severni ter Doberdobski dol na južni strani Goriškega polja. Suhe doline opozarjajo na precejšnje spremembe v starejši morfogenezi obravnavanega področja. V tej luči se kaže Goriško polje kot znižan, nepropustni vložek sredi apniškega reliefa, kot nekakšna prekinitev v genezi apniškega površja z ene in druge strani flišnega pasu. S tega vidika je Goriško polje svojevrstna reliefna oblika na stiku različno vododržnega sveta. Ta karakteristika se je z nanosom propustnega apniškega proda, odloženega na flišni osnovi, še okrepila.

Goriško polje ni torej nič drugega, kakor Soška dolina, ki med Gorami in Krasom prečka flišni pas, toda tudi znotraj flišnega površja je povsem tuj element. Od flišne okolice se namreč ne razlikuje le po petrografski sestavi, temveč tudi po reliefnih in še bolj po hidroloških potezah. Te razlike so posebno očitne, ker je Soča flišno dolino zasula z ogromnimi množinami apniškega proda in peska, ki ju je nanosila iz gornjega in srednjega Posočja. Na Goriškem polju pa je Soča prvič naletela v večjem in sklenjenem obsegu na povsem drugačno kame-ninsko podlago.

Da je apniška akumulacija na Goriškem polju petrografsko tako tuja, je vzrok tudi v tem, da je skoraj v celoti prevladalo nasipavanje Soče in le na robu je nekaj malega flišne naplavine stranskih pritokov. Prodna akumulacija sega zato preko vsega flišnega pasu, od apnencev na severni strani do Krasa na njegovi južni strani, kar je, kot bomo spoznali, še posebnega pomena za hidrološke poteze Goriškega polja.

S tem v zvezi je treba še posebej poudariti, da Goriško polje ni vršaj, ki bi ga nasula Soča ob prehodu z gorovja v ravnino zaradi zmanjšanega strmea. Dokaz za to je dejstvo, da Soča ni akumulirala le na Goriškem polju, temveč tudi v apniški soteski nad Solkanom in prav tako tudi v območju kraške antiklinale.

V genezi obravnavane pokrajine se jasno kažejo vplivi treh morfogenetskih činiteljev: tektonske dinamike, petrografske sestave ter

klimatskih sprememb. Konsekventni tok Soče pa je povzročil, da se na Goriškem polju močno prepletajo tudi učinki s širšega sosledstva.

Goriško polje s svojo apniško akumulacijo predstavlja potemtakem svojevrstni podaljšek sosednjega apniškega sveta na flišnih tleh. Prodno Goriško polje je npr. propustno in na njem razen osnovnega omrežja ni trajnih vodotokov. Voda gine neposredno v tla, podobno kakor na apnencu. Z zlepljanjem proda v konglomerat pa so na Goriškem polju tudi pogoji za zakrasevanje, podobno kakor so na sosednjih brečah ob vznožju Trnovskega gozda.

Flišno dno Soške doline je več desetim metrov pod nasutim površjem Goriškega polja, kakor nam dokazujejo vrtine v Solkanu. Akumulacija je namreč v flišu izdelano dolino zasula precej na debelo in segla še v razčlenjene dele obrobja, da gledajo na dan kot osamelci (Goriški grad, Šober, Rupa, Peč).

Genezo Soške doline na flišnih tleh moremo razbrati po nivojih, ki so ohranjeni okrog Goriškega polja. Doslej so ti nivoji registrirani edino v Brdih (Vrišer 1956), ne pa tudi na ostalem obrobju. Najstarejši nivo, ki je skupen vsemu obodu, je v višini 200—220 m. Na severni strani je na pobočjih Škabrijela pod Prevalom (235 m), nad apnenico v Solkanu (223—227 m), nad Damberjem (235 m), pod Komeli (240 m), pri Makucih (246 m) ter pod Štanjelom (240 m). Sredi fliša je nivo ohranjen v spodnjevipavskem gričevju na Markovem hribu (222—227 m) ter na briški Kalvariji (220—240 m), na Krasu pa na obeh straneh Dola, posebno okrog Cotičev (190—210 m) ter Nad Logom (212 m).

Po višini in razporeditvi tega nivoja sklepamo, da je bil fliš tedaj še v višini Doberdobskega Krasa in da Goriško polje takrat še ni bilo poglobljeno v flišno osnovo.

Druga terasa je v višini 160—170 m. Značilno je, da ni zaznavna niti na severnem niti na južnem apniškem robu, pač pa je pogostna na flišu, posebno na slemenih Panovca in Stare gore. Po njeni razprostranosti sklepamo, da so se v tej dobi začele višinske razlike med flišem in apniškim obrobjem čedalje bolj večati.

Naslednja terasa 120—150 m je splošno razširjena in prevladujoča. Značilna je za Staro goro, zlasti za slemena, ki se spuščajo proti Vipavi. Terasa je izoblikovana tudi na južni strani Goriškega polja, kjer je ob vznožju Krasa sestavljajo flišna brda nad Mohorini, Martinuči, Špacapani in nad Vrtočami. Zahodno od tod pa je nivo ohranjen tudi na apnencih, npr. na Mirenskem gradu in sosednjih vzpetinah ter nad sotočjem Vipave in Soče, prav tako pa tudi na sosednjem flišnem Fortinskem griču.

Še mlajša terasa je v višini 100 m. Ponekod ločimo sicer dve stopnji, 90 in 110 m, vendar gre bržkone za eno morfogenetsko fazo. Posebno na široko je stopnja oblikovana v slemenih Biljskih gričev ter v južnem delu Stare gore. Terasa je izdelana tudi na robu Krasa, zlasti nad Rubijami, kjer je na apnencih izrazita in dobro ohranjena.

Nižjih teras na robu Goriškega polja ni zaslediti. V višini 70—80 m so ponekod sicer rahli pregibi, vendar jih težko štejemo za samostojno

erozijsko fazo. Najnižje terase, kolikor so v flišu razvite, so potonjene pod prodno akumulacijo.

Med terasami na flišnem obrobju Goriškega polja so posebno pomembne tri. Prva je v višini 200—220 m, ki kaže, da je bilo tedaj flišno površje v višini Doberdobskega Krasa. Vode s fliša so v tem nivoju še na široko odtekale na Kras, kakor nam dokazuje široka uravnava na obeh straneh Doberdobskega dola. Tudi površje na flišnih tleh tedaj očitno ni bilo razčlenjeno. Šele od tega nivoja navzdol so se višinske diference med apnenci in flišem čedalje bolj večale, hkrati pa se je začelo razčlenjevati tudi flišno površje samo.

V višini terase 160—170 m se je v območju današnjega Goriškega polja začelo oblikovati višje razvodje med Sočo in Vipavo. Potekalo je od Stare gore proti zahodu, bržkone proti današnjemu Fortinskemu griču. Južni del Goriškega polja je bil torej v domeni Vipave in njenih pritokov. Ta del polja je bil verjetno podoben današnjim Biljskim gričem in južnemu delu Stare gore. Po izoblikovanju tega nivoja se je med Staro goro in Krasom začela oblikovati široka, plitva dolina Vipave. V kasnejšem razvoju pa sta se v to dolinsko dno vrezali še dve manjši stopnji, 120 in 100 m, ki kažeta, kako se je Vipava čedalje bolj pomikala k vznožju Krasa in kako so ji sledili pritoki z osrednjega flišnega gričevja. Po slemenih in vmesnih dolinicah, ki so s Stare gore in Biljskih gričev usmerjeni proti jugu, sklepamo, da Goriško polje južno od Gorice tedaj še ni bilo izoblikovano in da se je Soča najprej poglobljala ob vznožju Brd. Nasprotno pa nam Doberdobski dol z višino 87 m kaže, da je bil aktiven še vse do nivoja 120 oziroma 100 m. Glede na to skoraj ne more biti dvoma, da je preko Dola tekla Vipava.

Šele od nivoja 100 m navzdol, ko je ostal Doberdobski dol izven funkcije, se je na flišu začelo naglo poglobljanje, ki je seglo do dna predakumulacijskih dolin, do dna, ki ga današnje vode, z izjemo Soče na Solkanskem polju, še niso dosegle. Soča in Vipava sta se tedaj poglobili za okoli 60—70 m. V to dobo moremo šteti torej nastanek erozijske osnove Goriškega polja. Soča je tedaj poglobljala in širila svojo dolino na račun Vipavske. Čedalje bolj se je pomikala proti vzhodu, kjer je spodjedala spodnjepipavsko gričevje.

Glede na sosednji Doberdobski dol in pa na mnenje, da so doline pri nas zakrasele v pliocenski dobi (Kossmat, 1909, 1916; Winkler 1919, Marussi 1941, itd.), bi bil nivo 120 m še predglacialne starosti. Toda po zelo nizki legi Dola sklepamo, da je bil ta aktiven še v starejši kvartarni dobi, saj je njegovo dno le 40 m nad Goriškim poljem, kar se ujema celo z naslednjim nižjim nivojem na flišu (100 m). Na kvartarno starost Doberdobskega dola in nivoja 120 m sklepamo še po erozijski dinamiki — Vipavska dolina se je po naših še neobjavljenih izračunih znižala v zadnjem milijonu let za okoli 100 m — in tudi po tem, da se je diferencirano zniževanje flišnega reliefa stopnjevalo glede na apniško sosedstvo šele s hladno pleistocensko klimo. Pri tem sta posebno značilni dve potezi. Apniška osamelca pri Rupi in Peči kažeta, da je Vipava od nivoja 120 m navzdol razgalila flišni obod na severnem robu

Krasa ter je v paleocenskih apnencih izdelala dolino, ki pa jo je Soča kasneje prekrila. Soča je zasula tudi lastno dolino med Fortinskim gričem in Brdi in ves ostali nižji relief, tako da je rekonstrukcija predakumulacijskega dolinskega dna zelo težavna.

Toda nekaj potez tedanjega razvoja moremo po sledovih na obrobju vendarle ugotoviti. Po usmerjenosti dolinic v spodnjevipavskem gričevju, ki so obrnjene proti jugu, sklepamo, da so južno polovico današnjega Goriškega polja oblikovali desni pritoki Vipave, podobno kakor še danes oblikujejo Biljske griče in Staro goro. Istočasno pa je Soča bočno erodirala in širila dolino čedalje bolj proti vzhodu in jugovzhodu ter spodjedala Biljske griče. Pri tem je obglavila pritoke, ki so bili usmerjeni neposredno v Vipavo. Dokaz za to je npr. dolinica, po kateri teče železnica med Šempetrom in Volčjo Drago, ki je izgubila povirje v področju današnjega Šempetrskega polja in ostala tako napol suha. Podobno je z dolinicami v Biljskih gričih, ki začenjajo neposredno na robu Goriškega polja a so usmerjene proti Vipavi. Vse to dokazuje, da se je Soča čedalje bolj pomikala na levo in sčasoma pritegnila tudi Vipavo. Dokaz za bočno erozijo je tudi vzhodni obod Goriškega polja, ki kaže različne obrise dveh meandrov. Prvi je na Novogoriškem polju, drugi pa na Šempetrskem in Vrtojbskem polju, medtem ko je ob Goriškem gradu vmesni, konkavni del meandra. Podoben potek ima tudi vzhodna Krasa, ki ga je razen Vipave pomagala spodjedati tudi Soča.

Živahna erozija v kvartarni dobi, ki je zajela flišno površje, se kaže tudi v tem, da se je začetni del Doberdobskega dola poglobil v obliki grape, nagnjene proti Goriškemu polju. Poglobljeno ustje Doberdobskega dola pa je kasneje zasula soška prodna akumulacija.

Erozijska osnova Goriškega polja se je začela torej oblikovati šele od nivoja 120 m navzdol. Erozija je po izdelavi tega nivoja segla še okoli 70–90 m globoko. Dna tedanjih dolin so zasuta in današnje reke jih še niso dosegle. Eroziji, ki jo uvrščamo v starejši in srednji pleistocen, je sledila akumulacija, ki je ustvarila ob Soči ravno akumulacijsko dno — današnje Goriško polje. Te akumulacije, podobno kakor erozijske osnove Goriškega polja, doslej še niso proučili. Nekatere ugotovitve slonijo nasmreč le na spoznanjih iz drugih delov Soške doline, ne pa iz proučevanj na Goriškem polju samem.

Dosedanje ugotovitve o genezi kvartarne akumulacije

Mnenja o genezi prodne akumulacije na Goriškem polju so še vedno deljena in sporna. O tem so doslej tri oziroma štiri različna mnenja. Brücker (1909, 1031) ugotavlja, da sestavlja Goriško polje nizka terasa, to je fluvio-glacialno gradivo würmske poledenitve. Kossmat (1916, 669–672) pa meni, da gre za riški fluvio-glacialni prod, torej za visoko teraso. Winkler (1926, 26–29) uvršča prodno akumulacijo na Goriškem polju v riško würmski interglacial. Desio (1920, 73) pa v

mlajši in starejši zasip. Comel (1926, 150) in Vrišer (1956, 166) povzemata Brücknerjevo mnenje, ne da bi se posebej dotikala preostalih naziranj.

Vsa mnenja o starosti goriškega proda temeljijo na njegovem odnosu do poledenelega dela Soške doline oziroma do čelnih moren soškega ledenika pri Selu in Kozmaricah blizu Mosta na Soči. Pri tem se pokažeta dva problema. Zveza med akumulacijo Goriškega polja in morenami je v vmesnem, okoli 50 km dolgem delu doline, to je med Solkanom in Mostom na Soči, še slabo raziskana. To velja za samo kvartarno akumulacijo kot tudi za terase, ki so se v njej izoblikovale in jih sistematično še niso proučili. To je toliko pomembnejše, ker je akumulacija že močno razrezana in ponekod skoraj že povsem odstranjena, posebno v 9 km dolgem odseku med Globno in Solkanom. Drugi problem je v tem, da tudi razmere na samem stiku poledenelega in nepoledenelega dela soške doline, to je v območju čelnih moren, niso do kraja dognane.

Würmsko starost prodne akumulacije ob Soči, ki ji pripada tudi Goriško polje, dokazuje Brückner (1909) s tem, da se njen prod veže s čelnimi morenami soškega ledenika pri Selu in Kozmaricah in da vsebuje oražence. Pri tem omenja, da kažejo zvezo z morenami pravzaprav le zgornje plasti proda, medtem ko so spodnje plasti horizontalno plastovite in segajo pod čelno moreno. Kot kriterij za mlajšo (würmsko) starost akumulacije v nepoledenem delu soške doline navaja tudi skromno preperelino na njej.

Akumulacijo Goriškega polja pa uvršča Brückner k nizki terasi zato, ker se višina Goriškega polja ujema s strmcem terase. Pri tem poudarja, da ima nizka terasa sicer precej večji strmec od današnje reke in se zato njena relativna višina po dolini navzdol vedno bolj zmanjšuje, da pa pri tem ne kaže nobenih tektonskih motenj. Lokalno povečan strmec nizke terase na Goriškem polju pripisuje vršaju, ki ga je glacialna Soča nasula na prehodu v odprti svet.

Brückner nizke terase med Mostom na Soči in Goriškim poljem ne opisuje in ne navaja njene višine, omenja le njen strmec. Tako ima terasa od Sela (220 m) do Avč 7 ‰ strmca, do Deskel 5 ‰, do Gorice 3,4 ‰ in do Gradiške 4,6 ‰. Na tej osnovi moremo rekonstruirati višine, ki jih Brückner pripisuje nizki terasi.

Tudi Kossmat (1916) govori, podobno kot Brückner, zelo na splošno o nepoledenem delu soške doline. Mnenja je, da sta tu zastopani dve akumulaciji (nizka in visoka terasa) in da je nizkoterasni prod vložjen v erozijsko korito starejše akumulacije. Tej pa pripada, kakor je razvidno iz njegove tabele (1916, 671), zgornji terasni nivo, ki leži pri Selu 228 m, pri Ročinju 183 m, pri Kanalu 160 m, pri Desklah 135 m, pri Solkanu 85 m, pri Gorici 75 m in pri Gradiški 40 m visoko. K visoki terasi uvršča torej tudi Goriško polje. Toda višine, ki jih navaja, niso nič drugega kot višine Brücknerjeve nizke terase. Mlajši zasip pa naj bi bil po Kossmatu pod Mostom na Soči v višini 210–215 m, pri Ročinju 143 m in pri Desklah v absolutni višini 91 m. Navzdol pa ga ne omenja

več. Imamo vtis, da šteje Kossmat morfološko teraso, ki je med Desklami in Mostom na Soči vrezana v würmski prod, dejansko za mlajši zasip (nizko teraso), medtem ko ima prvotno površje würmske akumulacije za starejši zasip (visoko teraso).

Iz Kossmatove študije ni razvidno, kako je opredelil starost ene in kako druge akumulacije. Očitno pa je, da povezuje würmske čelne morene pri Selu z drugimi deli prodne akumulacije kot Brückner. Glede starejših moren, ki bi ustrezale visoki terasi pa pravi, da jih bo težko dokazati, ker so večinoma že odnesene. Za visoko teraso Kossmat ne navaja torej nobene dokumentacije.

Winkler (1926), ki je kvartarno morfogenezo v srednjem delu soške doline proučeval bolj podrobno, uvršča prodno akumulacijo na Goriškem polju v riško-würmski interglacial. Starost dokazuje na dva načina, po odnosu do čelnih moren in po petrografski sestavi proda. Winkler zanika zvezo med morenami in Brücknerjevim nizkoterasnim prodom. Trdi, da v prodni oroženci in tudi ne sedimentacije, ki bi bila značilna za fluvio-glacialno gradivo. Razen tega pa poudarja, da leži nizkoterasni prod pod morenami. V podkrepitev navaja več profilov v območju čelnih moren med Selom in Mostom na Soči. Na tej osnovi uvršča nizkoterasni prod v predwürmsko dobo. — Podčrtati pa moramo, da izvira prod nedvomno iz moren, ker je zelo slabo zaobljen, čeprav leži pod njimi. Pri napredovanju ledenika so se namreč morene nakopičile na že odložen fluvio-glacialni prod. — Obenem ugotavlja Winkler v nepoledenem delu doline še starejšo akumulacijo, ki jo od mlajše loči erozijska faza. Starejšo akumulacijo, ki je že trdno sprijeta v konglomerat in močno erodirana, uvršča v mindel — riški interglacial. Mlajšo akumulacijo, ki je odložena v erozijsko korito starejšega zasipa in preko njega ter je v glavnem tudi že sprijeta, pa uvršča v zadnjo medledeno dobo. Obe akumulaciji je današnja Soča že prerezala.

Toda glede na petrografsko sestavo mlajšega nanosa in würmskih moren prihaja Winkler tudi še do zaključka, namreč, da v mlajši akumulaciji manjkajo prodniki iz zgornjega Posočja (svetli dachsteinski apnenci) in iz porečja Idrijce (zeleni porfirji in rdeči grödenski peščenjaki). Pomanjkanje idrijskih prodnikov razlaga z zaježitvijo Idrijce, pomanjkanje dachsteinskih pa s tem, da je bilo gornje Posočje že vklenjeno v led, ki je zadrževal odtok tamkajšnjega gradiva. Ker opazuje Winkler, da je ta petrografska struktura najbolj izrazita v zgornjih delih akumulacije, uvršča mlajši del nanosa pravzaprav že v napredovanje würmske poledenitve.

Obe Winklerjevi tolmačenji sta problematični, ker ju časovno težko uskladimo. Na eni strani gre za interglacialno zaježitev Idrijce, na drugi pa za zadrževanje gradiva iz gornjega Posočja z ledom. Razen tega bi po tem naziranju ledeniki pravzaprav konzervirali relief in ne bi opravljali omembe vredne erozije, dovajali pa bi zelo malo fluvio-glacialnega gradiva.

Winkler je pri proučevanju kvartarne morfogeneze Posočja nedvomno opozoril na zelo pomemben kriterij, ko je skušal genezo kvartarne akumulacije ugotavljati tudi po izvoru proda. Ta metoda utegne pripeljati v Posočju do solidnih rezultatov spričo petrografskih razlik med posameznimi deli Soške doline. Terja pa seveda zelo sistematično proučevanje vseh vrst kvartarnih sedimentov in to v poledenelem in nepoledenelem delu Posočja. Winkler je tovrstno proučevanje, žal, komaj načel in je celotna problematika s tem v zvezi ostala še nerazčiščena.

Winkler je tudi ugotovil, da so terase pri Avčah, Kanalu in Plaveh del mlajšega interglacialnega nasipa, enako kot Goriško polje. Na to sklepa po sklenjeni akumulaciji, ki jo zasleduje mimo Sela, Kanala in Plavi do Solkana ter po enaki sestavi proda. Toda stvarnih navedb o tem nima.

Starejšo akumulacijo loči Winkler od mlajše po zlepljenosti in petrografski sestavi. Medtem ko je starejši zasip trdno in enakomerno zlepljen, je mlajši bolj rahlo in neenakomerno sprijet. V mlajši akumulaciji pa je našel tudi vključke starejšega konglomerata. Še važnejša mu je petrografska razlika obeh akumulacij. Mlajši prodni nanos, če izvzamemo najspodnejše plasti, ne vsebuje niti porfirja in grōdenskega peščenjaka iz Idrijce niti dachsteinskega apnenca iz gornjega Posočja. To je ugotovil pri Selu, Avčah in tudi pri Gorici. Nasprotno pa se dachsteinski apnenčī nahajajo tako v čelnih morenah kot tudi v starejšem konglomeratu. Pri tem pa imamo pomislek, zakaj sta obe akumulaciji, čeprav naj bi bili interglacialni in s tem fluvialni, petrografsko različni.

Vsi trije dosedANJI proučevalci vzporejajo torej Goriško polje s prodno akumulacijo, ki jo je mogoče zasledovati po vsem nepoledenelem delu doline. Med argumenti za vzporejanje navajajo strmec akumulacije, njeno sklenjenost, zlepljenost in petrografsko enotnost. Samo starost prodne akumulacije, kamor spada tudi Goriško polje, pa določajo isti proučevalci po odnosu do čelnih moren soškega ledenika, Brückner tudi po preperelini, ki jo prekriva, Winkler pa še po petrografski sestavi proda in morenskega gradiva. Toda tudi v tem pogledu so med njimi različna stališča in je zato geneza Goriškega polja še vedno sporna.

Pri proučevanju Goriškega polja so torej še vedno v ospredju osnovni morfogenetski problemi. To ne velja le za starost prodne akumulacije, temveč tudi za vprašanje, ali je prod odložen v eni ali več akumulacijskih fazah. Prav tako tudi še ni razčiščeno, zakaj je prišlo do tako močnega nasipavanja. Ali je odločala pri tem tektonika ali klima ali pa gre za prepletanje obeh faktorjev? Še posebej pa je odprto vprašanje učinkovanja soške akumulacije na sedimentacijski oziroma morfogenetski razvoj Vipave in njenega porečja. Toda preden odgovorimo na ta vprašanja, si oglejmo, kakšne reliefne poteze so izoblikovane na prodni akumulaciji.

Površje Goriškega polja — soške terase

Notranjo strukturo flišne cone so sicer le malo raziskovali, vendar pa že dosedanje proučitve Goriških brd in spodnjevipavskega gričevja kažejo na skladnost geološke zgradbe na vsem območju Goriškega polja. Po geoloških kartah oziroma skicah (Stache 1891, Müller 1921, Comel 1926, De Martinis 1951) in ustreznih študijah (Müller 1921, Comel 1927, 1928) moremo ugotoviti, da sta na vipavski in briški strani Goriškega polja zgradba in sestava eocenskih plasti enaki, pri čemer se posamezne zgradbene in facijelne razlike z ene strani nadaljujejo tudi na drugi strani.

Tako se peščeno-laporna sestava kromberških pobočij pod Škabrijelom (646 m) nadaljuje onstran Soče v okolici Šentmavra pod Sabotinom. Bolj peščene plasti Panovca in Stare gore pa se nadaljujejo na nasprotni strani v Grojni in Kalvariji.

Med obema obrobjema je tudi morfološka sorodnost, saj sta npr. srednja dela vipavskega in briškega obrobja (Kalvarija in Stara gora) najbolj markantna in tudi enakih absolutnih višin, ki so nedvomno ostanek istega morfološkega nivoja. Enake petrografske in morfološke poteze se zrcalijo tudi v drugih pojavih. Tako so flišna in prisojna kromberška in šentmaverska pobočja naseljena in obdelana, medtem ko sta iz peščencev in konglomeratov sestavljena Panovec in Stara gora ostala neposeljena in gozdnata, prav tako kot Kalvarija in Grojna na nasprotni, briški strani. Vse to dokazuje, da je izrazito prečna dolina Soče med Solkanom in Rubijami nagubano flišno cono morfološko razdelila na dva dela, na Brda in Vipavsko, toda geološka zgradba flišnega pasu je slej ko prej enotna. Kljub erozijskemu nastanku pa moramo pomisliti tudi na tektonsko zasnovo oziroma na tektonsko usmerjenost tega dela Soške doline. Na to kažejo geološke in morfološke razmere na severnem in deloma tudi na južnem obrobju Goriškega polja, kjer so tektonske črte v apnencu bolj očitne kot v mehkem in bolj gnetljivem flišu. Na obeh straneh flišne cone so namreč motnje v zgradbi sosednjih zgradbenih enot ravno v smeri Goriškega polja. Tako je pri Solkanu geološka zgradba na desni strani soške doline drugačna kot na levi. Vzhodno od Solkana gre za izrazit narivni stik med flišem in kredo (Škabrijel 646 m), zahodno od tod pa je namesto nariva le rahlo prevrnjeno krilo sabotinske antiklinale, ki ga Soča pri Solkanu skoraj v celoti razgalja. Na levi strani o gubi skoraj ni sledu in sega fliš proti severu še vse tja pod Preval (352 m), vmes pa so močno zdrobljeni apnenci, ki prehajajo mestoma v pravo tektonsko brečo (med Solkanom, Škabrijelom in Prevalom). To kaže na prelom, ki poteka prečno na dinarsko smer. Opredeljevanje klimatskih in tektonskih breč v vsem stičnem pasu med flišem in krednimi kameninami v okolici Solkana je zelo težavno, kakor razpoznavna kameninske sestave nasploh. Tudi vse geološke skice tega ozemlja se razlikujejo med seboj. Sploh pa gre pri Solkanu za tektonsko zelo pretrto ozemlje in ni čudno, da kažejo na to tudi morfološke poteze. Nagel

obrat Soče nad Solkanom in v isti smeri potekajoči Dol kažeta, da sta se oba dolinska odseka naslonila na tektonsko razrahljano progno. Tudi to govori za tektonsko črto, ki poteka v smeri Dol—Solkan in dalje preko flišnega pasu — bržkone mimo Podgore — proti zahodnemu robu Krasa. Na tej jugozahodni strani Goriškega polja je zelo značilen zaokret severnega krila kraške antiklinale (med Rubijami in Zdravščino), ki opozarja, da je zahodni rob Krasa izoblikovala razen erozije tudi tektonika. Na prečne premaknitve v zahodnem delu kraške antiklinale kaže tudi Medejski grič z odmaknjeno lego in zasukano smerjo skladov.

Med Pevmico in Grojnico je Soča po odložitvi proda in peska ponovno prerezala prodno nasipnino 400 m daleč od flišnega obrobja. Pri tem je razgalila okoli 35 m debele prodne in konglomeratne plasti in se zajedla še nekaj metrov v flišno podlago.

Epigenetska struga, ki je dolga okoli 5 km, poteka v robnem delu prodnega nanosa. Zato je pričakovati, da je sredi Goriškega polja prodna akumulacija debelejša. Na potek flišne podlage moremo sklepati s primerjavo absolutne višine fliša pri Pevmi (85 m) in one v 400 m od oddaljeni epigenetski strugi (52 m). Na to kaže tudi višina fliša v soški strugi pod Solkanom, ki je na levem bregu nižja kot na desnem.

Ob epigenetski strugi leži soški konglomerat neposredno na erodirani flišni osnovi. Zaradi petrografskih razlik med obema kameninama je stik zelo jasen. Sestava soške akumulacije kaže, da je v flišu izdelana soška dolina v celoti zasuta z apniškim prodom, ki izvira iz srednjega in zgornjega Posočja, ne pa iz bližnjega ozemlja.

Soške prodne terase

Osrednji, poglobitveni del Goriškega polja je raven in nerazčlenjen. Edino ob Soči na zahodnem robu ter ob Vipavi na južnem robu so posamezne stopnje, ki kažejo na poglobljanje obeh rek.

Terase, ki jih je Soča vrezala v prodno akumulacijo Goriškega polja, je registriral Comel (1926, 149—159). To je tudi edini morfološki opis Goriškega polja. Comel se sicer v višinska razmerja posameznih teras ni spuščal, prav tako tudi ne v njihovo genezo, je pa na kratko orisal njihov potek in to v pregledni skici tudi grafično prikazal.

Comel loči na Goriškem polju 10 teras in jih deli v dve skupini. Prvih sedem uvršča med zgornje, druge tri pa med spodnje terase. Po primerjavi s Stachejevo geološko karto je videti, da šteje med zgornje terase tiste, ki so izdelane v pleistocenskemrodu, medtem ko so najmlajše tri izoblikovale že v holocenskih plasteh. Pri tem je treba pripomniti, da je najmlajša (deseta) terasa pravzaprav že aluvialna ravnica, ki je le dva do tri metre nad reko. Najvišjo teraso, ki obsega Solkansko polje in ima zelo neizrazit pregib, je Comel v tekstu in na skici označil posebej, medtem ko jo v legendi prišteva k naslednji nižji terasi. To bi kazalo, da ima solkansko teraso le za podstopnjo glavne terase, ki zavzema večino Goriškega polja. Potemtakem

bi bilo na Goriškem polju osem teras. Toda med njimi pozna Comel tudi tri nivoje; imenuje jih šentmaverski, pevmenski in fortinski, ki menda po višini ne ustrezajo ostalim terasam. Zakaj je te nivoje posebej izločil, direktno sicer ne omenja, pa tudi v problematiko, ki bi bila s tem v zvezi, se ne spušča.

Prva terasa. Domala celotna ravnina Goriškega polja, ki se začenja že na naši strani, pripada najvišji, to je prvi terasi, medtem ko se ob Soči zvrstijo nižje in ožje stopnje. Severno od Gorice je na Solkanskem polju prva terasa široka okoli 2 km, na Štandreškem polju nekaj nad 3 km, medtem ko je pri Gorici najožja in široka manj kot 1 km.

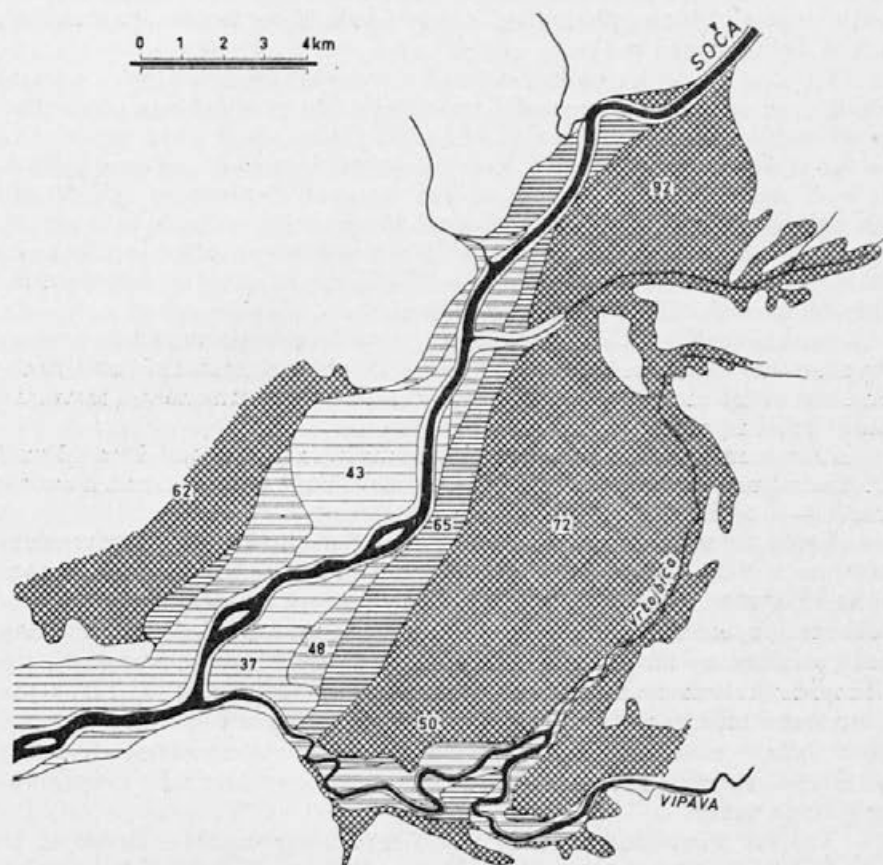
Severno od Gorice visi ravnina prav rahlo proti Soči, južno od nje pa komaj opazno proti vzhodu, proti Vrtojbi. Ob izstopu iz soteske leži terasa v višini 99 m, v južnem delu Solkana 96 m, na Solkanskem polju 90—100 m, pri Gorici 80—90 m, na Štandreškem polju blizu 70 m, na Starih rojajh okrog 60 m in ob Vipavi nekaj nad 50 m.

Na razdalji 10 km (od Solkana do Mirna) se ravnina Goriškega polja zniža za 47 m (od 99 na 52 m) in ima povprečno 4,7 ‰ strmca. Ker ima Soča dvakrat manjši strmec (2,3 ‰), se relativna višina ravnine ob toku navzdol hitro maniša. Pri Solkanu je ravnina 40—42 m nad strugo, pri Gorici 34 m, pri Štandrežu 27 m in pod Škrljami 20 m.

Na tej ravnini je po Comelu še ena, nekoliko višja terasa, ki ji na Solkanskem polju pripada površje vzhodno od železniške proge, torej vse jugoslovansko ozemlje, sega pa še v severni del Gorice. Njena ježa naj bi začela v Solkanu in potekala vzdolž glavne solkanske ceste do železniške proge in državne meje, nato pa preko Livade, to je severnega dela Gorice, do Korna v središču mesta. Comel ne govori o višini ježe oziroma terase, ki jo na svojih skici, kot smo že omenili, šteje k ravnini Goriškega polja. Oboje kaže na to, da gre kvečjemu za nizko teraso in neizrazito ježo. Na podrobnih topografskih karti je pregib označen v prav kratkem odseku le na Livadi. Po pregledu ježe, ki poteka na naši strani, spoznamo, da gre za zelo položen in neizrazit, največ 1,5 m visok pregib, ki pa ni sklenjen. Na teraso bi prej sklepali po nekoliko višjem in bolj napetem površju v vzhodnem delu Solkanskega polja. Toda to je le posledica denudacijskih ilovic s flišnega obrobja, ki so prekrile robne dele prodne ravnine, kar nam dokazujejo tudi številna vrtanja v Novi Gorici. Bržkone se je Comel prav zaradi teh višinskih razlik odločil za solkansko teraso. Zato je najbolj smiselno, da štejemo celotno ravnino, od vzhodnega flišnega obrobja pa do prvega izrazitega pregiba, ki poteka v bližini Soče, za eno samo teraso.

Ta terasa sega med Solkanom in pevmenskim mostom neposredno do Soče, edino zavoj nasproti Šentmavra pripada nižji terasi. Blizu pevmenskega mosta se terasa odmakne od struge, poteka skozi zahodni del Gorice, kjer je zabrisana in je po karti ne moremo zanesljivo ugotoviti, in dalje skozi Štandrež do Vipave, ki jo doseže zahodno od Peči. Zelo značilno je, da so skromni ostanki te terase tudi onstran Vipave, neposredno ob vzhodju Krasa. Prodna terasa pa sega tudi do

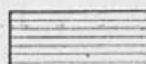
Kvartarne akumulacijske terase na Goriškem polju



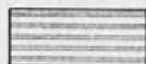
I. terasa



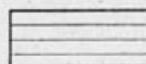
II. terasa



IV. terasa



III. terasa



V. terasa

1. Terasa Soče in Vipave, izdelane na kvartarnem nanosu Goriškega polja najožjega mesta, kjer vstopa Vipava iz flišnega obrobja na Goriško polje, to je med Biljami in Orehovljami.

Ježa te najvišje terase je vseskozi zelo izrazita in visoka povprečno okoli 6 m. Na avstrijski karti ji moremo vseskozi prav dobro slediti.

Na desni strani Soče bi šteli semkaj Comelov šentmavferski nivo in pa teraso med Ločnikom in Majnico, ki sega daleč proti jugozahodu. Šentmavferski nivo, ki sega deloma še tostran meje, je nedvomno del najvišje terase. Njegov poglobitveni del je okoli 90 m visoko, kar ustreza višini Solkanskega polja.

Druga terasa sega na levi strani Soče v ozki progi od Gorice v višini 76 m in se nato v enakomerni širini 200 do 300 m nadaljuje proti jugu pod Štandrežem (65 m) in nad Škrljami (54 m) do Vipave (48 m). Na desni strani Soče bi uvrstili k drugi terasi Comelov pevmenski nivo (85–87 m), prav tako pa tudi okljuk nasproti Šentmavru (85–88 m). Še bolj verjetno pa je, da sodi tudi Pevmensko polje k prvi terasi. Toda dokončna presoja je možna le s terensko proučitvijo. Po karti sodeč je med Pevmanskim poljem (85–87 m) in ravnino tostran Soče (89–92 m) največ 3 m višinske razlike.

Šentmavferski nivo je po Comelu sestavljen iz proda, ki je prekrit in pomešan z ilovico, medtem ko je na Stachejevi geološki karti označen kot flišni eluvij. Vzhodni del nivoja, ki je tostran meje, sestavlja soški prod in pesek.

Druga terasa se na razdalji 10 km zniža za 40 m (od 88 na 48 m) in ima od prve terase nekaj manjši strmec. Tudi ta terasa ima izrazito, okoli 5–6 m visoko ježo.

Tretja terasa začenja na obeh straneh Soče kmalu pod pevmenskim mostom v višini okoli 65 m. Na desnem bregu se vleče v ozki progi mimo Podgore. Comel jo ima označeno le do Grojnice. Toda po geološki in topografski karti sodeč se nadaljuje tudi skozi Podgoro. Njena ježa je sicer na tem mestu neizrazita, toda to je nedvomno posledica njene bolj ilovnate sestavine in antropogene deformacije. Terasa je ohranjena tudi še na SV strani Fortinskega griča v višini 46 m. Comel jo označuje posebej kot fortinski nivo. Iz teksta ni razvidno, zakaj jo izloča. Toda če preračunamo strmec terase, se fortinski nivo z njo prav lepo ujema.

Na levi strani Soče poteka tretja terasa vzporedno z drugo in je prav tako ohranjena v dolgi in ozki progi. Le v srednjem delu, v višini Štandreža, je prekinjena, nato pa se nadaljuje pod Škrljami vse do Sovodenj. Njena ježa je na karti jasno razvidna. Ta terasa je tudi v Soteski nad Solkanom, kjer se dviga 20–30 m nad Sočo.

Četrta in peta terasa. Pod temi tremi glavnimi terasami z izrazitimi in približno enako visokimi ježami je ob Soči še aluvialno dno, ki se začenja pri Podgori in se pod Ločnikom naglo razširi v 1,5 km široko proggo. V tem področju sta ob sotočju z Vipavo še dve manjši stopnji. Prva je na desnem bregu pri Mochetti z 2 do 3 m visoko ježo (41–47 m) in druga pri Majnici (58 m) ter na levem bregu pod Sovodnjami (37 m). To sta četrta in peta terasa. Comel ju označuje kot mochetsko in majniško.

Pod njima je najnižja aluvialna ravnica, ki je okoli 3 m nad današnjo reko. Pri Podgori, kjer se začenja, je v višini 47–49 m, na Rojcah v višini 46 m, na Njivicah 43 m in pod Škrljami v višini okrog 40 m.

Na razdalji 4 km se zniža za 8—10 m, kar pomeni, da ima 2—2,5 ‰ nagiba in se tako že močno približa strmcu Soče.

Iz Comelove študije se da razbrati, da povezuje njen avtor 1,5 km široko dolino Soče, ki je med Podgoro in Majnico poglobljena v ravnino Goriškega polja, z zajezitvenim jezerom. Pri tem omenja svojo študijo »Nekaj raziskav o nekdanjem jezeru srednje Soče« iz leta 1923. To jezero naj bi bilo nastalo zaradi ožine med Fortinskim gričem in Krasom, ki bi bila zaprla Soči odtok. Navedbe v tej študiji so brez stvarne osnove. Comel se je namreč pri tem opiral še na Bizzarra in Czoerniga.

Na Goriškem polju je torej skupno le pet teras, med temi pa so izrazite in splošno razširjene pravzaprav le tri.

Po Comelu moremo sklepati, da je problematika v tem, ker med desnim in levim bregom v višini teras ni paralelnosti. Tako izloča na desni strani Soče tri posebne nivoje (šentmavski, pevmenski in fortinski). Za pevmenskega omenja, da leži med prvo in drugo teraso. Razen tega govori o konglomeratu ob spodnji Pevmici, ki se nahaja na ocenski vzpetinici. Višine sicer ne navaja, pravi pa, da je to najvišja lega soškega nanosa. Po karti in opisu sodeč, gre za višino med 100 in 110 m, kar je za okoli 10 m nad ravnino Goriškega polja. Za desni breg omenja avtor tudi sledove močnega vrezovanja in delne abrazije pri Podgori (1926, 152). Oboje očitno povezuje z jezerom, kar potrjuje tudi njegovo kasnejše delo (1928, 47).

Vrišer omenja v svoji študiji o morfološkem razvoju Goriških brd (1956, 117—179) tudi terase na Goriškem polju. Iz njegovega pregleda je razvidno, da prisoja pevmenski nivo ravnini Goriškega polja, ki pa je po njegovem druga terasa, medtem ko šteje Solkanske polje, del Novogoriškega polja, del površja na jugozahodnem vznožju Goriškega gradu (86 in 90 m) ter šentmavski nivo (97, 108 m) k še višji terasi. Površje s Podgoro pa uvršča v četrto teraso. Pri vzporejanju soških teras na Goriškem polju je prišel Vrišer torej do drugačnih zaključkov kot Comel, čeprav je črpal podatke predvsem iz njegove študije. Pri tem pa ni razvidno, zakaj se s Comelovo razvrstitvijo teras ne strinja.

Ni verjetno, da bi bila različna višina soških teras ob vznožju Brd posledica tektonskega premikanja. Za to bi morda govorila edino prelomnica vzdolž Solkana in Podgore, ki je ugotovljena tudi v strugi Soče (glej profil Solkanskega polja), toda ta domneva je prav malo verjetna, ker gre za mlade, poznowermske terase. Bolj verjetno so pri zniževanju površja sodelovali odrinjeni pritoki (Pevmica, Grojnica), ali pa gre celo za njihove vršaje. Toda dokončni odgovor moramo prepustiti terenskim proučitvam onstran meje.

O sestavi in debelini prepereline na Goriškem polju nam daje lep pregled Comel (1926, skica). Na osnovi številnih strelnih jarkov iz prve svetovne vojne, ki so na gosto preprezali Goriško polje, je mogel dobro proučiti debelino prepereline na posameznih terasah.

Na ravnini Goriškega polja loči Comel tri področja. V srednjem delu (Štandrež—Gorica) je prod spremenjen v debelini nad 70 cm, v ostalem delu pa med 40 in 70 cm. Edino v vzhodnem, okoli 700—800 m

širokem pasu, je na površju prod, ki je pomešan z ilovico oziroma je z njo prekrit. Na nižjih terasah je prod spremenjen v debelini do 40 cm. Teh razlik Comel ne tolmači, čeprav je razvidno, da se v glavnem ujemajo z različno starimi terasami in različno stopnjo dekalifikacije preperelinske plasti oziroma z različno oksidacijo in hidratacijo železovih primesi v njih.

Na Goriškem polju tostran meje gre večinoma povsod za denudacijske ilovice s flišnega obrobja, ki prekrivajo soški prod v različni debelini (od nekaj decimetrov pa do več metrov). Edino v zahodnem delu Vrtojbskega in Mirenskega polja je soški prod brez ilovice in ga prekriva le do 0,5 m debela preperelina.

Sestava in morfogenezna kvartarne akumulacije

Vse dosedanje ugotovitve o genezi prodne akumulacije Goriškega polja so nastale v zvezi s proučevanjem soškega ledenika, torej le posredno in bolj mimogrede. Zato nas še posebej zanima, do kakšnih zaključkov nas vodijo proučevanja kvartarnega gradiva na Goriškem polju samem.

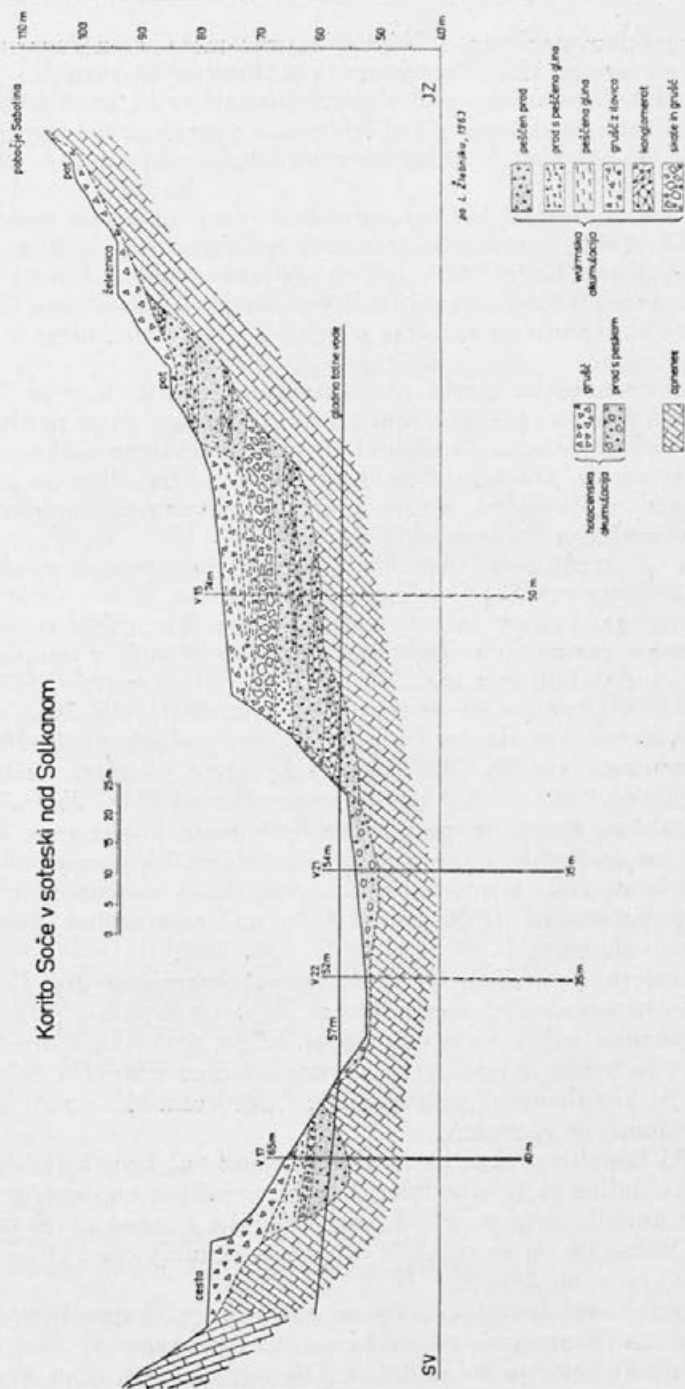
Pri terenskem proučevanju vzhodnega dela Goriškega polja smo se mogli opreti na posamezna mesta, ki nam nudijo razmeroma dober vpogled v sestavo kvartarnega nanosa. Najpomembnejši taki mesti sta nedvomno ob vrhu nasutine pri Solkanu in v njegovem spodnjem delu pri Mirnu. Soča in Vipava sta se vsaka na svojem koncu zajedli v prodno ravnino in na široko razkrili sestavo kvartarne akumulacije. Toda v vmesni 10 km dolgi razdalji tla niso razkrita. Vendar brez podatkov tudi v tem delu nismo ostali. Stare goriške gramoznice ob Vrtojbi in bližnji opekarniški glinokop nam z drugimi podatki vred razkrivajo več metrov debele plasti kvartarnega nanosa.

Naše proučitve smo oprli še na številne vrtine v Solkanu, Novi Gorici in Mirnu, ki so jih napravili v zadnjih letih v zvezi s projektirano HE Solkan na Soči ali v zvezi z gradnjo Nove Gorice in s hidrološkimi proučevanji Vipave ob vznožju Krasa.

Soteska nad Solkanom in Solkansko polje. Zelo obsežen vpogled v sestavo kvartarne akumulacije je pri Solkanu, kjer Soča v kratkem odseku do državne meje prereže do 50 m debele plasti prodnega nanosa. Žal se točna sestava ne da vselej ugotoviti, ker je breg večinoma pokrit z razpadlim drobirjem. Kljub temu smo poglavito sestavo akumulacije vendarle dognali.

Na desnem bregu Soče zasledimo konglomerat 300 m nad solkan-skim železniškim mostom, kjer leži neposredno na krednem apnencu in sega navzgor skoraj do železniške proge. V zgornjem delu ga prekriva grušč, ki se spušča po pobočju Sabotina. Najvišji razkriti konglomerat je v absolutni višini 90 m, kar je približno 34 m nad reko. Konglomeratu sledimo ob Soči navzdol vse do državne meje. Malo pod železniškim mostom sega konglomerat še nad opuščeno pot, ki vodi v Šentmaver. Tu leži 107 m visoko, kar je 40 m nad Sočo. Okoli 800 m

Korito Soče v soteski nad Solkanom



2. Korito Soče v soteski nad Solkanom (prečni profil)

pod železniškim nasipom, že blizu državne meje, je na desnem bregu Soče manjša grapa, ki je zarezana v konglomerat in razgalja njegovo sestavo v nekoliko večji meri. Tu leži sprijeti soški prod neposredno na flišni osnovi, ki je razkrita ob vodi in v zgornjem delu grape v višini okoli 100 m. Konglomerat sega na tem mestu skoraj 50 m nad Sočo.

Soški akumulaciji sledimo še vse do meje, kjer se začenja do 300 m široka šentmaverska terasa. Njen spodnji rob ima 85 m, zgornji rob pa nekaj nad 100 m (105—110 m) absolutne višine. Comel jo imenuje šentmaverski nivo, ki ga ne uvršča v sistem ostalih teras. Glede na višino in oblikovanost ga moramo uvrstiti k prvi terasi, torej k ravnini Goriškega polja.

Ježa šentmaverske terase je sestavljena iz fliša. Ker je fliš tudi v bližnji grapi in na zgornji strani terase, sklepamo, da je prodna plast debela le nekaj metrov. Po sestavi je prod nedvomno soškega izvora in ne flišni eluvij, kot meni Stache (geološka karta). Res pa je, da je med prodom veliko flišne ilovice, ki pa je nedvomno sekundarna primes z neposrednega flišnega obrobja.

Na desni strani Soče smo torej ugotovili ostanke akumulacijske terase, ki ustreza ravnini Goriškega polja. Terasa je sicer morfološko slabo ohranjena, kar pa je v tem delu doline, kjer Soča zapušča sotesko, povsem razumljivo. Toda konglomerat je tudi v soteski, kjer teče Soča med Sabotinom in Skalnico v izrazito erozijski dolini. Na prvi pogled tu sicer res ni pričakovati akumulacijskih ostankov, saj so pobočja strma in skalnata. Toda dalo se je vendarle ugotoviti ostanke konglomerata vse do Mrzleka, Dolge njive, Zagore, Prilesja in Plavi, torej skozi vso okoli 9 km dolgo sotesko od Plavi do Solkana.

V soteski so se na desnem bregu Soče očuvale skromne konglomeratne krpe na več krajih med Sočo in železniško progo. Labora je ponekod tik ob vodi, drugod pa sega več deset metrov nad strugo. Na treh krajih leži 40 do 50 m nad Sočo, na enem mestu, severno od Mrzleka, pa celo 60 m.

Konglomerat je srednje debel in neenakomerno sprijet. Lepilo je karbonatno in ponekod drobnopješčno. Na dveh krajih leži približno 15 m nad strugo trdno zlepljena breča, ki jo prekriva konglomerat. Medtem ko je breča iz svetlega apnenca, kakršen sestavlja Sabotin in Skalnico, je konglomerat petrografsko bolj raznolik zaradi prevladujočih temnosivih apnencev.

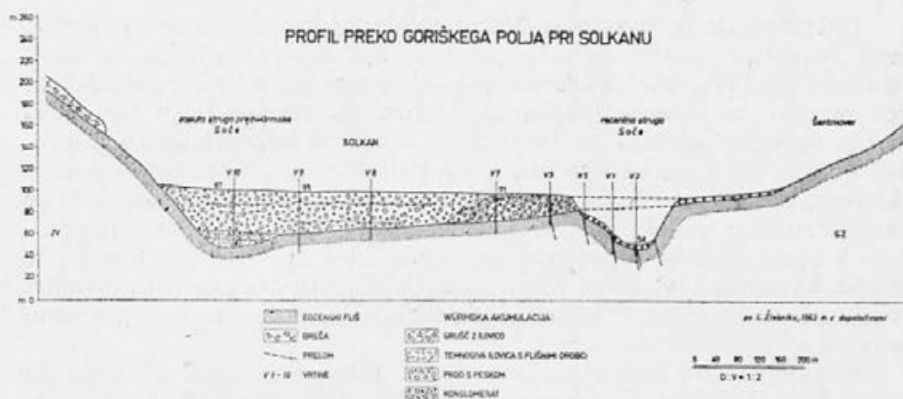
Ostanki konglomeratne akumulacije so na več krajih tudi na levi strani Soške doline in to v podobni legi in višini kot na desnem bregu. Tudi tu je konglomerat ponekod prav v strugi, drugod pa 40 do 60 m nad njo. Očitno je, da je ostanek mogočne akumulacije, ki je zasula sotesko vsaj 60 m na debelo.

Sklenjen konglomeratni zasip se začenja na levem bregu Soče, ob njenem zavoju severno od Solkana. Na tem mestu se drži še nad glavno cesto, ki vodi po Soški dolini. Ob manjši grapi sega 46 m nad Sočo. Konglomeratu sledimo navzdol do Solkana, kjer se razširi

v teraso Goriškega polja. Žal je pri Solkanu točen vpogled v sestavo tal težaven, ker je breg prekrit z razpadlim drobirjem.

Naše proučitve o akumulaciji v soški sošeski nad Solkanom lepo dopolnjujejo podatki geoloških vrtin, ki so jih napravili približno 800 m od solkanskega železniškega mostu navzgor, kjer je projektiran jez za hidroelektrarno.

Na tem mestu so izvrtali 12 vrtin, pet na desnem bregu Soče, dve na levem in pet v sami strugi. Vrtine, ki so segle 50 do 60 m globoko, so predrle več metrov debele kvartarne naplavine in segle še daleč v kredni apnenec (Breznik—Žlebnik 1961, Žlebnik 1963).



3. Profil Solkanskega polja

Vrtine v soški strugi so pokazale, da je skalna podlaga prekrita tudi do 5 m na debelo s holocenskim prodom in peskom, one na bregu pa so razkrile do 20 m debele plasti pleistocenske akumulacije.

Vrtina, ki je zastavljena sredi 20 m visoke terase na desnem bregu Soče, nam razkriva naslednjo sestavo plasti:

- 0,0— 0,5 m preperelina
- 0,5— 3,1 m prod s peskom
- 3,1— 7,5 m grušč
- 7,5— 9,0 m skalni bloki z gruščem
- 9,0—11,0 m prod
- 11,0—13,5 m konglomerat
- 13,5—15,5 m prod s peskom
- 15,5—19,0 m konglomerat
- 19,0—60,0 m siv, delno razpokan apnenec

V bistvu je sestava enaka tudi v drugih štirih vrtinah na tej strani Soče. Na nasprotnem, levem bregu, nam prva vrtina razkriva 5,5 m debel nanos nesprijetega proda in peska, ki leži neposredno na apniški podlagi, druga vrtina pa kaže naslednjo sestavo:

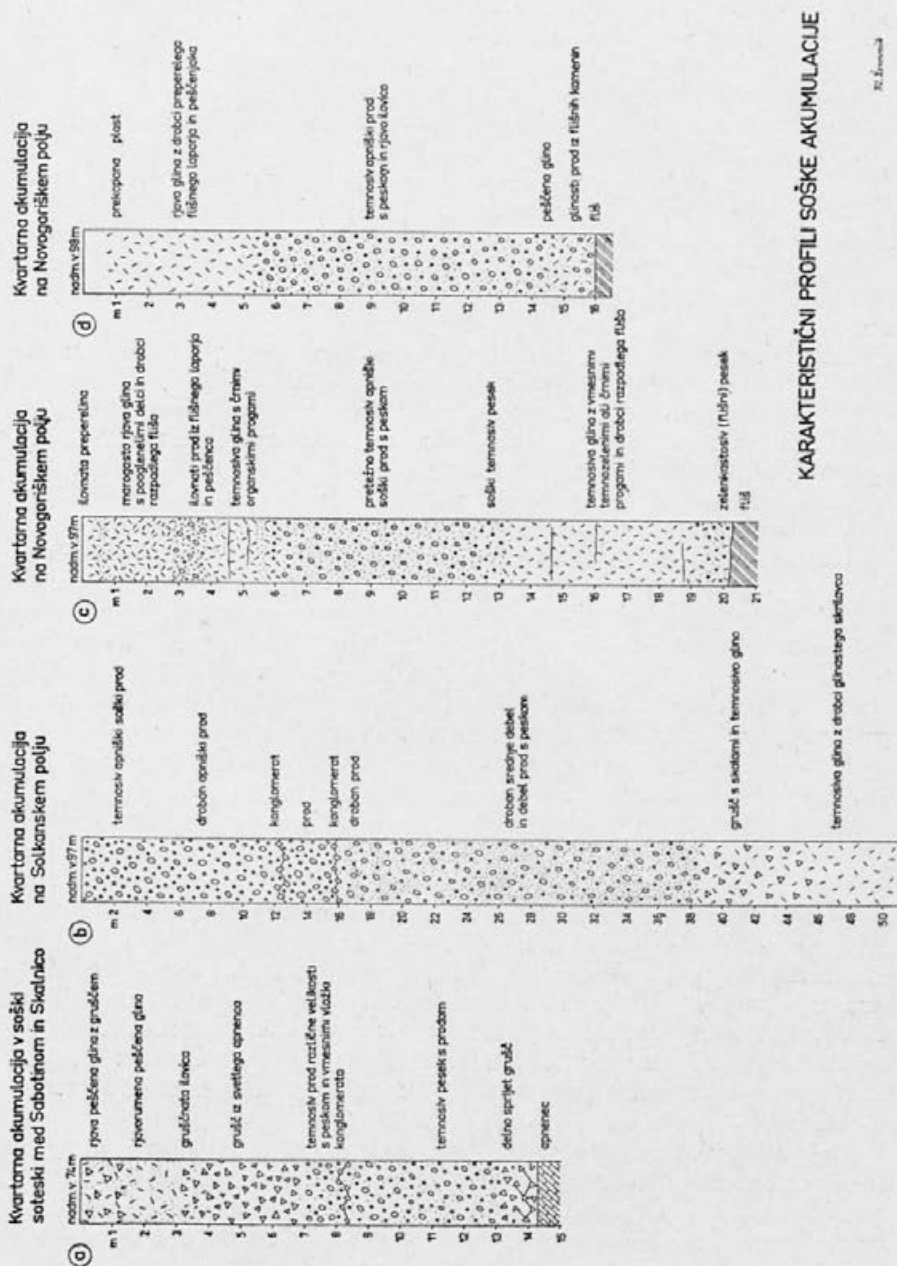
- 0,0— 2,8 m grušč, pomešan s prodom in peskom
- 2,8— 3,4 m peščena glina s prodom
- 3,4— 5,0 m debel grušč
- 5,0— 6,0 m slabo sprijet konglomerat
- 6,0— 6,8 m debel grušč
- 6,8— 7,5 m slabo sprijet konglomerat
- 7,5— 8,5 m debel grušč
- 8,5—10,5 m rahlo sprijet konglomerat
- 10,5—40,0 m apnenec

Razen proda in konglomerata so zelo značilni grušč, ki se vrivajo med fluvialno gradivo in se pojavljajo kot sklenjena plast na obeh straneh Soče. Ti grušč, ki so deloma rahlo sprijeti v brečo, so odloženi več metrov na debelo (profil 2). Očitno je, da se je v tem času močno okrepilo mehanično razpadanje apniških pobočij na obeh straneh doline. Bržkone kažejo grušč na poslabšanje klime, zato moremo sklepati, da izvira celotna akumulacija iz pleistocenske dobe. Zelo je karakteristična zaobljenost in petrografska sestava nanosa, (diagram 6 a). V njem absolutno prevladujejo temnosivi apnenci, medtem ko je drugih kamenin prav malo. Zlasti manjkajo svetli dachsteinski apnenci iz zgornjega Posočja. Sestava proda kaže, da izvira gradivo pretežno iz srednje Soške doline.

Konglomeratni nanos na levi strani Soče se začenja zdržema že v soteski nad Solkanom in sega vse do državne meje in še naprej. Na koncu soteske je še vedno 50 m nad strugo. V višini 20 m pa je vanj vrezana terasa.

Zelo je značilno, da na levem bregu Soče naletimo na fliš vse do potoka, ki teče skozi Solkan. Ob bregu nismo nikjer ugotovili, da bi segal fliš nad današnjo strugo. Pojavi se šele blizu meje in sicer od porušenega jezua navzdol. Toda tudi na teh mestih leži fliš na levem bregu nižje (70 m) kot na desnem (85 m). Zato prihajamo do sklepa, da je Soča zadela na desno pobočje zasute doline, medtem ko poteka staro dno na levi strani današnjega toka.

V konglomeratni ježi pri Solkanu je prod zelo neenakomerno sprijet in so vmes tudi nesprijete plasti. Razen tega je na severni strani Solkana, kjer se terasa zoži na ozko polico, več metrov debela plast proda, ki leži neposredno na konglomeratu. Pri solkanskem pokopališču je prodna plast blizu 2 m debela, medtem ko sega prod na drugi strani ceste 3 m globoko. Pri izkopu za temelje nove zgradbe Industrije apna so ugotovili, da je proda 3,6 m na debelo, spodaj pa se začenja rahlo sprijet konglomerat. Pri vseh izkopih v Solkanu se je dalo ugotoviti, da sestavljajo zgornje plasti do 10 cm debeli prodniki, vmes pa so posamezni, nenavadno veliki kamni. Prod je petrografsko zelo enotne sestave, saj prevladuje temnosiv apnenec. Je tudi morfološko zelo homogen in precej enakomerno zaobljen, vendar pa je stopnja zaobljenosti manjša kot pri recentnemrodu. Zaobljenost je merjena po Cailleuxu (Radinja 1961, 236).



KARAKTERISTIČNI PROFILI SOŠKE AKUMULACIJE

4. Karakteristični profili soške akumulacije na Goriškem polju

R. Žvančič

Na južni strani Solkana, kjer se prodna akumulacija naglo razširi v Goriško polje, so izvrtali 10 vrtin, ki so razporejene od flišnega obrobja pa vse do Soče (Breznik—Zlebnik, 1961). Ker segajo vrtine do podlage, smo s tem dobili vpogled v celotni prerez prodne akumulacije ob samem vrhu soškega »vršaja« (profil 5). Zlasti še, ker so se kameninski vzorci iz vrtin ohranili in smo mogli prod in konglomerat petrografsko, granulacijsko in morfološko v celoti analizirati.

Vrtine so razkrile zasuto soško strugo pod vzhodnim robom Solkanskega polja, ki je usmerjena proti Novi Gorici, medtem ko teče današnja Soča na njegovem desnem robu. Flišna podlaga je na najglobljem mestu vsaj 50 m pod površjem (profil 5 in 4b), proti Soči pa se polagoma dviga, tako da je na levem bregu le še 17 m pod ravnino.

Akumulacija Soče je razmeroma zelo homogena, saj jo domala v celoti sestavljajo plasti srednjedebelega proda. Kaže nam, da so bile plasti odložene od podlage do površja v eni sami neprekinjeni sedimentacijski fazi. Zelo je značilno, da v nanosu ni ilovic in glin, ki bi prekinjale prodno sedimentacijo.

Neposredno na flišni podlagi leži 1 — 2 m debela plast sive karbonatne glin, ki vsebuje deloma tudi flišne drobce. Sama soška akumulacija se začinja z enakim prodom, kakršen je tudi v višjih delih nanosa.

Posebno pozornost pa vzbujajo sedimenti v najglobljem delu zasute soške struge. Tu je nakopičena najprej 5 m debela temnosiva glina z drobci flišnega skrilavca. Glina ne vsebuje peloda in je očitno fluvialnega nastanka. Nad njo pa se začinja obsežna plast grušča in skal v debelini 6 m, nato je 1 m proda in peska, nad tem pa spet več kot 1 m debela plast grušča s prodom. Šele navzgor sledijo plasti, ki so značilne za celotno akumulacijo.

Več metrov debela plast grušča in skal na dnu zasute struge izvira iz bližnjih apniških pobočij nad Solkanom, kjer so kredni apnenci ob narivnem stiku močno zdrobljeni. Po tem gradivu bi celo domnevali, da so akumulacijo sprožili tektonski podori. Toda grušče in breče smo našli tudi v konglomeratu v sami soteski in to več kilometrov nad Solkanom in narivnim stikom ob njem. Zato moramo iz tega sklepati na to, da so tudi ti grušči v zvezi z močnim mehničnim razpadanjem apniških pobočij v soški soteski nad Solkanom, ki se je okrepilo ob času hladne würmske dobe, kamor uvrščamo tudi celotni prodni nanos Goriškega polja. Za to govori namreč tudi morfološka analiza (diagram 6c).

Soška akumulacija pri Solkanu vzbuja pozornost tudi po tem, da je razmeroma slabo sprijeta. Pričakovali bi namreč, da je bil glavni tok talne vode ob izhodu iz soteske usmerjen prav skozi te plasti. Zaradi zasute erozijske struge pa je drugače. Toda slabo in neenakomerno sprijetost prodnih plasti si moramo razložiti z dvema okoliščinama. Prva je v tem, da je zlepljenost proda največja ob strugi, navzven pa je čedalje manjša. To nam dokazuje, da je konglomeri-

ranje potekalo predvsem s pronicanjem soške vode v breg in sicer vzporedno s poglabljanjem struge, seveda že po odložitvi celotne akumulacije (profil 3).

Ko se je Soča začela poglabljati, je tekla ob vznožju Brd, kjer je njena akumulacija dvakrat tanjša. Tako je kmalu zadela na nagnjeno flišno podlago, na levem bregu pa je ostal pod konglomeratom flišni prag, ki je preprečeval talni vodi, da bi pronicala v prod (profil 3). Tako se je proces konglomeriranja zaključil že kmalu potem, ko je Soča prerezala prvo tretjino nanosa. Odslej je skoraj vsa voda ostajala v epigenetski strugi. To nam dokazujejo tudi vrtine, ki niso nikjer naletele na talno vodo. Celotni, 50 m debeli prodni nanos ob vrhu vršaja je povečini suh. Nekaj malega talne vode je edinole ob flišni podlagi. To dejstvo je izredno pomembno spričo tega, ker ustvarja severni rob flišne cone nepropustno pregrado, ki jo je Soča pri Solkanu močno znižala. Zato bi pričakovali, da pronicajo in pritiskajo kraške vode skozi to vrzel proti jugu. Pomanjkanje talne vode pa hkrati opozarja, da tudi pretrstost fliša ni tolikšna, da bi skozenj pronicala voda. Po tem dejstvu bi mogli domnevati, da je Soča pri Solkanu osnova za kraške vode na severni strani flišne cone.

Vrtine v apniški soteski nad Solkanom niso pomembne le zato, ker so predrle ostanke würmske akumulacije in razkrile njeno sestavo, temveč tudi zato, ker so segle več deset metrov v apniško podlago pod dnom doline. S tem so nam vrtine razkrile hidrološke in druge poteze v apnencih pod recentno strugo.

Vpogled je toliko bolj zanimiv, ker je Soška dolina med Skalnico in Sabotinom tipičen recentni dol, v katerem je Soča zarezana v apnencih več sto metrov globoko, razen tega pa sega apniška gmota nedvomno še daleč v globino.

Apnenci, v katere je zarezana Soča, so na južni strani omejeni s flišem. Stik je tektonski in poteka pri Solkanu skoraj navpično. Ker so flišne plasti v vipavski sinklinali nedvomno debele več sto metrov, obdajajo apnence kot nepropustni obod. Govoriti moremo potemtakem o zajezenih apnencih. Najnižja lega tega oboda, ki poteka pri Solkanu v višini okoli 50 m, odreja potemtakem tudi višino vode v apnencu samem. Na tej osnovi moremo sklepati, da Soča nad Solkanom ni viseč vodni tok.

Soteska nad Solkanom nam torej ponazarja razmere, kakršne naj bi bile na Krasu v predkraški dobi, ko so bili tudi ti apnenci obdani s flišnim obodom in so apniško površje oblikovale še površinske vode. Če izvzamemo spremenjene klimatske pogoje, je razlika le v tem, da je Soča nad Solkanom v fazi intenzivnega poglabljanja, medtem ko so reke na Krasu zajezene apnence uravnemale.

Vrtine, ki so segle 20 — 50 m pod strugo Soče, so razkrile z vodo zapolnjene razpoke v apnencih vse do višine Soče. Na levem bregu je voda v apnencih celo nekaj višja od rečne gladine, na desnem pa za spoznanje nižja (profil 2). Po tem sklepamo, da podzemna voda ob

nizkem vodnem stanju hrani Sočo, ob visoki vodi pa je bržkone obratno. Razen tega pa odteka kraška voda z leve na desno stran doline.

Vrtine nam razen tega kažejo, da so apnenci pod dnom doline sicer precej razpokani, toda brez kakršnihkoli korozijskih sledov. Razmere v soteski nad Solkanom nam torej omogočajo razumevanje površinskih vodnih tokov v zajezenih apnencih.

Novogoriško polje. Vrtine razkrivajo, da je prodni nanos pri Solkanu skoraj izključno iz soške akumulacije. Toda 1,5 km južneje so sedimentacijske razmere že bistveno drugačne. Na Novogoriškem polju se soška akumulacija močno prepleta z nanosi flišnega obrobja. Zajezeni Korn je s svojimi pritoki, ki odmakajo flišna pobočja pod Škabrijelom, odlagal v robne dele ravnine naplavine, ki so po svoji sestavi bistveno drugačne od soške akumulacije.

Dober vpogled v medsebojno prepletanje teh nanosov nam nudijo številne vrtine, ki so jih izdelali v zvezi z gradnjo Nove Gorice. Zbrali smo podatke za okoli 60 vrtin. Med temi sega 17 vrtin okoli 10 m globoko, 7 med 15 in 20 m in 4 vrtine nekaj nad 20 m pod površje. Nekaj so jih izvrtali prav do flišne podlage.

Ceprav so vrtine razporejene na razmeroma majhnem prostoru, nam nudijo zelo koristne podatke o sestavi akumulacije v robnem delu Goriškega polja. Za podrobnejšo obdelavo smo izbrali vrtine, ki so različno oddaljene od flišnega obrobja (profil 4c in d).

Ker so profile izdelali za gradbene namene, predvsem za ugotavljanje nosilnosti tal, so plasti označene po geotehnični klasifikaciji, ki za sedimentacijsko proučevanje le deloma ustreza. Tako pogrešamo npr. podatke o petrografski in granulacijski sestavi posameznih plasti, o stopnji preperelosti itd., toda kljub temu so podatki zelo pomembni.

Večina podatkov je iz Zavoda SRS za raziskavo materiala in konstrukcij v Ljubljani, kjer smo za najpomembnejše vrtine dobili tudi kameninske vzorce, ki smo jih analizirali v fizičnogeografskem laboratoriju Oddelka za geografijo Filozofske fakultete. Vse podatke in vzorce nam je z vsem razumevanjem dal na razpolago šef geotehničnega oddelka inž. M. Puh, ki se mu tudi na tem mestu lepo zahvaljujem.

Na vsem površju Novogoriškega polja je najprej nekaj decimetrov debela peščeno-illovnata prst, ki prehaja navzdol v rumenorjave marogaste ilovice. Te so ponekod bolj drobnopeščene sestave, večinoma pa prehajajo v čiste, toda kompaktne gline. Te in one so brez apnenca. Celotna plast je precej preperela, mestoma tudi limonitizirana in vsebuje drobce sljude ter sledove pooglenelih rastlinskih ostankov. V ilovici je razločiti drobce razpadlega fliša, največ laporja, manj peščenca.

Očitno je, da sestavljajo to površinsko plast denudacijske gline in ilovice s flišnega obrobja, ki so prekrile prodna tla in segle več sto metrov daleč v ravnino. V tej smeri pojema tudi njihova debelina

in jih 1 km od roba ne zasledimo več. V oddaljenosti 700 m so te ilovice debele 0,5 do 1 m, v oddaljenosti 500 do 600 m že 2 do 3 m, v oddaljenosti 400 m pa segajo 4 m globoko. Edino na treh krajih jih zasledimo še globlje, kjer so 9 oziroma 9,5 m pod površjem, kar je doslej največja znana debelina. Še bliže obrobju se njihova debelina menja v odvisnosti od flišne podlage, ki je ponekod prav malo pod površjem. Bliže obrobju je tudi sestava ilovic bolj pestra.

Ker se Novogoriško polje proti zahodu zniža za 5 do 8 m (od 100 na 92 m), pomeni to, da segajo denudacijske ilovice kljub različni debelini tako rekoč do iste absolutne višine. Odložene so potemtakem na skoraj ravno podlago. Tudi ta višinska razmerja govorijo za to, da so ilovice denudacijskega porekla. To potrjujejo tudi drobno-peščene proge med njimi. Razen tega smo na dveh ali treh krajih mogli ugotoviti po več decimetrov debele plasti flišnega proda. V eni izmed vrtin je celo do 1 m debela prodna plast z močno preperelimi, do 3 cm velikimi peščeni in lapornimi prodniki. V spodnjem delu prehačajo rjave ilovice mestoma v sive glin. Zanje bi mogli domnevati, da so zajezitvenega porekla.

Pod denudacijskimi ilovicami začenja prod. Po vzorcu iz globine med 6 in 10 m gre nedvomno za akumulacijo Soče. Analizirani prod je v celoti karbonatne sestave. Iz apnenca je 96 % prodnikov, iz dolomita pa 4 %. Kar 79 % prodnikov pripada temnosivemu apnencu, ki je tipičen za soški prod in izvira pretežno iz jurskih ter deloma krednih apnencev srednjega Posočja. Le 21 % prodnikov sestavlja bel apnenec. Analizirani prod je dobro granuliran, toda za ustrezno granulacijsko analizo ga ni dovolj (največ prodnikov je v velikosti do 3 cm, največji pa so 6 cm dolgi). Po posameznih kosih, ki so bili razbiti pri vrtanju, moremo sklepati, da je prod še debelejši.

Zaobljenost proda je zelo značilna. Največ prodnikov je v šesti zaoblitveni stopnji (250—300), toda zelo močan je delež sosednjih treh stopenj, tako da je gradivo zelo enakomerno zaobljeno. Diagram je kratek in strujen. Prod je sicer bolj zaobljen kot tipično fluvio-glacialno gradivo, toda manj kot recentni soški prod (diagram 6 d).

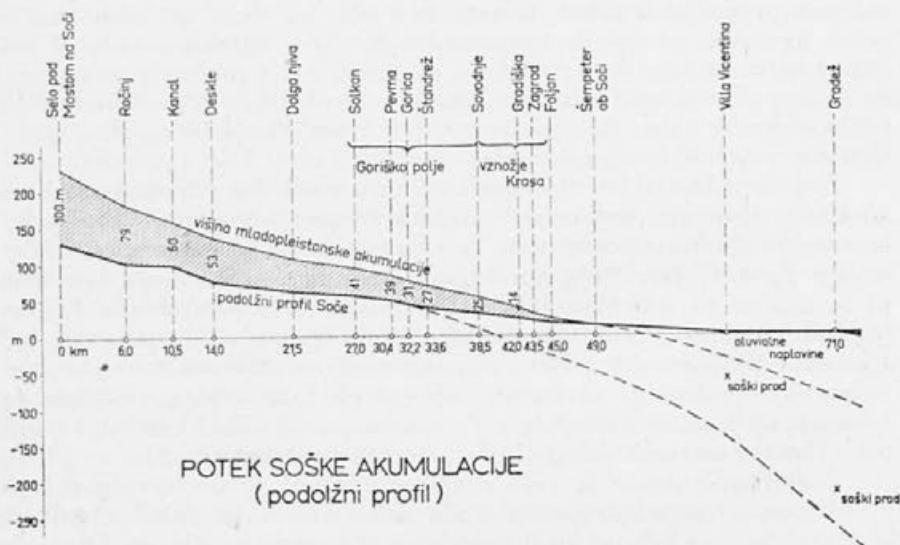
Analiza nam torej odkriva, da je prod, ki leži pod rjavimi površinskimi ilovicami, sicer nedvomno soškega izvora, se pa od recentnega proda v današnji soški strugi razlikuje tako po zaobljenosti kot tudi po petrografski sestavi.

Prod se začenja v posameznih vrtinah različno globoko. Bliže obrobja je 5 — 6 m pod površjem, bolj stran 3 — 4 m, medtem ko sega v oddaljenosti 800 — 900 m že do površja in ga prekriva le nekaj decimetrov debela preperelina, ki vsebuje še številne prodnike, tako da govore domačini o »glerijasti zemlji«. Če pa upoštevamo nagnjenost površja, je zgornja višina proda v enaki absolutni legi med 90 in 92 m.

Ker so vrtine v zahodni polovici Novogoriškega polja globoke le nekaj metrov, obtičijo vse v produ. Zato nam debelina prodnega nanosa ni znana. Toda spričo tega, da postaja prod navzdol čedalje

bolj čist, in ker globlje vrtine v sosedstvu ne zadenejo na talno vodo, sklepamo, da sega prod v zahodnem delu Novogoriškega polja zdržema navzdol najmanj 20 m globoko, bržkone pa še precej več.

V srednjem delu Nove Gorice, okoli 400 — 500 m od obrobja, se v številnih vrtinah pokaže prod v približno enaki debelini in globini. Začenja 5 — 6 m pod površjem in sega okoli 12 m globoko. Doslej so naleteli na več metrov debele prodne plasti komaj 200 m od flišnega obrobja. Videti je, da je segla prodna akumulacija zelo na široko. Toda nekatere vrtine segajo do flišne podlage, ne da bi zadele nanj. V ožjem robnem pasu so se potemtakem odlagale istočasno tudi gline.



5. Potek soške kvartarne akumulacije v nepoledenem delu doline

Prod je na Novogoriškem polju le deloma čist. Vmes je toliko gline in ilovice, da gre za glinasti prod ali celo za prodnato glino. Zelo je značilno, da prevladuje v prodru siva, ne pa rjava glina, kakršna je v krovlini.

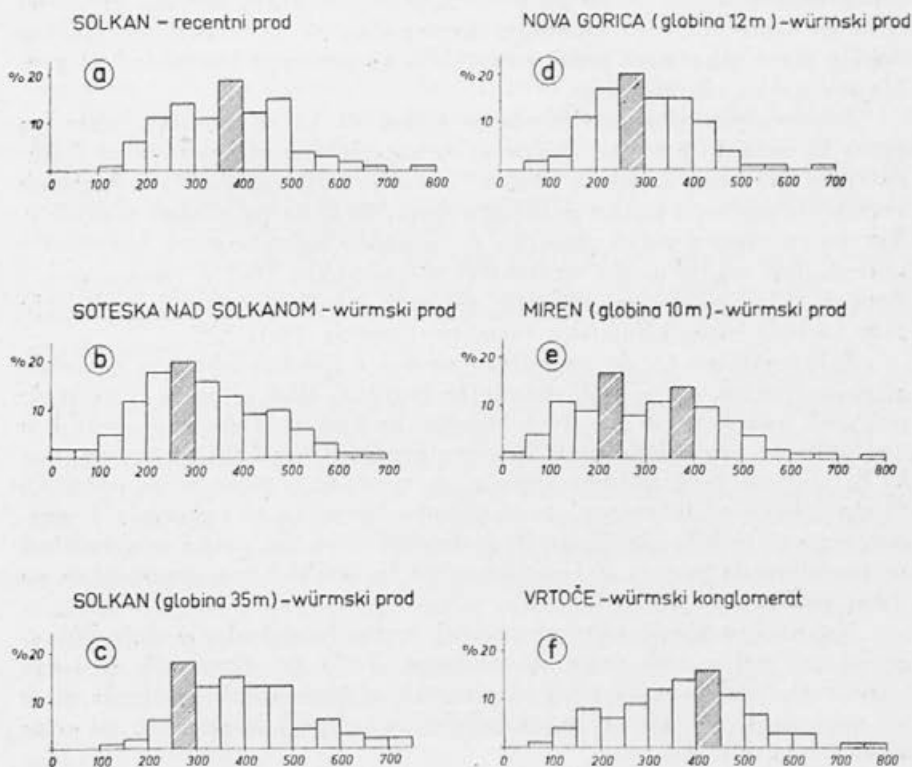
Pod prodom se začinjajo več metrov debele plasti temnosive gline. V glavnem so zelo čiste in kompaktne. Posamezne plasti so svetle in peščene sestave, druge temnejše, temnosive ali skoraj črne in z obilico organskih ostankov. Videti je, da gre za zajezitvene gline. Tudi v teh glinah zasledimo drobce razpadlega fliša, posebno laporja. Posamezne plasti sestavlja tudi karbonatna glina, čeprav so sicer gline nekarbonatne sestave.

Te temnosive gline se začinjajo okoli 12 m pod površjem in segajo 18 — 20 m navzdol. V tej globini so tanjše plasti drobnega peska, ki leži neposredno na flišni podlagi.

Zelo značilno je, da se te glinje vrivajo tudi med prod. V spodnjem delu prodnega nanosa je do 1 m debela glinasta plast.

Ob flišnem obrobju so med vrtnami večje razlike, ki kažejo, da je bil sedimentacijski proces bolj raznolik in odvisen od drobne razčlenjenosti samega obrobja. V vrtnah se da lepo zasledovati flišni hrbet s koto 119 m, ki potone pod naplavinami proti osrčju Nove Gorice. Veliko vrtn je v Novi Gorici na območju tega flišnega hrbita. Na obeh straneh pa sta dve z glino zatrpni dolinici. Južno od tod začenja tudi že sedimentacija samega Korna. Nova Gorica stoji ravno na področju, kjer se je izmenjavala soška akumulacija z akumulacijo Korna in njegovih pritokov ter z neposrednimi denudacijskimi nanosi z bližnjega flišnega obrobja. Kakšne razmere nam razkrivajo vrtnine?

V globini 20 m se je začela sedimentacija z drobnim zelenkastim peskom, ki leži neposredno na prepereli flišni podlagi. Sedimentacija se je nadaljevala s temnosivimi glinami, ki so se odložile do 8 m



6. Zaobljenost proda na Goriškem polju (diagrami)

na debelo. V glini so svetlejše in temnejše proge, ki prehajajo od temnosive do skoraj črne in temnozeleno barve. Očitno je, da gre za zajezitvene gline.

Te gline, ki smo jih dali dr. A. Šercelj v palinološko analizo, so se po pelodu sodeč odlagale v hladnem in suhem (stepskem) podnebju. Na to sklepa Šercelj po izrazito hladnodobni drevesni vegetaciji ter stepski zeliščni flori. V glini namreč prevladuje pelod iglavcev (zlasti bora in manj smreke), medtem ko sta od listavcev tam le breza in rakitovec, ki sta pionirski rastlini odprtih zemljišč in preneseta tudi hladno podnebje. Mezofilnih listavcev sploh ni. V zeliščnem delu vegetacije prevladujejo trave (graminae), pelini (*Artemisia*), klinčnice (*Caryophyllaceae*) ter lobodike (*Chenopodiaceae*). To pa so vse izraziti »stepski« elementi ter zato indikatorji odprtih površin.

Ker je po dosedanjih ugotovitvah prav za začetne würmske stadiale značilno hladno in suho podnebje, meni Šercelj, da so se te gline odlagale v začetku würma.

Nad glino sledi apniški prod v debelini 7 — 8 m, ki pomeni prodor soške akumulacije. Prod je prekril gline in segel deloma prav do flišnega obrobja in leži ponekod neposredno na flišni podlagi. Do 1 m debela plast gline med prodom pa kaže na ponovno kratkotrajno prekinitev soške akumulacije.

Produ sledi navzgor ponovno glina, ki je sprva siva, nato pa rjava in sega do površja. Sprva so to zajezitvene gline, nato pa denudacijske. Njihova debelina proč od obrobja pojema. Tudi v teh glinah ie Šercelj ugotovil enako pelodno setavo, ki kaže na hladno podnebje. Ker pa je vmes prodna plast, so se odlagale zgornje gline verjetno v naslednjem stadialu. Te ugotovitve se ujemajo tudi z razmerami v Renčah, kjer pa so se odlagale gline v mlajšem würmu in kažejo zato na bolj ostre klimatske razmere. (Šercelj 1961, 382).

Zelo značilno je, da vsebujejo nanosi s flišnega obrobja pretežno gline in ilovice, ne pa tudi debelejše gradivo. Med glino je prav malo peščenih plasti in le na dveh mestih je bilo mogoče v globini 3 m ugotoviti do 1 m debelo plast flišnega proda. Prav malo pa je nanosov, ki bi izvirali iz apniškega grušča oz. breč, nakopičenih na pobočjih Škabrijela. Zato sklepamo, da to pobočno gradivo ni nastajalo v würmu, temveč je bilo zlepljeno že v starejši dobi. Za vsako mlajšo plast je značilno, da posega dalj na obrobje in leži deloma neposredno na flišni podlagi.

Najgloblje plasti niso znane, saj vrtine v zahodnem delu Novgoriškega polja niso segle do podlage. Toda po skromnih sledovih talne vode nad posameznimi plastmi gline moremo sklepati, da se te od roba proti sredini polja izklinjajo in je prod okoli 1 km od roba že zdržema odložen.

Vrtine torej ne razkrivajo le prepletanja soške in kornske akumulacije, temveč tudi neposredno denudacijsko akumulacijo z najbližjega flišnega obrobja.

Žal imamo iz same kornske dolinice le skromne podatke. Vrtine segajo največ 4 m globoko in razkrivajo le rumenorjavo ilovico.

Vrtojba in Vrtojbsko polje. V vzhodnem delu Goriškega polja vzbujata posebno pozornost Vrtojba s svojo nenavadno usmerjenostjo. Na flišnem obrobju je v Rožni dolini usmerjena naravnost proti Soči, ko pa preide na prodno ravnino, zavije nenadoma na levo in teče ob robu gričevja daleč proti jugu, kjer pri Mirnu doseže Vipavo. Vrtojba je bila sprva nedvomno pritok Soče. Kasneje pa jo je ta odrinila in si je morala na robu prodnega nanosa utirati pot daleč proti jugu, da je dosegla Vipavo. Ta odrinjeni tok je daljši od tistega, ki ima še prvotno usmerjenost.

Soča je na Goriškem polju odpravala tudi druge pritoke (karta 7). Tako je Korn tekel nekaj časa med Goriškim gradom in Kostanjevico proti jugu in se izlival v Vrtojbo. Vipave pa Soča ni le odrinila, temveč ji je pri Biljah zaprla pot, da se je vzhodno od tod na široko razlivala. Soča je odrinila tudi briške pritoke. Pevmica je tekla skozi Pevmo in se izlivala v Sočo šele pri Podgori. Tudi Grojnica je sprva tekla ob vznožju Kalvarije in se šele nato prebila do Soče. O tem nam pričata površje in sestava tal na vznožju Brd. Še bolj očitno odrinjen tok ima Trebež, ki je sprva nedvomno tekel mimo Ločnika v Sočo, danes pa v ostrem kolenu zavija v Preval in Biršo.

Vrtojba je sestavljena iz treh genetično različnih delov. Njen zgornji del, kjer je vrezana v flišno gričevje med Panovcem in Staro goro, je najstarejši. Pozornost vzbujata zlasti prostorna dolina in široko in nizko razvodje (114 m) na robu kotlinice Lijaka. Oboje kaže na to, da je bila Vrtojba nekdaj večja in daljša.

Ob prestopu na ravnino začenja njen drugi del, ki ima izrazito odrinjeno smer. Nastal je ob času glavne soške akumulacije, ko je bila Vrtojba potisnjena ob flišno gričevje in si je na robu ravnine utirala novo strugo proti jugu.

Po glavni soški akumulaciji se je Vrtojba od Vrtojbe navzdol znova preusmerila in si preko prodne ravnine poiskala pot do vznožja Krasa. Kasneje je njen tok skrajšala Vipava, ko je pri Mirnu z meandriranjem posegla proti severu. Spodnja Vrtojba, ki je najmlajša, se je poglobila več metrov v prodno akumulacijo Soče, medtem ko teče v srednjem delu po lastnih naplavinah in v prav plitki strugi.

Sestavo tal so vzdolž Vrtojbe doslej kartografsko prikazali trije avtorji, žal, brez komentarja. Na Stachejevi geološki karti (1891) sega soški prod najdlje na obrobje, saj je vrisan še na levi strani Vrtojbe. Nasprotno pa je na Müllerjevi skici (1921) vrisan zelo širok pas ilovice, ki sega še 1 km od gričevja. Comel (1926) je ta del Goriškega polja razčlenil. Med flišnim gričevjem in Vrtojbo je vrisal ilovico, nato okoli 700 m širok pas ilovnatega proda in šele od tod naprej čisti soški prod.

Sestavo tal je v tem robnem delu Goriškega polja težavno določiti, ker ni ustreznih golic; zato so tudi razlike med posameznimi avtorji razumljive. Površje je namreč ravno in nerazčlenjeno, Vrtoj-

bica pa teče v plitvi strugi. Comel in Müller sta se pri svojem proučevanju opirala na številne streliške jarke in druge vojaške izkope iz prve svetovne vojne, kar posebej omenjata.

K vsemu temu moremo dodati še sami nekaj novih opornih točk, ki osvetlijujejo sestavo tal. To je predvsem opekarniški glinokop v Gornji Vrtojbi, nekaj gramoznic na zahodni strani Dolnje Vrtojbe, več krajših vrtin v Šempetru ter posredno proučevanje tal s pomočjo vodnjakov oziroma talne vode. Oprli pa smo se tudi na dobro proučene razmere na Novogoriškem polju, saj je med obema področjema marsikatera sorodnost. Na tej osnovi smo prišli do naslednjih zaključkov.

Med Šempetrom in Vrtojbo sestavlja površje troje nanosov, ki se med seboj močno prepletajo. Večino tal sestavlja soški prod, ki sega zdržema skoraj do flišnega gričevja. Vzdolž Vrtojbe, zlasti na njeni levi strani, so peščeno-ilovnate naplavine, ki jih je nanosila Vrtojbičica. Ob vznožju gričevja pa so denudacijske ilovice z neposrednega flišnega obrobja.

Čisti soški prod je pri Šempetru nekaj nad 1 km od flišnega obrobja, pri Gornji Vrtojbi 600 m, pri Dolnji Vrtojbi pa 500 m. Vzhodno od tod se začneja glinasti prod, ki sestavlja večino tal v Šempetru in Vrtojbi. Šele vzhodno od ceste, ki pelje skozi oba kraja, se začneja plavne in denudacijske ilovice in gline, ki segajo neposredno do flišnega vznožja. Ta ilovnati pas je širok povprečno 500 m, Vrtoj-



Fot. 1. Rahlo sprijet konglomerat ob spodnji Vrtojbi, ki ga sestavljajo modrosivi apniški prodniki soške akumulacije



Fot. 2. Mehanizirana gramoznica ob Vrtojbi. Prod ne izkoriščajo v ježi terase, ker je tam sprijet, temveč okoli 150 m vstran, kjer je zlepljenost rahla

bica pa teče na njegovem zunanjem robu. Značilna je razmestitev Vrtojbe, ki je kot dolga obcestna vas postavljena na petrografska mejo in na rob zgornjega horizonta talne vode.

Po vodnjakih v Šempetru in Vrtojbi smo ugotovili dva sloja talne vode. Zgornji je razmeroma tanek in bržkone ni sklenjen. Ponekod je v globini enega metra, drugod pa dveh ali treh metrov. Marsikje pa tudi v globini sedmih metrov niso zadeli nanj. Talna voda je vezana na peščene ilovice oz. ilovnate peske, ki so zelo neenakomerno razporejeni v nanosih Vrtojbi. Zgornji sloj talne vode sega še kakih 100 do 200 m na levo stran potoka.

Drugi sloj talne vode je v večji globini (20 do 22 m) in je očitno vezan na nivo Soče. Nahaja se v soškemrodu in je veliko izdatnejši. Spodnji sloj talne vode in s tem seveda tudi soški prod smo ugotovili tako v Šempetru kakor tudi v Vrtojbi. Talna voda niha za okoli 3 m in je v suši 23 m pod površjem. V Vrtojbi smo dognali talno vodo še v vmesni globini, od 8 do 11 m globoko, ki kaže na še eno nepropustno plast med prodom. To bi se ujemalo z eno izmed vrtnin v Šempetru, kjer so pod zgornjim glinastim prodom ugotovili sivo glino.

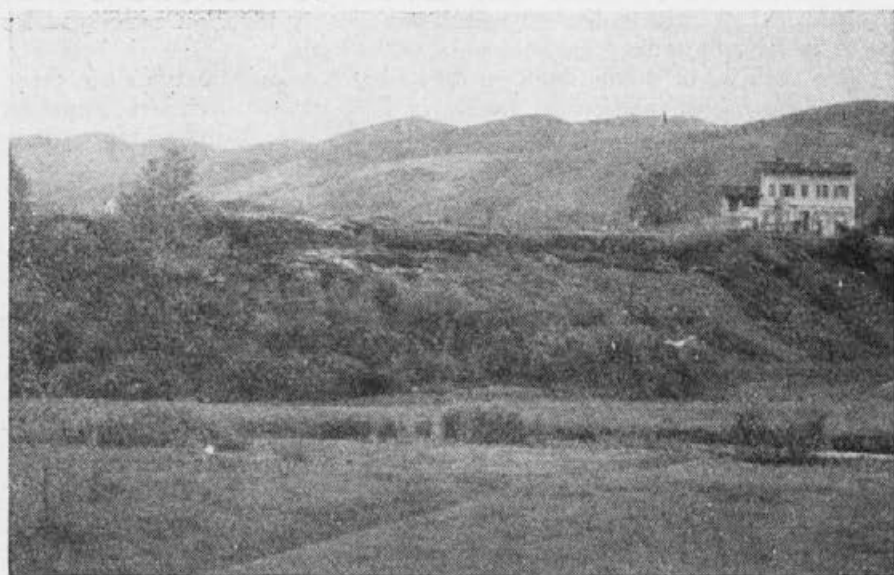
Da je soška akumulacija segla daleč na obrobje, dokazuje tudi apniški prod med Goriškim gradom in Kostanjevico, ki sega tudi do ustja Rožne doline. Po ilovnatih naplavinah, ki prekrivajo prod, moremo sklepati, da je po tej ožini nekaj časa odtekal tudi Korn, ko mu je soška akumulacija zaprla pot proti zahodu.

Vipava in Mirensko polje. V južnem delu Goriškega polja sta v prodno ravnino vrezani spodnja Vrtojba in Vipava, ki na široko razkrivata sestavo kvartarne akumulacije. Sestavo tal smo v tem delu Goriškega polja skušali dognati tudi po talni vodi in smo v ta namen proučili vodnjake v Mirnu, Orehovljah, Vrtočah in Biljah. Zbrali pa smo tudi vse druge podatke o sestavi tal (gramoznice, izkopi, vtine). Temu področju smo namreč posvetili še posebno pažnjo, ker se v južnem delu Goriškega polja stika soška akumulacija z vipavsko in s kraškim obrobjem. Dosedanje ugotovitve omenjajo s tem v zvezi odrinjeni tok Vipave in uhajanje njene vode v Kras.

Južno od Šempetrskega oziroma Vrtojbskega polja prereže enolično ravnino Goriškega polja najprej Vrtojba, ki se pod Dolenjo Vrtojbo poglubi za več metrov in to v širini preko 100 m. To povečanje doline nas preseneča, ker ni niti v skladu z velikostjo Vrtojbe, niti z neznatno strugo v ostalem delu njenega toka.

Pri Dolnji Vrtojbi je ježa poglobljenega dela doline visoka 2 do 3 m, navzdol pa se naglo veča, najprej do 5 in 7 m, nato do 10 m, ob izlivu v Vipavo pa do 12 m. Na dnu globeli je Vrtojba izoblikovala še eno dvometersko teraso in je šele vanjo poglobila strugo.

Poglobljeni del Vrtojbe je v celoti vrezan v soški prod, ki je na več krajih razkrit v strmi in visoki ježi (fot. 1). Prodna akumulacija je čista in brez kakršnihkoli ilovnatih in drugih primesi s flišnega obrobja. Nasprotno pa je dno globeli sestavljeno iz peščenih ilovic in ilovnatega proda, kar je deloma že akumulacija Vrtojbe.



Fot. 3. Pri Orehovljah je Vipava globoko zarezana v soški konglomerat. V ozadju nerazgibana pobočja Krasa

Sestavo prodne akumulacije na Mirenskem polju nam nazorno razkrivajo gramoznice na desnem bregu Vrtojvice tik pred izlivom v Vipavo (fot. 3).

Na površju je 0,5 m ilovnate prepereline, ki je navzdol jasno ločena. Prod je v globini 0,5 — 1 m že povsem čist. Sveži, do 12 m visoki odkopi razkrivajo zelo homogeno sedimentacijo, ki jo sestavlja enakomerno debel in dobro sortiran prod. Gradivo je domala v celoti iz apnenca (do 90 %), prevladuje pa temnosiv apnenec, ki je tipičen za soško akumulacijo. Prodniki so dobro zaobljeni, saj jih je največ v deveti zaoblitveni stopnji, veliko pa se jih uvršča v osmo in deseto skupino (diagram 6 e).

V spodnjem delu gramoznice je do 0,5 m debela plast peščene ilovice, ki pa ne vsebuje peloda. Na konglomerat pa naletimo pravzaprav šele niže, v strugi Vrtojvice, prav tako pa tudi v strugi Vipave in v ježi posameznih teras.

Toda tako kot gramoznice so tudi vodnjaki, ki so nekaj sto metrov v stran od struge, izkopani skoraj v samem prod. Očitno gre torej za enak proces kot smo ga ugotovili ob Soči pri Solkanu, kjer je prod sprijet le vzdolž struge, kar je očitno posledica pronicanja rečne vode v prodni breg.

Vipava je poglobljena v ravnino Goriškega polja za okoli 15 m. Takoj pod izlivom Vrtojvice je ježa glavne terase visoka 12 m. V strmi ježi se nepravilno menjavajo konglomeratne plasti z vmesnim nesprijetim prodom (fot. 2). Proti zahodu se terasa odmakne od struge, njena ježa pa se zahodno od Mirna zniža na 7 do 8 m. Onstran meje se nadaljuje mimo Rupe in Peči, kjer se ponovno približa Vipavi. Ježa vsepovsod razkriva prodno sestavo tal. Tudi obe nižji terasi sta iz soškega proda. Ob Vipavi sami pa je na številnih mestih trdno sprijet konglomerat in so globlje plasti najbolj sprijete.

Zelo je značilno, da je soški prod v glavni terasi čist, medtem ko je na drugi oziroma tretji terasi prekrit s peščeno ilovico in peskom, ki sta očitno nanos Vipave.

Soški prod smo ob Vipavi ugotovili od Bilj pa vse do meje pri Rupi in Japnišču. Na zahodni strani Bilj sega od enega flišnega brega do drugega. Na levi strani Vipave je pri Vrtočah čist in dobro zaobljen modrosiv prod (diagram 6 f). Na tem mestu je akumulacija Soče zavrla Vipavo in njeno akumulacijo.

Vipava je v celoti vrezana v soški prod tudi v najnižjih legah. Po vodnjakih v Mirnu, Orehovljah in Japnišču smo dognali, da sega prodna akumulacija preko 24 m pod površje. Tako globoko je namreč najnižji nivo talne vode. Sklepati pa moremo, da so prodne plasti tudi še v večji globini.

Glede na različno absolutno višino površja v posameznih naseljih je talna voda v vodnjakih sicer v različni globini (od 11 do 24 m), toda povsod je v zelo enakomerni absolutni višini (od 33 do 36 m), medtem ko je gladina Vipave od Vrtoč do Rupe v višini 39 do 36 m. Po tem sklepamo, da Vipava napaja talno vodo. Na to kaže tudi primerjava treh vodnjakov v Mirnu, ki so v različni oddaljenosti od

reke. V prvem, ki je 70 m od brega, stoji voda približno v višini Vipave, v 300 m oddaljenem pa je 1 do 2 m niže, in v vodnjaku, ki je 700 m stran, je talna voda približno 3 m pod gladino Vipave. To nam torej narekuje sklep, da izgublja Vipava vodo, ko prestopi pod Biljami na prodna tla Goriškega polja. To je bržkone glavni vzrok, da ima Vipava pri Mirnu manj vode, kot bi pričakovali po vodostaju v Dornbergu. S tem odpade tudi potreba po razlagi, da je vzrok za manjšo vodnatost Vipave v Mirnu izgubljanje vode v Kras pri Vrtočah. Pod Mirenskim gradom se Vipava sicer res dotakne apniškega pobočja, toda v bistvu poteka vzdolž apniškega roba pravzaprav ves njen tok od Rupe do Rubij, to je v razdalji skoraj 5 km. Spričo njenega počasnega toka bi pričakovali, da bi Vipava v še večji meri izgubljala svojo vodo. Zlasti še, ker teče mimo ustja zakrasele doline, ki prečka Kras, in pod katero je pričakovati podzemne votline, ki so nastale ob zakrasevanju Dola.

Mnenje o izgubljanju vode iz Vipave v Kras temelji na barvanju. Timeus (1928) poroča, da so 20. maja 1910. leta vrgli v Vipavo pri Vrtočah 10 kg litijevega in 50 kg stroncijevega klorida. Našli so ju med 25. in 29. majem v Doberdobskem in Sabliškem jezeru ter v izviri Timave. Zračno razdaljo 12,5 km naj bi bila pretekla v 5 dneh, to je s hitrostjo 3 cm/sek.

Toda vodne razmere v prodni ravnini ob vzhodju Krasa so še premalo proučene in so možne različne zveze med Vipavo, talno vodo in vodo v Krasu. Zlasti je pričakovati, da se razmerja med Vipavo in talno vodo v prodni ravnini ter med kraško vodo glede na kolebanje vode v Vipavi spreminjajo. Jenko (1959, 88) npr. domneva, da oddaja Vipava vodo v Kras ob nizkem vodnem stanju, pri visokem pa bi celo kraška voda odtekala v Vipavo.

Talna voda v južnem delu Goriškega polja ne prihaja na površje tako kot npr. na Ljubljanskem polju (Studeneč), v Spodnji Savinjski dolini (Lava) itd. Soška talna voda ne prihaja na dan niti ob Vipavi, čeprav je ta poglobljena 15 do 20 m v prodno ravnino. To pomeni, da je talna voda na Goriškem polju zelo globoko. V vodnjakih je 20 do 10 m pod ravnino Goriškega polja. V Vrtojbi in Šempetru smo ugotovili, da je talna voda 20 do 22 m pod površjem, kar je 10 do 15 m više kot ob Vipavi oziroma na Mirenskem polju. Talna voda odteka torej proti jugu do južnega oboda Goriškega polja. Vprašanje pa je, zakaj ostaja tudi ob vzhodju Krasa tako globoko. Možno je, da se izgublja v Kras, ko na črti Rupa—Peč—Rubije zadene na apniško podlago. Upoštevati pa moramo, da je višina talne vode določena bržkone z višino neerodiranega fliša, ki se je ohranil na južnem obodu Goriškega polja pod prodom, in da se voda preliva v kras le nad določeno višino in le ob določenem vodnem stanju. Toda prav tako moramo upoštevati, da je Soča ob višku akumulacije oblivala Kras v višji legi. To velja tudi za Vipavo, preden se je vrezala v prodno ravnino. Na drugi strani pa je bilo vzhodje Krasa pred akumulacijo Soče precej nižje, vzporedno s tem pa tudi pretoki v Kras. Vrezovanje Vipave v južnem delu Goriškega polja, kasnejša akumulacija in po-

novno vrezovanje v prodno ravnino, vse to je ustvarilo pogoje za današnje hidrološko komuniciranje med Vipavo, talno vodo Goriškega polja in kraško vodo.

Na južnem obodu Goriškega polja obstaja torej možnost, da ne uhaja v Kras le Vipava, temveč tudi soška talna voda. V ta namen bi bilo potrebno najprej proučiti potek in kolebanje talne vode onstran meje in to v Rupih, Peči, Rubijah, Sovodnjah in Škrljah.

Postavili smo domnevo, da se v Kras preliva le tisti del talne vode, ki sega preko flišnega oboda in je zasut pod prodno ravnino na vznožju Krasa. Toda po obeh osamecih pri Peči in Rupih, ki sta po Comelju iz foramiranega apnenca in ne iz fliša, kakor je označeno na Stachejevi geološki karti, je zasuta dolina Vipave od Rupe navzdol izdelana že v samih apnencih. S tem pa se možnosti za izgubljene soške talne vode v Kras še povečajo.

Glede uhajanja vode v Kras neposredno iz rečnega korita pri Vrtočah, kjer se Vipava dotakne apnenca ob vznožju Mirenskega gradu, pa velja podčrtati naslednje: približno 300 m pred tem kontaktom so na levem bregu Vipave, v nadmorski višini 49 m, izvrtali 50 m globoko vrtino (Nosan 1963). Ta se nahaja 50 m od struge in za prav toliko od apniškega pobočja.

Kljub temu, da sega glinasti prod še 2 m pod gladino reke, v njem ni bilo talne vode. Pojavila se je šele v globini 17 m na meji med glino in apniško podlago. Ko so vrtali še 30 m v apnenec, so ugotovili v njem do 2 cm široke razpoke, ki so zatrpane z glino. Zanimivo pa je, da se je med vrtanjem skozi apnenec vrtalna voda sprva izgubljala, na koncu pa se je dvignila približno do višine Vipave. Da ni talne vode v prodnih plasteh, je bržkone vzrok močna zaglinjenost današnje struge. Zelo značilno je, da se je voda pojavila šele na meji z apnencem in to pod glino. Podčrtati pa velja, da je eocenski apnenec zelo močno prepokan, kakor nam razkrivajo tudi kamnolomi in številne vojaške kaverne na bližnjem Mirenskem gradu (120 m) in sosednjih vzpetinah.

V podrobnosti nam vrtina pokaže naslednjo sestavo tal:

- 0,0— 3,7 m rjava, peščena glina
- 3,7— 6,7 m droben in srednje debel prod, zapolnjen z rjavo glino
- 6,7—11,4 m droben, srednje debel prod, pomešan z rjavim glinastim meljem
- 11,4—12,0 m srednji in debel prod s peščenim meljem
- 12,0—12,4 m rjava meljna glina
- 12,4—14,1 m siva meljna glina
- 14,1—15,3 m siva meljna glina s prodniki flišnega peščenjaka in apnenca
- 15,3—15,6 m rjava peščena glina s flišnimi prodniki
- 15,6—16,9 m rjava glina s prodniki
- 16,9—30,5 m siv miliolidni apnenec, delno razpokan in porozen.
Voda se je pojavila na meji apnenec—kvartar
- 30,5—50,0 m siv razpokan apnenec, razpoke izlužene v širini 2 cm in zapolnjene z glino.

Tudi druga vrtina, ki so jo izvrtali na pobočju Krasa nad Japniščem, ni odkrila nobenih aktivnih oziroma zatrpanih vodnih poti v apnencu, čeprav je segla 100 m globoko, kar je 30 m niže od akumulacijskega površja oziroma 15 m niže od Vipave. Pač pa je vrtina pokazala dve coni, kjer so zajede v apnencu široke 2 do 3 cm. Prva cona je 20 do 58 m pod površjem, druga med 64 in 78 m. V drugi coni, ki je že pod višino kvartarne akumulacije, so razpoke zadlane z glino. Vrtina ni nikjer zadela na vodo, čeprav je segla do absolutne višine 20 m, kar je 15 m pod višino prodne akumulacije.

Podobne rezultate so dale tudi geofizikalne raziskave (Ravnik 1965). Ko so z geoelektrično metodo napravili vzdolž severnega roba Krasa, to je nad Vrtočami, nad Mirenskim gradom in Japniščem, globinski profil, ki naj bi pokazal področja v večjo vodno propustnostjo, niso mogli ugotoviti večje votlikavosti apnenca. Večjo propustnost so določili edino 24—40 m pod površjem, kar pa je še nad ravnino Goriškega polja. Razen tega so v tej globini le drobne, največ 3 cm široke zajede. Pač pa je zelo značilno, da se ta cona ujema z višino danes brezvodnega Doberdobskega dola.

Enaka proučevanja potekajo tudi na italijanski strani vzdolž kraškega roba Goriškega polja, toda rezultati za sedaj še niso znani. Onstran meje bodo zanimiva predvsem sondiranja pri Gabrjah, na ustju Dola, ki začenja na robu Goriškega polja in prečka Kras.

Razvoja vipavske struge v kvartarnih sedimentih Goriškega polja se je doslej dotaknil edinole Comel. Pozornost mu je namreč vzbudil tisti del Vipave, ki je med Mirnom in Rubijami na široko poglobljen v soški prod. Ko je 1925. leta obravnaval jezero ob srednji Soči, to je med Majnico in Podgoro, je omenil, da je bilo jezero tudi ob vznožju Krasa. V študiji o Goriškem polju (1926) omenja Comel razširjeno dolino spodnje Vrtojbe in jo tolmači z jezerom ob spodnji Vipavi. V tretji študiji (1928), kjer obravnava mirensko depresijo, kakor imenuje razširjeno korito Vipave med Mirnom in Rubijami, pa prihaja do drugačnih zaključkov. Mirenska depresija naj bi bila nastala erozijsko, razširile pa naj bi jo bile poplavne vode Vipave, ki niso mogle sproti odtekati. Ovira naj bi bila pri Dolnjih Gabrjah, kjer je Vipava stisnjena med vznožje Krasa in konglomerat glavne terase. Ob poplavih naj bi bile vode spremenile vso mirensko depresijo v veliko jezero. Comel torej spreminja prejšnje mnenje, ko zaključuje, da jezero oziroma močvirje ni bilo nikoli dolgotrajno. To omejitev postavlja, ker ni našel šotnih plasti in ker sodi, da bi zajezena voda mogla odtekati v Kras. Comel pravzaprav z ničemer ne utemeljuje stalnega oziroma občasnega jezera. Nanj sklepa edino po razširjenem koritu Vipave ob vznožju Krasa. Nikakršnega dvoma pa ni, da je ta razširjeni del Vipavske dolinke učinek bočne fluvialne erozije. Za jezero namreč ni nobenih dokazov, ne morfoloških in ne sedimentacijskih. Tudi najnižja terasa, ki naj bi bila dno jezera, je pretežno iz soškega nanosa.

Genezo samega vipavskega korita v območju Goriškega polja nam lepo osvetljuje študij akumulacijskega površja ob vznožju Krasa.

Najprej moramo ugotoviti, da se ravnina Goriškega polja tudi v svojem južnem delu spušča od severa proti jugu, torej proti vznožju Krasa, medtem ko se od vzhoda proti zahodu, kakor teče Vipava, sploh ne znižuje. To je dokaz, da ravnine ni izoblikovala Vipava, temveč Soča. Severno od Vipave, kjer ravnina še ni razčlenjena, so v smeri od vzhoda proti zahodu povsem enake višine. Ob cesti Bilje—Miren—Sovodnje znašajo kote od 53 do 55 m. Na razdalji 4 km je torej površje popolnoma ravno. Nasprotno pa se ravnina opazno znižuje od severa proti jugu, torej prečno na Vipavo. Pri Mirnu je 54 m, pri Orehovljah 52 m in ob vznožju Krasa 48 do 50 m visoka. Na razdalji 1,5 km se zniža za 4 do 6 m.

V to ravnino je poglobljena Vipava. Na njeni desni strani poteka ježa prve terase vseskozi v absolutni višini 50 do 52 m. Na levi strani ob vznožju Krasa pa v višini 48 do 49 m. Ravnina Goriškega polja je torej ohranjena na obeh straneh Vipave. Ker jo v celoti sestavlja soški prod, nam to z nagnjenostjo površja vred dokazuje, da Vipava pri njenem oblikovanju ni sodelovala. To nam potrjuje tudi soški prod pri Biljah in ostalem vznožju, kjer smo ugotovili, da je pri Vrtočah, Stantu in Japnišču odložen soški prod neposredno na apnenec.

Kasneje, ko je Soča prenehala akumulirati, si je Vipava utirala pot ob vznožju Krasa, kjer je bila prodna ravnina najnižja (fot. 4);



Fot. 4. Odrinjeni tok Vipave pri Vrtočah ob vznožju Krasa. Na levi je prodno Orehovsko polje, na desni apniško pobočje, v ozadju pa flišno gričevje okrog Bilj. Ob jezu naj bi uhajala voda v Kras

tedaj je bržkone v največji meri izgubljala vodo v Kras. Z glino zatrpane razpoke na apniškem obodu v višini prodne ravnine, kakor so jih ugotovili z vrtino, so bržkone nastale v tej dobi.

V kasnejšem razvoju se je Vipava poglobila v prodno ravnino v treh fazah, ki so zapustile svoje sledove v ustreznih stopnjah. Pri tem poglobljanju je Vipava sledila poglobljanju Soče. Zgornji dve terasi sta visoki po 5 m, tretja 3 m. Druga terasa je ohranjena najslabše, ker jo je kasnejša bočna erozija večinoma že odstranila. Zato je ježa prve terase visoka marsikje 7 do 9 m, na dveh krajih, kjer seže neposredno do prve terase, pa celo 10 do 12 m. Ježa prve terase se ob toku navzdol zvišuje, ker je prodna ravnina v tej smeri zelo položna. Tako je Vipava pri Orehovljah zarezana 15 m globoko, med Pečjo in Dolnjimi Gabrjami pa že blizu 20 m. Na desni strani Vipave sega prva terasa do Orehovelj, Mirna, Rupe in Peči. Vse te vasi leže na robu terase, edino Miren se razteza tudi še na nižjo stopnjo. Na levi strani se je prva terasa ohranila pri Vrtočah, Štantu in Japnišču, onstran meje pa deloma v ustju Dola in pri Dolnjih Gabrjah.

Druga terasa se je ohranila povsod na notranji strani meandrov, tako južno od Orehovelj, v Koncu, pri Rupih in Peči. Zanj je značilno, da se spušča proti Vipavi v več manjših pregibih. Zato je marsikje neizrazita.

Tretja terasa je prazaprav dolinsko dno; vanj je vrezana Vipava še 3 m globoko. V tej terasi teče reka v meandrih, ki so izdelani večinoma v rahlo sprijetem konglomeratu. Največji je pri Mirnu z vrhom ob izlivu Vrtojbece.

Proučevanja kvartarne ravnine ob vznožju Krasa omogočajo torej naslednje zaključke:

Soški prod, ki sega neposredno do Krasa, sestavlja ob njegovem vznožju teraso na levi strani Vipave, ki ustreza ravnini Goriškega polja. Prodna ravnina sama visi proti jugu, tako da je ob kraškem vznožju najnižja, medtem ko je v smeri Vipave, to je od vzhoda proti zahodu, vseskozi v enaki višini. Zelo značilno je položno zniževanje druge terase na notranji strani posameznih meandrov, kar nazorno kaže njihov razvoj.

Apniška osamelca pri Rupih in Peči nakazujeta, da je bila predakumulacijska dolina Vipave, ki je izdelana od Rupe navzdol v apnencu, kasneje zasuta.

Vodnjaki v Mirnu, Orehovljah, Vrtočah in Japnišču dokazujejo, da je ob visokem vodostaju talna voda nižja od Vipave in da Vipava odteka v talno vodo, ob nizkem vodostaju pa je obratno. To bo bržkone tudi razlog, da ima Vipava pri Mirnu manj vode, kot bi pričakovali. Ni verjetno, da bi Vipava pri Vrtočah neposredno izgubljala vodo v Kras. Pač pa obstoja ta problem pri talni vodi. Vprašanje je le, koliko talnice, ki obliva Kras vse od Vrtoč do Rubij in ima deloma celó apniško podlago, odteka v apniško notranjost, in koliko te vode odteka v Timav. Timav ima v sušnem času veliko več vode kakor Notranjska Reka (Jenko 1958). Za razjasnitev bi bilo treba proučiti talno vodo tudi odstran meje, ugotoviti vodnatost Vipave pri Rubijah ter po-

novno barvati Vipavo in ugotavljati zvezo z Doberdobskim jezerom ter z vodami na jugozahodnem robu Krasa. Dosedanja vrtanja in geoelektrične raziskave na južnem obodu Goriškega polja niso odkrile podzemnih vodnih pretokov. Vprašanje pa je, kdaj bi bile te domnevne poti izdelane in katera voda naj bi bila pri tem sodelovala. Dol, ki prečka Kras, vsiljuje misel na podzemne poti, ki so bile izdelane ob njegovem zakrasedanju. Na italijanskem ozemlju potekajo sedaj ustrezna proučevanja in so del obsežnih proučevanj talne vode ob spodnji Soči, ki jo nameravajo črpati za oskrbo Trsta.

Nedvomno je, da oddaja Vipava vodo v tla, brž ko prestopi pri Vrtočah na prodno ravnino. To dejstvo bodo morali upoštevati tudi vsi načrti vodnega gospodarstva v Vipavski dolini. Dosedanja dva projekta (Jenko 1958, Brus 1965) predvidevata, da bi za namakanje Vipavske doline zadrževali večino Vipave, tako da bi odtekala na Goriško polje le z minimalno količino vode. Ta poseg pa utegne povzročiti vrsto sprememb v vodnih razmerah južnega dela Goriškega polja.

Comelovo mnenje, da je mirenska depresija ostanek zajezitvenega jezera, nima prav nobene podlage. Prav tako tudi ni mogoče z jezerom tolmačiti poglobljeno korito Vrtojbe. V prodno ravnino vrezana dolina Vipave je nastajala v skladu s poglobljanjem Soče, torej z zniževanjem obeh rek in z večanjem njenega strmea.

Soška akumulacija, ki je pri Biljah zaprla Vipavi pot na Goriško polje, sega na zahodni strani Bilj od enega do drugega flišnega brega v enakomerni višini 52 m. Vipavo je torej soška akumulacija zavrla, še preden je ta zadela na apniško vznožje Krasa. Zato tudi ni mogla izgubljati vode v tej smeri. Pač pa je zajezitev nastala v flišnem svetu vzhodno od Bilj, kjer je Vipavska dolina še v celoti iz vododržnih plasti.

Pogojenost kvartarne akumulacije na Goriškem polju

Problematika kvartarne akumulacije alpskih rek je zelo široka, saj navajajo zanjo različne razloge in so mnenja še močno deljena.

Številni avtorji menijo, da so glacialne reke akumulirale predvsem v času poledenitev, ko jih je spričo manjše vodnatosti preobteževalo morensko oziroma fluvio-glacialno gradivo. Drugi dokazujejo, da so reke akumulirale predvsem v interglacialih, bodi zaradi večje vodnatosti, bodi zato, ker so se sprostile velike množice ledeniškega gradiva. Tretji pa poudarjajo, da nasipavanj ni bilo ob poledenitvenih viških, temveč ob nazadovanju ledenikov oziroma ob prehodu iz glacialne v interglacialno dobo. V zadnjem času pripisujejo močno vlogo tudi periglacialnemu gradivu, ki je nastajalo z intenzivnim mehničnim razpadanjem na obrobju poledenelega sveta. Posamezni proučevalci tudi opozarjajo, da glacialov in interglacialov ne moremo obravnavati vselej kot erozijsko oziroma akumulacijsko homogena obdobja. Nekateri zagovorniki pa trde, da so akumulacije sprožile tudi glacioevstatična kolebanja morske gladine in s tem zvezane spremembe v erozijski bazi in podolžnem profilu glacialnih rek. Nadalje so še

vedno zagovorniki, ki pripisujejo menjavo erozije in akumulacije v v pleistocenski dobi premikanjem tal, sproženim zaradi obremenitve in razbremenitve ledu.

Klasična naziranja skušajo tolmačiti kvartarno akumulacijo rek skoraj izključno s tektoniko. Nasprotno pa je v novejši literaturi čedalje več glasov, ki opozarjajo ne le na klimatski, temveč sploh na poligenetski značaj akumulacij, pri čemer se posamezni vzroki lahko zelo različno prepletajo in ustvarjajo od primera do primera različnih morfo-genetski razvoj.

Tudi dosedanja proučevanja v Posočju te problematike niso izčrpala. Winkler (1919, 1926) je tektoniki pripisal zelo velik pomen. Vendar je očitno, da je številna vprašanja kvartarne erozije in akumulacije pustil še močno odprta, drugih pa sploh še ni načel ali jih je le mimogrede omenil. To npr. velja zlasti za vplive glacioevstatičnega kolebanja Jadranskega morja na spreminjanje erozijske baze in podolžnega profila Soče ter s tem povezane morfo-genetske spremembe.

Po dosedanjih študijah (Winkler 1926, 1931) tektonika ni povzročila posameznih akumulacij, temveč se je uveljavila v že odloženem akumulacijskem gradivu.

Po Brücknerju in Winklerju je debelina prodnega nanosa ob srednji Soči, to je med Tolminsko kotlinico in Solkanom, večja kot na Goriškem polju. Winkler (1926, 18) navaja, da leži pri Mostu na Soči 120 m, pri Selu 90 m in na Goriškem polju 30 m na debelo. Tudi drugi



Fot. 5. Pogled z Mirenskega gradu proti severu. Spredaj Goriško polje z Orehovljami, v sredi Vrtojba pod flišnim gričevjem (Stara Gora), v ozadju Trnovski gozd

avtorji (Kossmat 1916, Seidl 1913, Desio 1921) navajajo za Goriško polje 50 do 55 m nanosa.

Te navedbe je treba dopolniti, kajti na Goriškem polju so vrtime pokazale 50 m debele prodne plasti. V soški soteski nad Solkanom, ki je zajedena v dvigajočo se sabotinsko-skalniško antiklinalo, pa smo na več krajih ugotovili denudacijske ostanke prodnega zasipa še 60 m nad današnjo strugo. To pomeni, da prodni nanos pod Solkanom ni posledica grezanja v flišnem delu soške doline.

Po naših proučevanjih torej akumulacije na Goriškem polju ne moremo tolmačiti z lokalno tektoniko. Würmska starost nanosa pa nas vodi k spoznanju, da je treba to akumulacijo povezovati s soško poledenitvijo, torej z mnogo širšimi procesi. Za to govori tudi petrografska sestava fluvio-glacialnega proda, ki v primerjavi z recentnim razločno kaže, da sta se morali erozija in denudacija v srednjem Posočju zelo okrečiti, močno oslabeti pa ob zgornji Soči. Te spremembe si najlaže razložimo z razlikami v morfogenetskih procesih poledenelega in nepoledenelega dela doline.

Na Goriškem polju nadalje ugotavljamo, da je akumulaciji sledila erozija, ki je v prodnem nanosu vrezala več teras in zadela ponekod tudi na že predakumulacijsko dno. Tudi ta erozija ni bila omejena le na Goriško polje, temveč jo srečamo tudi nad Solkanom, torej v dveh tektonsko zelo različnih delih Soške doline. Soča pa je poglobila svojo strugo tudi od Goriškega polja navzdol, saj se je vrezala v fluvio-glacialni prod še vse tja pod Zagradom. To pomeni, da je würmskemu zasipanju sledilo vrezovanje tudi ob spodnjem toku. Zato v tem času nikakor ne moremo računati z grezanjem v tem delu Posočja. Ker smo na Goriškem polju ugotovili, da je Soča prenehala akumulirati ob koncu würma, je pri vrezovanju ob njenem spodnjem toku sodooločalo bržkone tudi zniževanje erozijske baze zaradi glacioevtatičnega umika morja.

Sele tej eroziji naj bi sledila ob spodnjem toku akumulacija, ki jo kaže povezati s postwürmskim dviganjem morske gladine. Ob transgresiji je ta akumulacija prekrila würmski zasip pod Zagradom in segla ob reki vse do Podgore na Goriškem polju, kjer je verjetno zasula že do flišne osnove vrezano soško strugo.

Zelo značilno je, da je strmec Soče v izrazito erozijskem odseku, kakršen je med Globno in Solkanom, manjši kakor med Ločnikom in Majnico oziroma Gradiško, kjer reka akumulira. V erozijskem odseku ima Soča 1,3 ‰ strmca, v akumulacijskem pa 1,7 ‰. Za tolmačenje bi morali poznati obseg in sestavo holocenskega nanosa med Ločnikom in Gradiško in še navzdol ob Soči.

Na Goriškem polju je divergenca med prodno ravnino in današnjo strugo očitna. Soča ima 2,44 ‰ strmca, akumulacijsko površje pa 4,81 ‰. Zato tudi relativna višina akumulacije v smeri toka naglo pomena, od 40 m pri Solkanu, na 34 m pri Gorici in na 20 m pri Sovodnjah. Podobno razmerje je ob Soči tudi izven Goriškega polja (profil 5).

Tako ima würmski zasip tudi od Goriškega polja navzdol večji strmec od Soče. Zato pod Zagradom potone pod aluvij. Na njegovo

nadaljevanje moremo sklepati edino po vrtinah (profil 5). Sprijeti prod, ki so ga pri Gradežu navrtali v globini okoli 200 m, šteje Grund (1907, 11) za würmski fluviglacialni soški prod, ki ga vzporeja s prodom na Goriškem polju. To pomeni, da bi würmski prod v razdalji manj kot 20 km (od Zagrada, kjer je na površju v absolutni višini 15–20 m) potonil za skoraj 200 m, kar razlaga Grund z intenzivnim postglacialnim grezanjem spodnjega dela Soške nižine. Ta akumulacija pa sega z zgornjim delom še navzgor do Goriškega polja. Pri Grundovih izvajanjih je treba upoštevati, da je starost sprijetega proda v globini 200 m sporna. Grund je opredelil würmske in postglacialne plasti pravzaprav po sprijetosti, kar pa je zelo nezanesljiv kriterij. Razen tega moramo v tej dobi upoštevati tudi umik Jadranskega morja in zniževanje morske gladine za 90 do 100 m, kar zmanjša grezanje na polovico. Prav tako pa ne smemo prezreti, da je po würmski akumulaciji Soča vrezavala vseskozi do Zagrada in bržkone še dlje. Würmski eroziji sledimo torej manj ko 20 km od Gradeža, kjer naj bi se v globini 200 m nahajal istodobni prod.

Zato je zelo malo verjetno, da bi Soča vse do Zagrada razrezovala würmski zasip in hkrati nasula tolikšne množine gradiva, kakršno kaže gradeška vrtina. Mnogo bolj verjetno je, da se je Soča poglobila v würmski zasip še pred koncem glaciala, ko se je bilo morje znižalo in je bilo daleč proč. Zal se pri tem ne moremo opreti na ustrezne študije, ker morfogenetskih procesov, ki jih je sprožilo glacioevstatično kolebanje morja v Posočju, sploh še niso proučevali. Upoštevati pa bo treba ne le zniževanje erozijske baze, temveč tudi njeno oddaljevanje, ki je močno podaljšalo tok Soče in s tem spreminjalo njen podolžni profil.

Brückner (1909, 1022) pripisuje gradeškemurodu v globini 200 m večjo starost in uvršča še vse plasti nad njim v pleistocensko dobo. Na to sklepa po vrtinah v okolici Benetk, kjer so našli v globini med 15 in 90 m več šotnih plasti s pleistocenskimi diatomejami. Šotne plasti so mu z vmesnimi fluviatilnimi plastmi hkrati dokaz, da je akumulacija na kopnem držala korak z grezanjem. Seveda je ta primerjava na mestu le ob predpostavki, da je bil razvoj beneškega in soškega področja enak.

Po Brücknerju se torej nizka terasa, ki je do Zagrada ohranjena na površju, ne bi bila pogreznila tako globoko, kot meni Grund in bi bila v bistvu ohranila prvotni potek. Pri Gradežu jo moremo torej pričakovati v globini le nekaj deset metrov pod morsko gladino, kar je ob upoštevanju würmske regresije možno brez večjega grezanja.

Tudi Kossmat (1916, 670) vzporeja prodno ravnino Goriškega polja z gradeškim prodom v globini 200 m. Razlika je le v tem, da uvršča akumulacijo na Goriškem polju v riss, kamor uvršča seveda tudi gradeški prod. Pri tem ugotavlja veliko nagnjenost prodnih plasti, kar potrjujejo tudi druge vrtine v Furlanski nižini. Tako omenja 12 km JZ od Gradiške vodni horizont v globini 73 m, ki ga vzporeja na eni strani s prodnim nasipom med Gradiško in Solkanom, na drugi pa z gradeškim prodom. Seveda je nagnjenost v spodnjem delu večja, zato

sklepa po njem na neenakomerno grezanje tega področja. Kossmat meni, da gre za premike, ki so v mlajšem pleistocenu, in morda še kasneje, obalno regijo ugreznili, tako da je bila preplavljena, medtem ko je ob srednji Soči, med Gorico in Tolminsko kotlino, vladala globinska erozija. Pri tem opozarja na prelome, ki so v stopnjah znižali mladopleistocenski suhi Dol v zahodnem delu Krasa.

Boljšo presojo o teh vprašanih nam bodo dali rezultati vrtn. ki so jih v zadnjih letih izvrtali ob spodnji Soči v zvezi s proučevanjem talne vode.

Winkler (1926, 17) ni mogel dognati ožje zveze med mlajšo soško akumulacijo in würmskim poledenitvenim viškom, temveč je ugotovil, da se je glavno zasipanje končalo že pred viškom würmske poledenitve. Zato meni, da so akumulacijo sprožile tektonske spremembe v podolžnem profilu Soče.

To dokazuje na več načinov. Med drugim tudi s tem, da je mlajša akumulacija v Tolminski kotlini mnogo močnejša (120—140 m) kot pri Plaveh in na Goriškem polju (50 m), kar naj bi bila posledica večje upognitve Soške doline znotraj Alp.

Winkler nadalje ugotavlja, da so predwürmski konglomerati odloženi zelo obsežno tudi med Avčami in Selom, čeprav so v tem delu doline ugotovili postpliocensko vzbočenje. Zato meni, da je nastanek predwürmskih prodov posledica regionalne tektonike, ne pa lokalne.

Kot dokaz za kvartarno tektoniko navaja Winkler (1926, 97) potek predwürmskega konglomeratnega površja, ki je med Mostom na Soči in Ročinjem vzbočen (pri Mostu na Soči v absolutni višini 240 m, pri Doblarju 260 m in Ročinju 220 m). Enaka usločitev se kaže po njegovem tudi v konglomeratni osnovi. Mlade premike zrcali predwürmska akumulacija v Soški dolini tudi med Desklami in Globno, kar Winkler povezuje z dinarsko usmerjeno prolomnico, ki na tem mestu prečka dolino. Zelo mlado vzbočenje navaja tudi v območju sabotansko-skalniške antiklinale. Pri Solkanu in Gorici naj bi ležalo predwürmsko dolinsko dno spet više od današnje struge, pod Zagradom pa potone pod aluvij celó površje mlajše akumulacije. Tudi Winkler se strinja z Grundom, Brücknerjem in Kossmatom v tem, da je pri Zagradu mlada tektonska zapognitev.

Winkler ob vseh teh spoznanjih ugotavlja, da se je mladoterciarna tektonika v Posočju nadaljevala tudi še v kvartarni dobi. Zato naj bi bila pleistocenska in postglacialna zasipanja v Posočju sicer tektonsko pogojena, toda pri tem lokalna tektonika ni bila odločilna. Mlajše in starejše zasipavanje ob srednji Soči nima npr. nobene zveze s tektonsko zgradbo tega področja. Zasipanje se da namreč zasledovati tako v dvignjenih kot v ugreznjenih delih Soške doline.

Winkler sicer omenja, da kažeta starejša in mlajša akumulacija odvisnost od poledenelega dela doline, kar je posebno očitno v primerjavi z Idrijco, kjer tega zasipanja ni. Isto naj bi veljalo tudi za poznoglacialno akumulacijo, ki je prav tako omejena na poledenitveno področje in ne kaže zveze z lokalno tektoniko. Po razširjenosti poznoglacialnih jezerskih tvorb ugotavlja poznoglacialno upognitev

Soške doline med Kobaridom in Avčami. Podobno regionalno zapognitev naj bi kazali tudi obe pleistocenski akumulaciji, ki sta prav tako neodvisni od lokalne tektonike.

Zelo pomembna je njegova ugotovitev, da je vsaki od teh treh akumulacij sledila erozija, ki naj bi jo bila sprožila vmesna vzbočenja. Žal tudi Winkler pri tem ne upošteva učinkov kolebanja morske gladine.

Kljub vsem tem ugotovitvam pa vztraja Winkler pri tektoniki, a je prisiljen, da jo povezuje s poledenitvijo. Tako zaključuje, da sta kvartarna akumulacija in erozija v Soški dolini pravzaprav rezultat izostatičnih premikov, ki jih je sprožila menjajoča se obtežitev in razbremenitev ledu.

Glede soške kvartarne morfogeneze tudi Gortani (1950, 310) pripisuje odločilno vlogo dviganju gorovja in klimatskim spremembam pleistocenske dobe, medtem ko naj bi bili vplivi glacioevstatičnega kolebanja Jadranskega morja manj učinkoviti. Do teh zaključkov ga vodi primerjanje morskih in fluvialnih teras jadranske obale na osnovi regionalnih študij različnih avtorjev.

Vsi dosedanja avtorji ugotavljajo ob srednjem in spodnjem toku Soče diferencirano pliocensko oziroma mladopliocensko tektoniko, ki se je nadaljevala tudi še v kvartar. Toda kljub temu, da prečka Soča različne zgradbene enote, se nahaja mlajši pleistocenski zasip od Tolminske kotlinice navzdol vzdolž vsega srednjega in spodnjega toka Soče, tako v grezajočih kot tudi v dvigajočih se delih Soške doline. Razlika je le v tem, da se v posameznih delih doline spreminja obseg akumulacije. Spričo tega moremo sklepati, da te akumulacije ni sprožila tektonika, temveč jo je ta le modificirala. Razen tega se je akumulacija osredotočila predvsem na nepoledeneli del doline, kar očitno opozarja na njeno odvisnost od poledenitve. Obenem je zelo značilno, da je vsaki od teh treh akumulacij, ki so ohranjene v Soški dolini, sledila erozija, ki je prejšnjo akumulacijo prerezala.

Tudi Brückner (1909) in Kossmat (1916) imata mlajšo akumulacijo za fluvioglacialno in jo povezujeta s poledenitvijo, le s to razliko, da jo prvi uvršča v würm, drugi pa v riss.

Brückner sicer ugotavlja, da nizka terasa ne kaže nobenih motenj in da se po dolini navzdol normalno znižuje, Winkler pa je drugačnega mnenja, ko trdi, da je akumulacija predwürmska in da kaže med Selom in Ročijem očitne znake vzbočenja. Toda pri tem moramo podčrtati, da vzbočenje nima nobene zveze s samo genezo akumulacije, ker je slednja mlajša od nje. Razen tega pa postajajo vsa premikanja, ki si jih zamišlja Winkler, zaradi izostazije problematična spričo dejstva, da mlajši zasip ni interglacialen, kot ugotavlja sam, temveč je würmski, kot smo ugotovili za onega na Goriškem polju. S tem pa se erozijske faze ne ujemajo več z razbremenitvijo in akumulacijske ne z obremenitvijo tal.

Dosedanja proučevanja torej kažejo, da bo pri proučevanju kvartarne morfogeneze Soške doline treba upoštevati predvsem klimatske faktorje in manj tektonske.

Nesporno je sicer, da je tektonska dinamika v Posočju vsaj od pliocena sem vseskozi aktivna. Razen Winklerjevih navedb govore za to tudi še druge ugotovitve. Tako so npr. vrtine pri Čezsoškem Logu razkrile preko 200 m debele plasti mlajšega zasipa, ki ima spodnjo mejo v absolutni višini 160 m. Okoli 15 km navzdol po dolini pa je Soča zarezala svojo strugo v apniške sklade v absolutni višini 205 m, torej 45 m više (Pleničar 1958, 172; glej tudi Jenko, 1958).

Ob Soči imamo nadalje še druge pojave, ki vzbujajo pozornost in opozarjajo na zelo mlado tektonsko dinamiko. Tako je npr. strmec Soče v antiklinalni dolini med Sabotinom in Skalnico manjši kot med Podgoro in Gradiško, kjer Soča akumulira. Pri Gradiški pa se npr. ponovno zmanjša, kar razlagajo eni s prečkanjem antiklinalnega svoda (Ilešič 1951, 44), drugi pa z izgubljanjem vode v Kras in Timav (Jenko 1958, 285). Podolžni rečni profil Soče opozarja tudi na drugih mestih na zelo mlado tektonsko dinamiko (Ilešič 1951, 65).

Zato je za nadaljnje proučevanje odločilnega pomena premotrivati medsebojno prepletanje in součinkovanje tako tektonskih kot tudi klimatskih faktorjev pri razvoju in uveljavljanju erozijskih in akumulacijskih faz kvartarne morfogeneze. Medtem ko so ta dva vidika že načeli, pa tretjega sploh še niso proučevali. Spreminjanje erozijske baze zaradi glacioevstatičnega kolebanja morja je moralo biti pri Soči še posebno izdatno, če pomislimo, da je reka podaljšala svoj tok za polovico sedanje dolžine in povečala celotni strmec za eno desetino. Po sedanji akumulaciji, ki sega ob Soči navzgor še do Podgore, morremo sklepati, da so se te spremembe uveljavile na Goriškem polju tudi v pleistocenu.

Zaključek

Čeprav so začeli proučevati Soško dolino zelo zgodaj, poznamo doslej morfogenezo Goriškega polja le fragmentarno. Toda tudi naše ugotovitve niso popolne, ker smo mogli proučiti Goriško polje le tostran meje. Vendar pa menimo, da smo kljub temu dobili osnovni vpogled v kvartarno genezo tega dela Soške doline.

Goriško polje je poglobljeno v eocenske flišne sedimente vipavske sinklinale. Ta pa je nižja od sosednjih dveh kraških planot (Krasa in Trnovskega gozda). Gre torej za vglobljenost znotraj flišnega pasu in za poglobljenost fliša glede na sosednji apniški planoti.

Osnovno vprašanje je, koliko so te višinske difference posledica različne petrografske sestave ter selektivne erozije in koliko diferencirane tektonske dinamike. Primerjava nivojev med flišnim površjem ter Doberdobskim Krasom ne razodeva diferenciranega dviganja med obema pokrajinama. Pač pa kažejo višinske razlike med flišem in apnenci na severni strani Goriškega polja na učinke diferencirane tektonske dinamike.

Višinske razlike med Goriškim poljem oziroma njegovim flišnim obrobjem ter Doberdobskim Krasom si razlagamo predvsem s klimatsko pogojeno selektivno erozijo, ki je bila v hladni kvartarni dobi

bolj intenzivna na flišu kakor na apnencu. Višinske razlike med apnenci in flišem so namreč nastajale šele od nivoja 200 — 220 m navzdol. Zelo značilna je tudi primerjava med zakraselima dolinama na severnem in južnem robu Goriškega polja. Medtem ko je Preval (352 m) med Skaluico in Škabrijelom 250 m nad Goriškim poljem, je Doberdobski dol (87 m) komaj 40 m nad njim. To opozarja na morfo-genetske razlike na eni in drugi strani Goriškega polja in na zelo mlade hidrografske spremembe.

Višinske razlike znotraj flišnega pasu so se začele stopnjevati posebno od nivoja 120 m navzdol. Tedaj se je začela Soška dolina na flišnih tleh poglobljati in ustvarjati erozijsko osnovo Goriškega polja.

Goriško polje je torej zelo mladega nastanka in je nastalo pravzaprav iz dveh dolin, iz soške doline v severnem in vipavske v južnem delu današnjega Goriškega polja. Od nivoja 100 m navzdol je Soča začela svojo dolino širiti in je pri tem znižala flišni pomol med obema rekama ter posegla do Vipave, ki je tedaj še tekla preko Doberdobskega dola, in jo pretočila. Obenem je razširila in poglobila njeno dolino ter tako ustvarila enoino erozijsko osnovo Goriškega polja.

Posebne pomena je dejstvo, da je bil z bočno erozijo Vipave oziroma Soče erodiran flišni obod na robu Krasa. Tako se Goriško polje neposredno stika z apnenci, kar je pomembno zlasti v hidrološkem pogledu.

razvoj
Predakumulacijski razvoj Goriškega polja moremo zasledovati razen po terasah tudi še po nekaterih drugih potezah na flišnem obrobju. Na vzhodnem obodu Goriškega polja, ki ga sestavljajo Biljski griči in Stara gora, dolinice niso usmerjene proti Goriškemu polju, temveč proč od njega, čeprav začenja neposredno na njegovem robu. To dokazuje, da je južni del Goriškega polja nastal z bočno erozijo Soče, ki je posegla proti jugu in jugovzhodu ter znižala površje, ki je gravitiralo neposredno v Vipavo, podobno kakor še danes gravitirajo Biljski griči in Stara gora.

Druga poteza, ki ponazarja razvoj Goriškega polja, je potek njegovega vzhodnega roba, ki jasno kaže sledove dveh meandrov. S prvim zavojem je nastalo Novogoriško polje, z drugim, ki je obsežnejši, pa Šempetrsko, Vrtojbsko in Mirensko polje, medtem ko vmesni, konkavni del meandra sestavlja Goriški grad s soslednjim Panovcem.

Ta razvoj potrjuje tudi dejstvo, da poteka zasuta struga Soče, kakor so pokazale vrtime, pod vzhodnim delom Solkanskega polja.

Vipava in kasneje Soča sta odstranili flišni obod na robu Krasa in se zajedli v paleocenske robne apnenice. Sodeč po osamelcih pri Rupih in Peči je ob vznožju Krasa zasuta stara, v apnenice vrezana dolina Vipave, ki omogoča pronicanje talne vode neposredno v Kras.

V še večji meri se to dogaja ob Soči južno od Goriškega polja. Apniška podlaga potonjene kraške antiklinale, ki jo Soča prečka, je sicer na tem mestu na debelo prekrita z naplavinami, vendar sklepamo, da uhaja talna voda v Doberdobski Kras in dalje v Timav.

ODRINJENI VODNI TOKOVI NA GORIŠKEM POLJU



7. Vpliv soške kvartarne akumulacije na vodne tokove Goriškega polja

Na ta način si namreč razložimo, zakaj je Timav ob suši tudi do 30 krat večji od Notranjske reke (Bidovec, 1957).

Goriško polje ni vršaj, ker je Soča akumulirala tudi v ostalih delih doline. Prodna akumulacija na Goriškem polju je torej le del velike akumulacije ob Soči. To nasipavanje je bilo zelo intenzivno, kakor dokazujejo odrinjeni ter preusmerjeni pritoki na robu Goriškega polja. Intenzivnost akumulacije se vidi še po tem, da je tudi Vipava odrinjena na rob polja, kjer si ob vznožju Krasa utira pot proti Soči. Posebno značilno je dejstvo, da Vipava ne teče po lastnem nanosu, temveč po naplavinah Soče. Intenzivnost soške akumulacije dokazuje slednjič tudi dejstvo, da je Goriško polje domala v celoti iz apniškega proda in le neznatne proge na robu so iz flišnih naplavin. Goriško polje je zato tuj element v flišnem reliefu, tuj zlasti v morfološkem, petrografskem in hidrološkem pogledu.

Soča se je po glavni akumulaciji začela predstavljati proti desni in teče danes na robu Goriškega polja. Ta situacija je skupna tudi drugim prodnim ravninam v Sloveniji. Zanimivo bi bilo ugotoviti vzroke.

Lega Goriškega polja med dvema apniškima planotama je zelo zanimiva tudi v hidrološkem pogledu. Na severni strani odreja flišni prag pri Solkanu višino vode v apnencih, na južni strani pa se del vode z Goriškega polja zgublja neposredno v Kras. Na ta način sta Vipava in Soča v nekem smislu ponikalnici. Zelo je karakteristično, da je Goriško polje napol prazno, da je talna voda zelo globoko. Na Solkanskem polju je skoraj ni, v veliki globini pa ostaja tudi ob vznožju Krasa. Na Goriškem polju torej nikjer ne prihaja na dan, tako kot na drugih prodnih ravninah v Sloveniji, kar je očitno posledica propustnega oboda, ki ga tvori Kras.

Na Goriškem polju je zelo značilna zlepljenost proda, ki jo opazujemo le v ožjem pasu vzdolž vodnih tokov, ob Soči, Vipavi in Vrtojbi, kar kaže, da je konglomeriranje potekalo s pronicanjem rečne vode v prodni breg. Razen tega je značilno, da je würmski prod že zlepljen. Enako stare akumulacije v notranji Sloveniji so namreč še v celoti nesprijete. Vzroke za te razlike iščemo v klimatskih potezah Primorske Slovenije, kajti sprijetost mladokvartarnih sedimentov smo ugotovili tudi še v nekaterih drugih delih Posočja.

Na Goriškem polju smo nadalje ugotovili, da gre za enoten zasip, ki je bil odložen v würmski dobi. Pred tem je morala biti erozija zelo izdatna, kajti starejše akumulacije se niso nikjer ohranile. Ostanek starejšega nanosa bi bila morda le konglomeratna krpa na flišnem pobočju pri Šentmavru, ki leži po Comelu (1926) okoli 10 m nad ravnino Goriškega polja. Tudi po starejšem konglomeratu, ki ga je ugotovil Winkler v srednji Soški dolini, moremo pričakovati, da je bil ta odložen tudi na Goriškem polju. V starejšem pleistocenu pa je morala delovati glavna erozija, ki je poglobila Goriško polje oziroma njegovo flišno osnovo približno do današnjega obsega. Na obrobju Goriškega polja se v flišu zvrstijo erozijske terase, ki različno kažejo na takratno poglabljanje Soče.

Najvišja terasa, ki je v spodnjevipavskem gričevju še skupna vsemu flišnemu površju, leži v višini 220 — 250 m. Po primerjavi z apniškim obrobjem je še predglacialne starosti. Njej sledi terasa 160 — 175 m (Kromberg, Panovec, Stara gora), nato dobro ohranjena terasa 120 — 130 m in najnižja okoli 100 m abs. višine. Še nižje terase, ki so verjetno izdelane v flišu, so že skrite pod kvartarno nasipino.

Recentni prod pri Solkanu kaže na poreklo celotnega soškega porečja. V njem so prodniki gornjega Posočja (beli dachsteinski apnenci), srednjega Posočja (temnosivi jurski in kredni apnenci, dolomiti, peščenjaki in laporni apnenci), prav tako pa tudi prodniki iz porečja Idrijce (zeleni porfirji in rdeči grōdenski peščenjaki ter kremen). Očitno je ta prod posledica normalnih erozijsko-denudacijskih procesov vzdolž celotnega soškega porečja.

Recentni soški prod je nadalje dobro granuliran in ima tipično sestavo fluvialne akumulacije, kar dokazuje med drugim tudi njegova zaobljenost.

V marsičem drugačno sestavo ima starejši prod, ki sestavlja glavno akumulacijo Goriškega polja. Petrografske je bolj enoličen in ne vsebuje prodnikov z vsega Posočja. V njem domala ni belih dachsteinskih apnencev, prevladujejo pa temno sivi apnenci. Ta prod je tudi slabše zaobljen in bolj razbit, kot nam potrjuje analiza proda iz gramoznic in vrtnin v Solkanu, Novi Gorici in Mirnu. Vse te spremembe so povzročili morfofenetski procesi, ki so bili v enem delu Posočja okrepljeni, v drugem oslabiljeni. Da prevladujejo v starejšemrodu temnosivi apnenci iz srednjega Posočja, tolmačimo z močnim mehaničnim razpadanjem jurskih in krednih kamenin na robu soške poledenitve oziroma z morfofenetskimi spremembami pleistocenske poledenitve sploh. Zato povezujemo vse spremembe, ki se zrcalijo v sestavi soškega proda, z würmsko ledeno dobo.

Winklerjevo domnevo, da je treba pomanjkanje dachsteinskih apnencev v fluvio-glacialnem nanosu tolmačiti z retinenco, bo treba z bodočimi proučevanji še preveriti. Če si namreč tolmačimo odsotnost dachsteinskih prodnikov s tem, da je led prekril triasno gorovje, od koder ti izvirajo, pomeni to, da pripisujemo ledenišskemu učinkovanju zelo majhno preoblikovalno sposobnost. V Posočju se zaradi petrografskih razlik med posameznimi deli odpira redka priložnost za preizkušanje te domneve. Seveda pa terja to posebno študijo. Pri tem bo treba tudi preveriti, kakšno vlogo je imela Kobariško-Tolminska kotlina, ki bi bila z grezanjem utegnila povzročiti kopičenje kameninskega gradiva iz zgornjega Posočja. Prav tako pa bo treba ugotoviti, v koliko je kameninsko gradivo iz zgornjega Posočja odtekalo namesto po tolminski veji soškega ledenika neposredno proti Nadiži, in kakšna je petrografska sestava prodne akumulacije okrog Čedadu.

Za Goriško polje nedvomno drži, da se glavna prodna akumulacija razlikuje od recentnega proda, kar nam potrjujejo granulacijske, petrografske in morfološke analize. Kažejo nam, da gre za fluvio-glacialno gradivo. Za hladno dobo govori tudi plast grušču v spodnjem

delu nanosa. Zato uvrščamo vso to akumulacijo, ki je odložena okoli 50 m na debelo, v würmsko ledeno dobo.

Granulacijske analize nam nadalje kažejo, da na Goriškem polju ni bistvenih razlik med posameznimi deli prodnega nanosa. V Solkanu, Vrtojbi in Mirnu je približno enaka tekstura proda. Povsod je največ srednjega proda (35 — 40 %), nekaj manj debelega (32 — 36%) in nato drobnega (20 %), medtem ko je peska razmeroma malo (do 5 %). Vzorci vrčin kažejo, da se granulacijska sestava proda tudi v vertikalni smeri bistveno ne spreminja in ne prehaja navzgor v drobnejše gradivo. Po vsem tem sklepamo, da gre za klimatogeno akumulacijo in ne morda za dvig erozijske baze, ki bi bil prisilil reko k intenzivnemu nasipavanju. V tem primeru bi bilo gradivo navzgor čedalje drobnejše. Glede na glacioevstatična kolebanja Jadranskega morja je akumulacija na Goriškem polju glacialne in ne interglacialne starosti.

Nasprotno pa je aluvialni nanos od Podgore navzdol, kakor povzemamo po Comelu (1926, 156), sestavljen spodaj iz proda, ki prehaja navzgor v peske, kar tolmačimo z dvigom erozijske baze, oziroma z dvigom morja v postglacialni dobi.

Würmsko starost prodnega nanosa nam slednjič dokazujejo tudi gline, ki se v robnih delih Goriškega polja prepletajo s soškim prodom. Po pelodni analizi A. Šerclja, so se gline na Novogoriškem polju odlagale vse do globine 21 m (od koder je najgloblji vzorec) v würmski ledeni dobi. Gline v globini 12 do 20 m so nastale bržkone v začetku würma, medtem ko so se tiste blizu površja (2—5 m) odlagale po vsej verjetnosti v naslednjem stadialu. Okoli 6 m debela plast soškega proda sredi med njima se je potemtakem odložila v vmesnem interstadialu. S tem smo dobili vpogled tudi v sedimentacijske razlike znotraj würmske dobe. V obeh stadialih se je okrepila sedimentacija s flišnega obrobja, medtem ko se je v vmesnih interstadialih okrepila soška akumulacija. Seveda so za dokončno presojo potrebne še nadaljnje raziskave. Vse naše dosedanje proučitve pa kažejo, da interglacialne (riss-würmske) starosti mlajšega zasipa, kakor jo je določil Winkler, ni mogoče zagovarjati.

Zelo pomembna je ugotovitev, da gline, ki prekrivajo soški prod na površju, ne vsebujejo peloda, ki bi bil značilen za mlajši würm (Würm III.). To pomeni, da se je akumulacija soškega proda zaključila pred koncem würma oziroma celo pred mlajšim würmom, v kolikor ni seveda Soča najmlajših plasti že odstranila. Tega mnenja je npr. Vrišer (1956, 166), ki pravi, da je Soča po akumulaciji prodnega nanosa prešla k bočni eroziji, pri čemer je najbrž odstranila dobršen del zasipa. Na to sklepa po že omenjenem konglomeratnem ostanku pri Šentmavru, o katerem govori Comel. Po karti sodeč — Comel namreč višine konglomeratne krpe ne navaja — je konglomerat 10 do največ 15 m nad ravnino Goriškega polja. Za toliko bi bila torej soška akumulacija na Goriškem polju odstranjena. Toda na vzhodnem obrobju nismo ugotovili sledov, ki bi potrjevali denudacijo

prodnega nanosa. Denudacijski ostanki niso namreč nikjer ohranjeni. Zaježitvene razmere ob Vrtojbi in ob Vipavi pa pričajo o nasprotnem.

Soča je že pred koncem würma prenehala akumulirati ter se začela vrezovati v svoj lastni nanos. Kdaj je prešla ponovno h akumulaciji, katere terase so izdelane še v würmskem, katere pa v post-würmskem oz. holocenskem nanosu, bo mogla ugotoviti edinote analiza proda v najnižjih terasah, ki spremljajo Sočo od Podgore navzdol.

Po doslej znanih profilih (Solkan) sklepamo, da je akumulacija potekala zdržema in ne s prekinitvami. Po izmenjavi proda in glin na Novogoriškem polju bi sicer sklepali na intereference v prodnem nasipavanju, toda gramoznice v Vrtojbi in Mirnu, ki so okoli 0,5 km od obrobja, tega ne kažejo več. Prav tako pa tudi ne vodnjaki v Šempetru, Vrtojbi in Mirnu. Izmenjava proda in glin je torej dosledno omejena le na robne dele Goriškega polja.

Ker je Soča na Goriškem polju prenehala akumulirati že pred koncem würma, sklepamo, da akumulacija ni pogojena le s klimatskimi spremembami. Zanesljiv odgovor bo dalo le proučevanje izven Goriškega polja, kar pa tokrat ni bil naš namen. Ne drži pa Winklerjevo stališče o starosti mlajšega zasipa in s tem tudi ne ostala njegova izvajanja, ki se nanašajo na glacioevstatična premikanja tal v Posočju. Saj je bila razen Goriškega polja tudi soška deber nad Solkanom, ki je vrezana v izrazito dvigajoče se področje, na visoko zasuta.

Tudi erozija, ki je sledila tej akumulaciji, se ni omejila le na Goriško polje, temveč se je uveljavila tako v soteski nad Solkanom, kakor tudi ob spodnji Soči še vse do Zagrada. Po proučitvah na Goriškem polju se je ta erozija začela že pred koncem würma in je segla ob Soči daleč navzdol, bržkone prav zaradi umika Jadranskega morja v würmski dobi.

V zgornjem delu Goriškega polja, od Solkana do Gorice, je Soča prerezala celotni prodni nanos in se zajedla v flišno podlago, kjer teče v nepropustni strugi. Na njeni levi strani se od Solkana navzdol vleče flišni breg, tako da voda ne more pronicati v prodno nasipino. Zato na Solkanskem polju skoraj da ni talne vode. Ta je v večji množini šele v spodnjem delu Goriškega polja. Naša proučevanja ob vznožju Krasa opozarjajo, da se del soške talne vode izgublja neposredno v Kras in da doteka vanjo tudi Vipava, ko pri Biljah preide na prodna tla Goriškega polja.

Na vsem vzhodnem robu Goriškega polja se soški prod prepleta z glinami in ilovicami s flišnega obrobja. Toda med temi sedimenti skoraj ni grobih nanosov. Med njimi je prav malo peščenih in prodnih plasti. Skoraj nikjer ni apniškega grušča, ki bi izviral iz pobočij Škabrijela. Sklepati moremo, da so ti grušči bili sprijeti in deloma erodirani že pred zadnjo poledenitvijo. Po primerjavi s pobočji Čavna in Nanosa pa so te breče tektonske in precej starejše. Soča je z akumulacijo odrinila potoke (Korn, Vrtojba, Vipava, Trebež. Glej karto št. 7!)

Stik soške in vipavske akumulacije kaže, da Vipava ni mogla držati koraka intenzivnemu nasipanju Soče. Z zaježitvijo pri Biljah

se je Vipavi erozijska baza močno dvignila. S tem pa so se v Vipavski dolini bistveno spremenili sedimentacijski pogoji. Ob spodnji Vipavi so se odlagale gline, ne pa sedimenti, ki bi zrcalili s klimo pogojene morfo-genetske procese v periglacialnem svetu Vipavske doline. Te sedimente zasledimo šele više po dolini; med njimi so npr. plasti prav debelega proda, ki pa so razkrite le tam, kjer se je Vipava poglobila vanje za nekaj metrov.

Zaježitev ob spodnji Vipavi je torej preprečila, da bi prišlo do neposrednega prepletanja fluvio-glacialne akumulacije Soče in fluvio-periglacialne akumulacije Vipave.

Soča se je na Goriškem polju poglobila v več fazah, kakor nam kažejo terase, izdelane v prodnem nanosu. V würmskem gradivu so izdelane tri terase, v holocenski naplavini ob strugi pa sta še dve manjši stopnji. Na desni strani Soče se ob vznožju Brd višina dveh teras nekoliko razlikuje od nasprotnega brega. Glavni vzrok za to pripisujemo znižanju tal po odrinjeni Pevmici in Grojnici, ki sta tekli nekaj časa ob vznožju Brd vzporedno s Sočo.

VIRI

- R. Hoernes, Zur Wasserversorgung der Stadt Görz. *Mitteil. Naturw. Ver. f. Steiermark*, 1896.
- A. Grund, Die Entstehung der Geschichte des Adriatischen Meeres, *Geogr. Jahrsber. Österreich. Bd. VI. Wien*, 1907.
- A. Penck — E. Brückner, Die Alpen im Eiszeitalter, III. Wien 1909, Brückner, Isonzogletscher, 1027—1042.
- F. Kossmat, Die küstentländische Hochkarst und seine tektonische Stellung. *Verh. d. geol. R. A. Wien*, 1909.
- F. Kossmat, Die morphologische Entwicklung der Gebirge im Isonzo- und oberen Savegebiet. *Zeitschrift der Ges. f. Erdkunde*, Berlin 1916.
- F. Seidl, Geološki izprehodi po Goriškem, Gorica 1913.
- B. Müller, Vorläufiger Bericht über geologische Detailaufnahmen in Görzer Flysch. *Lotos* 69, Prag 1921.
- A. Winkler, Morphologische Studien in Isonzogebiet. *Mitteil. d. Geogr. Ges. Wien* 1919.
- A. Winkler, Zur Eiszeitgeschichte des Isonzotals, *Zeitschrift f. Gletscherkunde*, Bd. XV. Leipzig 1926.
- A. Winkler, Zur spät- und postglazialen Geschichte des Isonzotales. *Zeitschrift f. Gletscherkunde*, Bd. XIX, Leipzig 1931.
- A. Desio, Risolti sommari di uno studio sul glaciale del bacino del Fella e dell'Isonzo. *Boll. d. Soc. Geol. Ital. XXXIX*, Roma 1921.
- E. Feruglio, Le Prealpi fra Isonzo e Arzino. *Boll. Soc. agr. Friuliana*, Udine 1925.
- A. Comel, Nuove osservazioni sulla depressione di Merna. *Studi Goriziani*, VI, Gorizia 1928.
- A. Comel, L'agro goriziano. *Contributo allo studio dei terreni goriziani*, IV, Gorizia 1926.
- A. Comel, I terreni del Colio, *Studi Goriziani*, V, Gorizia 1927.
- A. Comel, Alcune ricerche sull'antico lago del medio Isonzo, Gorizia 1923.
- A. Comel, Cenni geologici sui dintorni di Gorizia, Gorizia 1924.
- I. Bizzarro, Idrografia del Friuli orientale, Gorizia 1903.
- A. Gregorutti, L'antico Timavo e le Vie Gemina e Postumia, *Arch. Trieste*, vol. 16.

- C. Czoernig, Über die in der Grafschaft Görz seit Römerzeit vorgekommenen Veränderungen der Flussläufe. Mitt. d. Geogr. Gesellschaft in Wien 1876.
- A. Comel, I terreni e le colture della bassa valle Vipacco, Studi Goriziani, VI. Gorizia 1928.
- M. Kos, O imenih nekaterih krajev v Slovenskem Primorju, Lipa, Koper, 1956.
- G. Timeus, Nei misteri del mondo sotteraneo. Risultati delle ricerche idrologiche sul Timavo 1895—1914—1918—1927. Alpi Giulie, XXIX, Trieste 1928.
- M. Gortani, Gli studi sui terrazzi fluviali e marini d'Italia del 1938 al 1948, Boll. d. Soc. geogr. Italiana. Nov.—dic. 1950.
- S. Ilešič, Podolžni profil Soče, Geografski vestnik, XXII, Ljubljana 1951.
- I. Vrišer, Morfološki razvoj v Goriških brdih. Geogr. zbornik, IV, SAZU, Ljubljana 1956.
- A. Melik, Pliocenska Soča, Geogr. zbornik, IV, SAZU, Ljubljana 1951.
- A. Melik, Slovensko Primorje, Ljubljana 1960.
- F. Jenko, Hidrogeologija in vodno gospodarstvo krasa, Ljubljana 1959.
- D. Radinja, Neka iskustva u proučavanju gruboklastičnog materijala sa morfometrijskom metodom. Zbornik VI. kong. geogr. FLRJ, Ljubljana 1962.
- J. Buser, Poročilo o geološkem kartiranju Irnovskega gozda in Vipavske doline Geološki zavod v Ljubljani, 1965 (tipkan elaborat).
- G. Stache, Geološka karta Gorica in Gradiška, 1:75.000, 1891.
- De Martinis, Geološka karta Gorica, 1:100.000, 1951.
- T. Grimšičar, Poročilo o geoloških razmerah okolice Nove Gorice in Šempetra, Nova Gorica, Urbanistični program, Projekt. atelje, Ljubljana 1957.
- L. Zlebnik, Geološko poročilo o projektu HE Solkan, Geol. zavod, Ljubljana, 1963 (tipkan elaborat).
- M. Breznik — L. Zlebnik, Hidroelektrarna Solkan na Soči. Inž. geološko poročilo, Geološki zavod, Ljubljana 1961 (tipkan elaborat).
- D. Radinja, Prodni sedimenti na vzhodnem obrobju Goriške ravnine, Institut za geografijo SAZU, Ljubljana 1961 (tipkopis).
- T. Nosan, Poročilo o geološkem vrtanju pri Mirnu, Geol. zavod, Ljubljana 1963 (tipkano poročilo).
- D. Ravnik, Geoelektrične raziskave na severnem obrobju Komenske planote pri Mirnu. Geol. zavod, Ljubljana 1965 (tipkan elaborat).
- F. Bidovec, Prispevek Notranjske Reke k vodnim množinam kraških izvirov v povodju Timava. 10 let hidrometeorološke službe, Ljubljana 1957.
- M. Puh, Poročila o geomehanski sestavi tal v Novi Gorici v letih 1958 — 1963. Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij SRS, Ljubljana (tipkani elaborati).
- A. Šercelj, Poročilo o pelodnih analizah vzorcev iz vrtin S₁ in S₂ v Novi Gorici, Ljubljana 1964 (tipkopis).
- F. Jenko, Vodnogospodarski osnutek porečja Soče in Timave. Uprava za vodno gospodarstvo v Ljubljani. Ljubljana 1958 (tipkan elaborat).
- J. Brus, Vodnogospodarske osnove Vipavske doline, Zavod za vodno gospodarstvo SRS, Ljubljana 1963 (tipkan elaborat).

Résumé: CARACTÈRES MORPHOGENETIQUES DU GORIŠKO POLJE
(POLJE DE GORICA)

Darko Radinja

La Soča est une des rivières les plus intéressantes des Alpes du SE. Jadis on l'appelait même la plus jeune rivière de l'Europe (par ex. au Congrès géographique international à Paris 1875 et à Venise 1881).

Dans son cours d'à peine 140 km de long, la Soča passe des hautes montagnes alpestres à la mer. Elle ne traverse pas seulement des constructions géologiques très variées, différentes par leur dynamisme tectonique et leur composition pétrographique, mais encore des unités de paysage très diverses. Dans son cours moyen et inférieur sont particulièrement intéressants les plateaux calcaires avec des vallées abandonnées et avec une zone intermédiaire de flysch. Là se trouve la partie de la vallée de la Soča, qui est l'objet de notre étude — le Goriško polje. Son fondement d'érosion est en essence une vallée élargie, élaborée dans les couches tendres du flysch éocène, comblé par la Soča à l'époque pléistocène, créant ainsi une vaste plaine graveleuse. Dans l'érosion et l'accumulation de cette partie de la vallée de la Soča se reflètent et s'entrelacent les effets des événements morphogénétiques presque du bassin entier de la Soča. Et cela non seulement de la tectonique locale resp. régionale, mais encore les vigoureux effets du pléistocène, en premier lieu de la glaciation de Wurm de la Vallée Supérieure de la Soča. Là se reflètent aussi les effets du balancement glacioeustatique de la Mer Adriatique. Pour cette raison, la Soča a allongé son cours de la moitié de la longueur actuelle et accru sa pente entière d'un dixième. L'entrelacement de tous ces phénomènes s'est encore augmenté des effets de la karstification et des changements hydrographiques, survenus en liaison avec cela. Ouverte est aussi la question du déplacement du sol causé par son chargement de glace.

Dans la présente étude on a essayé d'entamer et d'éclairer une partie de ces questions. Les études ont montré que les différences d'altitude entre la région de flysch de la Vipava et le plateau calcaire du Karst sont principalement l'effet de la dénudation et de l'érosion différenciée, conditionnées par les changements climatiques à l'époque pléistocène, alors que les différences d'altitude avec le Haut Karst sont avant tout la conséquence d'un dynamisme tectonique différencié. Avec l'aide des terrasses établies en altitude absolue de 200—220 m, 160—175 m, 120—150 m, et 100 m, on a constaté l'évolution du fondement d'érosion du Goriško polje. A l'aide de l'analyse morphologique des matériaux d'accumulation (gravier et sable) et de l'analyse pollinique des argiles intermédiaires on a consolidé l'âge de Wurm de la phase d'accumulation principale, qui a créé le Goriško polje. Les études hydrologiques ont en outre montré qu'à la bordure méridionale de la plaine graveleuse au pied du Karst, l'état des eaux est très intéressant. Là, en effet, communiquent entre elles les eaux de surface (Vipava) du Goriško polje, les eaux du sol et les eaux karstiques.

Jože Lojk

(Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani)

RAZVOJ MESTNE AGLOMERACIJE ŠKOFJE LOKE V ZADNJIH STO LETIH

Uvod

Naslednja razprava je rezultat disertacije »Geografija Škofje Loke s posebnim ozirom na funkcionalnost mesta.« Izvršena je bila pod mentorskim vodstvom prof. dr. Sv. Ilešiča. Delo predstavlja tudi del raziskovalnega programa Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani v okviru teme »Gospodarsko geografski elementi in procesi socialistične preobrazbe komun Škofja Loka in Celje«. Disertacija je bila zaključena leta 1965, celotna tema pa leto kasneje in oddana Skladu Borisa Kidriča.

Namen razprave ni podati povzetek disertacije, saj v danem okviru in brez možnosti objave priloženega kartografskega gradiva ne bi mogla zajeti in predstaviti vse obsežne problematike. Bolj smiselno se je zdelo obdelati samo nekatere probleme v razvoju Škofje Loke in to za novejšo obdobje razvoja mesta. Če ne upoštevamo bogato starejšo zgodovinsko preteklost, ki je prav tako vtisnila nekatere značilne posebnosti sedanjim funkcijam in podobi mesta, potem je obdobje zadnjih sto let tisto, ki je največ prispevalo k nastanku sedanjega mestnega organizma Škofje Loke, in ki po svoji dinamiki in pestrosti številnih sprememb vzbuja še prav posebno zanimanje za geografsko proučevanje. Zato se razprava omejuje na obravnavo modernega razvoja mesta, ki pričinja v drugi polovici preteklega stoletja s prihodom železnice in nastankom prvih industrijskih podjetij.

Čeprav je tudi v disertaciji težišče na proučitvi zadnjih dveh glavnih obdobj v razvoju Škofje Loke, predstavlja delo skupaj s poglavji, ki obravnavajo starejša razvojna obdobja mesta, vendarle zaključeno celoto. Zato naj bodo zaradi boljšega razumevanja podane problematike najprej na kratko označena glavna izhodišča disertacijskega dela ter namen in metodologija raziskave, ki so bili skupni celotnemu delu.

Izhodišča in namen raziskave

Izbor Škofje Loke kot primera za proučitev in prikaz enega najbolj prezentnih geografskih problemov preobrazbe kulturne pokrajine, to je procesa urbanizacije, ni bil povsem slučajen. Mesto z dolgo zgodovinsko preteklostjo daje obilo možnosti za proučevanje historično geografskih vidikov nastajanja sedanjega mestnega organizma. Še zlasti zanimiv je razvoj njegovih funkcij, na osnovi česar je lažje tolmačiti obstoječo funkcijsko strukturo mesta. Dalje je Škofja Loka poseben primer malega mesta, ki je cvetelo že pred več stoletji in po daljšem obdobju stagnacije začelo v preteklem stoletju kazati znake propadanja. Vztrajna prizadevanja za oživiljanje starih in pridobitev novih funkcij so privedla do ponovnega aktiviranja mesta, dokler v povojnem obdobju razvoja Škofja Loka ne doživi svojega drugega razcveta in si ustvari široke možnosti za še uspešnejši razvoj v prihodnosti. Aktiviranje starih mest predstavlja vsekakor enega najbolj zanimivih problemov mestne geografije. Agrarni elementi so bili v Škofji Loki ob začetku njene aktivizacije še zelo številno zastopani. Sedanja urbanizirana predmestja pa so bila tedaj malodane povsem agrarna. Tako se je izoblikoval mestni organizem z dokaj heterogeno strukturo, ki nudi že na razmeroma malem teritoriju obilo elementov za raziskovanje pojavov in procesov, ki jih zajemata dokaj široka pojma deagrarizacije in urbanizacije.

Škofja Loka spada v skupino malih mest, a njene številne funkcije nudijo nadalje možnosti za proučevanje vedno bolj aktualnih medsebojnih odnošajev med mestom in okolico ter položaja v mreži centralnih krajev. Zelo pestra je fiziognomija mestne pokrajine, ki je pravi mozaik posebnosti v izrabi tal, v tločrtu, teritorialnem širjenju, načinu zazidave ter v tipih in funkcijah hiš. Pri tem je tudi zelo zanimivo spremljanje sprememb, ki so nastale v strukturi in izrabi kmetijskih zemljišč, saj segajo ta ponekod še vedno skoraj do samega mestnega središča. Obdelovalna zemljišča najbolj vidno odražajo prisotnost preostalih agrarnih elementov, ki so zastopani zlasti v predmestjih oziroma v ožji obmestni coni. Brez njihove proučitve ni mogoče povsem zadovoljivo podati geografije malega mesta kot je Škofja Loka. Slednjič se pri raziskavi Škofje Loke ponujajo široke možnosti pri proučevanju demogeografskih posledic razvoja mesta.

Glede na to, da se Škofja Loka širi na ozemlju petih katastrskih občin in vključuje deloma ali v celoti več nekdanj povsem samostojnih naselij, je bila raziskava bolj ali manj podrobno usmerjena na vse območje in naselja teh občin. Ni bil pa to edini razlog. Študij mest namreč postavlja vedno bolj v ospredje zahtevo po čim bolj povezanem proučevanju mesta in njegove okolice v okviru mestne regije. Prigonev nekaterih Škofji Loki najbližjih obmestnih naselij v raziskavo naj bi dalje pripomogla k ugotavljanju mestnih meja, pri čemer obstojajo prav pri Škofji Loki, ki zavzema glede na število prebivalstva razmeroma obsežen teritorij, pogostoma nejasnosti. Razen tega je tudi omogočila širši izbor raznih tipov naselij za ugotavljanje nji-

hove strukture in razvojnih posebnosti. V tem je bil namreč eden glavnih ciljev raziskave, katere izhodišče in končni smoter je bila sicer geografija Škofje Loke, istočasno pa je bil namen tudi odkrivanje in proučevanje čim večjega števila elementov v raznih časovnih obdobjih, ki so med seboj povezano vplivali ali še vplivajo na geografsko okolje Škofje Loke in njenega ožjega obmestja.

Osnovno metodološko izhodišče je bilo, razvojno prikazati, kolikor to omogoča razpoložljivo oziroma zbrano gradivo, vse elemente funkcijske, fiziognomske in demogeografske strukture mesta. V ta namen je bila geografija Škofje Loke obravnavana po posameznih obdobjih razvoja, s tem da je jedrno poglavje vendarle tisto, ki obravnava zadnje, to je povojno obdobje. V tem je še zlasti dan poudarek na obravnavanju funkcionalnosti mesta in z njo tesno povezanih odnošajev med Škofjo Loko in njenim vplivnim območjem. Ostala obdobja so bila zajeta v poglavju, ki obravnava historično-geografski razvoj mesta in dela obmestja. To so: a) obdobje freisinškega gospodstva, b) obdobje od ukinitve fevdalnega gospodstva do zgraditve gorenjske železnice in c) kapitalistično obdobje razvoja.



Pogled s Kancelja na mestno središče Škofje Loke in proti Trati

Kot že omenjeno, bo članek obravnaval zadnji dve obdobji v razvoju Škofje Loke. Osrednji problem, ki ga naj izlušči, je razvoj mestne aglomeracije. Pri tem je mišljen teritorialni razvoj Škofje Loke od nekdanjega obsega, ki ga sedaj smatramo kot staro srednjeveško mesto, do sedanjega teritorialnega obsega Škofje Loke, ki vključuje poleg starih še številna novo nastala naselja okoli starega mestnega jedra. Pri tem bodo navedeni vsi dejavniki, ki so kakorkoli vplivali na oblikovanje sedanje mestne aglomeracije ter glavne značilnosti njene strukture.

Kapitalistično razvojno obdobje

Malo je mest v Sloveniji s tako svojskim *topografskim in regionalnim položajem* kot ga ima Škofja Loka. O tem je odločalo več prirodnih in družbenogeografskih dejavnikov v teku skoraj tisočletnega razvoja mesta, od nastanka v 10. stoletju do najnovejšega časa. Nastanek starega dela mesta na vznožju s terasami preoblikovanega obrobja Loškega hribovja, na pomolu v sovodnji Selške in Poljanske Sore, so narekovali strateški, prometni in politično upravni razlogi. Ta položaj je Škofja Loka ohranila ves čas freisinškega fevdalnega gospostva in takrat le neznatno posegla preko Selške Sore. S širjenjem mesta ob starem jedru, postopnim vključevanjem obmestnih naselij in z nastankom novega mestnega naselja ob železniški postaji se je krajevni položaj Škofje Loke v tem stoletju znatno izpremenil. Mesto se je razširilo na razčlenjeno površje sorških teras med Staro Loko in Suho, na ozek terasni pas ob Puštalu, ter seglo tudi na rob glavne ravnine Sorškega polja, kjer se je razvilo industrijsko predmestje. Širši položaj Škofje Loke pa označuje lega na prehodu Škofjeloškega hribovja v Ljubljansko kotlino, na območju, kjer se končujeta Selška in Poljanska dolina. Že po narodi zasnovan regionalni položaj mesta, kot naravnega središča ozemlja v porečju obeh rek, je bil poudarjen tudi v skoraj neprekinjeni skupni upravni pripadnosti obeh dolin in Sorškega polja. Tako se je že v preteklosti izrazito oblikovalo gravitacijsko območje Škofje Loke, ki je sedaj, razen Zgornje Poljanske doline, skoraj v celoti zajeto v politično upravni enoti škofjeloške občine.

Prehodno obdobje od fevdalnega h kapitalističnemu je trajalo nekako od leta 1803 do 1870, to je od podržavljenja freisinške cerkvene posesti do zgraditve gorenjske železnice. Lahko bi ga označili tudi za *predindustrijsko obdobje*. Označuje ga slabitev regionalne vloge Škofje Loke, ki je izgubila upravne funkcije središča fevdalnega gospostva in zanje ni dobila ustreznega nadomestila. To je bilo tem bolj negativno, ker so se istočasno začeli kazati tudi vse bolj očitni znaki gospodarskega zastoja in slabljenja mestnih funkcij sploh. Posledica tega je bila stagnacija v teritorialnem širjenju mesta. Leta 1817 je imela Škofja Loka 225 hiš, leta 1869 pa le eno več. Tudi obmestna naselja v tem oziru niso bistveno napredovala, iz česar lahko zaključimo, da se do začetka kapitalističnega razvojnega obdobja stara mestna aglomeracija Škofje Loke ni izpremenila. Mesto je še nadalje ostalo stisnjeno v medvodju obeh rek.

Glede kasnejšega razvoja mestne aglomeracije je v tem obdobju zanimiv primer obmestnega Puštala. To naselje je bilo tako po prebivalstveni strukturi kot po legi nasproti Škofji Loki že takrat povsem predmestno. Po fiziognomskih znakih je bilo podobno južnim predmestnim delom Škofje Loke. Ta so bila namreč s svojim nižjim vertikalnim profilom, z deloma nesklenjeno zazidanimi površinami in številnimi agrarnimi fiziognomskimi elementi bolj podobna Puštalu kot staremu mestnemu središču.

Kapitalistično razvojno obdobje, ki pričinja nekako v času zgraditve železnice in prvih industrijskih obratov v Škofji Loki ter se zaključuje ob koncu druge svetovne vojne, označujejo večje spremembe tako v mestu kot v obmestnih naseljih. Z ozirom na nekatere posebnosti, ki so nedvomno imele posledice tudi na oblikovanje mestne aglomeracije, lahko to obdobje razdelimo na dva dela, obdobje od leta 1870 do prve svetovne vojne in obdobje med obema vojnoma. Prvo označuje nadaljevanje splošne stagnacije in celo nekateri znaki propadanja mesta, drugo pa intenzivna prizadevanja Škofje Loke za ponovno aktiviranje mestnih funkcij in uspešni rezultati teh naporov.

Promet skozi obe dolini je v prejšnjih obdobjih krepil mestne funkcije. Ko se je zmanjšal, je oslabil tudi njegov vpliv na mesto. Gradnja železnice je mestu sprva obetala ponovno povezavo z glavno prometno potjo. Izvedba druge variante južne železnice in zgraditev prvotno slepe gorenjske proge v oddaljenosti dobre 3 km od mestnega središča Škofji Loki sprva ni dosti koristila. Ker se tudi načrti o gradnji železnice skozi Selško in Poljansko dolino niso uresničili, je postajalo vprašanje dobre prometne povezave mesta z zaledjem in sosednjimi pokrajinami vedno bolj pereče in ena glavnih preprek za njegovo hitrejše vključitev v moderni razvoj.²

Do prve svetovne vojne sta bili *osnova mestnega gospodarstva* še vedno trgovina in obrt, čeprav sta ti dve mestni funkciji tudi že zelo oslabei. Kot nova gospodarska panoga se jima je priključila skromna industrija, ki pa tedaj še ni mogla nuditi ustreznega nadomestila za druge hirajoče gospodarske panoge. Za obrtno dejavnost je značilno propadanje vrste starih obrti, tako platnarstva, barvarstva, klobučarstva, glavnikarstva, usnjarstva, kovaštva in ključavničarstva, ter vzpon nekaterih drugih obrti, ki so slonele predvsem na domači surovinski bazi, na primer lesne in živilske. Funkcija oskrbe prebivalstva zaledja je zaradi zmanjšane povpraševanja podeželja močno nazadovala. Hudo je prizadela škofjeloško obrt tudi gospodarska kriza, tako da se ni več povzpela na nekdanjo raven.³ Kvalificirana delovna sila pa je bila eden izmed ugodnih dejavnikov za porajajočo industrijo, ki se je razmahnila šele v času med obema vojnoma, ko je postala glavna gospodarska panoga in s tem močan pobudnik gospodarskega poživljanja Škofje Loke. Prvim tujim industrijskim podjetnikom se je pridružil mladi slovenski kapital. Leta 1935 je škofjeloška industrija zaposlovala že okoli 500 delavcev. Ker v industrijskih podjetjih Škofje Loke ni bilo dela za vse, je začela delovna sila dnevno migrirati iz mesta in okolice in sicer predvsem v Kranj. Industrializacija je sprožila hitrejše preslojevanje agrarnega prebivalstva obmestja. Obenem z razvojem industrije je mesto zgradilo na Selški Sori tudi svojo elektroenergetsko bazo, ki pa je zadoščala v celoti le do leta 1930.

Trgovske stike Škofje Loke z zaledjem so do prve svetovne vojne poživiljali sejmi, na katere je hodilo tudi prebivalstvo s Primorske in Cerkljanskega. Nova meja je močno okrnila to regionalno funkcijo.

Po prvi vojni se je zlasti uveljavila trgovina z živino in drugimi kmetijskimi proizvodi ter lesna trgovina.

Pomen kmetijstva je zlasti v obdobju do prve svetovne vojne še porastel, opaziti je celo znake reagrarizacije mesta. Število prebivalcev Škofje Loke, ki jim je bilo kmetijstvo edina zaposlitev, se je v drugi polovici prejšnjega stoletja po propadu številnih obrtnikov, zlasti v tedanjih predmestjih, še povečalo. To potrjujeta predvsem dva podatka: povečanje relativnega in absolutnega deleža njivskih površin ter delež kmečkega prebivalstva, ki je še leta 1931 znašal 13 %. Zaradi slabljenja mestnih funkcij Škofja Loka do prve svetovne vojne še ni mogla bistveno vplivati na deagrarizacijo obmestja. Take vplive lahko zasledimo šele v času med obema vojnama, ko je proces razkrajanja kmečkega sloja pod vplivom Škofje Loke, pa tudi Kranja, zlasti na Sorškem polju potekal dokaj hitro.

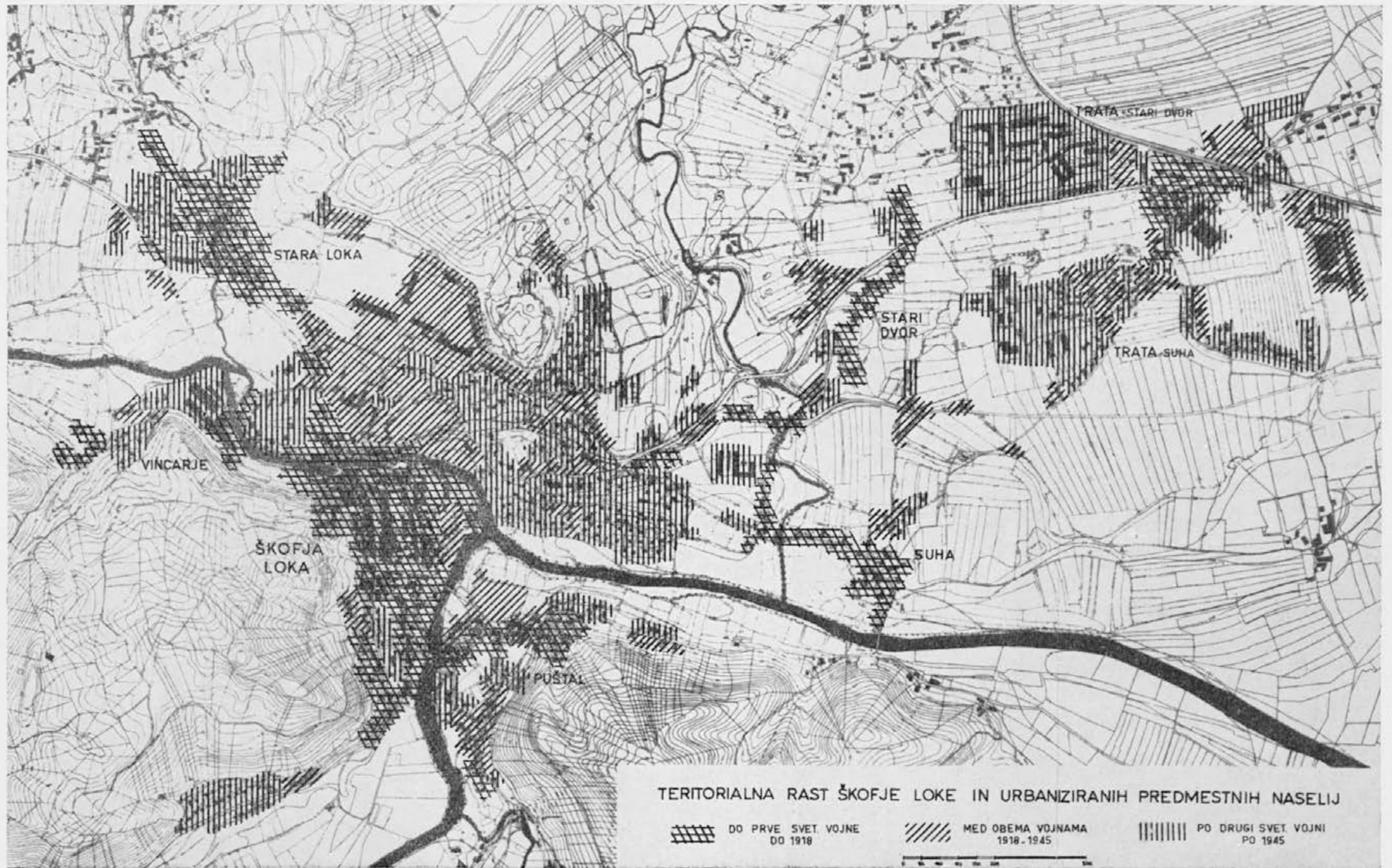
V poljedelski proizvodnji so se z dokončno uveljavitvijo kolobarjenja in povečanjem deleža krmnih rastlin že v tem obdobju najbolj uveljavile tri kulture: pšenica, krompir in detelja. Živinoreja je bila usmerjena v mlečno govedorejo. Število živine se je v letih 1890-1921 celo povečalo.

S pridobitvijo nekaterih pristojnosti okraja leta 1927 in potem, ko je leta 1936 postalo središče samostojnega okraja, je dobilo mesto nekaj upravnih in drugih javnih funkcij, ki so vzpodbudno vplivale na razvoj mesta.

Od leta 1880 pa do konca prve svetovne vojne je *prebivalstvo* Škofje Loke stagniralo. Leta 1921 je imela le 89 prebivalcev več kot leta 1869. Ponovno je začelo prebivalstvo naraščati med obema vojnama, zlasti v tridesetih letih. Odraz tega najbolj kritičnega obdobja v razvoju Škofje Loke je tudi šibek porast v Puštalu in padeč števila prebivalstva v Stari Loki. Nasprotno pa sta se močneje povečala Suha in Stari dvor zaradi nove koncentracije prebivalstva v naselju ob železniški postaji. V celoti je porastlo prebivalstvo v naseljih, ki sestavljajo danes teritorij mesta, v letih 1869-1931 za 16,3 %, do leta 1948 pa celo za 56,4 %. Takrat je imela Škofja Loka 5077 prebivalcev. (Tabela 1).

Tabela 1: Gibanje števila prebivalstva v Škofji Loki s predmestji

leto	število	indeks	% rasti med leti
1869	3245	100	—
1880	3483	107	7,3
1890	3354	103	— 3,7
1900	3431	106	2,3
1910	3350	103	— 2,4
1931	3776	116	12,7
1948	5077	156	34,4
1953	6193	191	21,9
1961	6856	211	10,7



V Škofji Loki je znašal leta 1931, brez vojnega osebja, delež industrijskega in obrtnega prebivalstva nekaj nad eno tretjino: v panogah javne službe, v trgovini in kmetijstvu pa po okoli 15 %. Zanesljiv znak deagrarizacije podeželja je okoli 30 % obmestnega prebivalstva, ki je bilo že tedaj uvrščeno v panogo »industrija in obrt«.

Mestna aglomeracija Škofje Loke je v kapitalističnem razvojnem obdobju v skladu z označenimi gospodarskimi in demografskimi dejavniki začela spreminjati tudi svojo *fiziognomsko strukturo*. Prvi del kapitalističnega obdobja je minil skoraj brez sprememb v zunanji podobi mesta. Ob koncu prve svetovne vojne stoji Škofja Loka še vedno na nespremenjenem teritoriju. V drugem obdobju, zlasti v tridesetih letih, pa lahko zasledimo mnoge povsem nove aglomeracijske dejavnike in elemente fiziognomske strukture sploh. Neagrarni naselbini Trati, ki je vznikla v prejšnjem stoletju ob železniški postaji, so vse tesnejše funkcijske vezi s Škofjo Loko dale obeležje predmestja. Nastalo je tudi Novo predmestje med Kamnitnikom in starim Kapucinskim predmestjem. Puštal pa je bil dokončno priključen Škofji Loki. S tem se je mestna aglomeracija precej razširila. Seveda so bili to le skromni začetki v ponovno prebujeni rasti mesta, vendar zelo pomembni, ker so nakazali smeri nadaljnjega teritorialnega razvoja.

V letih 1869—1931 se je v Škofji Loki povečalo število hiš od 226 na 267 ali za 18 %. Ker nam manjkajo podatki za čas zadnjih desetih let pred drugo svetovno vojno, ko se je v Škofji Loki največ zidalo, lahko sklepamo, da je bil ta porast v vsem kapitalističnem obdobju še nekaj večji. Hkrati moramo upoštevati tudi tista obmestna naselja, ki so se v medvojnem obdobju začela postopoma vključevati v mestno aglomeracijo. Puštal, ki je med vsemi najprej postal sestavni del Škofje Loke, je v tem obdobju povečal število hiš za 29 %. Nasprotno pa je sosednja Stara Loka, ki v tem času še ne kaže tendence stapljanja z mestno aglomeracijo, obstala pri istem številu. Širjenje naselja ob železniški postaji se je odrazilo v močnem povečanju števila hiš v Starem dvoru in Suhi in sicer za 125 % oziroma 80 %. Medtem ko odpade pri Suhi večji del porasta samo na novo naselje Trato, pa opazimo pri Starem dvoru istočasno tudi širjenje naselja ob starem agrarnem jedru. Ob upoštevanju vseh naselij, ki tvorijo danes mestno aglomeracijo, je med leti 1869 in 1931 poraslo število hiš za 110 ali 26 %. Pri tem je treba ponovno poudariti, da bi bil porast še vsekakor večji, če bi statistično lahko zajeli ves čas do druge svetovne vojne, saj je do leta 1948 kljub vojni število hiš na območju urbaniziranih naselij, ki sedaj sestavljajo Škofjo Loko, narastlo od leta 1869 za 43 %.

Vsekakor je bil v tem obdobju eden najbolj odločilnih dejavnikov teritorialnega širjenja mestne aglomeracije nastanek novega naselja ob železniški postaji. Naselje, ki so ga začeli imenovati po bližnji vasi Trata, čeprav stoji v celoti na območju katastrskih občin Stari dvor in Suha, je bilo teritorialno povsem ločeno od Škofje Loke in sprva tudi prometno z njo slabo povezano. V začetku je imela Trata le prometno funkcijo, polagoma pa se je z razvojem industrije, za katero

je bila tudi izbrana najbolj ugodna lokacija ob železnici, njen pomen znatno dvignil. Funkcijske vezi med Škofjo Loko in Trato so se vedno bolj utrjevale. Kljub temu pa je nastanek nove naselbine privedel do teritorialne razcepljenosti v nadaljnjem širjenju Škofje Loke. Posledice tega so se odrazile v polni meri šele v zadnjem, povojnem obdobju razvoja mesta. Začele so se namreč uveljavljati deaglomeracijske težnje, ki so negativno vplivale na organsko rast mestne aglomeracije okoli primarnega kristalizacijskega jedra, to je okoli starega mestnega središča Škofje Loke.

Novo predmestje med Kamnitnikom in Soro je ostalo zaradi tega redko zazidano in je bilo mogoče zaznati v njem le obrise bodočega oblikovanja aglomeracije v tem delu mesta. Skoraj povsem nespremenjeni so ostali južni predmestni deli Škofje Loke, kjer se mesto sploh ni širilo. Številni znaki kažejo na to, da se je predmestna gradnja Škofje Loke odvijala na območju Puštala, kjer so bili boljši pogoji za zidavo zaradi bolj ugodnih reliefnih in zemljiških socialno posestnih razmer. Puštal je bil tako med obema vojnama že zelo degradiran kljub nekaterim težnjam v smeri reagrarizacije, ki se je opazala kot zelo splošen pojav zlasti v prvi stopnji kapitalističnega razvojnega obdobja. Ta je bila najbolj kritična za Škofjo Loko. Zato je bila povsem razumljiva vključitev Puštala v mestno občino, kar je praktično pomenilo, da je postal kot prvo obmestno naselje tudi formalno del mestne aglomeracije.

Nasprotno je ostala Stara Loka v kapitalističnem obdobju razvoja izven mestnih meja. Kot farno središče in sedež manjše občine je celo ohranila večjo mero samostojnosti. Strukturne spremembe v tem obmestnem naselju so bile zaradi močno agrarnega obeležja vasi mnogo počasnejše kot v Puštalu. Zanimivo je, da je bilo v Stari Loki v 19. stoletju in v času do prve svetovne vojne zgrajenih več novih zgradb kot med obema vojnama. Širjenje Škofje Loke je pritegnilo v njena predmestja le nekaj hiš, ki so stale osamljene ob cesti v Selško dolino. Te hiše so že pred prvo svetovno vojno priključili Kapucinskemu predmestju.

Teritorialna razširitev Škofje Loke in nekaterih obmestnih naselij, med katera moramo šteti tudi novo nastajajoče industrijsko predmestje Trato, je vnesla znatne fiziognomske spremembe v način zazidave. Sklenjeno zazidavo opazimo v tem obdobju le še v starem mestnem središču in v robnih starih predmestjih. Vse ostale mestne površine so bile nesklenjeno zazidane. Seveda pa so obstajale med posameznimi deli Škofje Loke nekatere razlike. Zazidava v Karlovškem predmestju in deloma tudi v Puštalu je bila zaradi pomanjkanja za gradnjo primernih površin bolj sklenjena, polodprta, v Novem predmestju pa je prevladovala izključno odprta zazidava. Prve zazidane površine ob železniški postaji bi lahko označili za polodprte, za novejši del predmestnega naselja, na robu glavne ravnine Sorškega polja in deloma že pod njo, pa je značilna odprta zazidava. Novozgrajene hiše so bile v veliki večini vilskega tipa, med njimi so pre-



Demšarjevo predmestje, tipičen primer v povojnem obdobju zazidanih mestnih površin

vladovale manjše pritlične ali visokopritlične. Večjih enonadstropnih je bilo malo, saj so bile to v veliki večini hiše delavcev, ki so se naselili poleg industrije.

Nov tip mestne hiše je precej menjal zunanjo podobo naselij. Te spremembe so se odrazile v mestu, kjer je zelo izrazito izstopila razlika med starejšo zazidavo, nekako do prve svetovne vojne, in novejšo med obema vojnoma. Še bolj se je spremenila agrarna okolica, kjer so se med kmečkimi hišami začele pojavljati tudi nekmečke. Spremembe v gospodarstvu in v strukturi prebivalstva so se tako prvič odrazile tudi v fiziognomiji obmestnih naselij. Ne bi mogli reči, da je nov fiziognomski element, ki ga je vnesla mestna hiša, že v tem obdobju bistveno menjal podobo agrarne okolice Škofje Loke. Vsekakor pa je začela tudi fiziognomsko slabeti prej ostra meja med njo in mestom.

Povojno obdobje razvoja

Ko prehajamo na obravnavanje povojnega obdobja razvoja Škofje Loke, si najprej oglejmo vse tiste poglavitne dejavnike, ki so v tem času neposredno ali posredno vplivali na oblikovanje in strukturne značilnosti mestne aglomeracije. Predvsem so pri tem mišljene spremembe v funkcionalnosti mesta.

Kvantitativna *analiza mestnih funkcij*, na osnovi strukture aktivnega prebivalstva in delovnih mest^{4, 5, 6, 7} za leto 1961, izkazuje v sekundarnih mestotvornih dejavnostih (industrija, gradbeništvo) 65,7 % aktivnega prebivalstva oziroma 70,6 % delovnih mest; v gospodarski veji terciarnih dejavnosti (promet, trgovina, obrt) 22,7 % aktivnega pre-

bivalstva oziroma 24,3 % delovnih mest in v negospodarski veji ali kvartarnih dejavnostih (javne službe, storitve, svobodni poklici) 11,6 % aktivnega prebivalstva oziroma 5,1 % delovnih mest. Predvsem je treba poudariti, da je sodeč po delovnih mestih obseg mestotvornih dejavnosti za tretjiino večji, ker nudi Škofja Loka večje število delovnih mest okoliškemu prebivalstvu. Odvisno od izračuna po prvem ali drugem kazavcu nastopajo v glavnem tudi razlike v deležih med skupinami panog ali posameznimi panogami dejavnosti. Tako je v mestotvornih dejavnostih Škofje Loke zajeto 2559 aktivnih prebivalcev in 3423 delovnih mest. Glavna mestotvorna dejavnost Škofje Loke je industrija, saj znaša njen delež okoli $\frac{2}{3}$ vseh mestotvornih dejavnosti. Daleč za industrijo zaostajajo ostale dejavnosti, med katerimi je na drugem mestu obrt z 12 %. Po drugem kazavcu, ki daje z ozirom na število delovnih mest vsekakor bolj realno kvantitativno oceno mestotvornih dejavnosti, je na tretjem mestu promet (10 %), na četrtem gradbeništvo (6,4 %), na petem javne službe (3,5 %) in na šestem trgovina (2 %). Zadnji dve mesti zavzemajo storitve in svobodni poklici. Čeprav nam ti podatki ne morejo povsem zadovoljivo tolmačiti vloge posameznih dejavnosti kot centralnih oziroma regionalnih funkcij, nam vendarle rabijo kot dobro vodilo pri bolj podrobnem proučevanju funkcijske strukture mesta. Po ugotovitvah kvantitativne analize mestnih funkcij velja v okviru kvalitativne delitve funkcij na gospodarske javne in komunalne,⁸ največ pozornosti posvetiti gospodarskim funkcijam Škofje Loke.

Industrija, najpomembnejša gospodarska dejavnost Škofje Loke, je vtisnila mestu največ geografsko karakterističnih potez. Odtegnitev strokovne delovne sile v Ljubljano in Kranj, zastarelost delovnih sredstev, razbitost nekaterih panog na številne obrate, od katerih so imeli nekateri še mnoge znake obrtne proizvodnje, so bili dejavniki, ki so sprva zavirali uspešen razvoj glavnih treh panog škofjeloške industrije: kovinsko predelovalne, tekstilno oblačilne in lesne, ki se jim je po vojni kot najmlajša pridružila še elektroindustrija. Nagel vzpon industrijskega potenciala Škofje Loke v zadnjih desetih letih lepo ponazarja podatek, da se je samo v letih 1951 — 1961 število industrijske delovne sile več ko podvojilo. Blizu $\frac{2}{3}$ te prihaja na delo v mesto iz okolice. Do leta 1963 je število zaposlenih v tej panogi poraslo že na 2500, pri čemer je omeniti uravnovešeno razmerje med moško in žensko delovno silo, kar je posledica ugodne sestave delovnih mest v industrijskih obratih Škofje Loke.

Obrt je v povojnem obdobju med gospodarskimi funkcijami ponovno zavzela zelo vidno mesto. To se je zgodilo predvsem po zaslugi družbenih obrtnih obratov, medtem ko je privatna obrt še naprej nazadovala. Vseh obrtnih obratov je 77 in zaposlujejo 607 oseb. V devetih družbenih obratih dela $\frac{4}{5}$ vseh zaposlenih. Še uspešnejši razvoj družbene obrti zavira pomanjkanje kvalificirane delovne sile, ki jo odteguje industrija. Število privatnih obrtnih delavnic je samo v zadnjih desetih letih padlo od 112 na 68, s čemer so praktično izginile

še nekatere preostale stare obrti. Po številu zaposlenih je na prvem mestu živilska obrt, sledijo pa ji predelava tekstila, predelava kovin, lesne obrti, stavbarske in druge.

Trgovina in promet po svoji gospodarski moči kot mestotvorni dejavnosti sicer zaostajata za industrijo in obrtjo, vendar sodita po svojem obeležju med najbolj pomembni centralni funkciji mesta. Za trgovino je značilen nastanek velikega grosističnega in več manjših trgovskih podjetij z mrežo poslovalnic v Škofji Loki in izven nje. V mestu je 45 poslovalnic; 30 poslovalnic škofjeloških trgovskih podjetij na ozemlju občine in izven njenih meja pa priča o pomembni regionalni vlogi Škofje Loke. Se vedno je živahna trgovina s kmetijskimi pridelki, ki poteka deloma preko škofjeloških kmetijskih organizacij, deloma preko trgovske mreže.

Oddaljenost mestnega središča od železniške postaje je Škofja Loka tudi v povojnem obdobju skušala reševati z nadaljnjo koncentracijo industrije ob železniški postaji in s širjenjem stanovanjskega naselja ob njej. Naraščajoči pomen cestnega prometa je nakazal Škofji Loki boljšo rešitev njenih prometnih problemov. Razvila je cestno transportno podjetje, ki je služilo sprva le lokalnim potrebam, s prevzemom dela prometnih nalog Kranja in Ljubljane pa je začela Škofja Loka vršiti pomembno prometno vlogo. Problem prometne povezave, dolga desetletja glavna ovira za uspešen razvoj mesta, je bil s tem odstranjen. Železniški promet le še dopolnjuje cestnega. Zato je njegov nadaljnji razvoj v veliki meri odvisen od izpopolnitve že pomanjkljivega cestnega omrežja, tako v mestu kot tistega, ki povezuje mesto z obema dolinama in glavno cestno prometno žilo Gorenjske.

Pri gospodarskih dejavnostih moramo končno omeniti tudi *kmetijstvo*, čeprav ga ne moremo obravnavati kot mestno funkcijo. Škofja Loka skupaj s predmestnimi naselji je eden vidnejših primerov geografskega okolja, katerega kompleks združuje precej agrarnih in neagrarnih elementov. Agrarni niso le fiziognomskega značaja, ampak se javljajo tudi v funkcijskem pogledu kot samostojen, ali z drugimi gospodarskimi panogami povezan dejavnik. Vsebina in obseg sožitja agrarnih in neagrarnih panog sta se časovno in po posameznih delih mesta menjala. Sedaj je to sožitje najbolj živo v ožji obmestni coni, to je na obrobju mesta oziroma v naseljih, ki so se ali pa se še postopoma vključujejo v mestne dele. Kot novo gibalno kmetijske proizvodnje se uveljavlja družbeno kmetijstvo, ki vedno bolj nadomešča individualno kmetijsko proizvodnjo, katere vplivi na strukturne elemente mestnega geografskega okolja hitro slabijo.

Deagrarizacija in urbanizacija sta vnesli številne spremembe v strukturo zemljišča, socialno posestne razmere in v kmetijsko proizvodnjo. Spremembe označujejo zmanjšanje deleža njiv ter povečanje deležev travnika in sadovnjaka, dalje močan dvig števila uživalcev zemljišč, ki se je podvojilo, in zmanjšanje površine zemljišč v obdelavi pri zasebnih kmetijskih proizvajalcih za 17 % v primerjavi z letom

1825. Zato se je tudi močno zmanjšala — in sicer na 1,6 ha — povprečna velikost posesti. Povečal se je areal zemljišč v rokah drobnih zemljiških posestnikov. Delež gospodinjstev srednjih in višjih socialno posestnih skupin z nad 2 ha se je močno zmanjšal in znaša le še 20 %. Toda v tej skupini se je obdržalo v primerjavi z letom 1825 kar 80 % gospodinjstev. Med njimi lahko slej ko prej iščemo nosilce zasebne kmetijske proizvodnje.

Kmetijska zemljišča uživa sedaj 806, to je dobra tretjina vseh gospodinjstev Škofje Loke in njenih predmestij. Od 1274 ha je 21,7 % zemljišča v rokah agrarnih gospodinjstev, 43,7 % v rokah polagrarnih, 34,6 % vseh zasebnih kmetijskih zemljišč pa uživajo neagrarna gospodinjstva. To razmerje se po posameznih delih mesta spreminja in nam daje določene možnosti za sklepanje o stopnji deagrarizacije oziroma urbanizacije. To kaže, da je s kmetijstvom najbolj tesno povezano prebivalstvo Stare Loke, Suhe in nekaj manj prebivalstvo Starega dvora, kar potrjuje tudi kvantitativno, v žitnih enotah (ZE) izražen obseg kmetijske proizvodnje.⁹ Suha daje 30 %, Stara Loka 26 % in Stari dvor 15,5 % vrednosti kmetijske proizvodnje na območju mesta, ostalih 28,5 % pa dajejo preostali proizvajalci v Škofji Loki, Puštalu in Vincarjah. Podobno razvrstitev mestnih naselij dobimo tudi pri primerjanju stopnje intenzivnosti kmetijske proizvodnje.

Rastlinska proizvodnja je ohranila polikulturni sistem. Kljub opuščanju žitaric in težnji po povečanju krmnih rastlin, prekrivajo prehrabene rastline še vedno 57 % njivskih površin. Po kvantitativni vrednosti rastlinske proizvodnje, izraženi v ZE, pa krmne rastline prinašajo vendarle že 2/3, prehrabene pa 1/3. V tem se lepo odraža usmerjenost poljedelstva za potrebe živinoreje in gojitev komercialnih kultur, predvsem krompirja. Iz strukture živine je razvidna izrazita usmerjenost v govedorejo. V ZE izražena vrednost živinorejske proizvodnje, pa kaže na mesno mlečno usmeritev z rahlim poudarkom na mlečni govedoreji. Vrednosti rastlinske in živinorejske proizvodnje sta skoraj povsem uravnovešeni. Ob upoštevanju, da sta 2/3 rastlinske proizvodnje namenjeni potrebam živinoreje, lahko kmetijsko proizvodnjo zasebnih proizvajalcev označimo za poljedelsko živinorejsko s poudarkom na živinoreji.

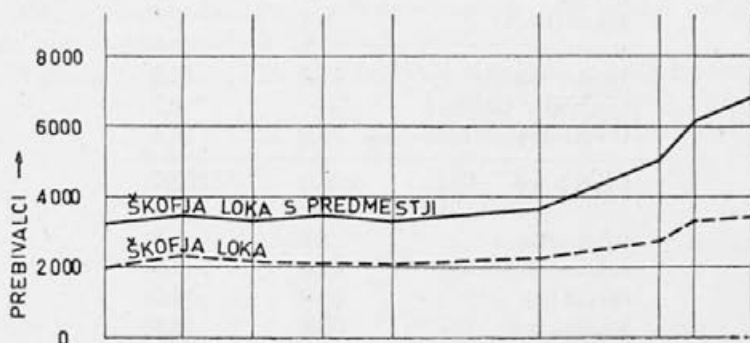
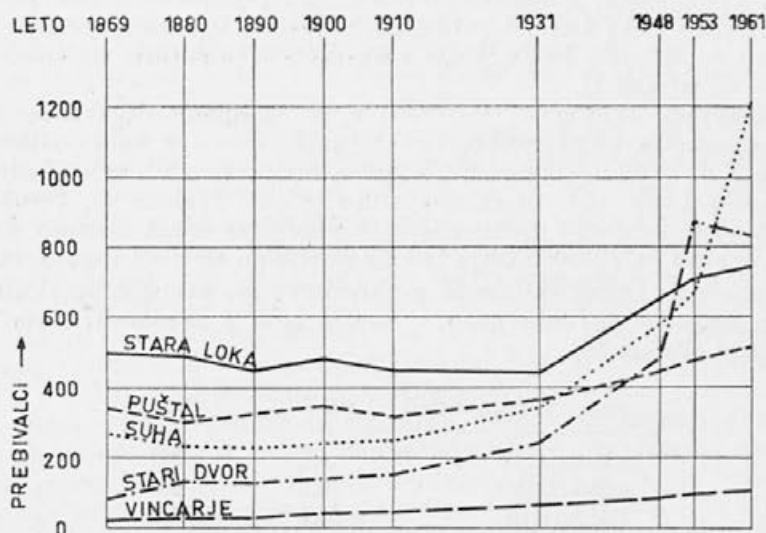
Dejavnost družbenega sektorja kmetijstva je organizacijsko tehnična, s čemer se ukvarja Kmetijska zadruga, in kmetijsko proizvodna, ki se odvija v okviru Kmetijskega gospodarstva Škofja Loka. Njena dejavnost je v marsičem odraz kmetijskih dejavnosti v mestnem zaledju, poleg tega pa izžareva nekatere silnice, ki vežejo tudi družbeno kmetijstvo z neagrarnimi gospodarskimi panogami. Potrebe tržišča usmerjajo družbeno kmetijstvo v proizvodnjo mesne živine. V ZE izražena družbena kmetijska proizvodnja znaša 83 % vrednosti zasebne kmetijske proizvodnje na območju mesta.

Javne, mestotvorne funkcije Škofje Loke sicer daleč zaostajajo za gospodarskimi. Kot izrazito centralne funkcije pa vendarle poudarjajo regionalni pomen mesta. Po pogostih spremembah in v težnji, da bi dobili čim bolj homogena in gospodarsko utemeljena politično uprav-

na območja, je Škofja Loka postala središče občine. Ta zajema ponovno največji del tradicionalnega škofjeloškega zaledja in vrši pomembno upravno vlogo, ki je poleg zdravstva, šolstva in kulture glavna javna funkcija mesta.

V letih 1931—1961 je *prebivalstvo Škofje Loke* skupaj s predmestji porastlo za 82 %, do leta 1963 pa se je že skoraj podvojilo, tako da je tedaj živelo v mestu 7359 prebivalcev. Bolj kot sama Škofja Loka je povečalo prebivalstvo sekundarno aglomeracijsko jedro ob železniški postaji. Nagla rast industrijskega predmestja je povzročila počasnejše naraščanje števila prebivalstva v predmestnih naseljih okoli primar-

GRAFIKON 1



GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALSTVA

nega aglomeracijskega jedra, kjer je bil porast do leta 1948 celo močnejši kot v kasnejših letih. Sele v zadnjih letih se je dinamičen porast prebivalstva v industrijskem predmestju umiril in težišče koncentracije prebivalstva se je ponovno preneslo na širše središče mesta in na nove predmestne dele okoli starega mestnega jedra. V razdobju 1948—1953 je poraslo mestno prebivalstvo za 22 %, v letih 1953—1961 pa le za 11 %, kar pa ni realen odraz družbeno ekonomskih dogajanj v zadnjih desetih letih. Kljub močnim doselitvenim tokovom, zlasti na območju industrijskega predmestja, stalnemu padanju števila odselitev in naraščanju števila priselitev, s čimer se je Škofja Loka od leta 1958 dalje uveljavila kot izrazito priselitveno središče, je migracijski saldo v obdobju 1953—1961 le šibko pozitiven. Z izravnavo selitvenega deficita, ki je nastal z odselitvijo vojaškega prebivalstva leta 1954, se obeta Škofji Loki hitrejši porast prebivalstva, kar potrjujeta že prvi dve leti po zadnjem štetju, ko je v kratkem času poraslo za nadaljnjih 14,5 %. (Grafikon 1).

Struktura aktivnega prebivalstva po skupinah dejavnosti izkazuje v primerjavi s povprečkom za slovenska mesta le male razlike, kar potrjuje, da sestavljajo naselja, ki jih obravnavamo kot mestno območje Škofje Loke, tudi demogeografsko celoto. (Tabela 2). Struktura zaposlenosti mestnega prebivalstva je predvsem odraz mestnih dejavnosti, deloma pa stikov Škofje Loke s sosednimi središči zaposlitve.

Tabela 2: Delež aktivnega prebivalstva po panogah in skupinah panog gospodarske dejavnosti v Škofji Loki s predmestji leta 1953 in 1961 (v odstotkih).

panoga dejavnosti	1953	1961
kmetijstvo	4,8	3,8
gozdarstvo	0,2	0,4
industrija	26,1	38,0
gradbeništvo	1,9	4,3
obrt	11,0	10,8
promet	2,0	2,9
trgovina	6,4	7,3
storitve	2,6	0,9
javne službe	25,0	12,5
svobodni poklici	—	0,7
izven dejavnosti	20,0	18,4
s k u p a j	100,0	100,0
primarna	5,1	4,3
sekundarna	28,0	40,9
terciarna	19,4	18,7
kvarturna	27,5	18,1
izven dejavnosti	20,0	18,0
s k u p a j	100,0	100,1

Leta 1963 je domača delovna sila zasedala le blizu 2/3 od skupnih 4806 delovnih mest v Škofji Loki. Istočasno je bilo nad 10 % aktivnega prebivalstva Škofje Loke zaposlenega izven mesta. Od 2175 prebivalcev, ki so vključeni v dnevno migracijo delovne sile, jih prihaja na delo v Škofjo Loko 83 %, iz mesta pa odhaja le 17 %. To pomeni, da je Škofja Loka zelo izrazit center zaposlovanja za okoliško prebivalstvo.

V povojnem obdobju razvoja se je Škofja Loka širila okoli obeh glavnih aglomeracijskih jeder in težila po zgostitvi prej redko zazidanih površin. Pojavili pa so se tudi nekateri novi *aglomeracijski dejavniki*. Širjenje mesta okoli obeh jeder ni potekalo koncentrično, ampak po posameznih sektorjih, vzdolž cest in ponekod v povsem ločenih predmestnih naseljih. To je povzročilo, da gostota zazidave ni dosegla take stopnje, kot bi jo sicer lahko ob dokaj intenzivni rasti mesta, zlasti v zadnjih desetih letih. Takšno značilnost povojne teritorialne rasti mesta, ki ima svoj izvor, kakor smo lahko ugotovili, že v prejšnjih razvojnih obdobjih, je smatrati za pojav deaglomeracije, s čemer je bilo otežkočeno stapljanje posameznih mestnih delov.

Iz tega je izšlo niz drugih fiziognomskih posebnosti v tločrtu in oblikovanju mestnih četrti. Ena glavnih je ta, da imajo posamezni mestni del bolj videz samostojnih naselij, kar velja zlasti za industrijsko predmestje, saj zazidava na območju agrarnih jeder Suhe in Starega dvora nikakor ne predstavlja ustreznega veznega člena med obema deloma Škofje Loke. Rast mesta iz več centrov in stapljanje z nekdanjimi obmestnimi naselji sta povzročili izrazito azonalnost v gostoti zazidave in v razporeditvi hiš po starosti. Nizek vertikalni profil s prevlado pritličnih in enonadstropnih hiš je ostal ena od značilnih potez zunanje podobe mesta izven starega mestnega jedra.

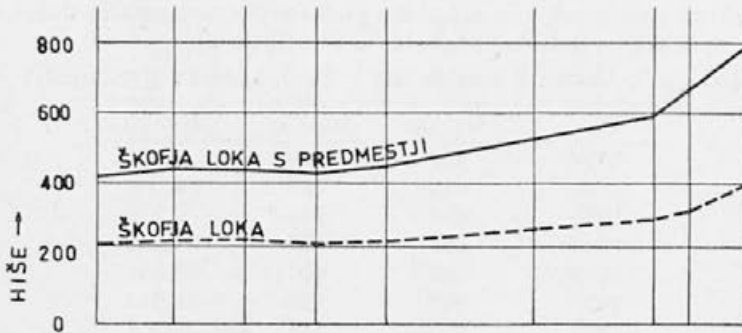
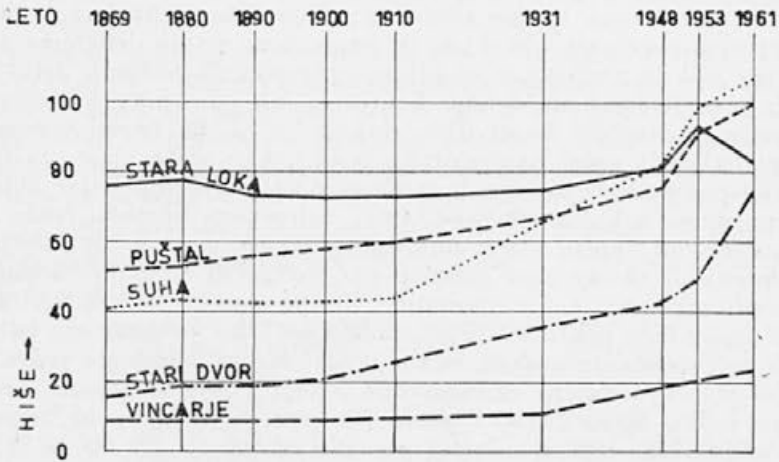
Na območju mestne aglomeracije Škofje Loke, ki zajema naselja Škofjo Loko, Staro Loko, Puštal, Vincarje, Stari dvor in Suho, je v obdobju 1948—1961 *število hiš* porastlo od 600 na 788 ali za 31,3 %. Če upoštevamo še obdobje med letoma 1931 in 1948, znaša to povečanje 48,6 %. Indeksi številčnega gibanja hiš za posamezne dele mestne aglomeracije nam odkrivajo predvsem intenzivno dinamiko rasti industrijskega predmestja in nekoliko počasnejšo rast ostalih delov okoli starega mestnega središča. (Tabela 3; Grafikon 2).

Tabela 3: Gibanje števila hiš v Škofji Loki s predmestji

leto	število	indeks	% rasti
1869	420	100	—
1880	440	105	4,8
1890	459	104	— 0,2
1900	451	103	— 4,2
1910	448	107	3,9
1931	530	126	18,3
1948	600	143	13,2
1953	676	161	12,6
1961	788	188	16,5

Teritorialno je rasla Škofja Loka predvsem po sorških terasah med Staro Loko in Suho. Tu so se že pred vojno razširile zazidane površine ob naslonitvi na staro mestno jedro. V zahodnem delu med Selško Soro in Kamnitnikom so se zelo počasi zgoščale zazidane površine. Šele v zadnjem času je na območju med Staro Loko in Mlinsko ulico ob Selški Sori, imenovanem Novi svet, zrasla stanovanjska soseska bločne zazidave. Sicer pa Škofja Loka tu hrani nezazidane površine za izgradnjo novega mestnega središča. Ta načrt sedaj ovirajo nekateri komunalni objekti in vojašnica. Zato ni mogoče takoj začeti z večjimi posegi v tem delu mesta, ki že dalj časa kliče po zazidavi in oblikovanju enovite funkcijske enote mestnega središča.

GRAFIKON 2



GIBANJE ŠTEVILA HIŠ

Tako se je stanovanjska izgradnja že takoj po vojni usmerila predvsem na vzhod od Škofje Loke, v smeri Suhe in Starega dvora. S terasami razgibano površje je bilo najbolj primerno za individualno zazidavo. V Demšarjevem predmestju je nastala cela četrt vilske zazidave. Gradnja individualnih hiš se je odvijala tudi severno od glavne ceste proti industrijskemu predmestju, kjer so bili na nekoliko širši terasi zgrajeni tudi prvi bloki v Škofji Loki. V tem, predvsem po vojni zgrajenem delu so sedaj izven starega dela mesta najbolj strnjeno zazidane površine, tako da razen na aluvialni terasi Sore in v ozkem pasu ob južni strani Kidričeve ceste skoraj ni več nezazidanih površin. Te se prično šele na zemljišču Kmetijskega gospodarstva, katerega objekti že ovirajo širjenje mesta.

Rast Škofje Loke južno od mestnega središča, ob Poljanski cesti, v Jegorovem predmestju in v Puštalu, je v povojnem obdobju zgostila zazidane površine na ozemlju, ki so ga predmestja zavzemala že med obema vojnoma. Razširila so se le za nekaj hiš ob cesti iz Puštala proti Hosti in za skupino hiš v Zabrajdi ob Poljanski cesti. Zazidane površine so se zgostile tudi v predmestnem območju Vincarij in Stare Loke, ki pa se ne širi v smeri proti središču mesta, ampak ob cesti v Selško dolino, v zadnjem času pa tudi za vojašnico proti Kamnitniku. Tu so zrastle prvi stanovanjski bloki na območju starološkega predmestja.

Glavno aglomeracijsko jedro Škofje Loke se je torej širilo predvsem na vzhod in severovzhod od mestnega središča. Tak razvoj lahko pripišemo trem razlogom: primernim površinam za individualno zazidavo, ki se je po vojni zaradi velikih potreb po stanovanjih odvijala zelo naglo in zato ponekod tudi nenačrtno; dalje ohranitvi nezazidanih površin severno od starega mestnega jedra in naposled ugodni legi ob glavni prometni osnovnici, ki vodi k sekundarnemu aglomeracijskemu jedru. Nedvomno je bil zadnji razlog, to je težnja po razvoju v smeri Trate in železniške prometne poti, eden izmed najbolj odločilnih faktorjev teritorialnega širjenja Škofje Loke na območju sorških teras.

Prostorsko ločeno od navedenih zazidanih površin se je še nadalje razširjala mestna aglomeracija v industrijskem predmestju. Tudi tu so se zazidane površine širile v smeri, ki so jo nakazala že pretekla razvojna obdobja. Industrijska zazidava se je najbolj primaknila v bližino železnice. Ob industrijskih površinah pa je zraslo večje stanovanjsko naselje, ki prav tako teži po približanju ostalim delom Škofje Loke, čeprav spojitve obeh delov v enotno zazidano površino iz več razlogov ni bila in najbrž tudi ne bo mogoča. To nam potrjuje tudi dejstvo, da je zazidava na območju starih agrarnih jeder Suhe in Starega dvora, v sredi med obema aglomeracijama, le slabo napredovala in sta ti dve predmestni naselji oziroma dela teh dveh naselij ostala nekako izven mestne aglomeracije. Čeprav je bilo pred izdelavo zadnjega urbanističnega plana predvideno teritorialno razširjenje industrijskega predmestja, predvsem njegovih stanovanjskih površin, na glavno ravnino Sorškega polja ob Gorenjski predilnici, do tega

ni prišlo. Pokazalo se je namreč kot neustrezno, še nadalje razvijati tako, od glavne mestne aglomeracije oddvojeno stanovanjsko naselje, ki je medtem resda že prevzelo nekatere funkcije pri oskrbovanju prebivalstva bližnje okolice ter še nekaj drugih vlog. Naselitev blizu delovnega mesta ne more biti dovolj opravičljiv aglomeracijski faktor, da bi se tak razvoj še lahko nadaljeval. Pokazalo se je tudi, da bosta preselitev ostale industrije iz središča mesta in razširitev obstoječe industrije zahtevala precej novih površin, kar pa naj ne bi šlo v preveliki meri na račun obmestnih kmetijskih površin, ki jih bo moč koristno uporabiti za razvijajočo se družbeno kmetijsko proizvodnjo.

Glede načina zazidave v novih mestnih delih je treba še enkrat poudariti, da je vsa zazidava v tem stoletju potekala zelo ohlapno. Prebivalstvo je stagniralo ali le počasi napredovalo, tako da se ni vse do najnovejšega časa, ko se je v Škofjo Loko usmeril močan priselivni tok prebivalstva, pokazala potreba, da bi se zgostila stanovanjska zazidava v predmestjih. V tem se Škofja Loka razlikuje od tistih naših mest, ki so se začela naglo razvijati že v drugi polovici prejšnjega in na začetku tega stoletja. Tudi izredno nagla rast zadnjih desetih let ni izpremenila načina, ampak le gostoto zazidave posameznih odprto zazidanih delov mesta. K večji koncentraciji prebivalstva pa je pripomogla bločna gradnja, ki vnaša povsem nov fiziognomski element v tradicionalno podobo mesta. Leta 1931 je znašala gostota prebivalstva na teritoriju sedanje mestne aglomeracije 20,2 prebivalca na 1 ha, leta 1961 pa se je povzpela na 36,7. Zlasti močno se je dvignila v industrijskem predmestju in sicer od 8,1 na 28,9 prebivalcev na 1 ha, v ostalem delu mesta pa nekaj manj in sicer od 27,4 na 41,9. Razlika v gostoti prebivalstva med mestnim središčem in ostalimi mestnimi deli se je v zadnjem obdobju sicer zmanjšala, vendar je znašala leta 1961 gostota v mejah zgodovinskega središča Škofje Loke še vedno 220 prebivalcev na 1 ha. Istega leta je štela mestna aglomeracija 6856 prebivalcev.

Čeprav ima ožje središče mesta izrazito strnjeno zazidavo, ostali deli mesta in predmestja pa so odprto zazidani, ne moremo govoriti o kakem pravilnem naraščanju gostote zazidave od obrobnihi delov mesta k središču. To je onemogočila označena teritorialna rast Škofje Loke, zaradi česar ima gostota zazidave izrazito azonalno obeležje. Med zazidanimi so večje ali manjše nezazidane površine, kar povečuje vtis nesistematične in nenačrtne graditve predmestnih delov Škofje Loke.

Agrarna jedra predmestnih naselij so, podobno kot mestno središče, kljub določenim spremembam ohranila pglavitne poteze starega tlorčta. Novi tlorčt je doslej nastajal bolj zaradi nekaterih drugih faktorjev kot po planskih zasnovah. Med njimi je predvsem funkcijska struktura posameznih mestnih delov, ki je zlasti pomembno vplivala na oblikovanje industrijskega predmestja. Z ozirom na veliko število industrijskih in obrtnih delavcev se je v širokem obsegu odvijala individualna gradnja, ki ji je sploh v veliki meri pripisati zaslugo za teritorialno rast in za eno najbolj značilnih fiziognomskih potez mesta. Ni zanemariti tudi prirodnih, predvsem reliefnih pogojev, po katerih se je

morala v znatni meri ravnati mestna zazidava. To je zlasti lepo vidno v Demšarjevem predmestju, kjer se vrstijo hiše v smeri poteka teras. Odločal je tudi promet, to je cestna mreža, katere glavne zasnove so še stare. Zato je potrebna preureditev, da bi se lahko izvršile nameravane spremembe v tločrtu.

Tudi za *starost in tip hiš* ne bi mogli na območju mesta ugotoviti neke pravilne zonalne razporeditve. V jedrih posameznih mestnih naselij, ki sestavljajo mestno aglomeracijo, nastopajo sicer vedno najstarejše hiše, vendar so, razen v ožjem mestnem središču, hiše iz različnih obdobj med seboj pomešane. Poleg tega v obeh glavnih aglomeracijskih jedrih ne nastopajo hiše iste starosti in fiziognomije. Najstarejše zazidane površine iz obdobja do začetka 19. stoletja so zastopane le v starem delu Škofje Loke ter v agrarnih jedrih novih predmestnih naselij, medtem ko so v industrijskem predmestju najstarejše hiše iz druge polovice preteklega stoletja. V največjem strnjem kompleksu nastopajo najstarejše hiše v zgodovinskem središču Škofje Loke. Fiziognomija zazidanih površin se bistveno spremeni, ko stopimo iz ožjega mestnega središča na območje širšega mestnega središča ter starih in novih predmestij. Na njegovem robu so poleg najstarejših hiš iz prvega obdobja Škofje Loke še hiše iz 19. stoletja in kvčjemu še do prve svetovne vojne. V vseh ostalih mestnih delih pa prevladujejo hiše obeh mlajših obdobj, to je medvojnega in povojnega obdobja, ali pa se mešajo hiše najrazličnejših starosti in tipov. V južnih predmestnih delih, zlasti v Puštalu, je to prepletanje najbolj vidno. Vilski tip hiše iz tega stoletja je tu zelo kontrasten v primerjavi s starejšimi kmečko obrtniškimi in bajtarskimi hišami. Podobno se srečujejo hiše najrazličnejših starosti v Stari Loki in ustvarjajo dokaj pestro menjavo najrazličnejših fiziognomskih elementov, vendar nekoliko manj izrazito kot v puštalskem predmestju. Mlajša zazidava se je namreč v Stari Loki več ali manj oddelila od starega agrarnega jedra. Tudi v predmestnih Vincarjah, kjer imamo hiše vseh starosti, je gradnja mlajših nekmečkih hiš potekala prostorsko ločeno od kmečkega naselja.

S posebno strukturo starosti hiš je širše mestno središče s predmestnimi deli med Staro Loko in Suho fiziognomska enota za sebe. Razen otoka hiš iz najstarejšega obdobja razvoja Škofje Loke ob kapucinskem mostu, so v tem delu zastopane le mlajše hiše iz obdobja med obema vojnama in po drugi svetovni vojni. Poleg hiš vilskega tipa so tudi večji ali manjši stanovanjski bloki in razne javne zgradbe. Kljub določenim razlikam hiš vilskega tipa, zgrajenih pred drugo vojno ali po njej, ter novim elementom, ki jih je vnesla bločna zazidava, ima ta del mesta, podobno kot staro mestno jedro, dokaj homogen videz in je brez agrarnih fiziognomskih elementov, ki jih pogosto srečujemo v drugih delih mesta.

Prehod k industrijskemu predmestju tvorita agrarni jedri Suhe in Starega dvora. Zlasti v Starem dvoru so med starejše hiše pomešane številne mlajše nekmečke, vendar kmečka fiziognomija pri obeh še vedno prevladuje. Zunanja podoba širšega mestnega središča Škofje

Loke med Staro Loko in Suho se ponovi v industrijskem predmestju. Poleg najstarejšega dela na razmeroma majhnem prostoru ob železniški postaji so novejšje zazidane površine stanovanjskih in industrijskih objektov, ki so zrasli deloma po prvi, največ pa po drugi svetovni vojni. Industrijski objekti dajejo temu delu Škofje Loke specifično podobo, ki je lastna industrijskim predmestjem. Označujejo jo med drugim številni nenačrtni posegi v stanovanjski zazidavi ter mnoga nerešena vprašanja komunalne ureditve, kar tudi sicer predstavlja enega perečih problemov Škofje Loke.

Opredelitev hiš po funkcijah nam omogoča še podrobnejše spoznavanje fiziognomskih značilnosti zazidanih površin in daje eno od možnosti za funkcijsko razčlenitev mestne aglomeracije Škofje Loke oziroma izdvojitev mestnih četrti.

Med prostorsko najbolj zaključene in ostro omejene *mestne četrti* Škofje Loke lahko prištevamo trgovinsko obrtno četrt, ki se ujema z mejami starega mestnega središča. To četrt označuje izredno močna strnitev trgovskih ter obrtnih lokalov in delavnic na Mestnem in Spodnjem trgu, po številu skupno nad 60. V primerjavi s trgovino in obrtjo so ostale funkcije, če izvzamemo stanovanjsko, šibko zastopane. Trgovska četrt izključuje že sama po sebi druge funkcije. V prvi vrsti se to nanaša na promet. Do sedaj v trgovinski četrti Škofje Loke tranzitni promet še niso izključili. Obstoja pa v tem oziru razlika med Mestnim in Spodnjim trgom. Na Mestnem trgu je promet zaradi neprimerne izhoda na selško stran dokaj omejen, poskusili pa so ga že popolnoma izključiti. Zato se je prav tu in deloma še v podaljšku Mestnega trga na Cankarjevem trgu, oblikovala glavna »trgovska ulica«. Nasprotno pa predstavlja Spodnji trg pomembno tranzitno cesto, kar se je seveda odrazilo v znatno manjši koncentraciji trgovine in obrti. Povsem tuj



Starološko predmestje

element v starem mestnem jedru je industrija. Ta je nameščena že na samem robu te četrti in se je obdržala tukaj (Šešir), ali pa je bila sem predstavljena sprva kot obrtna dejavnost (Elra). V obeh primerih gre za lahko industrijo, ki ne povzroča večjih motenj. Industrija v tem delu mesta je pravzaprav odraz obdobja, ko se je neposredno ob starem mestnem jedru začela oblikovati industrijska predmestna četrt, katere nadaljnji razvoj pa je bil že pred drugo svetovno vojno prekinjen in prestavljen na Trato ob železnici.

Zanimivo je dalje, da danes v ožjem središču mesta, ki smo ga označili za trgovinsko obrtno četrt, skoraj ni več dejavnosti, ki jih prištevamo v izvrševanju javnih funkcij. Te vrste funkcij, so podobno kot industrija, že med obema vojnama začele težiti po prostorski ločitvi od ostalih dejavnosti in so se zato postopoma premeščale izven ožjega središča mesta. Nasprotno pa je trgovinska četrt pred kratkim pritegnila denarni zavod. Njegova dejavnost se itak v veliki meri veže na trgovsko življenje. Kljub omenjenim tujim elementom, ki jih vnašajo v funkcijsko strukturo trgovinsko obrtne četrti Škofje Loke ostale dejavnosti, je ožje središče zelo izrazita funkcijska enota. To posebnost podčrtuje njegova fiziognomska enovitost, kateri je prav trgovska dejavnost v najširšem pomenu vtisnila določene specifične poteze. Izven trgovinsko obrtne četrti skoraj ne moremo govoriti o kaki strnitvi teh dveh dejavnosti. Tudi nekaj trgovin za dnevno potrošnjo v industrijskem predmestju ne bi mogli označiti za trgovinski subcenter. Vsekakor pa bi se ob nadaljnji rasti industrijskega predmestja tak subcenter tu najprej razvil. Nekaj več je obrtnih delavnic izven trgovinsko obrtne četrti, vendar se nikjer ne strnejo v taki meri, da bi se lahko oblikovala zaključena funkcijska enota mesta.

Druga izrazito oblikovana mestna četrt je industrijska. Obsega območje industrijskih površin okoli železniške postaje skupaj s pripadajočo stanovanjsko sosesko. Do premestitve v ta, od glavne mestne aglomeracije prostorsko povsem ločen del mesta, je privedla izrazita težnja industrije po čim popolnejši ločitvi od ostalih mestnih dejavnosti ter privlačna sila železnice. Vendar pa, kot že rečeno, ločitev industrije od drugih dejavnosti še ni izvedena popolno. V bližini ožjega mestnega središča sta poleg navedenih še dva industrijska obrata. Vendar pa moramo na njuno sedanjio lokacijo gledati kot na ostanek preteklih razvojnih stopenj mesta. Njuni fiziognomski učinki v tem delu Škofje Loke tudi tako niso posebno izraziti.

Zaradi oddaljenosti industrijske predmestne četrti od ostalega mestnega organizma so se tudi v njej pojavili nekateri drugi funkcijski elementi, predvsem trgovinski. Odvijajo pa se v njej tudi prometne funkcije. Škofji Loki doslej ni uspelo oblikovati zaključene prometne četrti. Funkcijo te četrti vršita železniška in avtobusna postaja v dveh različnih delih Škofje Loke. Težko bi imenovali ti dve območji prometno četrt, čeprav funkcijsko v ožjem pojmovanju ti besedi to prav gotovo pomenita. V prilog slednjemu govori tudi to, da sta ob avtobusni postaji še pošta in potovalni urad, obe postajališči pa veže prometna osnovnica mesta, od katere se odcepijo vse glavne

ceste, ki povezujejo Škofjo Loko z okolico. Opaziti je tudi, da se je v povojnem obdobju gradnja novih stanovanjskih in drugih objektov izogibala neposredne bližine te glavne prometne žile. V tem se izraža zaviralni učinek hitre ceste skozi mesto, čeprav ceste na splošno vzpodbujajo aglomeracijske težnje.

Najbolj nejasno je izražena mestna četrt javnih funkcij. Vendar nam dosedani razvoj nakazuje oblikovanje take četrti v bližnji prihodnosti. Na splošno velja, da so v malih mestih trgovsko poslovne in razne javne funkcije — pri tem so mišljene predvsem upravne — združene v eni četrti. Za Škofjo Loko to ne velja, saj se je uprava v ožjem smislu in večina ostalih javnih funkcij že premestila izven trgovinske četrti. Tako je celotna občinska uprava z upravnimi organi družbenih organizacij na južnem robu trgovinsko obrtne četrti, vendar že izven nje. Ker pa je to edina javna funkcija v tem delu mesta, do oblikovanja posebne četrti ni moglo priti. Ostale upravne in druge javne funkcije, kot prosvetne, zdravstveno in socialno varstvene, sodne ter denarno blagovne pa so razmeščene na območju širšega središča mesta. Večina teh funkcij je bila prej zastopana v ožjem središču mesta, a so se s širjenjem mesta postopoma umikale iz njega. Čeprav so vse te institucije sedaj razporejene na razmeroma širokem prostoru ter premalo strnjene, da bi lahko izdvojili eno ali celo več četrti javnih funkcij, moremo že sedaj reči, da se v Škofji Loki kažejo obrisi oblikovanja ene same take četrti. Njen nastanek je vsekakor tudi v tesni zvezi z izgradnjo novega mestnega središča.

Posebej naj navedemo stanovanjske četrti. Fiziognomsko se dokaj jasno izdvajajo predvsem kot posledica večje ali manjše razbitosti posameznih stanovanjskih površin, ki imajo včasih bolj videz samostojnih naselbin. Tako imamo: stanovanjsko četrt ožjega mestnega središča, katere funkcija je v vertikalni povezavi s trgovinsko obrtno funkcijo, dalje stanovanjsko četrt širšega mestnega središča med Staro Loko in Suho, ki se prav tako veže z drugimi funkcijami, vendar v horizontalni povezavi, ter čiste stanovanjske četrti Puštala, Stare Loke, Vincarij in Nove vasi na Trati.

Mestne četrti seveda niso nekaj stalnega. Z razvojem mesta se lahko spreminjajo tako kot se spreminjajo funkcije posameznih delov mesta. Zato pogosto srečujemo v enih mestnih četrtih funkcije, ki so že povsem tuje njihovi osnovni funkcijski strukturi, v drugih pa lahko nastop določene funkcije pomeni prvi znak oblikovanja nove funkcijsko izražene mestne četrti.¹⁰ To nam primer Škofje Loke vsestransko potrjuje.

Zaradi specifičnih razvojnih prilik pa Škofji Loki doslej vendarle ni uspelo, da bi fiziognomsko oblikovala svojo aglomeracijo tako, da bi verno odražala njeno funkcijsko in demogeografsko strukturo. Sedanja podoba mesta kaže tudi precej negativnih učinkov preteklih razvojnih obdobj. To je posledica poznega aktiviranja tega starega mesta, razvoja dveh prostorsko ločenih mestnih aglomeracij v funkcijsko enotnem organizmu ter nenačrtnih posegov v urejanje mestnega prostora.

Ob sedanjih in potencialnih možnostih, ki dajejo tudi malim mestom, in ne samo močnim gospodarskim središčem, kot centralnim krajem za agrarno in neagrarno okolico vedno več veljave, ima Škofja Loka vse pogoje, da izoblikuje v skladu z upoštevanjem velikih kulturnih vrednot mesta tudi fiziognomsko bolj popolen mestni organizem. Pred kratkim je dobila novi urbanistični načrt, ki bo osnova nadaljnjega preurejanja in izgradnje mestne aglomeracije. Lahko bi rekli, da se v razvoju mesta pričinja novo obdobje, katerega ločnica sovпада nekako s tisočletnico obstoja Škofje Loke. Če upoštevamo dinamično preobrazbo mesta v relativno kratkem povojnem obdobju, lahko pričakujemo, da bo imela Škofja Loka ob svojem jubileju leta 1973 v mnogih ozirih dokaj spremenjeno podobo.

LITERATURA

- ¹ P. Blaznik, Škofja Loka in njen okraj v preteklosti. Škofja Loka in njen okraj, Škofja Loka 1936.
— Kolonizacija in kmečko podložništvo na Sorškem polju. Razprave SAZU, Ljubljana 1953.
— Urbarji freisinške škofije. Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek četrti, SAZU, Ljubljana 1963.
- ² J. Jenko, Vloga Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja. Loški razgledi VI, Škofja Loka 1959.
- ³ F. Planina, Obrtnost loškega okraja v povojnih letih. Škofja Loka in njen okraj, Škofja Loka 1936.
- ⁴ K. A. Boesler, Die Städtische Funktionen. Abhandlungen d. Geographischen Instituts d. freien Universität, Berlin 1960.
- ⁵ J. Kostrowicki, O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast. Przegląd geograficzny XXIV, zeszyt 1—2, Warszawa 1952.
- ⁶ V. Kokole, Funkcije slovenskih mest. Geografski vestnik XXXIV, Ljubljana 1963.
K. A. Boesler, Problem der quantitativen Erfassung städtischer Funktionen. Lund Studies in Geography, Ser. B. Human Geography No. 24, Lund 1962.
- ⁷ L. Kosinski, Zagadnienie struktury funkcjonalny miast polskich. Przegląd geograficzny XXX/I, Warszawa 1958.
- ⁸ I. Vrišer, Uputstva za proučavanje geografije gradova. Ljubljana 1963.
- ⁹ Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Studije o kmetijski izrabi tal v treh vaseh Jugoslavije. Geografski vestnik XXXIV, Ljubljana 1962.
- ¹⁰ E. Grötzbach, Geographische Untersuchung über die Kleinstadt der Gegenwart in Süddeutschland. Münchner geographische Hefte, Heft 24, München 1963.

Summary: THE DEVELOPMENT OF THE TOWN AGGLOMERATION OF SKOFJA LOKA DURING THE LAST HUNDRED YEARS

Jože Lojtk

The present treatise is concerned with some problems from the dissertation work on 'The geography of Skofja Loka with particular regard to the functions of the town.' In 1973 this town will celebrate the millenary of its existence, and is hence one of the oldest towns in Slovenia. Besides the earlier stages of development the period of the last hundred years is of particular interest for the geographers. This is a time when the town, after a longer period of stagnation and retrogression, again invigorated its old and acquired some new functions, thus — like numerous other mediaeval towns — creating the conditions for further existence and successful development. The two chief reasons for that were the solution of the traffic problems with the arrival of railway, and later particularly with automobile traffic, and the industrialization. As this happened comparatively late, the activating of Skofja Loka was rather late, taking place even as late as between the two Wars. It was only in the post-war period that Skofja Loka acquired all those signs which characterize the dynamic development of town agglomerations.

The critical period of Skofja Loka, which during the Middle Ages ranked with over 2000 inhabitants among the medium-size towns, started in 1805 with the secularization of the land property of the Freising bishops in Slovenia. For a long time the town could not make up for the loss of the function of being the administrative centre of the feudal property in Sorško polje and in the river basins of Selška Sora and Poljanska Sora. The economic functions of Skofja Loka, which relied on trade and handicraft, were also on the decrease. Trade had been affected by the shift of the main roads into the centre of Ljubljana basin, and handicraft suffered from the general difficulties of this activity at the transition from the handicraft way to manufacturing and industrial way of production. The regional position of the town, which got its specific shape already in the Middle Ages, was thus highly shaky. Any influence towards urbanization of the suburb settlements were out of the question, for Skofja Loka proper was itself showing some signs of reagrarianization.

The pre-industrial period of development (1805—1870) was followed by the capitalistic period of the development of the town (1870—1945). With regard to some particularities we may divide it into two shorter periods: the period from the construction of the railroad and the first industrial production units up to the first World War, and the period between the two Wars. The former is characterised by intensive efforts of the town to invigorate its town functions, and the later by the more significant initial results of these efforts. The territorial expansion of the town corresponded with this. Up to the World War I the territory of Skofja Loka practically had not expanded. From the standpoint of the later development of the town agglomeration, a significant new non-agrarian settlement came up around the railway station three kilometres off the centre of the town. Only in the period between the two Wars, the town thanks to the increased economic power and newly acquired public functions started to expand and to change its physiognomic structure in general. Puštal was the first suburban settlement to be included into the town organism. Under the joint influence of Skofja Loka and the neighbouring towns a comparatively rapid process of deagrarianization of the agrarian suburbs of Skofja Loka began. The formerly sharp physiognomic borders between the town and the agrarian surroundings gradually started to disappear.

After a shorter period of stagnation, in the first years of the post-war period, Skofja Loka had become included in the dynamic growth of our towns and town settlements. The initiative for that was given by the nume-

rous economic and other branches of activity in Skofja Loka, above all by industry which was becoming the town-forming activity. The traditional tie of the part of urban population with the agricultural activities was being transferred into the suburbs: the former villages Stara Loka, Suho, Stari dvor, and Vincarje which have all retained agricultural functions. These are not to be seen so much in the percentage of the farming population which is everywhere below 10% as in the numerous worker-peasant households which cultivate the majority of agrarian surfaces on the town territory. Recently, the interest in cultivating soil decreased owing to the arondation and the development of social farming production, housing construction on agrarian surfaces, and shortage of labour. The characteristics of land use or rather of the structure of farming production on the territory of the town and the suburbs indicate the old poli-crop manner of production, with slight emphasis on stock-breeding. Agrarian production is rather intensive.

With the development of various economic and non-economic branches and with the opening of numerous new posts for workers, labour started daily to come to Skofja Loka, while the emigration trends became weaker, largely in the suburbs, starts to strongly increase. The natural-traffic and historical-developing conceived regional position of the town obtains through this fact and through the founding of a new, big municipality again its full value. The neighbourhood of the two influential territories of the two stronger economic centres — Ljubljana and Kranj — does not much affect this fact.

The spatial differentiation in the development of the town, started through the special position of the town and the role of the railway, is continued in the post-war period. The population and the built-up surfaces are concentrated mostly around two different nuclei, the old town and the industrial suburbs at the railway station. For that reason it was particularly in the territory between these two centres where the development of Skofja Loka had a rather anarchic course. A specific physiognomic characteristic is resulting from the mix-up of the remains of agrarian and semi-agrarian life and of expressly urban elements. For that reason we likewise do not get a regular increase in the density of houses from the town outwards but find even cases of deagglomeration. Non-existence of zones is to be seen also in other structural elements of the external outlook of the town, particularly in the age and types of houses. The greatest amount of regularity is presented by the functional structure of the built-up areas, or rather the division of the town into functionally stressed urban parts or quarters. What we find to be true about Skofja Loka considerably corresponds to what E. Grötzbach says about the small towns in Southern Germany.

As an old town and as regards its population (6.856) Skofja Loka as well represents an express example of a Slovene town with numerous and well developed urban functions. Their differentiation in space is more or less clearly expressed. Thus, the trade and handicraft quarter lies in the nucleus of the old town, the industrial quarter in the completely separated part of the town on Trata along the railway, furthermore a less express traffic quarter and a quarter of public functions which is owing to a slow building-up of the new urban centre only in the process of its formation.

Matjaž Jeršič

(Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani)

VPLIV TURIZMA NA RAZVOJ NASELJA BLED

Uvod

V Sloveniji ni malo krajev, ki jih označujemo kot turistične. To oznako uporabljamo za naselja, kjer predstavlja turizem osnovno gospodarsko dejavnost in tudi glavni življenjski vir, ali pa tudi naselja, kjer pomeni turizem samo postransko gospodarsko dejavnost.

Geografski učinki turizma na funkcijo in podobo posameznih slovenskih »turističnih krajev« so ostali do danes razmeroma slabo raziskani, zaradi česar naziv »turistični kraj« ni geografsko zasnovan. Zato smo si zastavili za cilj, proučiti vplive turizma ob primeru naselja Bled.

Bled je bil za tako raziskavo posebej primeren, ker se je začelo turistično življenje v naselju razvijati že v prejšnjem stoletju. Poleg tega turizem tu ne predstavlja edine gospodarske dejavnosti, temveč se prepleta z drugimi. Zato pomeni tudi hvaležen primer za proučevanje medsebojnega součinkovanja različnih dejavnosti, kar pa je značilno za večino ostalih slovenskih »turističnih krajev«.

V zastavljeni nalogi smo želeli raziskati zlasti:

- a) vpliv turizma na staro agrarno izrabo zemljišča od začetka 19. stoletja dalje;
- b) vpliv turizma na novejši razvoj nekdanj povsem agrarnega naselja;
- c) vpliv prepletanja medsebojnih učinkov turizma in drugih dejavnosti, zlasti industrijske, ki so se začele tu razvijati v začetku 20. stoletja.

Omejitev obravnavane pokrajine

Osnovo blejskega turizma je predstavljalo Blejsko jezero (475 m n. v.) s svojo neposredno okolico. Turistični promet, ki se je začel razvijati v 19. stoletju, je vplival predvsem na tedanja agrarna naselja ob jezeru: Grad, Rečico, Zagorice, Želeče in Mlino. Ostala naselja

v skrajnem zahodnem delu Radovljiške kotline, med jezerom in alpskimi planotami Pokljuko, Jelovico in Mežaklo, vse do danes še niso dobila (razen Ribnega) pomembnejših turističnih funkcij. Zato se obravnavanje vplivov turizma v tem članku nanaša predvsem na ožje območje okrog jezera.



Vzhodna obala Blejskega jezera. Turizem je pomembnejše vplival na izgled agrarnih naselij le v neposredni okolici Blejskega jezera

Vpliv turizma na socialno-posesne razmere okrog Blejskega jezera

Vse do 19. stoletja je bila okolica Blejskega jezera skoraj povsem agrarna. Fužinarstvo, oglarstvo in nekatere domače obrti so sicer delno nadomeščale preskope agrarne možnosti, vendar na agrarno strukturo in fiziognomijo niso bistveno vplivale. Pomembnejše, vendar le delne spremembe se prično kazati v socialno-posesni strukturi šele v drugi polovici 19. stoletja.

Te spremembe kažejo tudi učinke turizma, ki se je v tem času pričel razvijati okrog Blejskega jezera.

V franciscejskem katastru iz leta 1826 med posestniki okrog jezera še ni mogoče zaslediti nobenega tujca; vsi domači posestniki, razen blejske zemljiške gosposke, pa so označeni kot »kmetje«.

V letu 1869 zasledimo prve zemetke »vdora« tujih posestnikov. Turizem je namreč pritegnil interese tujcev, ki so pričeli za turistične potrebe odkupovati zemljišča okrog jezera. To pa ni spremenilo le formalnega lastništva, temveč tudi zunanjo podobo. Zemlja okrog jezera se je postopoma razparcelirala, nove vile, ki so jih na teh parcelah gradili tujci pa so v tedanje vasi vnašale povsem nove funkcijske in fiziognomske spremembe.

Prve zemetke »vdora« tujih posestnikov zasledimo v letu 1869, to je po zgraditvi Južne železnice, ki je Bled prometno približala tedanjim mestnim središčem. Na Bled so se začeli doseljevati tujci, ki so gradili gostišča ali pa so kupovali zemljo za postavitve počitniških vil.

Število tujih posestnikov v k. o. okrog Blejskega kota
med leti 1880 in 1961 (1, 2, 5)

Leto	Iz naselij:	V katastrski občini						
		Želeče	Bled	Rečica	Ribno	Poljsica	Podhod	
1880	Ljubljana	3	3	—				
	Trst	1						
	drugi	2	1	1				
	skupaj	6	4	1				
1890	Ljubljana	7	4					
	Trst	4						
	drugi	2	2	1				
	skupaj	13	6	1				
1900	Ljubljana	16	4					
	Trst	2		1				
	drugi	5	3	2				
	skupaj	21	7	3				
1910	Ljubljana	18	8				1	
	Trst	8	1	2				
	drugi	7	4	2				
	skupaj	33	13	4			1	
1920	Ljubljana	19	9	3			1	
	Trst	8	2	2				
	drugi	18	13	3			2	
	skupaj	45	24	8			5	
1950	Ljubljana	31	15	3			1	
	Trst	3	1	2				
	Beograd	5	1					
	Zagreb	3	1					
	drugi	16	13	3			1	
	skupaj	58	31	8			2	
1940	Ljubljana	54	18	9	5		1	
	Trst	2		1				
	Beograd	16	6	3				
	Zagreb	8	6	2				
	drugi	18	11	4				
	skupaj	98	43	19	5		1	
1961	Ljubljana	46	18	11	12		2	2
	Beograd	6	4	2				
	Zagreb	5	4	1				
	Kranj	1	3	3				
	Jesenice	2	3	3	1			
	Maribor			1				
	Novo mesto	1	1					
	drugi	6	2	1				
		skupaj	66	35	22	13	2	2

Leta 1888 je bilo med posestniki okrog Blejskega jezera 11 tujih lastnikov, do leta 1900 je njihovo število naraslo na 33 oziroma do prve svetovne vojne na 77.

Tudi po prvi svetovni vojni se je število tujih posestnikov še večalo in do leta 1940 poraslo na 160.

Po drugi svetovni vojni pa se je njih število zmanjšalo, saj je del tuje posesti zapadel pod zakon o razlastitvi. Čeprav se je po letu 1955 zopet povečal interes za nakup zemlje v počitniške namene, tujih posestnikov še ni več kot pred vojno. Kataster je leta 1961 izkazoval okrog jezera 123 tujih posestnikov s stalnim bivališčem v raznih mestnih naseljih Jugoslavije (1, 2, 3).

Razen v nacionalizaciji lahko iščemo vzroke manjšega števila tujih posestnikov tudi drugod. Območje Bleda je postalo zaradi povojne urbanizacije in graditve hiš stalnih prebivalcev manj privlačno za postavitev počitniške hiše, zaradi česar se je interes povečal za druga, bolj periferna in zatišna alpska področja. Interes po nakupu zemljišča pa se je tudi preusmeril iz alpskega v obmorsko področje.

Med tujimi posestniki so od prejšnjega stoletja dalje prevladovali lastniki s stalnim bivališčem v Ljubljani. Izmed drugih krajev pa je do prve svetovne vojne odpadel pomemben delež tudi na »tujce« iz Trsta.

Politične spremembe po I. svetovni vojni, razpad Avstro-Ogrske monarhije in nove meje, so močno spremenile področje, iz katerega so bili v naslednjih letih tuji posestniki. Delež tujcev iz Trsta skoraj izgine, tudi število posestnikov iz krajev nekdanje Avstro-Ogrske, ki niso bili vključeni v Jugoslavijo, se manjša. Poleg tega je bilo pomembno, da je po letu 1920 tedanji kraljevski dvor izbral Bled za svojo letno rezidenco in postal poletno zbirališče jugoslovanskih političnih krogov in diplomatskega zbora. Posledica teh dejavnikov je bil povečan delež tujih posestnikov iz Beograda in Zagreba.

Pred prvo svetovno vojno je večina tujih lastnikov pripadala tedanjemu višjemu socialnemu razredu. Poleg »plemiških družin« so kupovali zemljišča tedanji industrijci, trgovci ter višji državni uradniki. Med obema vojnoma je pridobil zemljišča okrog jezera deloma tudi tako imenovani srednji sloj, kar se jasno odraža v sedanji podobi naselja.

Areal, ki ga tuji zasebni posestniki zavzemajo v katastrskih občinah okrog jezera, je razmeroma majhen, vendar pa so njihovi deleži skoncentrirani na bližino jezera. Omeniti pa moramo, da se je z zmanjšanjem števila tujih posestnikov v povojnem obdobju zmanjšal tudi njihov areal. Tako so leta 1961 tuji zasebni posestniki zavzemali v katastrskih občinah okrog jezera naslednje površine: v k. o. Bled 17,8 ha ali le 4,9 % skupne površine katastrske občine, v k. o. Želeče 3,7 ha (0,5 %) in v k. o. Rečica 18,8 ha (6,2 %) (2).

Majhen areal tujih posestnikov ne kaže na močan vpliv posega tujega elementa. Toda kljub mali površini je bil vpliv na fiziognomijo zelo pomemben. Poletne vile tujcev so se gradile v neposredni bližini

vasi. Vile, ki so jih gradili do I. svetovne vojne, so večinoma večje, razkošnejše od kasnejših, do 2 in pol nadstropne. Tedanji tujci, ki so jih gradili, so bili iz različnih delov Avstro-Ogrske in so zato z novimi vilami vnesli svojo fiziognomijo gradnje hiš.

Vile, grajene po prvi, zlasti pa še po drugi svetovni vojni, so večinoma manjše, kar je v skladu s spremenjeno socialno strukturo lastnikov. Vzporedno so se manjšale tudi parcele posameznih tujih lastnikov, saj je starejšim vilam pripadalo še več kot pol ha vrta ali parka.

Ker je ta pritok tujcev trajal od leta 1890 naprej, to je v času, ko so se redka slovenska agrarna naselja močneje urbanizirala in ker je šlo za svojstven namen postavljanja hiš, je v fiziognomiji pustil značilne poteze predvsem v stilu hiš.

Pomen priliva tujih posestnikov je bil v okolici Blejskega jezera v zadnjih 80 letih precej pomemben in je obenem z zidanjem hotelov in penzionov imel vse do zadnje vojne odločilno vlogo pri oblikovanju naselja. V povojnem času je bil pomen priliva tujcev manjši, saj je delež hiš, ki so jih zgradili tujci za turistične potrebe, manjši v primeri z gradnjami, ki jih je izzvala hitra urbanizacija v zvezi z industrializacijo v okolici Bleda.

Tuji lastniki, ki so kupovali zemljišča ob jezeru, niso vsi gradili svoje poletne vile. Torej se število tujih lastnikov ne ujema s številom vil tujcev. Tako je bilo na primer leta 1940 na Bledu 160 tujih posestnikov, ki so posedovali 80 hiš, leta 1961 pa 123 tujih posestnikov in 56 hiš v njihovi lasti. Od skupnega števila hiš na Bledu jih je bilo leta 1940 v lasti tujih lastnikov 13,2 %, leta 1961 pa 7,7 %.

Istočasno z večanjem števila posestnikov s stalnim bivališčem izven Bleda pa se je okrog Blejskega jezera večalo tudi število domačih posestnikov.

Število posestnikov z 0–5, 3–5 in z nad 5 ha obdelovalne zemlje s stalnim bivališčem na Bledu v letih 1826 in 1962 (1, 2):

Leta	Z nad 5 ha	3–5 ha	0–3 ha
1826	59	20	181
1962	29	27	509

Med leti 1826 in 1962 se je posestna struktura okrog Blejskega jezera močno spremenila. Kot kaže zgornja tabela, so se večje kmetije pričele postopoma manjšati, močno pa je poraslo število malih posestnikov. Lep zaslužek pri prodaji zemljišč za turistične potrebe, možnost stalne ali sezonske zaposlitve v neagrarnih dejavnostih, so bili pglavitni dejavniki, ki so vplivali na zmanjševanje posameznih kmetij. Seveda ni mogoče točno opredeliti, koliko je na spremenjeno socialno- posestno strukturo vplival razvijajoči se turizem in koliko razvoj drugih neagrarnih dejavnosti.

Če za ves Blejski kot pogledamo po naseljih, kje je bilo manjšanje števila večjih kmetij in njihovega areala največje, ter obenem tudi najmočnejša rast manjših posestnikov, opažamo, da leže ta naselja prav ob Blejskem jezeru. To kaže, da je turizem nedvomno pripomogel k hitrejšemu razkroju starih socialno-posestnih razmer.

Vpliv turizma na zaposlitveno strukturo prebivalstva

Odvisnost prebivalstva od virov, ki jih prinaša turizem, ima nedvomno pomemben vpliv tudi na formiranje pokrajine okrog Blejskega jezera. Teh pokazateljev ni mogoče z zanesljivimi podatki dokumentirati za pretekla razdobja. Analizo podajamo le za novejšo stanje. Ko se je sredi prejšnjega stoletja v dotedaj povsem agrarnih naseljih začel razvijati turizem, je mnogim Blejcem prinesel nov vir zaslužka. Toda od vsega začetka je bila blejska turistična sezona navezana le na poletje, zaradi česar je lahko večina prebivalstva našla v turizmu predvsem sezonsko ali dodatno zaposlitev.

Ko so se v začetku 20. stoletja pričele v bližini Bleda razvijati tudi druge neagrarnе dejavnosti, zlasti industrijska in gozdarska, so hitro pritegnile odvečno agrarno delovno silo. Zlasti jeseniška železarska industrija se je precej močno naslonila na delovno silo naselij, ki leže v bližini bohinjske železnice. Zato je že leta 1931 bil v terciarnih dejavnostih, v katerih lahko iščemo vplive turizma, zaposlen manjši del Blejcev. To potrjuje trditev, da turizem ni prevzel funkcije pogloblitve stalne zaposlitvene dejavnosti.

Delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v posameznih dejavnostih leta 1931, 1953, in 1961 (9,10).

Leto	Kmetij- stvo	Indu- strija	Gradbe- ništvo	Gozdar- stvo	Trgovina Gostinstvo Promet	Uprava Usluge Ostali	Izven dejavnos- ti
1931	24,4	26,0	20,7	0,3	14,4	5,0	9,2
1953	10,9	24,8	2,7	3,8	18,2	15,4	24,3
1961	7,1	25,0	6,8	2,7	19,5	15,5	23,4

V času po drugi svetovni vojni se je delež blejskih prebivalcev, ki so stalno zaposleni v terciarnih dejavnostih, sicer nekoliko povečal (glej tabelo), vendar je bilo leta 1961 v primarnih gospodarskih dejavnostih zaposlenih 41,6 % Blejcev. Tudi podatek, da je bilo leta 1961 34,7 % aktivnih neagrarnih prebivalcev Bleda zaposlenih na Jesenicah, Lescah, Radovljici, Begunjah in Zapužah, podpira gornjo trditev.

Naštete navedbe o zaposlitveni strukturi ne kažejo razlik med Bledom in marsikaterim slovenskim mestnim naseljem, ki je brez pomembnejših turističnih funkcij.

Vpliv turizma se kaže šele ob upoštevanju sezonskih nihanj v številu zaposlenih, ter v analizi o dodatni dejavnosti Blejcev. Podatki iz zgoraj navedene tabele veljajo za mesec marec, to je za čas izven turistične sezone. Kratkotrajna blejska turistična sezona pa izzove potrebo po povečani zaposlitvi, v glavnem le v času od maja do septembra. Zato se v blejskih gostinskih obratih, turističnih agencijah, trgovskih podjetjih, komunalni dejavnosti ter v poštnem podjetju, katerih poslovanje je najbolj izpostavljeno izrazitemu nihanju turističnih potreb v poletnem času, začasno pomembno poveča število zaposlenih.

Pod vplivom turizma se, ob upoštevanju večletnega nihanja v poletnih mesecih, poveča število sezonskih zaposlenecv za ca. 200 v gostinstvu, za ca. 80 v drugih dejavnostih (trgovina, komunala, turistične agencije) in za ca. 65 v različnih drugih dejavnostih, ki služijo turizmu. K tej številki pa lahko dodamo še 221 oseb, večinoma gospodinje, ki v turistični sezoni oddajajo gostom sobe. Skupno se torej pod neposrednim vplivom turizma v poletnih mesecih poveča število zaposlenih za ca. 600 oseb. S tem pa se število delovnih mest na Bledu poveča za več kot 50 %. (11, 12)

Ta analiza kaže, da na Bledu turizem vpliva na stalno zaposlitev relativno majhnega dela prebivalstva, da pa se precej močno odraža kot dodatna oziroma sezonska zaposlitvena dejavnost.

Sezonska zaposlenost v turizmu je tudi prostorsko povezala Bled z nekaterimi drugimi kraji. Med turistično sezono Bled ni samo kraj, kamor se usmerjajo turisti, temveč tudi kraj, ki privlači ljudi iz drugih krajev, ki se žele v tem času sezonsko zaposliti.

Po kraju stalnega bivališča je bilo v turističnih sezonah leta 1962 in 1965 od ljudi, ki so se zaposlili le sezonsko iz občine Radovljica 70 %, 50 % pa iz drugih občin. Med zaposlenimi iz domače občine je bila le ena polovica iz samega Bleda, medtem ko so bili ostali iz drugih naselij občine Radovljica. Še bolj značilno je, da 50 % sezonsko zaposlenih prihaja iz področij, ki so precej oddaljena od Bleda, tako na primer iz občine Murska Sobota in celo iz drugih republik (11).

Vpliv turizma na izrabo agrarnega zemljišča

Ker so Blejci zemljišče okrog jezera agrarno izkoriščali, nas zanimajo tudi eventuelne spremembe, ki jih je v izrabo tal vnesel turizem.

Stara agrarna posestna struktura se je pod vplivom turizma, kot smo že omenili, razkrajala. Prav tako se je hitro manjšal delež kmečkega prebivalstva, deloma pod vplivom turizma, deloma pod vplivom drugih dejavnosti.

Število in delež aktivnih kmečkih prebivalcev na Bledu
leta 1931, 1953 in 1961. (9, 10)

Leto	Število	Delež
1931	426	24,4 %
1953	218	10,8 %
1961	162	7,1 %

Ta proces se odraža zlasti v dveh pomembnejših spremembah v izrabi agrarnega zemljišča.

1. Leta 1826 so precejšen del zemljišč okrog jezera zavzemali srenjski pašniki. Le-ti so bili kasneje razdeljeni med zasebnike, ki so jih spremenili v travniške ali gozdne površine, ali pa prodali novim neagrarnim lastnikom. Del zemljišč, ki je še ostal formalno registriran kot pašnik, pa se že več desetletij ne uporablja za pašo prav zaradi zaščitnih ukrepov v korist turizma. Medtem ko je bila paša na zemljiščih okrog jezera ukinjena, pa so skoraj vsa ostala naselja Blejskega kota do danes ohranila okrog vasi skupne pašnike, ki svojo funkcijo še opravljajo (1, 2, 4).

2. Njivske površine, pripadajoče Blejcem, so se od leta 1826 do 1962 zmanjšale za 25 %, deloma zaradi spreminjanja v druge zemljiške kategorije, deloma pa zaradi prodaje lastnikom iz sosednjih naselij, ki so se počasneje deagrarizirala (1, 2).

Novo tržišče, ki nastane z razvojem turizma v dotodaj močno agrarni pokrajini, pogosto vpliva na preusmeritev ali specializacijo agrarne proizvodnje. (Poveča se na primer pomen mlečne živinoreje, vrtnarstva itd.). Pomembnejših tovrstnih preusmeritev v načinu izrabe tal v blejski pokrajini ni mogoče zaslediti. Odkup kmetijskih viškov ni privedel do morebitne specializacije kmetijske proizvodnje. V času po drugi svetovni vojni pa so se vezi med blejskim agrarnim zasebnim gospodarstvom in turističnimi potrebami še poslabšale. Ker so blejski turistični obrati nehali z neposrednim odkupovanjem agrarnih proizvodov od zasebnikov in se oskrbujejo pri večjih podjetjih, ki imajo svoj sedež izven Bleda, tudi ni več neposrednega stika (15).

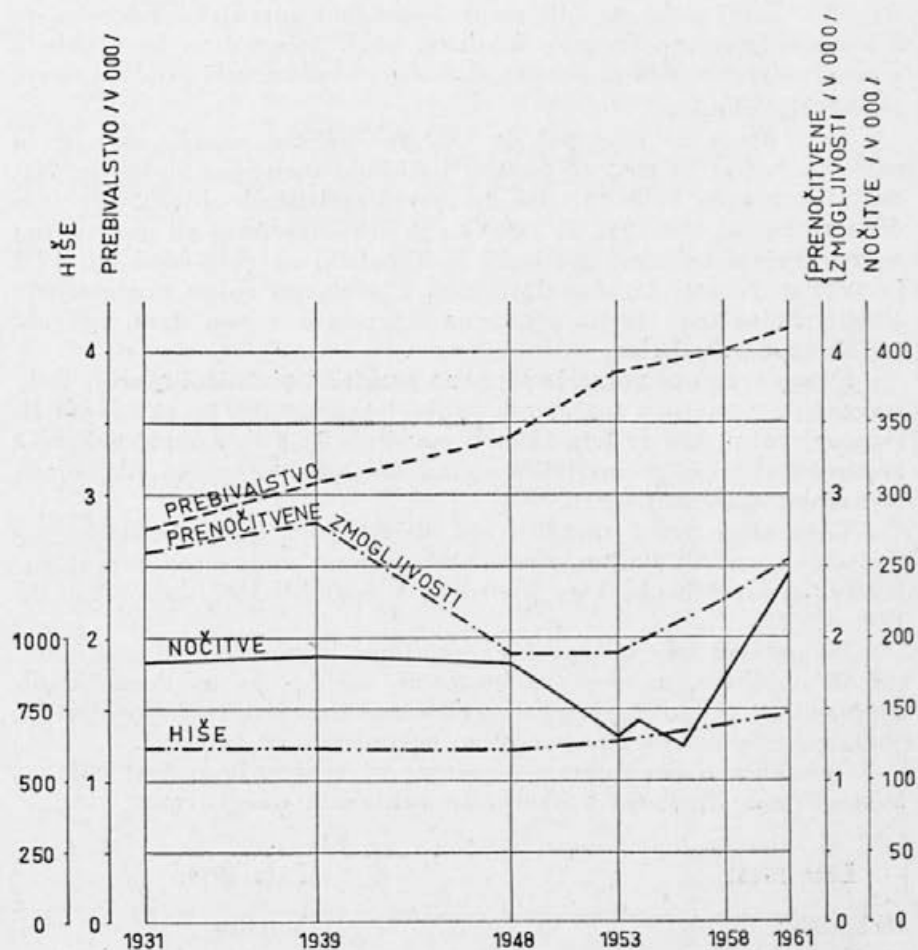
Turizem torej agrarne izrabe ni krepil, nasprotno, vplival je vsaj v zadnjih letih pred drugo vojno in po njej bolj na nazadovanje agrarnega gospodarstva.

Vpliv turizma na razvoj turističnih zmogljivosti v naselju

V predhodnem poglavju smo s pomočjo podatkov o socialno-posesnih razmerah in o zaposlitvi prebivalstva ugotovili tudi že nekatere vplive turizma na razvoj naselja. Poleg počitniških vil tujcev se turizem na Bledu najmočneje odraža v gradnji različnih turističnih objektov, v tako imenovani turistični nadgradnji. Razvoj objektov,

namenjenih bivanju gostov, ni bil enakomeren, zato je območje Blejskega jezera pod vplivom turizma od srede prejšnjega stoletja do danes doživljalo različno intenziven razvoj.

Romanje na blejski Otok, ki je bilo značilno že za srednji vek, ni imelo pomembnejšega vpliva na razvoj naselja. Tudi termalni vrelec ob Blejskem jezeru, ki je bil znan že v Valvazorjevih časih (v 17. stoletju), ni imel odločilne razvojne vloge, čeprav se je v začetku 19. stoletja pričelo večati zanimanje za termalna zdravilišča. Do začetka 19. stoletja je bila na Bledu le gostilna »Pri Petranu«.



PRIMERJAVA RASTI ŠTEVILA HIŠ, PREBIVALSTVA, TURISTIČNIH PRENOČITVENIH ZMOGLJIVOSTI IN TURISTIČNIH NOČITEV NA BLEDU OD LETA 1931 DO 1961

Gostinski objekti se začno razvijati po letu 1849, ko je bila zgrajena »Južna železnica«. V tem času so namreč nastali: leta 1848 gostilna »Pri Mallnerju« in leta 1855 »Badehaus«, predhodnik današnjega hotela »Toplice«. Vendar se smatra, da je bila za razmah turističnega razvoja na Bledu najpomembnejša ustanovitev zdraviliškega obrata dr. Riklija leta 1855. (5) Ker so bili historični momenti v razvoju blejskih gostinskih obratov že objavljeni, naj tu omenimo le najznačilnejše razvojne faze.

Največji razmah hotelskih obratov je vezan na čas od leta 1870 do 1915. V tej dobi sta bili namreč zgrajeni gorenjska železnica in železnica Jesenice—Trst. Po otvoritvi obeh železnic se je v skladu s povečanim turističnim prometom močnejše razmahnila gradnja novih turističnih objektov.

Za obdobje od leta 1913 do 1922 je značilno nazadovanje. Prva svetovna vojna je namreč povsem prekinila turistično življenje. Nadaljnji močnejši vpliv turizma na razvoj turističnih objektov je značilen za čas od leta 1931 do 1959, ko so bili adaptirani ali povsem novo zgrajeni nekateri gostinski in kopalški objekti. Med leti 1922 in 1930 so namreč le obnavljali med I. svetovno vojno zanemarjene obrate. Poleg tega je na gradbeno stagnacijo v tem času vplivala tudi gospodarska kriza.

Druga svetovna vojna je ponovno prekinila turistični razvoj. Toda stagnacija v razvoju turističnih funkcij je značilna še za čas po II. svetovni vojni, vse do leta 1953. V povojnih letih so namreč nekatere gostinske objekte preuredili v stalna bivališča ali pa so jih morali zaradi dotrajanosti podreti.

Turizem je torej zaradi svoje občutljivosti do gospodarsko-političnih sprememb (vojne, gospodarska kriza) vplival na razvoj turistično-gostinskih objektov predvsem v letih od 1887 do 1910 in od 1930 — 1959.

Ta pregled nas opozarja na relativno starost posameznih turističnih objektov, oziroma na starostne razlike, ki so danes kljub adaptacijam očitne in dajejo naselju značilno fiziognomijo zlasti v povezavi z že omenjenim razvojem počitniških vil tujcev.

Opisani razvoj objektov, namenjenih za bivanje gostov, naj dokumentiramo s podatki o številu prenočitvenih zmogljivosti.

Leta 1913:	Leta 1939:
8 hotelov	11 hotelov
1 zdraviliški dom	4 hotelske dependanse
4 pensioni	9 pensionov
10 gostišč	6 gostišč
91 zasebnikov oddaja turistične sobe	120 zasebnikov oddaja turistične sobe

Po drugi svetovni vojni se to število vse do leta 1963 ne poveča. Tako je bilo leta 1962 na Bledu: 7 hotelov, 9 depandans, 9 počitniških domov, 3 gostišča, 3 objekti s skupnimi ležišči, 221 zasebnikov pa je oddajalo sobe.

Skupno je bilo torej v omenjenih letih naslednje število javnih objektov s prenočitvenimi zmogljivostmi (hoteli, pensioni, depandanse, gostišča in počitniški domovi) (4, 5, 6, 7, 8):

Leta 1915	23 objektov
Leta 1938	30 objektov
Leta 1962	31 objektov

S številom samih objektov, ki so seveda zelo različne velikosti, tega razvoja še nismo dovolj označili. Bolje nam ta razvoj osvetli število razpoložljivih turističnih ležišč.

Število turističnih ležišč v posameznih letih na Bledu, v hotelih, depandansah, pensionih, gostiščih in počitniških domovih:

Leto	Štev. ležišč skupaj	Indeks	Štev. ležišč v hotelih, depand., pensionih	Indeks	Štev. ležišč v počit. domovih
1913	1000	= cenitev po številu sob			
1930	1968	100	1698	100	
1939	1810	107	1810	107	
1957	1270	75	1092	65	188
1958	1388	82	1062	62	225
1959	1273	75	1014	59	259
1961	1288	76	945	55	343
1962	1391	83	952	55	449
1965	1549	92	1028	61	521

Število ležišč v zasebnih sobah na Bledu v posameznih letih (5, 6, 7, 8)

Leto	Štev. ležišč	Indeks	Leto	Štev. ležišč	Indeks
1913	1100 (po oceni)		1960	957	105
1930	915	100	1961	964	105
1940	950	104	1962	930	102
1957	489	53	1963	1108	121
1958	660	72	1964	1181	129
1959	889	97			



Tabela kaže, da so turistične prenočitvene zmogljivosti na Bledu v letih po II. svetovni vojni nazadovale. Število turističnih ležišč v hotelih, depandansah, pensionih in počitniških domovih se je namreč od leta 1930 do 1957 zmanjšalo za 25 %, v primerjavi z letom 1939 pa celo za 31 %. Šele po tem letu se opaža večanje. Šele za leto 1964 navajajo isto število turističnih ležišč v hotelih in počitniških domovih, kot jih je imel Bled že leta 1939. Tudi število ležišč pri zasebnikih se je po II. svetovni vojni močno zmanjšalo, vendar pa je po letu 1957 pričelo rasti in preseglo predvojno stanje za 25 %. Vprašanje pa je, če so bile v predvojnem času vse zasebne sobe registrirane. Tak razvoj, ki kaže na stagnacijo turističnih funkcij, je posledica predvsem naslednjih vzrokov:

1. Bled je pred prvo in drugo svetovno vojno užival precejšen turistični ugled. Njegovi prirodni kot tehnični pogoji (turistične naprave, prometne zveze ipd.) so bili v skladu z željami in težnjami tedanjega turizma. K njemu so tedaj težili predvsem gostje iz območij: Nemčije, Madžarske, Češke in Anglije, torej iz območij, katerim je Bled lahko nudil posebne prirodne privlačnosti alpskega področja. Poleg tega je bila ta gravitacija za mnoga področja tudi prometno utemeljena.

2. V dobi po drugi svetovni vojni so se te okoliščine popolnoma spremenile. V prvih povojnih letih so brez dvoma igrale odločilno vlogo politične in gospodarske spremembe tako v izhodišču blejskih gostov, kakor v območju Bleda samega. Politični in ekonomski faktorji so vplivali, da je dotok inozemskih gostov prenehal, oziroma se je močno zmanjšal, tudi še po letu 1949, ko se je v Jugoslaviji ponovno začel uveljavljati mednarodni turizem (v primerjavi s predvojnimi stanjem). Gravitacijsko področje blejskih gostov je bilo zaradi tega močno spremenjeno. Gostje iz območij Madžarske in Češke, na katere je v predvojnem obdobju odpadlo 20 — 35 % prenočitev ali v nekaterih letih celo več, so odpadli. Povečal se je delež gostov iz tako imenovanih alpskih držav, za katere je bil Bled manj privlačen. Temu so se pridružile še nekatere splošne tendence v mednarodnem turizmu, predvsem težnja po usmeritvi turističnega toka proti jugu (prehodni pomen Bleda). Posledice vsega tega se kažejo v strukturi turističnega prometa, ki kaže naslednje značilnosti:

a) Število gostov se je od zadnjih let pred drugo svetovno vojno do leta 1962 povečalo skoraj za trikrat.

b) Ker se je značaj blejskega turizma v tem času močno spremenil in se je povprečna doba bivanja gostov močno zmanjšala, je število prenočitev kljub povečanemu številu gostov (za 300 % od leta 1933 do leta 1962) naraslo samo za 80 %.

c) Število prenočitev se je v tem času le neznatno povečalo v treh glavnih sezonskih mesecih (junij, julij, avgust); povečalo se je predvsem v maju in septembru ter deloma v ostalih mesecih zimske polovice leta.

d) Razpoložljive prenočitvene zmogljivosti so bile v tem času polno izkoriščene v glavnih sezonskih mesecih od maja do septembra le v glavnih blejskih hotelih. Skupno z ostalimi so do pred nekaj leti zadovoljevale povpraševanje.

3. Spremembe v neposrednem območju Bleda samega. V prvih letih po drugi svetovni vojni je turizem na Bledu izgubil vlogo ekonomske panoge, ki jo je imel pred vojno; imel je bolj pomen socialne, oziroma zdravstvene panoge. Hkrati so se začele na Bledu oziroma v njegovi okolici krepiti druge gospodarske panoge, katerim je gospodarska politika posvečala vso pozornost (gozdarstvo, industrializacija). Ker torej turistično povpraševanje ni močnejše naraščalo, niti ni turizem v gospodarskem okviru zavzemal pomembnejše vloge, v turistične objekte niso mnogo investirali. Važnost razvoja drugih gospodarskih panog je celo povzročila, da so se nekateri obstoječi turistični objekti spremenili v neturistične (bivši hotel Trst, Central, nekateri penzioni in počitniške vile) in postali stanovanjska poslopja za ljudi, zaposlene v neturističnih gospodarskih panogah.

Tudi po letu 1965, ko je turizem začel ponovno pridobivati na pomenu kot gospodarska panoga in v politiki investiranja ni bil več zapostavljen, pa sam značaj turizma, kot smo ga navedli, ni spodbujal k novim turističnim objektom in napravam. Za obseg turističnega prometa so vse do leta 1960 zadovoljevale obstoječe turistične kapacitete.

V dobi, ko se je začel na Bledu razvijati turizem, je pomenil poleg kmetijstva glavno ekonomsko panogo, ki je dala impulz novim gospodarskim panogam. Ko pa so se po drugi svetovni vojni druge gospodarske panoge vedno bolj krepile, se je gospodarstvo blejskega področja še posebno močno preusmerilo v druge neturistične dejavnosti. Tudi prebivalstvo Bleda je, kot omenjeno, v neturističnih panogah našlo boljši in zanesljivejši zaslužek kakor v sezonskem turizmu. Takšno stanje je verjetno prav tako pripomoglo, da turizmu niso posvečali dovolj pozornosti. Šele v najnovejši dobi, v zadnjih letih, ko je turistično povpraševanje pričelo hitro naraščati, so turistične funkcije naselja znova dobile pobudo za napredek.

Vpliv gospodarsko-družbenih sprememb in sprememb v strukturi turističnega prometa na naselje Bled

Naštete značilnosti v razvoju blejskega turizma, kakor tudi značilnosti razvoja drugih gospodarskih panog na Bledu in okolici, prinašajo v naselje ob Blejskem jezeru določene spremembe. Omenili smo že, da se je zmanjšalo število počitniških vil tujcev in da se ni povečalo število turističnih obratov v obdobju zadnjih 25 let. Tudi nekatere nadaljnje analize nam kažejo zanimive tendence v razvoju turističnih funkcij Bleda.

Število prebivalcev Bleda v odnosu do razpoložljivih turističnih postelj v posameznih letih:

Leto	Hoteli, poč. domovi, gostišča		Vse turistične postelje	
	štev. ležišč	1 tur. post. na	štev. ležišč	1 tur. post. na
1910	—	—	1800	1,1 prebivalca
1931	1698	1,6 prebivalca	2613	1,0 prebivalca
1939	1810	1,6 prebivalca	2760	1,1 prebivalca
1948	—	—	2000	1,7 prebivalca
1953	1232	3,1 prebivalca	2000	1,9 prebivalca
1961	1288	3,2 prebivalca	2520	1,6 prebivalca

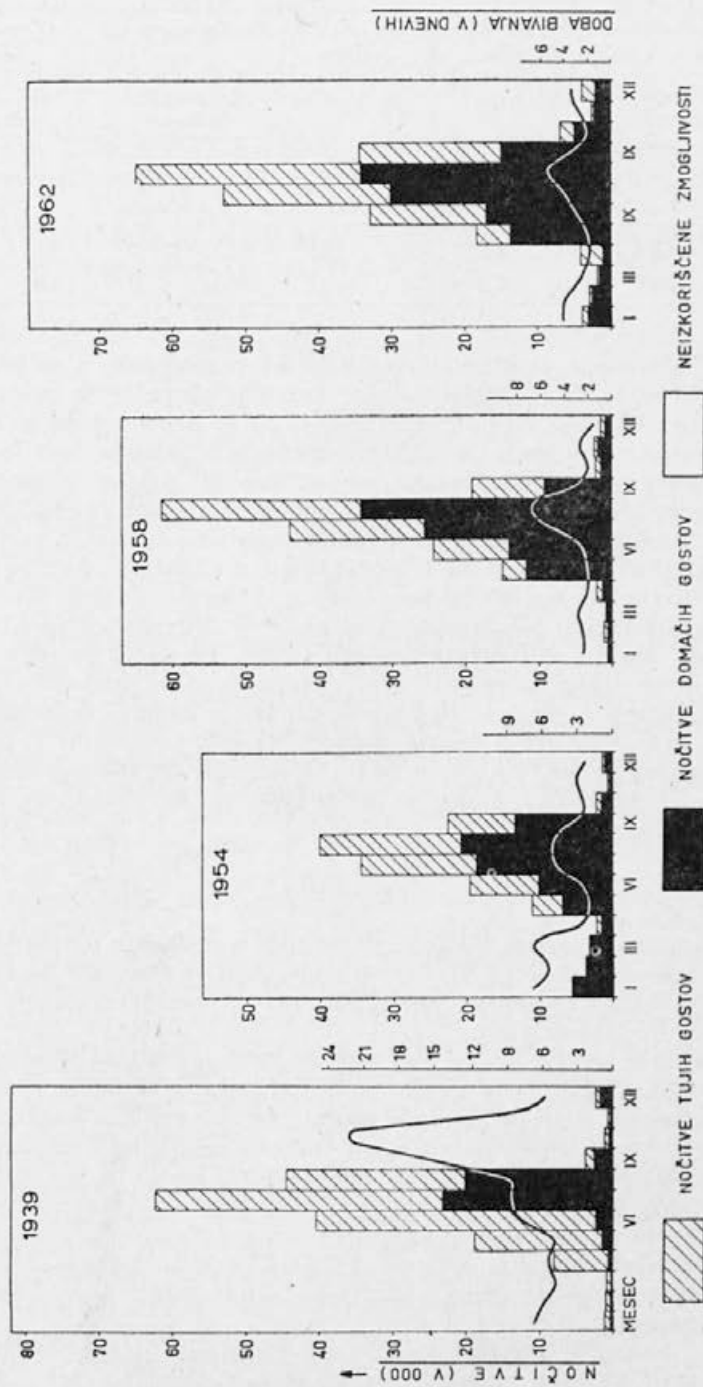
Leto	Število prenočitev	Število prenočitev na enega prebivalca Bleda
1931	179.995	65,4
1939	185.582	61,9
1948	183.402	54,1
1953	138.673	36,1
1961	241.479	58,1

Te primerjave nas opozarjajo, kako se je spreminjala relativna vloga turizma v naselju. Če upoštevamo, da se je na primer od leta 1931 oziroma 1939 do leta 1961 število vseh prenočitvenih kapacitet zmanjšalo za 9 %, nam prva tabela kaže, da se je v tem času zmanjšalo število turističnih postelj glede na število prebivalstva, in sicer od 0,6 na 0,5 postelje na enega prebivalca. Druga tabela nam kaže, da se je kljub absolutnemu povečanju prenočitev v letih od 1939 do 1961 za 77 %, delež nočitev na enega blejskega prebivalca zmanjšal od 62 na 58 dni.

Ti podatki nam kažejo, da je turizem v letih pred drugo svetovno vojno zavzemal relativno večjo vlogo. S krepitvijo drugih, neturističnih gospodarskih panog v samem kraju in okolici, se njegova relativna vloga ob istočasni stagnaciji turističnega prometa v primerjavi s predvojnim stanjem do zadnjih let ni večala. *Število prebivalstva in hiš v naselju je raslo, toda ne zaradi krepitve turizma, temveč zaradi razvoja drugih gospodarskih panog.* Takšno stanje se kaže zlasti pri tistih turističnih objektih (hotelih, penzionih ipd.), ki so navezani samo na turistično povpraševanje. Ta kategorija se je, če jo primerjamo z rastjo prebivalstva v naselju, zmanjšala relativno še mnogo bolj.

Kakšen je vpliv takih tendenc na naselje Bled?

PRENOČITVENE ZMOGLJIVOSTI IN NJIH IZKORIŠČENOST NA BLEDU V KÁRÁKTERISTIČNIH LETIH



Leto	Skupno število hiš	Število prenočitvenih objektov		Hiše tujih posestnikov		Zasebne hiše s 4 ali več turističnimi sobami		Zasebne hiše z 1-3 turističnimi sobami	
		štev.	% od skupnega števila hiš	štev.	%	štev.	%	štev.	%
1958	650	50	4,8	80	12,7	65	10,0	57	9,0
1962	745	51	4,2	56	6,7	57	7,0	154	21,0

V tabeli smo upoštevali vse hiše, ki razpolagajo s sobami za turiste. Ti podatki nam potrjujejo, kar smo navedli že prej. Tako v absolutnem kakor v relativnem merilu se je delež hiš, ki so imele turistično vlogo, v zadnjih 25 letih zmanjšal. Skupno število hotelov, penzionov, počitniških domov, počitniških vil tujcev in zasebnih hiš domačinov, v katerih je na razpolago štiri ali več turističnih sob in imajo torej precej močno ali popolno turistično funkcijo, se je od leta 1959 do 1962 zmanjšalo od 173 na 144 hiš ali za 17 %. Ker se je v tem času število hiš na Bledu povečalo, se je njihov delež v primerjavi z vsemi blejskimi hišami zmanjšal na 17 %. Povečal se je edino delež zasebnih hiš, ki oddajajo manj sob (1-3). To kaže, da se v zadnjem obdobju po drugi svetovni vojni v rasti naselja turizem ni močneje izrazil. Njegova vloga se je krepila edino v dodatni dejavnosti ljudi, ki so sicer zaposleni v drugih gospodarskih dejavnostih. To se kaže v večjem številu hiš, v katerih oddajajo manjše število sob. Število hiš, ki jim je turistična funkcija poglavitna, pa je v zadnjih letih celo nazadovalo.

Rast števila hiš

Navedene tedence lahko sledimo tudi v podatkih o gibanju števila hiš. V celotnem naselju Bled se je v obdobju od leta 1868 do 1961 povečalo število hiš za skoraj 200 %. Ta rast je precej večja kot v ostalih naseljih Blejskega kota.

Večanje števila hiš od leta 1868 do 1890 je tudi na Bledu še majhno, komaj 22 hiš. Toda glede na dejstvo, da so v istem obdobju vsa ostala naselja v Blejskem kotu stagnirala, se vendarle kaže že razlika, ki je nedvomno posledica začetkov turizma na Bledu. Posebno značilen pa je skok števila hiš med leti 1890 in 1910, ko se je povečalo število hiš za 200. Ker se na isto obdobje veže nastanek mnogih turističnih objektov in vil, je to povečanje nedvomno v direktni zvezi z razvojem turizma. Tudi obdobje 1910 do 1931 izkazuje nadaljnjo rast, vendar v absolutnem smislu nekoliko manjšo, saj je bila v tem obdobju prva svetovna vojna (150 hiš).

Od leta 1931 do 1948 število hiš stagnira. V tem obdobju se je resda malo gradilo; nekatere stavbe so se po drugi vojni tudi podrle.

Vendar se zdi, da je v tem obdobju kljub gospodarski krizi in drugi svetovni vojni bilo zgrajenih nekaj hiš in da je statistični podatek o stagnaciji števila hiš najbrž napačen. Šele po letu 1950 se prične število hiš ponovno večati s tempom, kakršen je bil značilen že za obdobje pred I. in II. vojno.

Kot nam kaže spodnji pregled, je doživelo naselje Bled absolutno in relativno najmočnejšo rast števila hiš v obdobju od leta 1890 do 1951. Toda če upoštevamo, da je bila v tem obdobju prva svetovna vojna, ki je prekinila gradnjo, je najmočnejša rast vezana na leta od 1890—1914 ter leta 1920—1931, po drugi svetovni vojni pa od 1953—1961.

Rast števila hiš v posameznih obdobjih na Bledu (14, 16, 17, 18)

Obdobje	Absolutno povečanje	Relativna rast med obdobji	Indeks 1890 = 100
1890—1910 — 20 let	209 hiš	77 %	177
1910—1931 — 21 let	140 hiš	29 %	224
1931—1948 — 18 let	—	—	224
1948—1961 — 13 let	112 hiš	18 %	265

Ko smo v predhodnih poglavjih obravnavali gradnjo počitniških vil tuincev ter gradnjo drugih turističnih objektov, hotelov itd. smo videli, da se gradnja turističnih objektov veže na ista obdobja kot rast števila hiš na Bledu. To pomeni, da je bil razvoj naselja v neposredni zvezi s turističnim razvojem Bleda. Po drugi svetovni vojni od leta 1953—1961, pa niti rast turističnih objektov, niti počitniških vil, ni napredovala v tolikšni meri kot v predvojnem obdobju. Večalo se je število turističnih ležišč v nekaterih novih stanovanjskih hišah, v katerih pa število turističnih sob redko preseže 2 sobi. To ponovno kaže, da je v zadnjem obdobju pri rasti hiš turizem igral mnogo manjšo ali sploh postransko vlogo. Zdi se, da so v obdobju 1948—1961 na gradnjo novih hiš vplivale predvsem nove neturistične funkcije Bleda (razvijajoči se industrijski obrati, razvoj gozdarstva in razvoj nekaterih terciarnih panog), deloma pa je Bled privlačeval ljudi, ki so zaposleni sicer izven Bleda, vendar so tu gradili svojo hišo, saj je naselje nudilo primerno komunalno urejenost. To nam priča 12 novih večjih stanovanjskih hiš gozdnega gospodarstva, 12 večjih stanovanjskih hiš za vojne uslužbenke in dejstvo, da velik del stanovalcev novozgrajenih vil ni zaposlen na Bledu.

V današnji fiziognomiji Bleda se odražajo tri obdobja rasti s svojimi nameni in interesi gradnje. Skupine hiš so si zato po svoji fiziognomiji precej različne. Tako so se ohranile stara jedra nekdanjih popolnoma agrarnih vasi. Hiše kmečkih gospodarstev v teh vaseh so s spreminjanjem strukture prebivalstva doživele le delno fiziognomsko spremembo. Velik del kmečkih hiš v nekdanjih samostojnih naseljih Grad, Želeče, Zagorice ter v manjši meri v Mlinem in Rečici

je bil adaptiran, toda njihova prvotna agrarna zasnova se je le ponekod zabrisala. Precejšen del nekdanjih kmečkih hiš pa je še do danes ohranil vsaj delno tudi agrarno funkcijo ali fiziognomijo.

Drugo obdobje rasti naselja od leta 1880 do 1917, predvsem gradnja turističnih objektov in vil je s svojo fiziognomijo vnesla v naselje povsem nov gradbeni stil, saj so nove vile tujcev nastajale v neposredni bližini vasi tik za vaškimi hišami, zaradi česar je marsikje prišlo do neposrednega prepletanja fiziognomske različnih hiš.

V dobi po drugi svetovni vojni so neturistični nagibi v razvoju naselja poleg sodobne enostanovanjske hiše — vile, vnesli še nekaj večstanovanjskih hiš — manjših blokov. Zaradi takega razvoja je danes na Bledu 4,4 % hiš, ki so še ohranile bistvene elemente stare alpske kmečke hiše, 32 % pa je hiš, katerih fiziognomijo ne bi mogli označiti niti kot kmečko, niti kot povsem urbanizirano, saj polovica teh hiš ima še vsaj delno tudi kmečko funkcijo in jim je še priključeno kmečko gospodarsko poslopje. Hiše, ki bi jih lahko označili kot vile, pa zavzemajo 55,4 % vseh hiš naselja. Toda od teh jih je bilo zgrajenih v času po drugi svetovni vojni le 19 %. Večje stavbe — hoteli, bloki — zavzemajo le 3,5 % hiš, medtem ko ostalih 4,7 % zavzemajo nestanovanjske hiše (upravne zgradbe, ipd.).

Naselja ob Blejskem jezeru pa kažejo konec 19. st. in vse do leta 1931 tudi močno manjšanje povprečnega števila ljudi na eno hišo. Tudi v tem se izraža rast naselja pod vplivom turizma, saj je bilo v predvojnem razdobju precej hiš zasedenih le v času turistične sezone (počitniške vile, vile s tujskimi sobami, penzioni ipd.). Da je nizek povpreček števila ljudi na hišo v tem obdobju povzročil turizem, kaže predvsem razlika med Zelečami, kjer je bilo največ hiš, ki so služile turizmu in kjer se je zato število ljudi na hišo tudi najbolj manjšalo, ter med Rečico, kjer je turizem izzval najmanj gradenj in je povprečno število ljudi na hišo ostalo isto. Toda po drugi vojni, ko se je število prebivalstva in število hiš povečalo, toda ne na račun turističnih funkcij, se je povprečno število ljudi na hišo ponovno močno zvečalo in preseglo v tem pogledu vsa ostala blejska naselja. To kažejo tudi tisti predeli naselja Bled, kjer ni novih večjih stanovanjskih stavb (blokov).

Povprečno število ljudi na eno hišo v naseljih (pred združitvijo) okrog Blejskega jezera med letom 1869 do 1953 (14, 16, 17, 15, 18)

Leto	Zagorice	Zeleče	Grad	Mlino	Rečica
1868	6,0	4,0	5,5	5,5	4,9
1900	5,8	2,5	4,8	4,5	4,5
1910	5,1	2,3	4,3	3,9	4,7
1931	4,8	4,8	4,1	3,8	4,7
1948	5,4	5,4	5,3	5,9	5,7
1953	6,2	7,8	5,6	5,9	5,7

Različni nagibi, ki so spremljali razvoj Bleda, dajejo torej naselju prav poseben pečat. Ker v zadnjih dvesto letih naselje ni doživelo posebne asanacije, rušitev in podobno, so značilnosti posameznih faz razvoja še dobro ohranjene.

Tloris in razporeditev hiš v nekdanjih vaseh okrog Blejskega jezera je skoraj še prav tak kot pred 183 leti, ko je bilo naselje vneseno v franciscejski kataster. Toda okrog teh starih vaških jeder se je razvila nenačrtna gradnja hiš kot posledica različnih nagibov, ki so spremljali razvoj naselja. Najmočnejši nagibi so bili brez dvoma turistični. Tako je na primer težnja, postaviti hotel ali vilo ob jezeru ali na lepi razgledni točki, precej pripomogla k močni disperzni gradnji. Ker pa je sama obala in okolica jezera prirodno precej raznolika (morenski griči, osamelci, vlažen svet), je ta faktor pripomogel k še močnejši razloženosti naselja.

Sedanje naselje Bled, ki je bilo z združitvijo nekdanjih naselij Grad, Želeče, Zagorice, Mlino in Rečica leta 1960 proglašeno kot eno ino mestno naselje, zaradi takih razvojnih faz in nagibov nima običajnega mestnega izgleda.

Tako npr. Bled nima mnogih mestnih značilnosti, kot so trgi, hiše, ki se vežejo druga z drugo, sklenjeno zazidanost ipd. Naselje nima osredotočenih trgovskih in obrtniških funkcij. Obrtna dejavnost je povsem razpršena po posameznih hišah okrog jezera. Trgovska mreža se je le deloma osredotočila v obalnem pasu od hotela »Toplice«, do hotela »Park«. Trgovske funkcije, ki služijo predvsem domačemu prebivalstvu, so razpršene v posameznih delih naselja, na različnih straneh jezera. Tudi druge poslovne funkcije niso osredotočene. (Kot na primer Gozdno gospodarstvo, banka, Zavod gojitvenih lovišč in druge.)

Taka razporeditev funkcij je nastala zato, ker je razvoj naselja najprej vodil turistični nagib, kasneje pa so se v naselju razvijale druge funkcije, ki so se disperzno razvrščale okrog jezera.

Zaključek

Nekdanjo in sedanjo vlogo turizma pri formiranju pokrajine okrog Blejskega jezera lahko strnemo v naslednjem zaključku.

Ko se je v prejšnjem stoletju pričel razvijati turizem, je bil Blejski kot izrazita agrarna pokrajina, za katero je značilna lega v alpskem področju z omejenimi možnostmi za intenzivnejši razvoj agrarnega gospodarjenja. Zato je turizem kot prva pomembnejša neagrarna dejavnost pomenil, čeprav samo sezonsko, pomembno gospodarsko dejavnost in nov vir zaslužka. (Zaposlovanje v gostinsko turističnih obratih, čolnarjenju, izvoščkarstvu, pri gradnji novih turističnih objektov in vil, z izdajanjem turističnih sob ipd.)

Ko se je pričela med obema vojnoma v Radovljiški kotlini močnejše razvijati industrija, je vloga turizma kot vira zaslužka slabela, v korelaciji z novo razvijajočo se industrijo, ki je nudila celoletno zaposlitev, poleg tega pa ni bila podvržena ekonomskim spremembam,

ki so na Bledu v času prve in druge svetovne vojne za več let prekinile turistično dejavnost.

Industrija se je v času po drugi svetovni vojni v tem področju še zlasti krepila in območje Bleda se je vključilo v močnejše urbanizirano zono Slovenije. Bled je prevzel vlogo naselja, ki je sprejemalo tudi priseljene prebivalce, zaposlene v industrijskih obratih v sosedstvu, deloma pa so se v samem Bledu razvile nove gospodarske dejavnosti, ki so pritegnile prav tako nove prebivalce. Bled je postal center gospodarskega izkoriščanja okoliških gozdov, v naselju pa sta se razvila tudi dva industrijska obrata.

Vse to se odraža v pokrajini okrog jezera. Vpliv turizma na izrabo zemljišča, razvoj in fiziognomijo naselja se po drugi vojni ni povečal. Novo nastajajoči stanovanjski objekti v nasprotju s predvojnimi nimajo istočasno tudi pomembnejših turističnih funkcij. Za novejši razvoj naselja tudi ni več tipična specifična »turistična« gradbena fiziognomija, le-ta se ne razlikuje od ostalih neturističnih naselij, razvijajočih se v urbaniziranem prostoru Gorenjske.

Bled predstavlja trenutno nečisto turistično naselje. Deloma je naselje z lastnimi primarnimi in sekundarnimi funkcijami (Gozdno gospodarstvo, Industrija), deloma pa je tudi spalno naselje za prebivalce, ki so sicer zaposleni izven naselja v posameznih industrijskih obratih Radovljiške kotline.

Nakazane razvojne tendence lahko ocenjujemo kot negativne, saj še turistično prirodno visokovalorizirano področje ne izkorišča predvsem v turistične namene. Če trenutno družbeno ekonomski dejavniki sami ne vplivajo na močnejši razvoj turističnih funkcij v tem območju, pa obstaja nevarnost, da bo rezultat sedanjega razvoja imel v prihodnosti ob eventuelnem povečanem turističnem povpraševanju negativne posledice.

VIRI:

1. Franciscejski kataster — katastrske karte in protokoli iz leta 1826 za katastrske občine: Zeleče, Bled, Rečica, Ribno, Podhom, Selo, Sp. Gorje, Boh. Bela, Poljšica, Zg. Gorje, Višelnica. Državni arhiv Slovenije, Ljubljana.
2. Podatki katastrskega urada v Radovljici, katastrske karte in posestni listi po stanju iz leta 1962 za katastrske občine: Zeleče, Bled, Rečica, Ribno, Zasip, Podhom, Selo, Boh. Bela, Poljšica, Sp. Gorje, Zg. Gorje, Višelnica.
3. Podatki zemljiških knjig s stanjem do leta 1963. Zemljiška knjiga Radovljica.
4. Rezultati terenskega kartiranja izrabe tal katastrskih občin v Blejskem kotu leta 1962 in 1963.
5. J. Planina: Bled — stanje in problemi turizma. Knjižnica Turistične zveze Slovenije. Ljubljana 1959 (ciklostirano).
6. Seznam stanovanj — Bled. Tiskan seznam posestnikov, ki so oddajali turistične sobe leta 1938. Arhiv Turističnega društva Bled.
7. Seznam s številom razpoložljivih turističnih sob in ležišč zasebnikov v Blejskem kotu leta 1960, 1961, 1962, 1963. Občinska skupščina Radovljica.
8. Mesečna statistična poročila o številu turističnih ležišč, o prenočitvah, številu in nacionalni strukturi gostov v posameznih letih od 1958 do 1964. Okrajni zavod za statistiko Kranj.

9. Stanovništvo po glavnem zanimanju u Dravskoj banovini. Popis stanovništva od 31. 3. 1931. (Podatki v rokopisu, ki se nahaja v knjižnici Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani).

10. Prebivalstvo po panogah gospodarske dejavnosti v posameznih blejskih naseljih leta 1953 in 1961. Podatki republiškega zavoda za statistiko v Ljubljani.

11. Podatki o stalni, sezonski in začasni zaposlenosti v posameznih podjetjih in ustanovah na teritoriju Blejskega kota leta 1960, 1961, 1962, 1963. Zavod za zaposlovanje delavcev Radovljica.

12. Volilni imeniki iz leta 1963. Občinska skupščina Radovljica.

13. Register prebivalstva od marca leta 1953 do marca 1963. Krajevni urad Zg. Gorje in Bled.

14. Podatki kartiranja funkcij, fiziognomske podobe, starosti in nadstropnosti hiš v letu 1962.

15. Rezultati ankete o nekaterih turističnih pojavih v preteklosti in sedanjosti.

16. Orts-Repertorium des Herzogthums Krain. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Laibach 1874.

17. Spezial-Orts Repertorium von Krain. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1890. Wien 1894.

18. Gemeindelexikon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1900. Wien 1900.

Summary: INFLUENCE OF TOURISM ON THE DEVELOPMENT OF THE SETTLEMENT OF BLED

Matjaž Jeršič

In the last century when the tourism began to develop along the Lake of Bled, the region Blejski kot (»Bled Corner«) was a characteristically agrarian area with its typical Alpine position and limited possibilities for a more intensive development of the agrarian economy.

For this reason the tourism meant the first important nonagrarian economical activity. Under the influence of tourism the former agrarian settlements have been partly transformed either by adaptation of the old farm houses or by springing up of new holiday villas and hotels.

During the time between the two World Wars when the industry began to increase in the Radovljica Basin, the role of tourism as a source of earnings was becoming weaker in comparison with the new industrial activity: this offered a job throughout the year and besides it was not subject to economic changes which at that time interrupted every tourist activity in the region Corner of Bled.

After the Second World War the Bled area with a further industrial development became one of the more densely populated zones in Slovenia. Bled took part of a settlement which accepted also the immigrated population employed in the industrial works in the neighbourhood. On the other hand new secondary economic activities began to develop in Bled itself. Bled became the centre of exploitation of the neighbouring forests while in the settlement itself two industrial works have grown up. All this is reflected in the countryside around the lake.

The influence of tourism on the exploitation of the ground, the development and the physiognomy of the settlement is not becoming stronger. The arising residential objects, unlike the pre-war houses have not any touristic functions of importance. The relative part of the houses having a mainly touristic function was in the period from 1939 to 1961 reduced from 29% to 17%.

The settlement of Bled is nowadays partly a settlement with touristic functions partly a settlement with its own primary and secondary functions and partly the lodging (»the sleeping«) settlement of the neighbouring industrial centres.

Mirko Pak

(Oddelek za geografijo univerze v Ljubljani)

SOCIALNO GEOGRAFSKA TRANSFORMACIJA NEKATERIH MESTNIH ČETRTI LJUBLJANE IN MARIBORA

Nekaj problemov v zvezi z razvojem mestnih četrti

Mesto je strnjeno naseljena aglomeracija prebivalstva, ki se preživlja z delom v neagrarnih gospodarskih in negospodarskih panogah. Z razvojem mesta se njegova funkcija spreminja, oziroma pridobiva nove funkcije, s čemer se spreminja tudi njegova struktura in fiziognomija. Obratno pa so prav mestne funkcije oni faktor, od katerih je odvisno življenje mestnega prebivalstva, struktura in fiziognomija mesta ter njegov razvoj.¹ Mesto se širi, vključuje vedno nova predmestja, jih oblikuje in ustvarja s tem svojo novo fiziognomijo. Z večanjem obsega se heterogenost mesta veča, oblikujejo se posamezne mestne četrti in deli četrti, diferencirane predvsem po svojih funkcijah in strukturi. Nove mestne četrti in predmestja nastajajo v industrijskih področjih, ob cestah, železnicah, v zadnjih letih pa tudi v odvisnosti od razpoložljivega zemljišča za zazidavo. Pri tem je osnova vsem fiziognomskim oblikam človek,² torej struktura prebivalstva, ki se veže na posamezna področja in posredno ali neposredno oblikuje posamezne mestne dele. Poleg tega tudi vse večja mobilnost prebivalstva, ki je odvisna od njegove strukture, usmerja fiziognomijo in funkcijo posameznih mestnih četrti ter istočasno oblikuje mobilne in stabilne mestne četrti.

Čeprav je razdelitev mest na posamezne četrti navidezno evidentna stvar, je dejanska prostorna omejitev trenutno funkcijsko homogenih četrti težja, zlasti še zato, ker je potrebno vzeti pri tem v obzir vse tri elemente — strukturo, funkcijo in fiziognomijo. Še posebno je razčlenitev na četrti težko izvedljiva pri slovenskih mestih. Razen Ljubljane, Maribora, Celja in morda še katerega so vsa mesta majhna, posamezni deli so funkcijsko še dokaj heterogeni, tako da jih po prej nakazanih pokazateljih težko razmejimo na četrti.

Veliko pozornosti v svetu je posvečene delnemu ali kompleksnemu proučevanju osrednjega mestnega jedra — *cityja* in posameznih *sub-cityjev* ali subcentrov. Pri nas lahko o cityju govorimo samo pri redkih mestih, v glavnem se lahko omejimo le na določevanje stopnje

razvoja in pomena posameznih trgovskih delov mesta, predvsem trgovskih ulic. Samo pri Ljubljani, Mariboru in Celju bi lahko za silo že govorili o cityju, kar bi nam potrdilo število poslovnih prostorov, trgovin, dnevna in nočna gostota prebivalstva itd. Še težje bi govorili o subcentrih, ki so se zaradi premajhne oddaljenosti od cityja izoblikovali v skromnem obsegu. Poleg upravne funkcije so takšni subcentri obdržali samo trgovino s predmeti dnevne potrošnje.

Na tem mestu nas predvsem zanima videz in struktura današnjih četrti kot plod dolgotrajnega razvoja. Mobilnost prebivalstva je v vseh naših mestih velika in povzroča spremembe mestnih četrti. Proces spreminjanja mestnih četrti je postopen, zato najdemo v vsaki četrti ohranjene številne relikte prejšnje funkcije,¹ pa tudi strukture in fiziognomije. Potrebno je poudariti, da so ti relikti še vedno močno prisotni, da usmerjajo razvoj socialne strukture posameznih mestnih četrti in s tem tudi njihov izgled in funkcijo. V nekaterih mestih je staro mestno jedro center mobilnosti v mestu, kamor je največje priseljevanje, relativno veliko odseljevanje in močne notranje selitve.² Podobno je v naših mestih (Gornji trg in Zabjak v Ljubljani, Lent v Mariboru itd.). Številna pa so pri nas priseljevanja zlasti v predmestja ter selitve znotraj mesta samega, kar je v največji meri odvisno od spremembe socialnega položaja prebivalstva. Prav to »ekonomsko« preseljevanje prebivalstva znotraj mesta samega in priseljevanje od zunaj ohranja posamezne mestne četrti homogene. Zunanja podoba se sicer spreminja, struktura pa ostane ista. Nove individualne delavske hiše se močno razlikujejo od predvojno zgrajenih delavskih hiš, vendar so tudi te nove hiše med seboj različne glede na ekonomski položaj lastnika in odražajo v celoti socialno strukturo prebivalstva.

Funkcija in pomembnost mestne četrti je odvisna od njenega geografskega položaja v okviru mesta.³ Morfološke, klimatske in hidrografske prilike so bile in so še eden važnih činiteljev ne samo pri lokaciji industrije in obrti, prometnih zvez ter drugih gospodarskih dejavnostih, temveč tudi pri naseljevanju prebivalstva določene strukture. Že sama fiziognomija hiš nam kaže razliko med zazidavo na izredno majhne razdalje — tako v Ljubljani ob Opekarski cesti in zlasti dalje proti vzhodu med Malim Grabnom in Ljubljanico. V Zagrebu se ob železnici v smeri proti Beogradu lice novih hiš spreminja že na razdalji nekaj deset metrov v odvisnosti od vzpetosti nad mokrotnim zemljiščem in bližine ceste itd. Tako nastaja bolj ali manj homogena fiziognomija mestnih četrti ali njihovih posameznih delov. Tesno povezana s tem je seveda cena zemljišča, ki je v prvi fazi sicer odvisna od prirodnih pogojev, kasneje pa odločajo o njej številni dejavniki, ki spremljajo intenzivno zazidavo povsod po svetu. Danes je cena zemljišča marsikje razlog za socialno diferenciacijo. Tako se nove stavbe v eni četrti razlikujejo od novih stavb v drugi, čeprav so vse na primer vilskega tipa in čeprav je celo način izrabe zemljišč okrog teh hiš vsak dan bolj enoten.

Temeljitejše poznavanje dejavnikov, ki usmerjajo razvoj mestnih četrti, je nujno pri njihovem proučevanju. Vendar za to ni dovolj

samo prikaz fiziognomije hiš in izrabe pripadajočega zemljišča, temveč je nujno tudi poznavanje strukture prebivalstva. Človek je tisti, ki zemljo izkorišča in hišo gradi. Zato nam lahko samo poznavanje strukture prebivalstva dá odgovor na vprašanje, kako se bo neka četrt razvijala naprej, kje bo potrebna cesta, kje trgovine in končno kje subcenter te četrti (seveda brez radikalnih družbenih posegov). Ob prvotni zazidavi posameznih četrti so imeli prirodni pogoji posredno ali neposredno važno besedo. Pri današnjem spreminjanju podobe mestnih četrti pa odloča predvsem človek — njegov ekonomski potencial.

Prikaz rezultatov proučevanja mest, mestnih četrti in še manjših delov mest, je odmerjeno veliko literature. Skoraj vsem razpravam je osnova prikaz funkcij mestnih četrti, predvsem v odnosu do mesta kot celote in cityja (Neiwolt,⁴ Scott⁵), dalje centralnih funkcij posameznih mest (Murphy in Vance⁶). Več raziskav s tem ciljem je znanih samo za trgoveške četrti in posamezne trgoveške ulice. Prav podrobno so se v to delo spustili E. Lichtenberger na primeru Dunaja,⁷ Fischer za Stuttgart,⁸ in Neiwolt prav tako za Dunaj.⁴ Korak naprej so naredili Američani. Ti so prikazu funkcije hiš dodali socialni element. Tako je Harm J. de Blij razdelil mesto po funkciji na posamezne zone in to kartografsko prikazal, istočasno pa je stanovanjske četrti razdelil na razrede po njihovi vrednosti.⁸ Podobno, vendar podrobneje in z genetskega vidika osvetljeno podobo Durbina je podal Joseph P. Haughton.⁹ Za mestece Outokumpu na Finskem z okrog 5000 prebivalci je podobno študijo objavil Mauri Palomäki.¹⁰ Prav zanimiv je prikaz nadstropnosti, funkcije hiš in izrabe zemljišča za Lagos (Nigerija), ki ga je pripravil Akin L. Mabogunje. Nazoren prikaz več kakor dveh elementov za večje področje zahteva barvno karto.

Podrobnejše raziskave mestnih četrti so otežkočene v toliko, ker zanje ni zbranih ustreznih statističnih podatkov. Njihovo zbiranje je obsežno delo in zahteva veliko ljudi. Zato ni slučaj, da so se proučevalci omejili samo na raziskavo hiš in pripadajočega zemljišča. Za manjše mesto je izdelal karto funkcionalne strukture hiš Gormsen,¹¹ medtem ko je Otremba¹² podal poročilo o gospodarsko geografskem kartiranju Hamburga in majhen izsek iz barvne karte tega dela. Obsežno delo so opravili na Dunaju. V okviru Geografskega inštituta Filozofske fakultete so zbrali in obdelali podatke za starost, strukturo in fiziognomijo hiš vsega Dunaja. Rezultat tega dela je leta 1956 izdana obsežna knjiga izpod peresa H. Bobeka in E. Lichtenbergerjeve. Kartografski prikaz tega dela je Bobek izdal že leta 1963 v Atlasu Avstrije.¹⁴

Manj poskusov beležimo pri raziskavah prebivalstva za mesta ali dele mesta. Eden redkih, ki je vključil v svojo razpravo podrobno strukturo prebivalstva je bil Ganser,² vendar zaradi obsežnosti obravnavanega področja samo za nekatere dele Münchena. Takšno delo je povezano z anketiranjem določenih delov mestnih četrti, kar nam lahko da trenutno dokaj popolno socialno geografsko podobo mestne četrti.

Metode socialno geografske raziskave mesta

Že smo poudarili, da je bil cilj socialno geografske raziskave v mestu spoznati stavbe, populacijsko strukturo in izrabo zemljišča. Podrobno poznavanje teh treh elementov nam ogotovo prinerjavo njihove medsebojne vzročnosti, medsebojno primerjavo njihove geneze, ob čemer se nam izluščijo procesi, ki oblikujejo podobo posameznih mestnih četrti. S takšno analizo pa nam je tudi omogočeno spoznati tendence nadaljnega razvoja, razen v primerih radikalnih posegov družbe (gradnja modernih stanovanjskih sosesk).

A. **P r e b i v a l s t v o** je tisti osnovni element, ki ustvarja podobo posameznih mestnih četrti in mesta v celoti. Pri naših proučevanjih smo raziskali strukturo prebivalstva in njegovo mobilnost ter smeri te mobilnosti. Kakršna koli osnovna statistika o tem bi bila dobrodošla, za tako majhne dele mesta, kakršne smo raziskali, pa smo se lahko oprli pretežno le na rezultate ankete.

Naše pozornosti je bila deležna starostna struktura prebivalstva, poklicna struktura prebivalstva, število prebivalcev po hišah in družinah, poreklo prebivalstva in mesto zaposlitve aktivnega prebivalstva.

Z navedenimi podatki smo dobili razen določenih procesov populacijskega razvoja posameznih delov mestnih četrti tudi funkcijo in odnošaj obravnavanih kompleksov v okviru četrti in v okviru celotnega mesta.

Podatke o prebivalstvu smo analizirali po posameznikih, po družinah in skupaj po hišah, kar omogoča realnejšo analizo in primerjavo med posameznimi deli četrti ter primerjavo z drugimi četrtmi v mestu.

B. **S t a v b e** smo analizirali z več vidikov, vendar vseh še kljub temu nismo uporabili. Izbrali smo tiste elemente, ki so geografom potrebni, da lahko izluščimo proces razvoja četrti.

Naše delo je obsegalo kartiranje dejanskega stanja zazidave, starosti zgradb, nadstropnosti, fiziognomije in funkcije. Medtem ko so prvi trije elementi evidentna stvar, smo se pri ugotavljanju fiziognomije in funkcije morali poslužiti določene klasifikacije. Ta je za fiziognomijo podobna oni, katero je v svoji študiji prikazal Vrišer.¹⁵

Po fiziognomiji razlikujemo naslednje tipe: kmečke hiše, polkmečke hiše, delavske hiše, vile (starega in novega tipa), dvojčke, vrstne hiše, večstanovanjske hiše (starejše) in stanovanjske bloke. Navedene tipe stavb bi bilo seveda mogoče še nadalje klasificirati, kar pa za te vrste raziskav ni vedno potrebno.

Nekoliko manj preprosto je določevanje funkcije posameznih hiš. V nekaterih primerih služi vsa hiša eni funkciji (stanovanjska, uprava, tovarna, skladišča, bolnišnica, kulturne ustanove itd.). V večini primerov pa imamo opravka z več dejavnostmi v isti hiši. Večstanovanjske hiše in bloki imajo v pritličju razne lokale terciarne in kvartarne dejavnosti. Zanje je potrebno prikazati prostorninski obseg.

C. Struktura prebivalstva ima svoj odraz tudi v izrabi zemljišča in to tistega zemljišča, ki neposredno pripada posameznim hišam. Ugotavljali smo kulturne kategorije ter intenzivnost njihovega izkoriščanja.

Izkoriščanje zemljišča smo klasificirali:

- a) njiva,
- b) vrt — intenzivno obdelan,
ekstenzivno obdelan,
- c) travne površine — travnik, navadna travna površina, angleška trava,
- d) sadovnjak — star sadovnjak (visokoraslo drevje)
— mlad sadovnjak (nizkoraslo drevje). Sadovnjake smo še naprej delili v opuščene in oskrbovane.

e) Ceste, parke, dvorišča, parkirni prostori, nerodovitno zemljišče itd. Navedena klasifikacija omogoča ugotoviti in prikazati funkcijo zemljišča posameznih hiš. Intenzivnost izrabe zemljišča je v tesni zvezi s prebivalstvom — in to ne samo z njegovo poklicno strukturo, temveč tudi s starostno strukturo in poreklom. Zato nam lahko do neke mere že prikaz izrabe zemljišča poda socialno geografsko podobo neke mestne četrti.

Prikazali bomo štiri dele mestnih četrti Ljubljane in Maribora. V Ljubljani sta to stanovanjski predel ob Opekarski cesti na Viču (v nadaljevanju Opekarska četrt) in predel ob Njogoševi ulici v Mostah (v nadaljevanju Moščanska četrt). V Mariboru pa sta to predela ob Nasipni ulici na Pobrežju (v nadaljevanju Nasipna četrt) in predel ob Kamniški cesti pod Kalvarijo (v nadaljevanju Kamniška četrt).*

Za imenovane sonde smo se odločili v želji raziskati stanovanjske četrti z redkejšo zazidavo, kjer je močno zastopan tudi tretji element — pripadajoče zemljišče. Izbrani štirje deli mestnih četrti so v svojih osnovah specifični, nanje se je vezal določen sloj prebivalstva z določenim načinom gradnje. Zadnja leta ti deli mest doživljajo močno transformacijo vseh treh elementov, ki ponekod bolj, drugod zopet manj spreminjajo svojo zunanjo podobo. Še vedno pa so to izključno stanovanjski predeli.

Podrobno so bili kartirani in ankretirani samo ti deli štirih mestnih četrti. Raziskava celotnih četrti bi bila ob določenih možnostih težko izvedljiva, težko pa je tudi določiti meje posameznih četrti. Zato smo izbrali takšne dele posameznih četrti, ki so tipični za vsa četrt, pri tem pa smo se, kakor je že navedeno, omejili na stanovanjske predele.

Obsežno delo je bilo izvedeno v družbeno-geografskem seminarju Oddelka za geografijo FF v Ljubljani. Kartiran je bil mnogo večji

* Posamezne dele obravnavanih četrti smo imenovali po najbolj pomembni ulici v četrti, ako pa to ni bilo mogoče (na primer Moščanska četrt), je bil imenovan po imenu cele četrti. Takšna označba posameznih delov mesta je potrebna za lažji prikaz rezultatov raziskave. Če pri tem te dele mestnih četrti označujemo kar na kratko tudi kot »četrti«, storimo to le zaradi enostavnejšega izražanja. Pravilneje bi jih imenovali »podčetrti«.

del Ljubljane kakor je zajet v prispevku. Še posebno mnogo podatkov o obravnavanih mestnih delih so zbrali slušatelji geografije v okviru diplomskih in seminarskih nalog.*

Opekarska četrt v Ljubljani

Raziskava na Viču v Ljubljani je zajela zemljišče na obeh straneh Opekarske ceste ter med Opekarsko cesto, Ljubljanico in Malim Grabnom, ki ga loči od Barja. Na tem področju so poleg imenovane ceste še del Trnovskega pristana, Velika čolnarska, Mala čolnarska ulica in Veliki Štradan.

Prirodni pogoji so tukaj za gradnjo neugodni. To zemljišče je v neposredni bližini mesta dolgo časa bilo kot gmajna in komaj v polovici prejšnjega stoletja so ga spremenili v polja in vrtove. Zazidava in postopna priključitev k mestu se je pričela šele konec prejšnjega stoletja ter je bila najbolj živahna v prvem desetletju tega stoletja. Bivšo kmetijsko in vrtnarsko funkcijo je izgubljal ta predel z zaposlovanjem njegovega prebivalstva v industriji.

Na to, za zazidavo neprimerno področje so se selili predvsem ljudje s podeželja, ki so dobili poceni zemljišče in tako povezali zaposlitev izven kmetijstva z dodatnim dohodkom od prodaje zelenjave. Delavske in polkmečke hiše, pa tudi predvojne vile so bile grajene brez kleti in posebne izolacije proti vlagi, kar se še pozna v vlažnosti stavb.

V zadnjih letih je Opekarska četrt (podčetrt) področje hitre zazidave. Vedno več gradijo tudi Ljubljančani, kar ustvarja heterogeno zazidavo in povzroča krčenje zelenih površin. Opekarska četrt je časovno vse hitreje dostopna mestnemu središču in postaja kot bivališče zanimiva prebivalstvu z različno ekonomsko strukturo, še posebno zaradi svojih zelenih površin.

Večina od 744 prebivalcev (241 družin) (64,4 %) živi v enodružinskih, dvodružinskih ali trodružinskih hišah. Samo eno zgradbo najdemo z nad 10 družinami in samo 4 z nad 7 družinami. Navedeni podatki nam prav dobro pokažejo zazidalni značaj te četrti.

Za gradnjo neugodni prirodni pogoji so imeli svoj odraz v poreklu prebivalstva. Sem so se selili največ ljudje iz neposredne okolice, iz Krakovega in Trnovega ter iz vasi na Barju. Vseh, iz Ljubljane in bližnje okolice priseljenih družin je 59 (53,7 %). Priseljenci iz Ljubljane so bili ekonomsko slabo stoječi, največkrat brez lastnega stanovanja. Nekaj družin se je priselilo tudi iz Stare Ljubljane. V zadnjih letih pa se selijo sem tudi obrtniki, ki potrebujejo prostor za delavnice. Ta je tukaj na razpolago v neposredni bližini centra mesta.

* Gradivo za obravnavane štiri dele mestnih četrti je bilo zbrano v družbeno geografskem seminarju prof. dr. Svetozarja Hešiča in prof. dr. Vladimira Klemenčiča, pod vodstvom avtorja. Gradivo so zbrali: Šantl Zdenka za Opekarsko četrt, Venčeslav Jug za Moščansko četrt, Arih Aleš za Kamniško četrt in Mrdža Marija za Nasipno četrt.

Ni slučaj, da so se sem intenzivno selili z Dolenjske — teh družin je 23 (21 %). Tudi ti doseljenci so si tukaj gradili hiše ceneje, saj so bile njihove možnosti dokaj skromne. Nizka kvalifikacija aktivnih priseljencev je vezala te družine še na obdelavo zemlje za domače potrebe. Intenzivnemu doseljivanju pa moramo iskati vzrok tudi v položaju te četrti napram Dolenjski. Po vseh slovenskih mestih najdemo v predmestjih največji delež s podeželja priseljenega prebivalstva prav iz tiste smeri, kjer predmestje leži. Večkrat tvori zasnovano takšnim predmestjem tudi priseljevanje okoliškega prebivalstva v bližino ceste, je pa povsod tako močno, da se kmalu zraste s strnjeno zazidanim področjem mesta. Veliko manj družin je priseljenih iz drugih slovenskih pokrajin, medtem ko se je iz drugih republik priselilo sem 8 družin. Le-te so se tukaj naselile sprva kot sezonski delavci. Bivališča so si uredili v starem skladišču, pripeljali k sebi družine in tako prebiva danes v predelanem skladišču 9 družin. Večjemu številu priseljencev je nudilo prebivališča tudi ostarelo kmečko prebivalstvo. Najemniki so za stanovanje obdelovali vrtove, pridelke pa so lastniki tudi prodajali na trgu.

Povečano zanimanje Ljubljančanov za zemljišče v Opekarski četrti je dvignilo njegovo ceno. Še vedno se priseljujejo v stare, predelane kmečke ali celo še kmečke hiše in stare vile slabše situirani, nove hiše pa gradijo ekonomsko boljše stoječi Ljubljančani.

Mobilnost tega področja nam izkazuje tudi starostna struktura prebivalstva:

	prebivalstvo			družine	
0—20 let	210	27 %	I.	94	39 %
20—45 let	278	37,5 %	II.	56	23,2 %
45—65 let	198	26,5 %	III.	26	10,9 %
nad 65 let	67	9,0 %	IV.	65	26,9 %

Starost družin je prikazana po teh-le skupinah:

I. Najmanj dva člana družine sta stara med 20 in 50 let.

II. Vsaj eden član družine je star od 20 do 50 let.

III. Najmanj dva člana družine sta stara od 0 — 20 ali 50 do 60 let.

IV. Vsi člani družine so stari preko 50 let.

Zgornja tabela nam kaže prevlado mladega prebivalstva, veliko je prebivalstva med 45 in 65 leti starosti. Manj ugodna je starostna struktura družin, kot posledica večjega števila nekdanjih kmečkih, vrtnarskih ali polvrtnarskih družin. Te družine posedujejo starejše stavbe, število članov njihovih družin je majhno. Večina je enočlanska ali dvočlanska, pri njih pa prebivajo kot najemniki ali podnajemniki priseljenci z izredno ugodno starostno strukturo. Zato je število hiš z neugodno starostno strukturo manjše (11,4 %) kot število družin.

Navedeni procesi so izoblikovali dokaj heterogeno poklicno strukturo prebivalstva Opekarske četrti. Pred desetimi leti homogeno poklicno strukturo prebivalstva s prevlado kmetov in kvalificiranih ter

nekvalificiranih delavcev, so novi tokovi močno spremenili. Na eni strani se selijo sem ljudje z visoko izobrazbo, zlasti veliko pa jih je s srednjo izobrazbo; po drugi strani pa ostajajo tu otroci domačinov. To ustvarja v poklicni strukturi poleg heterogenosti posameznikov tudi heterogenost družin in zlasti celotnih hiš. Položaj četrti ima svoj odsev predvsem v velikem številu upokoјencev (136 ali 15,8 %). Kmečkega prebivalstva tukaj ni več. Od aktivnega prebivalstva je največ uslužbencev (192 ali 26,4 %), od tega z višjo izobrazbo 23.

Poklicna struktura družin je podobna poklicni strukturi posameznikov. Kar 109 ali 45,2 % vseh družin je uslužbenskih, 70 ali 29,1 % je delavskih, izredno veliko pa je upokoјenskih družin (60 ali 24,9 %).

Heterogena je poklicna struktura tudi po hišah. Uslužbence z visoko izobrazbo najdemo v vseh tipih hiš, medtem ko nekvalificiranih delavcev v vilah ne najdemo. Seveda so visokokvalificirani zlasti v boljših hišah (osem družin v vilah, 5 v večstanovanjskih hišah itd.), otroci starih družin pa tudi v kmečkih hišah, katere so adaptirane ali bodo odstopile celo prostor novim hišam. Največ družin nekvalificiranih delavcev živi v južnem delu četrti in ob Trnovskem pristanu, medtem ko se naseljujejo višje kvalificirani predvsem ob Opekarski cesti.

Samo nekvalificirani delavci so si predelali gospodarska poslopja v stanovanjska. Danes so to že družine s kvalificirano poklicno strukturo. Prav tako so delavci dobili stanovanja za pomoč pri delu na zemlji, torej pri starejših ljudeh, ki živijo v kmečkih hišah. Enostanovanjske ali dvostanovanjske hiše si gradijo predvsem uslužbenci in obrtniki. Le-teh je najmanj v večstanovanjskih hišah, ostajajo zaenkrat še samo v kmečkih ali predelanih kmečkih hišah. To so otroci avtohtonega prebivalstva. Posledica opisanega razvoja je sledeča poklicna struktura po hišah: 54,4 % hiš je poseljenih izključno z delavskimi družinami, 30 % z uslužbenskimi, ostalo pa odpade na hiše z bolj ali manj mešano poklicno strukturo družin ali z družinami z visoko izobrazbo (6,7 %), obrtniki (5,6 %), upokoјenci (7,8 %), nekvalificiranimi delavci (1,1 %) itd.

Ostarelo prebivalstvo, ki živi v delavskih in predvsem v kmečkih hišah, si pomaga na več načinov. Samo eni družini je vrtnarstvo edini vir dohodkov, dvema družinama pa glavni. Dalje spreminjajo gospodarska poslopja v garaže in jih oddajajo v najem, zlasti prebivalcem sosednjih mestnih delov, ki so bliže centru. Tako najdemo pri ostarelem prebivalstvu tri dodatne izvore dohodkov — obdelavo zemlje, oddajanje sob (podnajemniki) in oddajanje garaž.

Zazidavo Opekarske četrti nam kaže primerjava rasti hiš po določenih obdobjih. Pri tem je bila kmetijsko vrtnarska funkcija tega področja zelo pomembna. Po času zazidave so hiše razdeljene v naslednja obdobja: 1. do leta 1895, 2. od 1895 do 1919, 3. od 1919 do 1929, 4. od 1929 do 1945, 5. po letu 1945.

Največ hiš je bilo zgrajenih v prvem obdobju (46 ali 42,2 %). Takrat je še imela vsaka hiša obdelovalno zemljišče, ki je pomenilo prebivalstvu močan ali edini vir dohodka. Prekvalifikacija prebival-

stva je sprostila nekaj zemljišča za gradnjo, kar nam kaže prostorski raspored gradnje po obdobjih. V posameznih obdobjih zgrajene hiše so zbrane v skupine, le redkokje pomešane. V drugem obdobju je bilo zgrajenih 22 (20,2 %) hiš, v tretjem 11 (10,1 %), v četrtem 15 (11,9 %) in v petem 17 (15,6 %), od tega po letu 1955 9 hiš. Po letu 1929 so bili zazidani predvsem kompleksi ob Trnovskem pristanu, vzhodna stran Opekarske ceste in na jugu. Omenjene stavbe so večinoma vile (28 ali 25,7 %), medtem ko je iz obdobja med obema vojnama največ večstanovanjskih hiš (50 ali 27,5 %). Hiše iz predpotresnega časa so po videzu še danes pretežno kmečke (27 ali 24,8 %) v drugem in tretjem obdobju pa so zgradili največ delavskih hiš (22 ali 20,2 %). Kmečka poslopja v vedno večjem številu adaptirajo, prav tako tudi gospodarska poslopja (15 po številu), ki spreminjajo svojo funkcijo in postajajo garaže in vedno pogosteje obrtne delavnice (pet).

Stanovanjska funkcija Opekarske četrti se močno veže s pripadajočim zemljiščem, ki je tretji element, s katerim želimo dopolniti prikaz socialno geografske transformacije te mestne četrti. Izraba zemljišča in intenzivnost izrabe tega zemljišča nam bo dosedanje rezultate raziskave lahko dopolnila.

Na celotnem zemljišču imamo daleč največ vrtov. Ti ležijo za hišami, od dvorišča do vzporedne vrste hiš. Kar 47 hišam pripadajoče vrtove obdelujejo za domače potrebe, veliko pa je še število tistih družin, ki zelenjavo prodajajo — 21. Intenzivno obdelani vrtovi, ki so vezani na vse tipe hiš razen na nove vile, dajejo dodatni zaslužek nižje kvalificiranemu prebivalstvu. Okoli novih vil so vrtove zamenjali sadovnjaki in angleška trava (v dveh primerih). Nekaj sadovnjakov najdemo okrog kmečkih hiš, neredki pa so tudi še travniki. Vrtovi se vedno bolj krčijo, ker jih prodajajo za zazidavo. Staro prebivalstvo zemlje ne more več obdelovati, zato jo prodaja (v zadnjem času v 5 primerih) ali oddaja v najem.

Opekarska četrt postaja zaradi bližine mestnega središča vse bolj heterogena. Spreminja se populacijska struktura, vedno več je novih hiš vilskega tipa in vedno hitreje se javljajo obrtniške delavnice, ki razbijajo enotno stanovanjsko funkcijo četrti.

Moščanska četrt v Ljubljani

Drugo raziskano področje Ljubljane je v centru Most in obsega v glavnem zemljišče med Zaloško cesto na jugu in železniško progo Ljubljana—Zidani most. Na vzhodu ga omejuje ulica Bratov Rozmanov, na zahodu Proletarska ulica in pot Pod ježami. Sem spada še kompleks med Pokopališko, Zvezno in Tovarniško ulico — severno od železniške proge.

Raziskani predel je prostorno dokaj razvejan, vendar vlada v vseh treh raziskanih elementih (populacija, hiše, izraba zemljišča) dokajšnja homogenost. Genetsko je to tipičen delavski predel, ki je nastal na kmetijskem zemljišču v začetku tega stoletja. Jedro kmečkega

naselja je bilo ob Zaloški cesti, tukaj pa so ti kmetje imeli svoje zemljišče. Zaposlitev v industriji je že koncem prejšnjega stoletja sprostil zemljišče za gradnjo, ki so jo pokupili predvsem delavci. Večstanovanjske hiše za delavce, tako imenovane delavske kasarne,¹⁶ so gradili tudi razni špekulanti. Vzhodno od Pokopališke ulice in severno od železnice se začne strnjen industrijski kompleks s Kemično tovarno kot najstarejšo (iz l. 1906). Soseščina industrije vpliva še danes na transformacijo četrti.

Na celotnem področju živi okrog 2700 ljudi, od tega smo jih v raziskavi zajeli samo 1088, ki živijo v 319 družinah. Podatki za prebivalstvo so zbrani za 73 hiš, medtem ko imamo za analizo hiš podatke za vseh 135 hiš in njim pripadajoče zemljišče.

Tudi Moščanska četrt (podčetrt) leži na robu strnjeno zazidanega dela mesta. Večina hiš je enostanovanjskih, dvostanovanjskih ali trostanovanjskih (82 % od 73 hiš), seveda pa živi v njih relativno manj družin (54,9 %), s približno enakim deležem prebivalcev. Poleg nekaj novih blokov je tukaj precej večstanovanjskih hiš. Tudi v manjših hišah se je naselilo več družin, saj ima večina hiš stanovanja tudi v kletih in na podstrešjih. Tako znaša število družin na hišo (brez blokov) 3, število ljudi pa 9,8.

V enodružinskih, dvodružinskih in tridružinskih hišah živi skoraj samo avtohtono prebivalstvo, v novih blokih pa v glavnem občani Most. Prostora za privatne gradnje tukaj ni več, v starejših hišah pa je starostna struktura tako ugodna in število prebivalstva tolikšno, da stanovanj niso oddajali. Samo podnajemniki (252 po številu) se javljajo tukaj kot nov element.

Ugodno starostno strukturo nam pokaže analiza ustreznih podatkov: od 0 do 20 let je starih 515 ali 47,2 % prebivalstva, od 20 do 45 let 289 ali 26,5 %, od 45 do 65 let 226 ali 20,8 % in nad 60 let 60 ali 5,5 %. Nekoliko manjši je delež prebivalstva, starega od 20 do 45 let, kar je posledica odseljevanja v druge dele mesta, medtem ko je priseljevanje minimalno. Bloke je tukaj gradila občina, vanje pa so se vselili prebivalci vseh starosti. Ugodno starostno strukturo nam potrjuje še pregled starostne strukture po družinah (kategorije so enake kakor pri Opekarski četrti). V prvi skupini je 176 (55,1 %) družin, v drugi 45, v tretji skupini 41 in v četrti, kjer žive samo nad 50 let stari ljudje 57 (17,8 %). Podobne rezultate kaže tudi analiza starosti prebivalstva po hišah, kjer izstopa mešana starostna struktura.

Po zazidavi v začetku tega stoletja je bila to skoraj izključno delavska četrt. Kasneje so se sem priselili trgovci, uslužbenci in obrtniki. Tudi številni otroci delavcev so postali uslužbenci, otroci iz delavskih kasarn pa so se odseljevali. Zato je v njih veliko upokoencev in celo upokojenskih družin (67 ali 21 %). Seveda pa še vedno prevladujejo med aktivnimi prebivalci delavci (201 od 364). Tudi število delavskih družin je s 44,8 % največje, nemajhno pa je število uslužbenskih družin — 31,7 %. Uslužbencev je največ v enodružinskih ali dvodružinskih hišah, v njih pa je tudi veliko upokoencev, zlasti ob Pokopališki ulici, Tovarniški ulici in v ulici Vide Pregarc, kjer se

mešajo skoraj izključno z delavskimi družinami. Kaže, da je v predelu individualnih hiš mobilnost prebivalstva majhna. Spremembo poklicne strukture spremlja adaptacija hiš in gradnja garaž, česar je najmanj ob Pokopališki ulici, kjer so hiše najbolj skromne in živijo v njih upokojenci.

Do leta 1900 je bilo zemljišče te četrti domala nezazidano, zgrajeni sta bili samo dve od 135 današnjih hiš. Po tem letu je bila prav živahna gradbena dejavnost. Delavci so gradili individualne hiše ob Pokopališki ulici, ob Ulici 15. aprila in drugod. Izredno veliko je hiš železničarjev, v Tovarniški ulici 18 in na severnem delu Pokopališke ulice 17. V kratkem razdobju petih let do 1905 leta je bilo tako zgrajenih 48 hiš (35,4 %). Tudi po tem letu je ostala gradbena dejavnost živahna. Četrt se zaenkrat še ni širila navzven, hiše so gradili ob doslej zazidanih kompleksih. Od leta 1905 do leta 1918 beležimo 52 (57,7 %) novih hiš. Do tega leta se je Moščanska četrt dokončno oblikovala v izrazito delavsko četrt, kjer je vsaka hiša, tudi večstanovanjska, imela intenzivno obdelan vrt izključno za domače potrebe. Po tem letu ter do leta 1948 je šla zazidava v dveh smereh. V središču same četrti so nastajale vile, vzhodno od »delavskih kasarn« v ulici Vide Pregarc pa delavske hiše. Skupno je bilo v tem obdobju zgrajenih 26 hiš. Po vojni gradbene parcele tukaj niso bile na razpolago, sami prebivalci četrti pa tudi niso mogli graditi novih hiš. Tisti, ki so imeli denar, za gradnjo tujak niso bili zainteresirani, saj leži ta, po naravnih pogojih tal ugodna četrt v neposredni bližini industrije, ki kviri zrak. Po letu 1948 je bilo tukaj zgrajenih 6 blokov in samo ena enodružinska hiša.

Koncentracija prebivalstva je že zgodaj priklicala sem razne terciarne dejavnosti lokalnega značaja, ki so koncentrirane na bivše središče celotne četrti Most ob južnem delu Pokopališke ulice. Pri večini delavskih in zlasti večstanovanjskih hišah najdemo na dvorišču pomožna poslopja, v katerih so drvarnice, masikje pa tudi stanovanja.

Največ posameznim hišam pripadajočega zemljišča, je v intenzivno obdelanih vrtovih. Obdelujejo jih stanovalci iz hiš vseh velikosti, celo iz blokov. Predvsem pa so močno vezani na obdelavo zemlje upokojenci. Prebivalci velikega železničarskega bloka ob novi Toplarni so kaj hitro najeli zemljišče ob bloku in ga spremenili v vrtičke. Prebivalci te četrti imajo v najemu vrtove na bližnjem letališču in v Novih Jaršah.

Izraba zemljišča je enotna za vso četrt. Intenzivno obdelanim vrtovom, ki služijo izključno domači porabi, se pridruži samo v dveh primerih sadovnjak. Oba lastnika imata tako veliko zemljišče, da vsega ne moreta obdelati. Obdelava vrtov v tej četrti je posledica potrebe in nekoliko tudi tradicije.

Moščanska četrt je delavska stanovanjska po genezi, funkciji, fiziognomiji in strukturi. Nastajala je v dobi razvoja industrije ter se je nanjo in na železnico tudi naslonila. Fiziognomsko homogena je ostala do danes, medtem ko se populacijska struktura vendarle polagoma spreminja.

Nasipna četrt v Mariboru

Podobno kot pri Ljubljani, nas je tudi pri izbiri četrti v Mariboru vodila želja za spoznavanjem vseh treh geografskih elementov. Iskanje takšne četrti nas je ponovno pripeljalo do nekega predela, ki ima zaradi svojega položaja tipično strukturo in fiziognomijo delavske stanovanjske četrti.

Nasipna četrt (podčetrt) obsega del zahodnega Pobrežja, ločenega od sosednje Magdalenske četrti (Tabora) z več kot 10 metrov visoko teraso. Pod teraso se vleče okrog 200 metrov širok nižji svet, nekdanja dravska struga¹⁸. Tu je dravska struga dosegla vododržno glinasto ploščo, zato je zemljišče ponekod zelo mokrotno, na tistem delu, kjer leži obravnavana četrt, pa nekoliko manj. Proti vzhodu se svet vzpne za nekaj metrov v teraso (ki jo po Smetanovi ulici imenujemo Smetanovo ali po Pobrežju pobreško). Tudi to zemljišče zaradi izredno tanke prsti ni ugodno za obdelovanje.

Obravnavana četrt je bila še do začetka tega stoletja pokrita z gozdom, razen ožjega zemljišča pod studensko teraso. Za kmetijstvo to področje ni bilo vabljivo, zato zasledimo tu v začetku tega stoletja samo eno kmetijo. Nekoliko dalje na Zgornjem Dravskem polju je bilo za kmetovanje veliko primernejšega zemljišča, pa tudi Maribor ni bil tako velik potrebnik kmetijskih produktov. Gozd se je šele postopoma umikal novim stavbam. Četrt se je formirala pred prvo svetovno vojno, zlasti pa med obema vojnama. Pečat ji daje, kot vsemu Pobrežju, meja ježe visoke terase nasproti zahodnemu sosedstvu in s tem nižja lega zemljišča. Ježa terase zelo otežkoča povezavo te četrti z mestnim jedrom. Neposredna zveza s Tržaško cesto je zelo slaba, medtem ko vodi severna pot po dokaj oddaljenem obrežju Drave.

Zaradi oddaljenosti od mestnega središča se je na Pobrežju že zgodaj razvil samostojen center, ki je bil močnejši kakor centri drugih mariborskih predmestij. Danes ta center kljub naraščajočemu številu hiš v neposredni bližini ne krepi svoje funkcije. Časovna razdalja do mestnega središča se je z asfaltiranjem ceste in uvedbo redne avtobusne zveze močno zmanjšala. Nasipna četrt je nekoliko odmaknjena od pobreškega mikrocentra. Zato se je prebivalstvo usmerilo predvsem na Tržaško cesto, ki poteka na terasi in pomeni najkrajšo pot do mestnega središča. Oblikovanje lastnega centra Nasipne četrti pa je ostalo na skromni stopnji gostišča in trgovine s prehrabnenimi predmeti.

V vsej Nasipni četrti, ki je površinsko največja od vseh štirih obravnavanih, živi 1985 ljudi v 718 družinah. Tako znaša število ljudi na eno družino 2,8, število ljudi na hišo pa 8,6. Prevladujejo enodružinske hiše (36 %), veliko pa je tudi dvodružinskih in tridružinskih. V vseh navedenih živi 45,2 % vseh družin in 42,4 % vsega prebivalstva.

Starostna struktura prebivalcev te četrti je dokaj ugodna, vendar je večje tudi število družin s povprečno starostjo nad 50 let. Tudi od tod se mlajši ljudje odseljujejo, zlasti prevladuje težnja preselitve na visoko teraso. Najmočnejše je odseljevanje iz prvotnega najstarejšega dela četrti, predvsem iz hiš ob Nasipni ulici in v njeni bližini.

Starostna struktura prebivalcev in družin je naslednja:

	Prebivalci			Družine	
0 — 20 let	619	51,2 %	I.	368	51,2 %
20 — 45 let	872	45,9 %	II.	191	26,5 %
45 — 65 let	354	17,8 %	III.	17	2,4 %
65 let in več	140	7,1 %	IV.	142	19,8 %

(Skupine so enake kakor za Opekarsko četrť).

Po letu 1950 so priseljenci zgradili mnogo hiš, kar je sprožilo dotok mladega prebivalstva. Neugodna starostna struktura prebivalstva v hišah na jugu Nasipne ulice se veže na najstarejše, večstanovanjske hiše. Dalje proti zahodu močno prevladujejo hiše z ugodno starostno strukturo prebivalstva. To poveča še šest novih blokov, kjer se je leta 1962 naselilo veliko mladih ljudi iz občine Tezno in delavcev iz Metalne.

V Nasipni četrti so zidali predvsem delavci, pa tudi danes se sem selijo delavci. Zemljišče je bilo cenejše kakor drugod, možno pa je tudi imeti vrt. Od 941 (47,4 %) aktivnih prebivalcev živi tukaj 485 kvalificiranih in 205 nekvalificiranih delavcev. Uslužbencev je skupaj 220, od tega samo 6 z visoko izobrazbo. Tudi obrtnikov je v tej četrti malo — 5. Še pred leti je bilo tukaj nekaj družin, ki so živele v glavnem od kmetijske dejavnosti. Takrat so bili v okolici obsežni travniki; zato so te družine gojile eno do dve kravi izključno za prodajo mleka. Ta dohodek so dopolnili z obdelovanjem vrta za stalne stranke in za trg. Prebivalstvo pa je ostarelo, otroci so zaposleni, zaradi česar se je izvor dohodkov družin močno spremenil. Sedaj tvorijo ti skupaj s starimi naseljenci — delavci — veliko število upokoјencev in upokoјenskih družin. Upokoјencev je v vsej četrti 213, več kakor 1/10 prebivalstva, pri družinah pa se njihov delež povzpne na 18,2 %. Ako primerjamo delež družin po poklicni strukturi, izstopi z 61,1 % še močnejše delež delavskih družin.

Pregled poklicne strukture hiš po celotni četrti nam pokaže določene zakonitosti. Uslužbeno in prevladujočo uslužbeno strukturo prebivalstva imajo predvsem starejše individualne hiše, kjer so se otroci šolali. Te hiše ležijo na zahodu ob Nasipni ulici in ulici Heroja Vojka. Čim bolj proti vzhodu gremo in čim mlajše so hiše, tem bolj homogena je delavska struktura prebivalstva hiš. Naseljevanje delavskih družin ohranja temu predelu še naprej populacijsko homogenost.

Nasipna četrt je dokaj oddaljena od delovnih mest v industriji in od delovnih mest v ustanovah v centru mesta, leži nekako na sredi med zaposlitvenimi centri. Zato je aktivno prebivalstvo zaposleno skoraj v enakem številu v Centru, Melju in na Teznem. Poleg tega jih je 66 zaposlenih na Studencih, predvsem v Tovarni železniških vozil. Številčno je stanje naslednje: v centru mesta s severnim delom Tabora je zaposlenih 273 (35 %), na Teznem 228 (27,6 %), v Melju 194 (25,5 %), medtem ko je na samem Pobrežju zaposlenih samo 35 (4,2 %) aktivnih prebivalcev Nasipne četrti. Na Tezno hodijo delat moški, ki so največ

zaposleni v kovinski stroki. Žene delavcev so zaposlene kot polkvalificirane ali nekvalificirane delavke v tekstilnih tovarnah v Melju. Med drugim živi tukaj 40 tkalk, 36 predic, 30 šivilj, 20 trgalk, kar je v povprečju izredno veliko. Pobrežje daje največ ženske delovne sile tekstilnim tovarnam v Mariboru, kar se odraža tudi v zaposlitveni strukturi te četrti.

Analiza prebivalstva Nasipne četrti bo popolnejša, če prikažemo še poreklo prebivalstva. Iz centra je priseljenih 316 (27,6 %), iz Tabora 109 (9,5 %), Pobrežja 168 (14,7 %), Studencev 65 (5,7 %), Tezna 101 (8,8 %), Melja 40 (3,5 %), Dravskega polja 65 (5,7 %), Slovenskih goric 131 (11,4 %) itd. Do pred nekaj leti so se sem selili predvsem Mariborčani, podobno kakor na Studence, saj so dobili za gradnjo še najbolj poceni zemljišče. V zadnjih desetih letih pa gradijo tukaj priseljenci iz okolice. Ker so to prebivalci z enakimi ekonomskimi pogoji, ostaja ta četrt še nadalje homogena.

Ugotovili smo, da je Nasipna četrt dokaj mlada. Prva hiša, ki leži tik pod teraso ob poti na Tržaško cesto, je bila sezidana že pred letom 1850. Do leta 1900 je bilo zgrajenih samo 7 hiš, od teh vse delavske, katerih prebivalci so kot dodatek redili še krave in obdelovali vrtove. Šele po tem letu se je gradbena dejavnost okrepila in dosegla višek s 148 ali 68,3 % vseh današnjih hiš. V tem obdobju so bile zgrajene skoraj vse hiše ob Nasipni cesti, ob njej vzporedni ulici Heroja Vojka, v trikotu med Vidavovo in Makedonsko ulico ter vse hiše Ob gozdu. Podobno kot ob ulici Vide Pregare v Ljubljani so tukaj gradili večstanovanjske hiše stavbeniki in drugi ter dajali stanovanja v najem. Tako je bilo zazidano vse razpoložljivo zemljišče do gozda na vzhodu. V trikotu ob Črnogorski in Nasipni ulici so v tem obdobju nastale zgradbe današnjega obrtnega podjetja »Leslik«. V njem je bilo leta 1965 zaposlenih 135 ljudi, vendar na razvoj in strukturo četrti to podjetje nikoli ni vplivalo. Od leta 1946 do 1955 je bilo zgrajenih 10 hiš, predvsem na nezazidanem zemljišču med že stoječimi hišami. Po fiziognomiji so bile to predvsem delavske hiše, medtem ko je večina od 43 hiš, zgrajenih po letu 1955, že novih, delavskih. Gradbena dejavnost se je v tem obdobju prenesla na vzhod, na račun gozda in vrtov. Skupno je starih delavskih hiš 142 ali 65,5 %, večstanovanjskih hiš je 28, novih delavskih hiš 28 in blokov 6.

Delavske hiše so skoraj v celoti pritlične (172), redko kje se je naselil obrtnik. Danes sta na celotnem področju Nasipne četrti dve trgovini z živili, dve večji obrtniški podjetji, eno gostišče in več zasebnih obrtnikov. Ojačala se je gravitacija k Tržaški cesti, kjer je v trgovinah izbira pestrejša. Število obratov terciarne dejavnosti se je v zadnjih letih, zlasti pa po letu 1950, še celo močno zmanjšalo, kljub povečanju števila prebivalstva.

Samo tri družine prodajajo pridelke z vrta, kar je ob velikih površinah vrtov in ob dokajšnjih parcelah travnikov prav malo, zlasti še, ako imamo pred očmi nastanek te četrti. Tukaj so veliko prodajali, med drugim tudi mleko. Ostanki intenzivnega vrtnarstva so številna gospodarska poslopja (57).

Nasipna četrti je dokaj mobilna, vendar se njena funkcija, fiziognomija in struktura bistveno ne spreminjajo. Za psihološki občutek svojih prebivalcev je ta četrt od središča mesta močno oddaljena, še poseben pečat ji daje lega pod teraso. Radikalne spremembe bi vanjo vnesla verjetno samo moderna cesta, ko bi njen srednji del po najkrajši poti povezala z magistralo in po njej z mestnim središčem.

Kamniška četrt v Mariboru

Druga raziskana četrt (podčetrt) v Mariboru se po strukturi in fiziognomiji močno razlikuje od doslej obravnavanih. Obravnavani del mestne četrti, Kamniška četrt (podčetrt), se širi pod Kalvarijo na zemljišču med naslednjimi ulicami: Mladinsko na jugu, Strossmajerjevo in Trubarjevo na vzhodu, Vinarsko na severu in Kosarjevo na zahodu.

Kamniška četrt se širi na severozahodu Maribora. Morfološko pripada zemljišče studenski terasi, nanjo pa so potoki s Kalvarije nanegli fino peščeno gradivo. Tako ugoden morfološki položaj, dobra prst za vrtove in zlasti ugodna mikroklima (močna osončenost in zmanjšana vetrovnost zaradi lege pod Kalvarijo), je pogojujla nastanek najbolj tipične predvojne vilske četrti Maribora. Tukaj so gradili pred prvo in med obema vojnama na obsežnih parcelah lastniki tovarn in obrtnih delavnic, ter zdravniki, inženirji in drugi, velike vile. Po osvoboditvi so bile številne vile nacionalizirane, zato se je marsikje popolnoma spremenila struktura prebivalstva. Pred nekaj leti so pričeli v tej homogeno zazidani četrti graditi bloke in nove vile.

Kamniška četrt funkcijsko ni homogena. Veliko površino zavzemajo športni objekti, pomemben pa je obrat tovarne »Marles«. Tovarna je tukaj zgradila tudi nekaj blokov in s tem močno spremenila strukturo prebivalstva celotne četrti.

V Kamniški četrti živi 1151 ljudi v 354 družinah. Veliko hiš je tudi tukaj enostanovanjskih, dvostanovanjskih ali tristanovanjskih (48 %), toda zaradi večjega števila blokov prebiva v njih samo 19,2 % družin in 19,1 % vseh prebivalcev, v štiri do šeststanovanjskih hišah pa kar 37,3 % družin in 38,7 % ljudi. Zanimiva je še ugotovitev, da tukaj prevladujejo tričlanske in štiričlanske družine. To je po eni strani posledica številnih priseljencev, po drugi strani pa velikih družin v starih vilah.

Priseljevanje prebivalstva je ustvarilo zelo ugodno starostno strukturo četrti. Od 0 do 20 let je starih 35,3 % vseh prebivalcev, od 20 do 45 let 41,8 %, od 45 do 65 let 18,1 % in nad 65 let samo 4,8 %. Tudi starostna struktura družin cele četrti je podobna, saj ima dobro starostno strukturo 68,7 % družin, neugodno pa samo 14 % družin. Ugodnejša je starostna struktura prebivalstva v blokii na zahodu, medtem ko je v vilah na vzhodu mnogo ostarelega prebivalstva.

Zaradi močnega priseljevanja je samo 29,5 % avtohtonega prebivalstva ali 33,6 % družin. Ker je gradila bloke tudi občina Center, so selitveni tokovi vodili predvsem iz središča mesta. Od tod se je naselilo

36,8 % prebivalcev in 33,6 % družin, iz drugih, bolj delavskih delov mesta pa veliko manj, iz Tabora 5,5 % prebivalcev in 5,1 % družin, s Tezna 2,7 % prebivalcev, Pobrežja 4,4 % in Melja 3,3 %.

Tudi mešana poklicna struktura prebivalstva je posledica priseljavanja. V stare vile se je vselilo veliko delavskih družin, ki prebivajo v njih skupaj s starejšim prebivalstvom. Avtohtono prebivalstvo je visoko kvalificirano, saj so to večinoma prejšnji ali sedanji lastniki velikih vil, katerih otroci so se v glavnem že odselili.

Poklicna struktura aktivnega prebivalstva je naslednja:

1. Uslužbenci s srednjo izobrazbo	246
2. Uslužbenci z visoko izobrazbo	43
3. Delavci	117

Poleg navedenih šteje prebivalstvo še 82 upokojencev.

Poklicna struktura prebivalstva po hišah je heterogena bolj v starem vilskem delu četrti na vzhodu kakor v blokii na zahodu. Čistih uslužbenskih družin je malo. Več je mešanja uslužbencev z visoko izobrazbo z delavskimi družinami. Skupno je vseh hiš z uslužbenci 117 (50,7 %), z delavci 85 (24,4 %), z uslužbenci z visoko izobrazbo 33 (9,5 %) in z upokojenci 49 (14 %). Veliko število uslužbencev je tukaj tudi posledica bližine centra mesta, kjer so ti zaposleni (v centru mesta je zaposlenih 73 % aktivnih prebivalcev).

Zazidavo Kamniške četrti beležimo v tem stoletju, saj je bilo vso zemljišče severno od Mladinske ulice leta 1904 še neposeljeno.¹⁹ Več gradbene dejavnosti je bilo med leti 1900 in 1914, ko je bilo zgrajenih 15 hiš, predvsem vil. Višek je gradnja dosegla s 43 hišami v letih med obema vojnama. Takrat je bila dograjena vsa vilška četrť (vseh vil je 39, 49,3 %), torej ves vzhodni in srednji del četrti. Danes so na vzhodu predvsem blokii, ki so iz let po drugi svetovni vojni. Po letu 1945 je bilo zgrajenih 20 hiš. Povsem tuj element v četrti so štiri med vojno zgrajene barake predelane v hiše. Ohranile so nekdanjo velikost in nadstropnost, po videzu in izrabi zemlje okrog njih pa jih lahko primerjamo z vilami.

Zemljišče najbogatejših družin je bilo v glavnem posajeno s sadnim drevjem. Na zemljišču drugih hiš pa so bili intenzivno obdelani vrtovi. Po osvoboditvi se je struktura prebivalstva bistveno spremenila, kar je vodilo v prvi fazi k intenzivnejšemu obdelovanju vrtov in večanju njihovih površin. Šele v zadnjih letih pojema interes za obdelovanje zemlje. Na eni strani vodi k temu izboljšano ekonomsko stanje prebivalstva v novih hišah, na drugi strani pa je to posledica staranja prebivalstva v starih vilah. Okrog teh vil je veliko opuščanih vrtov, prerašča jih grmovje in drevje. Vrtove ima še samo 29 ali 36,7 % vseh hiš, medtem ko je samo s travo porasel svet okrog 20 hiš. Značilen primer postopnega opuščanja obdelovanja najdemo v eni od starih vil. Lastnika sta do nedavnega prodajala na trgu zelenjavo. Sedaj ko vrta ne moreta več obdelovati, sta vse zemljišče okoli hiše zasadila z ribezom, ki zahteva veliko manj dela in ga prodajata na trgu.

Zemljišče spreminja svojo funkcijo. Večajo se zelene površine, del dvorišča ali vrta pa zasede garaža. V vsej četrti štejemo danes že 55 hiš z garažami, med njimi 24 s tremi ali več garažami.

V razvoju te četrti so nastopali dejavniki, katerih v ostalih obravnavanih četrtih ni. Tukaj je živelo prebivalstvo z visoko kvalifikacijo, njihovi otroci pa so se odselili v nova stanovanja. Poleg tega je močna nacionalizacija hiš bistveno spremenila strukturo prebivalstva. Prevladujejo še vedno uslužbenske družine zaradi bližine središča mesta. Posledica bližine središča mesta je tudi popolna odsotnost terciarnih dejavnosti.

Zaključek

Obravnavani deli četrti Ljubljane in Maribora imajo samo stanovanjsko funkcijo. Procesi, ki te mestne dele oblikujejo, so podobni, ali celo enaki onim v drugih delih Ljubljane, Maribora ter v drugih mestih Slovenije, Jugoslavije in po vsem svetu. Ekonomski dejavnik, na katerega je neposredno vezan tudi sociološki, je osnovno gibalno razvoja posameznih mestnih delov.

Obravnavane četrti oz. podčetrji se širijo na robu zazidanih delov mesta, kar ustvarja izredno migracijsko dinamiko. Prebivalstvo se v te četrti vedno priseljuje iz okolice mesta, v kolikor pa je predel blizu središča mesta kot sta Kamniška in Opekarska četrt, ali ima določene pogoje, se sem selijo v velikem številu družine iz mesta. Sem se selijo ekonomsko bolj stoječi, medtem ko se v Nasipno in Moščansko četrt selijo ostali. Ekonomsko najnižji sloj priseljenega prebivalstva od drugod pa se naseli bodisi v najslabšem stanovanjskem fondu v starem delu mesta ali na robu predmestij.

Se pred leti močno odseljevanje iz štirih mestnih delov je vedno manjše, predvsem iz Kamniške in Opekarske četrti. Pa tudi v Moščanski četrti in na Pobrežju nam kaže že na zunaj to adaptacija in dozidava hiš. Mestna središča se vedno bolj širijo, posamezni deli mest so vedno bolj povezani s središčem, kar vse spreminja vrednost zemljišča in vodi k dokončnemu oblikovanju posameznih mestnih četrti. Pod vplivom omenjenih dejavnikov se spreminjajo vsi elementi, sama funkcija posameznih mestnih četrti pa je odvisna predvsem od drugih dejavnikov.

Bivša homogena poklicna struktura postaja vse bolj heterogena, ponekod bolj, drugod manj, nanjo se pa seveda veže tudi starostna struktura prebivalstva. Močno priseljevanje poveča število prebivalstva starega med 20 in 30 leti, močno odseljevanje pa poveča delež starejšega prebivalstva.

Čeprav se navedene četrti oblikujejo različno, je vendar opaziti nekatere skupne zakonitosti. Tako imata podobne tendence razvoja Opekarska in Kamniška četrt, od koder se prebivalstvo ne odseljuje več, doseljevanje pa je močno predvsem iz mesta. Seveda je Opekarska četrt še v taki meri nezazidana, da na njeno nadaljnjo zazidavo delujejo poleg ekonomskih momentov tudi sorodstvene vezi. Ob celi

vrsti starejših, po videzu večkrat polkmečkih hiš, zidajo otroci nove. V Opekarski četrti pada število novih stavb z oddaljevanjem na jug.

Obratno je pri Nasipni in Moščanski četrti. Obe ostajata bolj prebivališče delavcev in uslužbencev. Prebivalstvo se sicer priseljuje, predvsem v Nasipni četrti, vendar je odseljevanje prav tako močno. Poklicna struktura veže družine tukaj še na obdelavo zemlje.

Zamudno zbiranje podatkov omejuje obseg področja raziskave. Samo štirje relativno majhni deli Ljubljane in Maribora seveda ne morejo prikazati vseh procesov, ki oblikujejo celotno mesto, še manj pa je tako možno prikazati genezo posameznih mestnih četrti.

LITERATURA:

- ¹ Igor Vrišer, Uputstva za proučavanje geografije gradova. Ljubljana 1965.
- ² Karl Ganser, Sozialgeographische Gliederung der Stadt München auf Grund der Verhaltenswesen der Bevölkerung bei politischen Wahlen. Münchner Geographische Hefte, Kallmünz/Regensburg 1966, Heft 28.
- ³ Heinz Fischer, Struktur und Zentralörtliche Funktion der Stuttgarter Vororte. Berichte zur Deutschen Landeskunde, Bad Godesberg 1961, december 1961, Heft 1.
- ⁴ Simon Neuwolt, Die Funktionelle Gliederung von Wien. Geographischer Jahresbericht aus Österreich. Heft 1, 1957—58, Wien 1959.
- ⁵ Peter Scott, The Australian CBD. Economic Geography, October 1959, Clark University, Worcester, Massachusetts.
- ⁶ Raymond E. Murphy and JE Vance, Jr, Delimiting the CBD. Economic Geography, July 1954, Clark University, Worcester, Massachusetts.
- ⁷ Elisabeth Lichtenberger, Die Geschäftstrassen Wiens. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft. No. 3, Wien 1963.
- ⁸ Harm J. de Blij, The Functional Structure and Central Business District of Lorencos Marques, Mocambique. Economic Geography, januar 1962, Clark University, Worcester Massachusetts.
- ⁹ Joseph P. Haughton, The Social Geography of Dublin. Geographical Review, april 1949.
- ¹⁰ Mauri Palomäki, The Mining Community of Outokumpu. Fennia 84, Three Faces of Finland, Helsinki 1960.
- ¹¹ Erdman Gormsen, Zur Kartierung Lateinamerikanischer Städte. Geographische Zeitschrift, Heft 3, Berlin 1964.
- ¹² Erich Otremba, Wirtschaftsgeographische Kartenaufnahme des Stadtgebietes von Hamburg. Berichte zur Deutschen Landeskunde, No. 2, Bad Godesberg 1958.
- ¹³ Bobek, Lichtenberger, Wien. Graz/Köln 1966.
- ¹⁴ Bobek, Lichtenberger, Wien: II. Verbauung und Wohnungsstruktur, 1:25.000, Wien 1960.
- ¹⁵ Igor Vrišer, Kartiranje izrabe tal v urbaniziranih območjih. Geografski vestnik 1966, Ljubljana 1967.
- ¹⁶ Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, Ljubljana 1956.
- ¹⁷ Vladimir Leban, Razvoj Most. Moščanska kronika, 1958, št. 2.
- ¹⁸ Borut Belec, Morfologija Mariborske ravnine. Geografski obzornik 1961, št. 3—4.
- ¹⁹ Jože Curk, Razvoj mariborske mestne vedute. Kronika 1961, št. 3.
- ²⁰ Santl Zdenka, Geografski razvoj mestne četrti Ljubljane. (Diplomska naloga)
- ²¹ Venčeslav Jug, Socialnogeografska transformacija mestne četrti Most. (Seminarska naloga)
- ²² Mrdža Marija, Družbenogeografski razvoj mestne četrti Maribora. (Seminarska naloga)
- ²³ Arih Aleš, Transformacija mestne četrti Maribora ob Mladinski ulici. (Seminarska naloga)

Résumé: LA TRANSFORMATION SOCIO-GÉOGRAPHIQUE DES QUARTIERS DE LJUBLJANA ET DE MARIBOR

Mirko Pak

Le développement rapide des villes, des faubourgs, des banlieues est accompagné par des changements intenses de la structure des habitants, des maisons, des terrains cultivés. Les éléments particuliers ainsi que leurs rapports de cause réciproques ont été examinés au séminaire de géographie sociale par les professeurs Ilešič et Klemenčič, au Département de Géographie à la Faculté des Lettres de Ljubljana.

Nous avons examiné et élaboré les dates pour la structure d'âge et de profession de la population ainsi que les directions de la mobilité. Nous avons fait des analyses des individus, des familles, des maisons; de cette manière, les phénomènes peuvent être limités en espace et, surtout, on peut les confronter en vue de leurs rapports causales.

On a fait des analyses sur la physionomie, la fonction, l'âge et le nombre des étages des maisons.

Les terrains, appartenant aux maisons particulières, ont été examinés quant à la manière et l'intensité de l'exploitation.

L'analyse totale a été faite pour quatre rayons des quartiers de Ljubljana et de Maribor, deux rayons dans chaque ville. Il y a surtout trois moments qui nous ont guidé au choix des rayons:

tous les trois éléments (la population, les maisons, les terrains) ont été considérés,

le rayon choisi doit être un rayon typique du quartier,

dans le rayon choisi, il y a des changements intenses.

A la formation des quartiers particuliers, les facteurs naturels, eux aussi, avaient joué un rôle considérable; ces facteurs influencent toujours activement le développement des quartiers en question. C'est pourquoi qu'il fallait en tenir compte, au choix des rayons.

A Ljubljana, le rayon le long de la rue Opekarska — le Quartier Opekarski, et le rayon au centre de Moste — le Quartier de Moste ont été examinés. A Maribor, on a examiné le rayon le long de la rue Nasipna à Pobrežje — le Quartier Nasipni, et le rayon le long de la rue Mladinska sous Kalvarija à la rive gauche de Drava — le Quartier de Kamnica.

Le Quartier Opekarski comprend un mauvais terrain marécageux, lequel, encore dans ce siècle, a servi surtout à l'agriculture. Il y a dix ans, la population était paysanne ou ouvrière ainsi que les maisons. La vente des légumes était le seul moyen de vivre d'une grande partie des habitants. Les dernières années, ce rayon s'est approché de la ville; de grandes surfaces vertes ont attiré l'attention de la population, surtout l'attention des artisans. Parce que les enfants ne déménagent plus, la structure de professions des habitants devient de plus en plus hétérogène. En 1966, on voit déjà 45,2% de familles des employés, 29,1% de familles des ouvriers; il y a aussi un grand nombre des familles de retraités — 24,9%. Des habitants âgés, ne pouvant plus cultiver leur terre, louent des chambres et des garages; en revanche, les locataires travaillent dans les champs, les jardins etc. Ils ont triples sources de revenus.

Le Quartier de Moste s'est formé grâce à l'industrie dans les premières vingt années de ce siècle. Là, il y a nombreux maisons ouvrières pour un ménage; en plus, il y a quelques grands immeubles bâtis pour les ouvriers.

A cause du grand nombre des bâtiments, la physionomie de ce rayon reste encore homogène, mais il y a plus de changements dans la structure de la population. Les jeunes gens mieux qualifiés ne déménagent pas ce qui forme une structure hétérogène de profession et d'âge.

Le Quartier Nasipni se trouve sous la haute terrasse de Drava; il est un peu éloigné du centre de la ville. Au commencement de ce siècle, ce quartier a été peuplé surtout par des ouvriers. Des jeunes gens en déménagent tandis que les familles ouvrières s'y établissent; de cette manière, ce quartier reste

assez homogène. L'homogénéité se montre aussi dans des édifices nouveaux et dans l'exploitation du terrain. Parmi les 941 habitants en activité, 483 sont ouvriers qualifiés, 203 sont ouvriers non qualifiés, 220 sont employés. Il y a aussi un nombre considérable de retraités — 215. Ce qui fait ressortir encore mieux les caractéristiques de ce rayon, c'est le fait qu' on y trouve 126 ouvrières des usines textiles.

Des caractéristiques tout à fait différentes montre le Quartier de Kamnica. Les conditions naturelles étant très favorables, ce rayon a été couvert de villas. Dans les dernières années, on a bâti, à côté des vieux villas, des blocs habités surtout par la jeune population.

D'abord, le terrain cultivé se trouvait autour de la maison dans les vergers. Après la guerre, suivant le changement de la structure sociale de la population (l'immigration des ouvriers), les vergers ont été changés en jardins. Aujourd' hui, la surface couverte de prés augmente de plus en plus.

L' analyse minutieuse de quatre parties des quartiers a montré des tendances déterminées de la transformation et du développement:

a) Dans les derniers années, la population d'une structure sociale déterminée s'établit surtout dans les rayons, où il y a peu de bâtiments sans regard aux conditions naturelles.

b) Les ouvriers immigrent surtout dans des rayons où le terrain coûte moins cher.

c) Les enfants restent à la maison surtout dans des rayons les plus avantageux à s'établir. Par conséquent, il y a beaucoup d'adaptions de vieilles maisons ouvrières et paysannes, mais il y a aussi beaucoup de nouveaux bâtiments.

d) Le terrain cultivé autour des maisons change en des surfaces de récréation. La rapidité de ce procès dépend de la structure d'âge et de profession ainsi que de la provenance des habitants.

RAZGLEDI O CENTRALNIH NASELJIH

Igor Vrišer

V sodobni geografski, ekonomski in sociološki znanstveni literaturi je veliko razprav in člankov o centralnih naseljih.¹ Tudi v regionalnem in urbanističnem načrtovanju se pogosto uporablja ta pojem. Zato ne bo odveč, če poskusimo napraviti krajši povzetek poglobitnih diskusij o centralnih naseljih ter obenem sestaviti pregled najpomembnejših razprav in metod, s pomočjo katerih centralne kraje ugotavljamo in opredeljujemo.

I.

Pojem in termin centralna naselja ni nekaj novega, vendar gre zasluga Walterju Christallerju, da ga je uvedel v znanstveno literaturo. V treh delih je podal in obdelal splošno teorijo o centralnih naseljih. Najbolj pomembna je bila prva razprava »Die zentralen Orte in Süddeutschland«, Jena 1933. Tej je sledil referat na amsterdamskem geografskem kongresu² in končno po zadnji vojni poskus aplikacije teorije centralnih krajev na evropsko urbano omrežje.³ V enem od teh del podaja Christaller naslednjo definicijo centralnih naselij: »To so večja ali manjša politična, kulturna, gospodarska in prometna središča, ki so nastala kot izraz političnega, kulturnega in gospodarskega delovanja človeške družbe in jih zato moramo smatrati za temeljni element v funkcijski zgradbi družbenega življenja. Centralna naselja so razširjena preko vseh kontinentov, vendar ne povsod na enak način, niti nimajo povsod enake hierarhične zgradbe. Centralno naselje je središče regije; tu se zbirajo in stikajo tokovi gospodarskega, kulturnega in političnega sožitja, ki izhajajo iz vseh delov bolj ali manj ostro omejene regije, od tod pa tudi odtekajo nasprotni tokovi do drugih mest in vasi v regiji. Zaradi tega centralno naselje v določeni meri obvladuje svojo okolico, to je okolico, ki mu pripada, in obenem z mejami svojega vpliva določa obseg regije; centralni kraj ustvarja regijo. V geografski stvarnosti je med središčem in regijo neprenehno medsebojno učinkovanje, kar ima za posledico, da se položaj in pomen centralnih naselij spreminjata in prilagajata tako naravnim kakor družbenim razmeram.«⁴

Drugo osnovno izhodišče Christallerjeve teorije o centralnih naseljih pojasnjuje, katere sile družijo odnosno ustvarjajo sožitje med centralnimi kraji in njihovimi regijami. Po njegovem mnenju so to predvsem storitvene dejavnosti. Med nje uvršča terciarne dejavnosti: trgovino, storitveno obrt in promet, ter kvartarne dejavnosti (javne službe): šolstvo, zdravstvo, upravo in kulturne institucije. Zaradi navezanosti storitvenih funkcij na manjše ali večje število potrošnikov je treba premišljeno izbrati kraj njihove namestitve. Najustreznejši položaj za njihovo uspešno delovanje je praviloma v središču regije in na prometno dobro in hitro dostopnem kraju (od tod tudi naziv »centralna naselja«). V veliki večini primerov so, po Christallerjevem mnenju, ti najugodnejši kraji — obstoječa mesta. Iz tega tudi izvaja

misel, da je osnovna funkcija mest oskrbovanje okolice s storitvami. Le izjemoma in samo v primeru manj pomembnih storitev so centralna naselja tudi drugi manjši kraji.

Vplivno območje centralnega naselja je po Christallerju v svoji idealni obliki krog. Ker se pa na obrobju stika odnosno križa z vplivnimi sferami drugih središč, dobi obliko šesterokotnika. Heksagonalna oblika omogoča, da omrežje centralnih naselij povsem prekrije pokrajino in da ne more biti vmesnih praznin. Osnovna celica šesterokotnikov ima obliko enakostraničnih trikotnikov, v čigar vogalih leže naselja. V idealni zasnovi bi bil potemtakem vsak šesterokotnik sestavljen iz šestih trikotnikov, več šesterokotnikov pa bi tvorilo nekakšno heksagonalno satovje.⁵

Tretja pomembna ugotovitev o strukturi centralnih naselij opozarja, da si centralne funkcije, to je storitvene dejavnosti, niso enake. Nekatere potrebujemo pogosto ali pa so poceni in zato ne smejo biti preveč oddaljene od potrošnikov (trgovine z živili, pošta, zdravnik, kino, čevljar itd.), druge uporabljamo le občasno oziroma so njihove storitve dražje in so zaradi tega lahko tudi v oddaljenejših krajih (drogerija, zlafar, gimnazija, sodišče itd.). Te razlike povzročajo nastanek različnih tipov centralnih naselij, ki se med seboj razlikujejo po tem, ali imajo storitvene dejavnosti, ki jih uporabljamo vsakodnevno ali občasno, to je, ali imajo funkcije nižje ali višje stopnje. V idealnih razmerah obvladuje centralno naselje višje stopnje šest centralnih krajev nižje stopnje itd., obenem ima centralni kraj višje stopnje tudi centralne funkcije nižjih stopenj. Po Christallerjevih dognanjih obstaja na ta način v pokrajini prava hierarhija centralnih naselij, sestojeca iz desetih stopenj.²

Razen kvalitetnih razlik pri posameznih stopnjah centralnih krajev obstajajo tudi razlike v vplivnih območjih. Pri najnižji stopnji obvladuje središče ozemlje v radiju 4–5 km (= 45 km²), razdalja do sosednjega centra pa znaša okoli 7 km. Iz heksagonskega sistema izhaja, da mora biti razdalja med dvema centralnima krajema naslednje višje stopnje 12 km ($7\sqrt{3}$) in da meri vplivno območje 135 km². Pri tretji stopnji znašajo dimenzije 36 km odnosno 400 km², pri četrti stopnji 62 km in 1200 km² pri peti 108 km in 3600 km² itd. Stevilo centralnih naselij posameznih stopenj se vrsti v zamišljeni idealni pokrajini v naslednjem zaporedju 1:2:6:18:54:162... itd.⁵

Doslej opisani sistem centralnih naselij je Christaller v poznejših študijah dopolnil.⁶ Sodil je, da omrežja centralnih naselij opredeljujejo po treh principih: oskrbni (tržni), upravni in prometni. Pri prvem se tvorijo že opisane trikotne enakostranične celice; centralni kraji najnižje stopnje so nameščeni v sredini trikotnikov. Kljub heksagonalni zgradbi so trikotni elementi ohranjeni, saj se na primer prometno omežje, ki povezuje centralne kraje višjih stopenj, ravna po smereh trikotnih stranic in zato pušča manj pomembna centralna naselja ob strani. Zaradi lege v središču trikotnikov pride med centralnimi kraji do konkurenčnega boja. Sistem ima naslednji hierarhični niz: 1–3–9–27...

Pri upravnem principu se namesto konkurenčnega tekmovanja uveljavlja bolj toga heksagonalna ureditev, ki temelji na administrativni ureditvi. Okoli centralnega kraja je šest enakovrednih središč nižje stopnje. Hierarhični sistem je zelo stabilen in tudi v vertikalni smeri tesneje povezan, kakor je to primer pri tržnem principu. Prometne zveze med centralnimi naselji višje stopnje povsem puščajo ob strani centralne kraje nižje stopnje. Hierarhična zgradba ima zaporedje 1–7–49–545...

Prometni princip se od prvih dveh precej razlikuje. Glavni poudarek je na prometnem omrežju, ki povezuje vse centralne kraje med seboj. Osnovne celice niso trikotniki, temveč rombi, sestavljeni iz treh naselbin in centralnega kraja. Vendar je tudi v tem primeru omrežje zgrajeno v obliki šesterokotnikov, ki pa niso tako izraziti kakor v prejšnjih dveh primerih. Med centralnimi naselji prihaja do tekmovanja. Slaba stran sistema je v ekscentrični legi središč napram naseljem in vplivnemu območju. Vrstni red v hierarhiji je 1–4–16–64...

Oskrbni princip se je uveljavil v pretežno ruralnih pokrajinah z enakomerno poselitvijo in gostoto prebivalstva. Prometni princip ima bolj linearne učinke, ki jih povzročajo predvsem promet na dolge razdalje. Pogosta posledica delovanja tega principa se kaže v tem, da se poselitev in centralni kraji združujejo vzdolž prometne osi. Pri administrativnem principu prihaja do izraza zavestna ureditev naselbinskega omrežja in ga je zato moč srečati v mlajših koloniziranih predelih ali pa tam, kjer so imele upravne oblasti ali obrambni razlogi velik pomen. Ne glede na te razlike med tremi sistemi je mogoče sestaviti naslednjo kombinirano hierarhično razvrstitev centralnih naselij 1, 3-4, 7-16, 27-49, 64-81, 243-543... ali v nekoliko poenostavljeni obliki 1-3 1/2-10-33-100-333...

Končno je treba omeniti, da je Christaller želel povezati hierarhično zgradbo centralnih krajev tudi z velikostjo naselij. Vsaki stopnji bi naj odgovarjalo ustrezno veliko mesto. Tako bi npr. imela najpreprostejša oblika centralnega naselja »Hilfszentrale Ort« okoli 800 prebivalcev, naslednja stopnja »Marktort« okoli 1000-1200, »Amtsort« 2000, »Kreisstadt« 4000, »Bezirkstadt« 10.000, »Gaustadt« 30.000, »Provinzstadt« 100.000 in »Landstadt« 500.000 prebivalcev.

Ze v svoji prvi razpravi, v kateri je skušal ugotoviti sistem naselbinskega omrežja v južni Nemčiji, je Christaller zadel ob enega od osnovnih problemov opredeljevanja centralnih krajev: kakšne kriterije in katere metode izbrati za njihovo določitev. Odločil se je za merjenje »centralnosti« s pomočjo telefonskega omrežja odnosno telefonskih priključkov na podlagi formule $Z_z = T_z - (E_z \cdot T_g / E_g)$, pri čemer pomeni Z_z stopnjo centralnosti, T_z število telefonov, E_z število prebivalcev v naselju, T_g in E_g pa število telefonov in prebivalcev v regiji. Ulomek T_g / E_g je v resnici gostota telefonskega omrežja celotnega ozemlja. V pretežno enakomerno poseljeni in takrat še dokaj ruralni južni Nemčiji je ta metoda dala zadovoljive rezultate.

II.

S svojim modelom o centralnih naseljih je Christaller upal, da je izdelal splošno naselbinsko teorijo, s pomočjo katere bo mogoče pojasniti organizacijo družbe v prostoru in utemeljiti položaj naselij in predvsem mest v naselbinskem omrežju. Sodil je, da bo njegova teorija uspešno dopolnila lokacijsko teorijo o agrarnem gospodarstvu, ki jo je izdelal Thünen, in industrijsko lokacijsko teorijo, s pomočjo katere je skušal Weber pojasniti namestitev industrije v prostoru. Hierarhija centralnih krajev je namreč uspešnejše kakor kakršenkoli dotedanji poskus pojasnila vloge storitvenih dejavnosti v družbenem življenju.

Kmalu po objavi je Christallerjeva teorija vzbudila številne odmeve. Bili so različni, eni so se navduševali zanjo in jo posnemali, drugi so jo odklanjali ali vsaj močno kritizirali. Sedaj, trideset let po njeni objavi, vzbujajo še vedno številne razprave in od časa do časa se v strokovnem tisku pojavijo članki, v katerih raziskovalci Christallerjevo teorijo dopolnjujejo, prilagajajo domačim razmeram ali zavračajo. Kljub temu zelo heterogenim pogledom lahko vendarle povzamemo pogloblitve kritične pripombe in druge dopolnjujoče ugotovitve v naslednjem:

1. Splošno spoznanje je, da teorija o centralnih naseljih ne more zadovoljivo pojasniti položaja vseh urbanih naselij. Za veliko skupino mest in naselij s posebnimi funkcijami (industrijska, rudarska, pristaniška, turistična, ribiška itd. naselja) model ne vsebuje nikakršne razlage. Ta naselja kvečjemu motijo idealno heksagonalno sliko. Christaller je zato imenoval ta naselja »disperse« in »indifferente Siedlungen«.

2. Ze Christaller je ugotovil, da se industrijska dejavnost prav malo ali pa sploh ne prilagaja omrežju centralnih krajev. Še bolj so na to hudo pomanjkljivost njegovega modela opozorila povojna obdobja pospešene industrializacije in študije o centralnih naseljih v industrijskih pokrajinah. Po-

kazale so, da je danes zaradi napredujoče industrializacije čedalje bolj očiten proces široke deagrariacije in urbanizacije podeželja. Posledica je, da razlike med mesti in kmečkimi predeli vedno bolj izginjajo, z njimi vred pa tudi nekdanja izolacija ruralnih naselij. Učinek industrije na nastanek in razvoj naselij se močno razlikuje od učinkov naturalnega ali preprostega blagovnega gospodarstva, ki je vplivalo na razvoj omrežja centralnih krajev v preteklosti. Za nastanek industrijskih naselbin so npr. velikega pomena: zgrajena infrastruktura, najdišča surovin, prometne zveze, tehnično in organizacijsko povezovanje industrijskih podjetij, tehnološki razvoj, potek industrializacije, obljudenost itd. Drugačne lokacijske možnosti za industrijo povzročajo, da se hierarhična naselbinska zgradba, ki jo poznamo iz pretežno ruralnih predelov, sčasoma povsem razblini. V industrializiranih regijah nastane večje število naselij, ki se glede na hierarhično lestvico, pa tudi glede na število prebivalstva, komajda razlikujejo med seboj. Ti kraji, za razliko od Christallerjevih centralnih naselij, ne žive od zvez z okolico, temveč od interregionalnih ali celo interkontinentalnih proizvodnih in trgovskih stikov.

Prav posebno hudo so to slabost teorije o centralnih naseljih kritizirali sovjetski geografi,⁷ ki so ji bili tudi na sploh precej nenaklonjeni. V Sovjetski zvezi, kjer so bile do nedavna terciarne dejavnosti v podrejenem položaju napram industrijski proizvodnji, je bila ta kritika povsem razumljiva. Kot pglavitni mestotvorni faktor je v obdobju socialistične graditve nastopala industrija (in promet). Ne glede na to pa je njihova kritika povsem upravičeno opozorila na neupoštevanje proizvodnih sil pri oblikovanju naselbinskega omrežja in na pretiravanje pomena terciarnih in kvartarnih dejavnosti za razvoj mest.

3. Zelo veliko ugovorov je bilo izrečenih na račun heksagonalnega satovja, to je šesterkotnega sistema centralnih krajev. Sodili so, da do takšne idealne podobe v stvarnosti ni prišlo nikjer, ker so jo zmotili s svojimi učinki naravni faktorji in nekateri družbeni vplivi (npr. politične, državne meje), predvsem pa, ker je razvoj naselij odvisen od proizvodnje. Tudi razdalje med centralnimi naselji naj ne bi bile povsod po svetu enake. Posebno veliko pomislekov je vzbudila ena od poznejših Christallerjevih razprav in sicer razprava »O ogroditvi evropske prostorske ureditve«, kjer je avtor na ljubo svoji teoriji o heksagonalni zgradbi postavil različne nesmiselne trditve ali pa docela deterministično krojil evropsko naselbinsko podobo (npr. da bi moral biti center jugozahodne Evrope mesto Solun in da bi moral imeti 1.200.000 prebivalcev; na jugoslovanskem teritoriju bi naj bil poleg Beograda in Zagreba tretji večji center Mostar!; veliko pomislekov je tudi vzbudila nemškimi imperialističnim aspiracijam prilagojena regionalizacija Evrope itd.).

4. Novejše razprave⁸ opozarjajo, da model o centralnih naseljih tudi glede storitvenih dejavnosti ne daje popolnega odgovora. Razvoj teh panog v sedanji nagli urbanizaciji, ob čedalje močnejšem oblikovanju potrošniške družbe in ob številnih tehnoloških spremembah v prometu, še zdaleč ne sledi heksagonalni zgradbi centralnih naselij. Odvija se skupaj z urbanizacijo in suburbanizacijo po bolj zapletenih poteh, kakor nam jih prikazuje obravnavana teorija ali nekateri drugi podobni ekonomskoprostorski modeli (Lösch, Zipf, Rashevsky, Simon⁹). Še več, zaradi čedalje močnejšega vključevanja kmetijstva v industrijsko proizvodnjo izgublja Christallerjeva teorija na pomenu tudi na ruralnem podeželju, kjer se je bila še najbolj izkazala.

5. Sedanja sestava centralnih naselij, katerih obstoj pa kljub zgornjim kritikam nihče ne zanika, bi naj bila naslednja: v ruralnem podeželju, kjer še ni močnejših vplivov industrializacije, bi še dalje obstajalo omrežje centralnih naselij, kakor nam jih prikazuje Christallerjev model. Povsem razumljivo je, da so med posameznimi regijami precejšnje razlike.

Posebna zvrst centralnih krajev se je ohranila v redkeje poseljenih in gospodarsko manj razvitih pokrajinah. To so sejemska in tržna mesteca, ki svoje centralne funkcije izvajajo le ob določenih dnevih v tednu ali me-

secu. Podobna so jim »nedeljska mesteca« ali villas de domingo iz Latinske Amerike (poznajo jih tudi na Srednjem zahodu ZDA) ki zažive zaradi svojih centralnih funkcij le ob nedeljah in praznikih.

V industrializiranih predelih se skorajda praviloma formira večje število centralnih naselij višje stopnje. Njihove centralne funkcije pa niso zelo izrazite, oziroma si jih pogosto med seboj dele; nastopa torej nekakšna teritorialna specializacija glede centralnih funkcij, kar pa zaradi manjšega obsega regije in goste obljudenosti ne povzroča večjih težav pri oskrbi prebivalstva. Včasih si med temi ekvivalentnimi centri eden ali dva vendarle priborita tudi funkcije višjih stopenj. Razdalje med temi centralnimi naselji prav nič ne ustrezajo Christallerjevemu modelu in so od primera do primera drugačne. Naselja v okolici teh industrijskih in populacijskih aglomeracij navadno nimajo lastnih centralnih naselij višje stopnje; gravitirajo na centre v industrijski regiji, vendar brez jasnejše opredelitve, h kateremu.^{8c}

Omrežje točk s centralnimi funkcijami obstaja tudi v večjih mestih.¹⁰ Razen mestnega središča (*central business district*), čigar funkcije sodijo v sam vrh hierarhije centralnih naselij, so v mestu še druga središča različnih stopenj: občinski in predmestni centri, središča sosesk ali najbolj preprosta oblika — manjši center na križišču (*streetcorner nucleation*). V bistvu ustreza to omrežje sistemu centralnih naselij na podeželju, le da je veliko gostejše in da se hitro spreminja.^{8a} Velikokrat se tudi prilagodi delitvi mesta na mestne četrti.

Vse dosedanje ugotovitve o centralnih naseljih lahko strnemo v naslednjem: omrežje centralnih krajev obstaja in je pomemben sestavni del vsake prostorske organizacije družbe. Specifičnost centralnih naselij se kaže v tem, da nudijo in opravljajo centralne funkcije za ožjo ali širšo okolico. Med centralne funkcije sodijo predvsem različne storitvene dejavnosti, med katerimi so trgovina in javne službe daleč najpomembnejše. Odločilnega pomena za oblikovanje omrežja centralnih naselij je osnovni ekonomski zakon o ponudbi in povpraševanju. Centralni kraji se formirajo pod direktnim vplivom prometnih zvez oziroma prometne dostopnosti. Zaradi razlik v storitveni potrošnji in zaradi različnih cen storitev pride pri centralnih funkcijah do vertikalne diferenciacije, ki se v pokrajini kaže v hierarhiji centralnih naselij. Praviloma ima centralni kraj višje stopnje tudi vse centralne funkcije nižjih stopenj. Koliko je teh stopenj, si raziskovalci niso enotni; razlikujejo od tri do dvanajst gradacij. Nekateri pa celo sodijo, da stopenj sploh ni, temveč da obstaja kontinuum, v katerem sami po lastnem preudarku grupiramo centralne kraje.

Vsi dosedanja poskusi, izdelati enoten prostorski model za centralna naselja, so se izkazali kot neuspešni. Razloge za to moramo iskati predvsem v ekonomskih in socialnih spremembah, ki jih povzroča industrializacija in z njo povezano nastajanje velikih populacijskih aglomeracij. Do sprememb v omrežju centralnih krajev prihaja tudi, ker postopoma izganjajo razlike med podeželjem in mesti.

Tudi za centralne funkcije velja delitev na bazične in nebazične dejavnosti, to je (v naši terminologiji) na mestotvorne in mestuslužne funkcije. Za razliko od drugih naselij posedujejo centralni kraji zelo široko paleto centralnih funkcij, ki imajo za ta naselja izrazito mestotvorni pomen. Mesta brez centralnih funkcij pa imajo razvite strokovne dejavnosti predvsem za oskrbo lastnega prebivalstva, to se pravi, da sodijo te mestne funkcije v mestuslužno skupino.¹¹ Glede na hierarhično lestvico so te centralne funkcije lahko tudi višje stopnje. V tem je tudi bistvo razlike med centralnimi in drugimi naselji in poglavitni razlog težav pri izdelavi prostorskih modelov. Prav zaradi tega je treba proučevanje centralnih funkcij in njihovega mestotvornega odnosno mestuslužnega značaja nujno povezati s širšo obravnavo mestnih funkcij na splošno.¹² Le v izjemnih primerih ali pa za ceno škodljivega zoženja naše proučitve lahko razdvojimo ta dva naselbinska elementa. Tega se veliko raziskovalcev dobro zaveda in v svojih razpravah povezuje oba dopolnjujoča se člena (npr. sovjetski poleogeografi^{7a}, Boustedt,¹³

Ullman in Harris¹⁴ itd.). Tudi za proučevanje centralnih funkcij in centralnih naselij velja osnovno geografsko pravilo, da se je mogoče dokopati do objektivne resnice edino s kompleksnim upoštevanjem vseh elementov in faktorjev.

Območje konsuma je pri vsaki storitveni dejavnosti drugačno; spreminja pa se tudi s hierarhičnimi stopnjami. Vendar nas to ne sme odvrniti od poskusov, določiti za vsako centralno naselje oziroma za vsako hierarhično stopnjo vplivno (potrošno) območje. S pomočjo empiričnega raziskovanja je mogoče ugotoviti stvarno omrežje centralnih naselij in njihovih vplivnih območij. Edino na podlagi takšnih konkretnih raziskav so možne in so smiselne primerjave z različnimi teoretičnimi konstrukcijami in dognanji (s prostorskimi modeli, z urbanističnimi normami, iskanje korelacijskega odnosa do števila in gostote prebivalstva itd.). Za urejanje oskrbe prebivalstva imajo lahko tovrstne raziskave velik praktičen pomen.

III.

Medtem ko je teorija o centralnih naseljih doživljala in še doživlja številne dopolnitve ali predelave, so metode, kako določiti in opredeliti centralne kraje, prav malo napredovale. Upamo si trditi, da skoraj vsi raziskovalci uporabljajo precej enake prijeme. Uporabljene kriterije bi lahko razdelili na tri skupine: na tiste, ki se opirajo na kvalitativne znake, na tiste, ki se poslužujejo kvantitativnih obeležij, in na kombinirane kriterije. Najbolj pogosto uporabljajo kvalitativne in kombinirane kriterije, bolj poredko pa kvantitativne.

Pri kvalitativnih metodah ugotavlja raziskovalec centralna naselja s pomočjo vnaprej določenih ali slučajno izbranih centralnih funkcij. Ponavadi uporabi kot merilo trgovsko omrežje oziroma določene zvrsti trgovin (z živili, mlečnimi proizvodi, tekstilom, železnino, drogerijskim blagom, knjigami itd.), nekateri storitvene obrti (brivec, avtomehanik, zlatar itd.) in nekatere javne službe (upravno, šolsko, zdravstveno omrežje). Zelo primerno je, če se izbrana dejavnost pojavlja in ponavlja v kvalitetno različnih oblikah, kar dobro prikaže hierarhično stopnjo centralnega naselja (npr. nepopolna osnovna šola, osemletka, gimnazija, strokovna šola, višja in visoka šola). Pri trgovskem in obrtnem omrežju, kjer teh kvalitativnih gradacij ni, opredeljuje hierarhično stopnjo gostota poslovalnic odnosno velikost gravitacijskega območja (npr. trgovine z živili so veliko gosteje nameščene kakor pa železnine ali trgovine s pohištvom, v katerih potrošniki le občasno kupujejo blago). Pogosto raziskovalca niti ne zanima celotno število poslovalnic, delavnic ali šol, zdravstvenih in kulturnih institucij, gostinskih objektov itd., temveč mu je že prisotnost določenih in opredeljenih dejavnosti (skupin dejavnosti) zadosten dokaz, da ima naselje centralne funkcije ustrezne stopnje (npr. Dickinson,¹⁵ Smailes,¹⁶ Boesch,¹⁷ Freisitzer¹⁸). Drugi raziskovalci centralnih naselij pa merijo stopnjo centralnosti tudi s kvantitativnimi kazalci o številu poslovalnic, delavnic ali javnih institucij: za opredelitev centralnega kraja je potrebno razen dejstva, da v mestu obstaja izbrana dejavnost, še določeno število organizacijskih enot ali določen obseg dejavnosti (npr. število postelj v hotelih). Te, v bistvu že kombinirane metode, so se poslužili npr. Boustedt, Carol,¹⁹ Coppolani,²⁰ Chilczuk²¹ in drugi. Gradivo za ugotavljanje kvalitativnih obeležij so dobili raziskovalci v raznih uradnih ali poslovnih adresarjih^{13, 19}, v telefonskih imenikih (npr. nekateri ameriški raziskovalci) ali v uradni statistiki.²¹

Razen navedenih znakov uporabljajo raziskovalci še nekatere indirektno kazalce, ki jih pa ponavadi kombinirajo z zgoraj navedenimi osnovnimi indikatorji. Tako si pomagajo s podatki o prometnih storitvah (frekvenca cestnega in železniškega prometa skozi naselje),²² vsakodnevni migraciji zaposlenih, ali z raznimi anketami o tem, v katerih centralnih krajih uporabljajo prebivalci s podeželja določene storitve.²³

Povsem svojstven pristop k obravnavani snovi pomenijo razprave S. Godlunda,²⁴ F. H. W. Greena²⁵ in A. Wróbla.²⁶ Opredeljevanje centralnih naselij so prav uspešno oprli na analize lokalnega prometa, predvsem na avtobusne zveze.

V velikem številu primerov pa se raziskovalci ne zadovoljujejo samo z ugotavljanjem centralnih naselij in njihove stopnje na hierarhični lestvici, temveč skušajo očrtati okoli teh središč tudi njihova vplivna območja. Pri takšnih raziskavah je neizbežna naloga, zbrati za vsako storitveno dejavnost podatke o območju, iz katerega prihajajo ali na katerem uporabljajo storitve centralnega kraja (npr. kjer berejo časopis, ki ga izdajajo v centralnem naselju, od kod prihajajo kupci v trgovine, šolarji v srednje šole, komitenti v banke ali pacienti v bolnišnice itd.).²⁷ Iz takšne analize so prav lepo razvidna gravitacijska območja posameznih centralnih krajev in predeli, kjer se vplivi dveh ali več centralnih krajev medsebojno prepletajo. Dober primer tako zasnovane analize je karta centralnih naselij v Avstriji, ki sta jo sestavila Bobek in Helczmanovszki.²⁸

Druge skupina raziskav o centralnih naseljih se opira na kvantitativna obeležja. Christaller npr. je vzel število telefonskih priključkov za merilo »centralnosti«, vendar je že sam, kakor tudi tisti, ki so uporabljali isti kriterij,²⁹ presodil, da je treba uporabljeno merilo dopolniti z drugimi kvalitativnimi znaki (npr. s pomočjo trgovskega ali upravnega omrežja).

Med kvantitativne znake se uvrščajo tudi vsi kriteriji, ki se opirajo na strukturo prebivalstva. Sem sodi npr. Arnholdov³⁰ poskus, določiti centralna naselja in njihovo hierarhično stopnjo s pomočjo pojma *Zentrale Bevölkerung*, ki naj bi pomenil strukturni delež v trgovini, prometu in javnih službah zaposlenih od vsega prebivalstva, zmanjšanega za okrog 10 % na račun tistih, ki delajo zgolj za mestno prebivalstvo. Podoben poskus je napravil Schultze,³¹ ki je prišel do spoznanja, da med številom prebivalstva v centralnem kraju in stopnjo »centralnosti« ni medsebojne odvisnosti, pač pa da ta nastopa med *zentralitätigen* (zaposlenimi v trgovini, prometu in javnih službah) in vplivnim območjem centralnega naselja. Drugačen kriterij je izbral Schlier,³² ko je za ugotovitev centralnih funkcij v naseljih uporabil pojem tako imenovane *zentrale Schicht* (centralni sloj), v katerega je prišel vodilno osebje v industriji, zaposlene v trgovini, prometu, poslovnem življenju in v javnih službah. Število zaposlenih mu je opredelilo pomen centralnega kraja. Tudi Rochefort³³ je uporabil za določanje omrežja centralnih naselij prebivalstvo, ki se preživlja od terciarnih dejavnosti. Kot merilo sta mu služila dva indikatorja odnosno njun korelacijski odnos: delež »terciarnega prebivalstva« od mestnega prebivalstva in razmerje med »terciarnim prebivalstvom« v mestu in na vplivnem območju. Pomen centralnega kraja je bil razviden iz položaja na grafikonu in odnosa do regresijske premice. Na možnost uporabe strukture mestotvornega prebivalstva v terciarnih dejavnostih je opozoril tudi Kokole v že citirani razpravi.^{32c}

Svedski raziskovalec S. Godlund je v svoji že navedeni razpravi^{24a} skušal opredeliti centralna naselja razen z avtobusnim prometom tudi z deležem aktivnih v trgovini in storitvah od vsega mestnega prebivalstva. Večji ko je bil statistični koeficient, višjo stopnjo naj bi zavzemal centralni kraj na hierarhični lestvici.

Zanimiv, vendar težko izvedljiv poskus kvantitativne analize mestnih centralnih funkcij je zasnoval K. A. Boesler.³⁴ Za opredelitev je uporabil strukturo narodnega dohodka in zaposlitveno strukturo glede na mestotvorne in mestuslužne dejavnosti.

Za kvantitativne kriterije lahko rečemo, da jih skoraj v večini primerov ne uporabljajo samih, temveč jih kombinirajo s kvalitativnimi kazalci. Brez dvoma dajejo takšne kombinirane metode najboljše rezultate, kar izpričuje tudi večina uspešnih razprav o centralnih naseljih.

IV.

V sklepnih del poročila smo uvrstili kratek prikaz poglavitne literature o centralnih naseljih po posameznih deželah.

Christallerjeva teorija o centralnih krajih je iz razumljivih razlogov naletela na največji odmev in posnemanje v nemškem kulturnem krogu. Nastala je vrsta razprav, ki so na bolj ali manj originalen način skušale prikazati centralna naselja v posameznih nemških pokrajinah ali pa so po metodični strani kritizirale in dopolnjevale njegov model. Omeniti je treba predvsem raziskovalce H. Bobeka^{8c, 28}, O. Schliera,²² E. Neefa^{2d}, J. Schultzea,³¹ O. Boustedta,¹³ H. Carola,^{10a} H. Lehmana,³⁵ A. Schlütlerja,³⁶ R. Klöpfferja,³⁷ J. Körberja,³⁸ W. Stieglerja³⁹ in seveda številne študije o centralnih naseljih, ki so publicirane v prostorsko-planerskih atlasih za posamezne zahodnonemške pokrajine (Schleswig-Holstein, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Hessen, Rheinland-Pfalz in Baden-Württemberg) ali pa so služile kot podlaga za prostorsko planiranje v DDR.⁴⁰ V Avstriji je izšel podoben regionalno planski atlas za Labotsko dolino na Koroškem.⁴¹ Glede na teoretična razglabljanja je izredno pomemben doprinos A. Löscha, ki je med drugim skušal prilagoditi Christallerjev model ekonomskim zakonom o potrošnji in prometu s storitvami in njihove odvisnosti od prostora in naselbinskega omrežja.⁴²

Na zelo velik odmev je naletela teorija o centralnih naseljih v anglosaških deželah. Tu so se za razliko od Nemčije z njo ukvarjali ne samo geografi in planerji, temveč tudi sociologi (ruralni sociologi, družbeni ekologi), zgodovinarji in ekonomisti (raziskovalci tržišča, »land economists«). Zlasti v ZDA so veliko raziskovali na tem področju, kar je prav gotovo posledica velikega interesa različnih znanosti za to tematiko, pa tudi že predchristallerovske tradicije. Ameriški sociolog Galpin je npr. že l. 1915 in 1923 opozoril na vlogo in omrežje centralnih naselij v ruralni pokrajini. Mnogi ameriški matematiki, ekonomisti in raziskovalci smeri *regional-science* so skušali po matematični strani izpopolniti model centralnih naselij^{9, 43, 44}. Med poglavitnimi raziskovalci ameriških centralnih naselij je treba imenovati A. Philbricka,⁴⁵ B. J. L. Berrya^{8a, 8b, 46, 47}, J. E. Brusha^{22, 48}, Ch. D. Harrisa in E. A. Ullmanna med geografi ter C. H. Hofferja⁴⁹ in H. J. Kolba,⁵⁰ A. H. Howleya in J. A. Quinna med sociologi. V resnici bi bilo treba seznam ameriških raziskovalcev izdatno razširiti, saj so se s centralnimi kraji ukvarjali tudi tisti, ki so proučevali vplivna območja mest, standardna metropolitanska področja, lokacijske teorije in ekonomiko prostora.

Za razliko od ameriških in nemških raziskovalcev naselij se v Veliki Britaniji niso v takšni meri ukvarjali s teoretičnimi problemi. Bolj so jih zanimala stvarne razmere: omrežje in hierarhija centralnih naselij, vplivna območja, funkcionalna klasifikacija, vloga prometa, kunurbacije in podobno. Ob teh empiričnih raziskavah je nastalo nekaj izvrstnih del, ki prav nič ne zaostajajo za dosežki nemške geografske in ameriške geografske in sociološke šole. Naj navedemo samo nekatera: enega najboljših priročnikov o mestih — Dickinsonovo knjigo »City and Region«,^{10c} Smailesove¹⁶ študije o hierarhiji centralnih naselij v Veliki Britaniji, Braceyev razprave⁵¹ o centralnih naseljih na podeželju, ki so prinesle marsikateri nov metodični prijem in izpopolnile poznavanje ustroja centralnih naselij v ruralnih predelih, podobne raziskave Carterja⁵² v Walesu ali samosvoje proučitve vloge prometa pri formiranju centralnih krajev (Green²⁵). Veliko pozornosti so Angleži posvečali tudi historično-geografskemu razvoju^{15, 53} ter vlogi državne uprave^{54a} pri njihovem oblikovanju.

Razmeroma malo proučitev centralnih naselij (*lieux centrales*)^{54b} imamo iz Francije, kar glede na visoko raven francoske geografske šole in še posebej poleogeografskih razprav nekoliko preseneča. Še najbolj znane so študije o *réseau urbain* od Coppolanija,²⁰ metodični prispevki Rocheforta³³ in zlasti obsežno delo o francoskih mestih avtorjev Carrierra in Pinchemela.⁵⁵ Veliko več je razprav, ki obravnavajo mestne funkcije, mestna vplivna območja in fiziognomijo urbanskih naselij. Tudi za Francijo velja, da se

naselbinskih problemov uspešno lotevajo razen geografov še sociologi in ekonomisti.

Stevilne razprave o centralnih naseljih so napisali Skandinavci, zlasti Svedi in Finci. Posebej je treba omeniti raziskovalce S. Godlunda,²⁴ O. Tuominena,^{25b} Jacobsona,⁵⁶ Kanta in druge.

V slovanskem svetu je nastalo največ razprav o centralnih naseljih na Poljskem. Po teoretični strani so se s tem vprašanjem ukvarjali Kostrowicki⁵⁷, Dzewoński⁵⁸ in Kosinski⁵⁹, po empirični strani pa Chilczuk²⁷, Kielczewska-Zaleska⁶⁰, Kosiński in drugi. Zanimivo je, da so o problematiki centralnih naselij veliko razpravljali tudi v urbanističnih krogih in želeli izrabiti njihovo omrežje pri rekonstrukciji podeželskih trgov in mestec⁶². Veliko razprav je obravnavalo usodo malih mest, to je nekdanjih centralnih krajev. Lotile so se problema, ki je pomemben za vso Evropo. Številna od teh mestec so namreč danes zaradi napredujoče industrializacije na usodnem razpotju.

Sovjetski geografi problemom centralnih naselij, kot sploh naseljem, do nedavna niso posvečali velike pozornosti. Christallerjeve koncepte, pa tudi podobne ameriške poskuse, izdelati prostorski model za naselja, so večidel povsem odklanjali in kritizirali^{7a,7b}. Šele v zadnjem času so nastale nekatere razprave, ki so skušale opredeliti sovjetska naselja po njihovih funkcijah. Te klasifikacije so se oprle na velikost, prevladujočo funkcijo in genezo kraja^{12a,63}. Za nas so zanimive, ker se v njih pojavlja posebna kategorija »mestne centre«, včasih tudi imenovani »rajonni centre«, to je centralna naselja. Dobre prikaze teh ruralnih središč je izdelal Kovalev^{11c}. Svojevsteno stališče je zavzel Pokšiševiski^{7a}, ki je iz načelnih razlogov zavrnil misel, da bi lahko centralne funkcije vplivale na nastanek in razvoj mest in omrežja centralnih naselij. Bil je mnenja, da se naselbinsko omrežje formira predvsem pod vplivom proizvodnih, to je v prvi vrsti industrijskih dejavnosti; hierarhija naselij pa naj bi bila posledica delitve dela na posamezne delovne faze v proizvodnem postopku. Na ta način bi nastalo v vsaki pokrajini več različnih hierarhij: za kmetijska, gozdarska, industrijska, železarska in druga naselja. Pri kmetijstvu je npr. razlikoval: *malie poselki, kolhozni ali sobhozni centralni poselok, rajonni center, gorodok, promišlenni gorod* itd. Pokšiševiski je tako na svojstven način opozoril na bistveni pomen proizvodnih sil in na postranski značaj terciarnih dejavnosti za formiranje sodobnih mest, vendar je pri tem, po mojem mišljenju, preveč poenostavil zapleteni sestav sodobnega mesta. Zelo problematične narave je njegov poskus, izdelati hierarhijo naselij na podlagi tehnoloških in proizvodnih stopenj. Takšne povezave v kmetijstvu in industriji brez dvoma obstajajo, vendar so mesta in nacionalna gospodarstva preveč zapletena, da bi njihove medsebojne zveze lahko pojasnili na tak preprost način. Razen tega njegov koncept vprav dovoljuje možnost obstoja tudi posebnega omrežja centralnih krajev, tako da njegova kritika modela o centralnih naseljih ni povsem upravičena.

Na Češkoslovaškem sta se s problematiko centralnih naselij ukvarjala A. Viklický⁶⁴ in A. Kadlec⁶⁵, oba s pretežno urbanističnega aspekta. Podoben značaj ima študija o prostorskem načrtovanju bolgarskih vasi⁶⁶. Za Jugoslavijo vemo, da z izjemo nekaterih teoretičnih prispevkov^{12c,67} in analiz naselbinske strukture v regionalnih monografijah nimamo nobene širše in občejugoslovanske razprave, ki bi nam prikazala probleme in omrežje centralnih naselij pri nas.

OPOMBE IN LITERATURA

¹ Za njihovo poimenovanje uporabljajo naslednje termine: centralni kraj, nemško »Zentralorte«, angleško »central place«, francosko »lieu-centre«, rusko »mestni center«, poljsko »osródek centralny«, švedsko »stát-orters«.

² CHRISTALLER W., *Rapports fonctionnels entre les agglomérations urbaines et les campagnes*, Comptes rendus du Congr. Inter. de Géogr. Amsterdam, 1938, Leiden, 1938, p. 125–159.

³ CHRISTALLER W., *Das Grundgerüst der räumlichen Ordnung in Europa*, Frankfurter geographische Hefte, 1, 1950, p. 1–96.

⁴ Glej 3, o. c., p. 1.

⁵ Glej 2, o. c., p. 126–128.

- ⁶ Glej 3, o. c., p. 8—15.
- CHRISTALLER W., Die Hierarchie der Städte. Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography Lund 1960, Lund Studies in Geography, Ser. B., Human Geography, 24, 1962, p. 3—15.
- ⁷ a) POKSISEVSKI V. V., Naselennije punkti — mestnija centri i problemi ih sopodčinenija, Voprosi geografii, 56, 1962, p. 30—54.
- b) POKSISEVSKI V. V., Tipi gorodskih i selskih poselenij SSSR i teorii »gorodov-centralnih mest«, XX. meždunarodnij geografičeskij kongress v Stokgolme, Moskva, 1961, p. 240—244.
- ⁸ a) BERRY B. J. L., PRED A., Central Place Studies, A Bibliography of Theory and Applications, Philadelphia, 1961, p. 1—155.
- b) BERRY B. J. L., GARRISON W. L., Recent Developments of Central Place Theory, Papers and Proceedings, 4, 1958, p. 107—120.
- c) BOBEK H., Über einige funktionelle Stadttypen und ihre Beziehungen zum Lande, Comptes Rendus du Congr. Inter. de Géogr. Amsterdam 1958, Leiden 1958, II., p. 88—102.
- č) DIETRICH B., Die Theorie der zentralen Orte, Raumforschung und Raumplanung, 1966, 6, p. 259—267.
- d) NEEF E., Das Problem der zentralen Orte, Pettermanns geographische Mitteilungen 94, 1951, 2, p. 353—362.
- e) ULLMAN E., Theory of Location for Cities, Readings in Urban Geography, Chicago, 1964, p. 202—209.
- ⁹ BERRY B. J. L., GARRISON W. L., Alternate Explanations of Urban Rank-Size Relationship, Annals of the Association of American Geographers, 48, 1958, p. 83—91.
- ¹⁰ a) CAROL H., The Hierarchy of Central Functions within the City, Annals of the Association of American Geographers, 50, 1960, p. 419—438.
- b) CURRY L., The Geography of Service Centers within Towns: The Elements of an Operational Approach, Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography Lund 1960, o. c. p. 31—53.
- c) DICKINSON R. E., City and Region, poglavje »Regions within the City: The Natural Areas«, London, 1964, p. 199—227.
- č) MURPHY R. E., VANCE J. E., Delimiting the CBD, Economic Geography, 30, 1954, p. 189—222.
- d) WILLIAM-OLSSON W., Stockholm: Structure and Development, Uppsala, Almqvist and Wiksells for the XIXth International Geographical Congress, 1960.
- ¹¹ a) ALEXANDER S. W., The Basic-Non basic Concept of Urban Economic Functions, Economic Geography, 30, 1954, p. 246—261.
- b) ALEXANDERSSON G., City-forming and City-serving Production, Readings in Urban Geography, Chicago, 1964, p. 110—115.
- c) ALEXANDERSSON G., The Industrial Structure of American Cities, Lincoln, 1956.
- č) KOVALEV S. A., Tipi poselenija-rajonnih centrov SSSR, Voprosi geografii, 56, 1962, p. 54—72.
- d) ULLMAN E. L., DACEY M. F., The Minimum Requirements Approach to the Urban Economic Base, Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography Lund 1960, o. c., p. 121—143.
- ¹² a) DAVIDOVIC V. G., KOVALEV S. A., POKSISEVSKI V. V., Ob osnovah klasifikaciji naselennih punktov SSSR, Izvestija AN SSSR, ser. geogr., 2, 1964.
- b) HARRIS CH. D., A Functional Classification of Cities in the United States, The Geographical Review, 50, 1945, p. 86—99.
- c) KOKOLE V., Funkcije slovenskih mest, Geografski Vestnik, 34, 1962, p. 21—61.
- č) NELSON H. V., A Service Classification of American Cities, Economic Geography, 31, 1955, p. 189—210.
- ¹³ BOUSTEDT O., Die zentralen Orte und ihre Einflussbereiche, Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography Lund 1960, o. c., p. 201—227.
- ¹⁴ HARRIS CH. D., ULLMAN E. L., The Nature of Cities, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1945, p. 7—17.
- ¹⁵ DICKINSON R. E., The Distribution and Functions of the Smaller Urban Settlements of East Anglia, Geography, 17, 1932, p. 19—31.
- ¹⁶ SMAILES A. E., The Urban Hierarchy in England and Wales, Geography, 29, 1944, p. 41—52.
- ¹⁷ BOESCH H., Central Functions as a Basis for Systematic Grouping of Localities, International Geographical Union, 17th International Geographical Congress, Abstracts of Papers, Washington, The National Geographic Society, 1952, p. 7.
- ¹⁸ FREISITZER K., Die zentralen Orte in der Landesplanung, Berichte zur Landesforschung, und Landesplanung, 6, 5, 1962, p. 225—241.
- ¹⁹ CAROL H., Industrie und Siedlungsplanung, Plan, 6, 1951, p. 191—206.
- ²⁰ COPPOLANI J., Le réseau urbain de la France: Sa structure et son Aménagement, Paris, 1959.
- ²¹ CHILCZUK M., Sieć ośrodków wiedzy społeczno-gospodarczej wsi w Polsce, Instytut geografii PAN, 45, Warszawa, 1965, p. 1—155.
- ²² BRUSH J. E., The Hierarchy of Central Places in Southwestern Wisconsin, The Geographical Review, 45, 1955, p. 380—402.
- ²³ a) MEYNEN E., KLÖPPER R., KORBER J., Rheinland-Pfalz in seiner Gliederung nach zentralörtlichen Bereichen, Forschungen zur deutschen Landeskunde 100, 1957.
- b) TUOMINEN O., Das Einflussgebiet der Stadt Turku in System der Einflussgebiete SW Finnlands, Fennia, 71, p. 1—138.
- ²⁴ a) GODLUND S., Bus Services, Hinterlands and the Location of Urban Settlements in Sweden, Specialy in Scania, Lund Studies in Geography, Ser. B., Human Geography, 3, 1951, p. 14—24.
- b) GODLUND S., The Function and Growth of Bus Traffic within the Sphere of Urban Influence, Lund Studies in Geography, Ser. B., Human Geography, 18, 1956.

- ²⁵ a) GREEN F. H. W., Bus Services in the British Isles, *The Geographical Review*, 41, 1951, p. 645—655.
 b) GREEN F. H. W., Urban Hinterlands in England and Wales, *An Analysis of Bus Services*, *The Geographical Journal*, 66, 1950, p. 64—81.
 c) GREEN F. H. W., Community of Interest Areas in Western Europe, *Economic Geography*, 29, 1953, p. 285—289.
- ²⁶ a) WRÓBEL A., Badania peregazdów osobowych jako metoda wyznaczania regionów obsługi, *Przegląd geograficzny*, 31, 1959, p. 119—125.
 b) WRÓBEL A., Nodal Regions of Passenger Traffic in Poland, *Problems of Economic Region*, Warszawa, 1961, p. 191—198.
- ²⁷ a) CHABOT G., Presentation d'une carte des zones d'influence des grandes villes Françaises, *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, o. c., p. 197—199.
 b) DICKINSON R. E., The Regional Functions and Zones of Influence of Leeds and Bradford, *Geography*, 35, 1950, p. 548—557.
 c) LABASSE J., Les capitaux et la région: Etude géographique, essai sur la commerce et la circulation des capitaux dans la région Lyonnaise, *Cahiers de la Fondation Nationale de Science Politiques*, No. 69, Paris 1955, p. 1—552.
 d) SCHÖLLER P., Die rheinisch-westfälische Grenze zwischen Ruhr und Elbegebirge, Ihre Auswirkungen auf die Sozial- und Wirtschaftsräume und zentralen Funktionen der Orte, *Forschungen zur deutschen Landeskunde*, 1955.
 e) VRIJER I., Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje in Hrastnik, poglavje »Odnos do okolice«, Ljubljana, 1965, p. 181—191.
 f) WRÓBEL A., Województwo Warszawskie, *Studium ekonomicznej struktury regionalnej*, Instytut Geografii, PAN, 24, 1960, p. 1—140.
- ²⁸ BOBEK H., HELCZMANOVSKI H., Zentrale Orte und ihre Bereiche, *Oesterreichische Atlas*, XIII/1, Wien, 1965.
- ²⁹ GREEN H. L., The Geographic Use of Point-to-point Telephone Call Data, *Annals of the Association of American Geographers*, 45, 1955, p. 169—170.
- ³⁰ ARNHOLDT H., Das System der zentralen Orte in Mitteleuropa, *Berichte zur deutschen Landeskunde*, 9, 1951, 2, p. 555—562.
- ³¹ SCHULTZE J., Zur Anwendbarkeit der Theorie der zentralen Orte, *Ergebnisse einer regionalen empirischen Erfassung der zentralen Ortsbereiche*, *Pettermanns geographische Mitteilungen*, 95, 1951, p. 106—110.
- ³² SCHLIER O., Die zentralen Orte des Deutschen Reichs, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 1937, o. 161—170.
- ³³ a) ROCHEFORT M., Méthodes d'étude des réseaux urbains. Intérêt de l'analyse du secteur tertiaire de la population active, *Annales de géographie*, 66, 554, 1957, p. 125—145.
 b) ROCHEFORT M., L'organisation urbaine de l'Alsace, Paris, 1960.
- ³⁴ BOESLER K. A., Zum Problem der quantitativen Erfassung städtischer Funktionen, *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, Lund 1960, o. c., p. 146—155.
- ³⁵ LEHMANN O., Die zentrale Orte und ihre kartographische Darstellung als Problem der Raumforschung und Landesplanung, *Deutscher Geographentag Frankfurt a. M., Remagen*, 1952, p. 155—157.
- ³⁶ SCHLÜTLER A., Der Landkreis Düsseldorf-Mettmann, Reg. — Bez. Düsseldorf-Ratingen, 1952, *Die Landkreise in Nordrhein-Westfalen, Reihe A, Nordrhein*, Bd. 1.
- ³⁷ KLOPPER R., Entstehung, Lage und Verteilung der zentralen Siedlungen in Niedersachsen, *Forschungen zur deut. Landeskunde*, 71, 1952.
- ³⁸ KÖRBER J., Die zentralörtliche Bereiche in Raume zwischen dem Rhein und dem Saarland, *Berichte zur deut. Landeskunde* 25, 1960, p. 69—80.
- ³⁹ STIEGLER W., Die zentralen Orte Niederösterreichs, *Geographischer Jahresbericht aus Oesterreich*, 25, 1953, p. 81—151.
- ⁴⁰ LEHMANN H., Die Gemeindetypen, Beiträge zur Siedlungskundlichen Grundlegung von Stadt und Dorfplanung, *Deutsche Bauakademie*, Berlin 1956.
- ⁴¹ *Planungsatlas Lavanttal, Verwaltungsbezirk Wolfsberg, Amt der Kärntner Landesregierung*, Klagenfurt 1958.
- ⁴² LÖSCH A., Die räumliche Ordnung der Wirtschaft, Jena, 1944.
- ⁴³ BECKMANN M. J., City Hierarchies and the Distribution of City Size, *Economic Development and Cultural Change*, 6, 1958, p. 245—248.
- ⁴⁴ DACEY M. F., Analysis of Central Place and Point Patterns by a Nearest Neighbor Method, *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, Lund 1960, o. c., p. 57—75.
- ⁴⁵ PHILBRICK A. K., Principles of Areal Functional Organisation in Regional Human Geography, *Economic Geography*, 33, 1957, p. 299—366.
- ⁴⁶ BERRY B. J. L., The Impact of Expanding Metropolitan Communities upon the Central Place Hierarchy, *Annals of the Association of American Geographers*, 50, 1960, p. 112—116.
- ⁴⁷ BERRY B. J. L., Trading Centers in Haakon Country, South Dakota, *Annals of the Association of American Geographers*, 38, 1948, p. 56—57.
- ⁴⁸ BRUSH J. E., BRACEY H. E., Rural Service Centers in Southwestern Wisconsin and Southern England, *The Geographical Review*, 45, 1955, p. 559—569.
- ⁴⁹ HOFFER C. R., Services of Rural Trade Centers, *Social Forces*, 10, 1951, p. 66—79.
- ⁵⁰ KOLB J. H., *A Study of Rural Society*, Boston, 1946.
- ⁵¹ a) BRACEY H. E., Social Provision in Rural Wiltshire, London, 1952, p. 1—204.
 b) BRACEY H. E., Towns as Rural Service Centres, *Transaction and Papers, Institut of British Geographers*, 49, 1953, p. 95—105.
 c) BRACEY H. E., A Rural Component of Centrality, Applied to six Southern Counties of the United Kingdom, *Economic Geography*, 32, 1956, p. 38—50.
 d) BRACEY H. E., English Central Villages, Identification, Distribution, and Functions, *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, Lund 1960, o. c., p. 169—191.
- ⁵² CARTER H., Urban Grades and Spheres of Influence in South West Wales, *The Scottish Geogr. Magaz.*, 71, 1955.

- ³² CARTER H., The Urban Hierarchy and Historical Geography, A Consideration with Reference to North-East Wales, *Geogr. Studies*, 5, 1956.
- ³³ a) GILBERT E. W., The Boundaries of Local Government Areas, *Geographical Journal*, 5, 1948, p. 172-198.
- b) CLAVAL P., *Chronique de géographie économique: la théorie de lieux centrales*, *Révue géogr. de l'Est*, VI, 1960.
- ³⁴ CARRIERE F., PINCHEMEL P., *Le fait urbain en France*, Paris, 1963.
- ³⁵ JACOBSON B., Metod för bestämning av tät-orters centralitetsgrad, *Sv. Geogr. Arsbok*, 1958.
- ³⁶ KOSTROWICKI J., O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast, *Przegląd geograficzny*, 24, 1952, p. 7-64.
- ³⁷ DZIEWONSKI J., Geografia osadnictwa i zaludnienia, Dorobek, podstawy teoretyczne i problemi badawcze, *Przegląd geograficzny*, 28, 1956.
- ³⁸ KOSINSKI L., Izuczenie zon wljanja malych gorodov v Polsce, *Problems of Economic Regions, Geographical Studies*, 27, 1961, p. 199-210.
- ³⁹ KIELCZEWSKA-ZALESKA M., Changes in the Functions and Structure of Small Towns in Poland, *Problems of Applied Geography, II, Geographica Polonica*, 1964, p. 79-92.
- ⁴⁰ KOSINSKI L., Miasta województwa białostockiego, *Prace geograficzne, Instytut geografii, PAN*, 32, 1962, p. 1-163.
- ⁴¹ Główny Urząd Planowania Przestrzennego, Warszawa, 1945-48, s. sodelavci K. Dziewonski, K. Wejher, J. Kostrowicki, B. Malisz itd.
- ⁴² a) MINC A. A., HOREV B. S., Opit ekonomiko-geografičeskoj tipologii sovetskih gorodov, *Voprosi geografii*, 45, 1959, p. 72-88.
- b) NAZAREVSKIJ O. R., Tipologija i osobennosti formirovanija novih naselenij Kazahstana i srednjeazijskih respublik, *Voprosi geografii*, 56, 1962, p. 73-95.
- c) SAUSKIN J. G., Geografičeskoje izučenie sielskih naselennih punktov Sovjetskogo Sojuza, *Voprosi geografii*, 5, 1957, p. 54-68.
- ⁴³ VIKLICKY A., Urbanistické problémy vesnice a zemedelske krajiny, V. U. V. A., Brno, 1955.
- ⁴⁴ KADLEC A., MACÉLO O., VIKLICKY A., *Prestavba venkovských obci*, V. U. V. A., Praha, 1961.
- ⁴⁵ *Planiranje na Bigarskoto selo*, pod red. L. Toneva, Inst. po Gradonstr. i Arh. BAN, Sofia, 1956, p. 1-288.
- ⁴⁶ KLEMENCIC V., Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij, *Geografski vestnik*, XXXII, 1960, p. 111-125.

Summary: On Central Settlements

Igor Vrišer

The paper is intended to present the notion and the term >central settlements< which was introduced into the geographical literature in the nineteen-thirties by W. Christaller^{2,3}. The notion underwent subsequently numerous modifications and considerable criticism, particularly on the part of Soviet, American, and German geographers^{7,8,9}, and so Christaller's model is treated now much more dynamically and is getting adapted to the type of countryside and to the degree of its general social development. Central functions are likewise related to the rest of the tertiary activities, to the role of the town¹⁰, and to the general functional structure of settlements^{11,12,13}.

Whereas the theory of the central settlements underwent considerable development, the methods for establishing central settlements remained all the time very much the same. They may be divided into qualitative ones (certain central functions in commerce, trade services, schools, traffic to be established) and quantitative ones (the number of telephone connections, the population structure, the ratio between the town-forming and town-supplying functions)^{29,34}.

The concluding part of the paper brings a brief survey of the chief literature on central settlements: German^{35,42}, American^{8a,8b,22,43,50}, British^{100,14,51,54}, French^{92,33}, Scandinavian^{23b,24,56}, and Slavonic^{7a,7b,11c,57,66}.

O VIDIKIH IN METODAH PROUČEVANJA PODEŽELSKJE POKRAJINE

Jakob Medved

Uvod. Po osvoboditvi, zlasti pa v zadnjem desetletju, je slovenska agrarna geografija dosegla velik napredek. Nastala so številna agrarnogeografska dela, ki obravnavajo različna podeželska področja Slovenije. Ta nagli razvoj agrarne geografije je objektivno in subjektivno pogojen.

Objektivna potreba po intenzivnejšem proučevanju naše podeželske pokrajine je utemeljena v našem povojnem družbeno ekonomskem razvoju. Nagli razvoj industrije in ostalega neagrarnega gospodarstva ter rast produktivnosti in življenjske ravni, so povzročile nagle in temeljite spremembe na podeželju. Prilagajanje agrarnega gospodarstva novim družbeno-ekonomskim razmeram postavlja pred našo skupnost iz dneva v dan nove probleme. Spoznavanja in poznanje teh problemov pa je osnovno izhodišče za usmerjanje nadaljnega razvoja. Velike zasluge za razvoj naše agrarne geografije imata prof. S. Plešič in prof. M. Klemenčič, ker sta prva začutila družbeno aktualnost te problematike, jo začela raziskovati ter znala pritegniti in voditi pri agrarno geografskih raziskavah širok krog geografov. Razen tega sta navezala tesne stike s številnimi tujimi agrarno geografskimi institucijami in organizirala skupna raziskovanja. Skupno terensko delo agrarnih geografov iz različnih dežel je omogočilo preizkus različnih metod in tehnik dela ter neposredno izmenjavo mnenj. Kako te različne metode in smeri ustrezajo spoznavanju naše agrarno geografske stvarnosti, bom skušal nazkati v tem sestavku.

Načelne misli o spoznavanju geografskega okolja podeželske pokrajine. Geografsko okolje podeželske pokrajine oblikujejo tri skupine činiteljev: človek v določenem socialno ekonomskem okolju, naravne razmere in splošna stopnja družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja. Agrarno geografska stvarnost je spoznavna le takrat, če bomo spoznali vlogo in mesto posameznega dejavnika v »kompoziciji« geografskega okolja.

Vsak element ali pojav v geografskem okolju ima absolutno in relativno vrednost. Absolutne vrednosti posameznih naravno geografskih elementov (reliefne, klimatske in talne razmere itd.) so več ali manj stalne ali pa se le počasi spreminjajo. Relativno vrednost posameznih naravno geografskim elementom v geografskem okolju pa določa človek, zato ni nekaj stalnega, temveč se neprestano spreminja vzporedno z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem. Relativna vrednost posameznega elementa ali pojava, ki v določenem prostoru in času dobi tak pomen, da pretežno, ali absolutno usmerja način človekovega gospodarjenja v prostoru, nam lahko služi kot kriterij za klasifikacijo. Ti kriteriji niso stalni, veljajo lahko samo za določen čas in prostor, družbeno ekonomski razvoj jim neprestano spreminja vrednost. Posamezni element ali skupina elementov lahko izgubi vodilno vlogo, na njihovo mesto pa stopijo drugi, ki so prej lahko imeli le neznamen pomen. Ob taki menjavi posameznih elementov, ki je vedno pogojena z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem, nastopi naglo rušenje obstoječe agrarne strukture. Intenzivnost tega procesa pa je odvisna od notranje napetosti, tj. od nasprotij med vrednotami in merili, na katerih temelji obstoječa agrarna struktura, in današnje realno vrednostjo teh razmer.

Smatram, da so ta osnovna izhodišča več ali manj skupna večini geografov. Različne smeri pri proučevanju agrarno geografske stvarnosti pa se uveljavljajo predvsem zaradi različnih družbeno ekonomskih razmer in različnih smotrov raziskav.

Pregled nekaterih osnovnih smeri, ki so vplivale na razvoj naše agrarne geografije. Posameznim agrarnim geografom (1, 2) je smoter raziskave podeželske pokrajine predvsem v spoznanju in razlagi agrarne strukture. Tak cilj raziskave zahteva ugotavljanje relativne vrednosti posameznih elementov in pojavov geografskega okolja na različnih stopnjah socialno ekonomskega

in tehničnega razvoja v preteklosti ter njihov vpliv na oblikovanje sodobne agrarne strukture. Ta genetična smer je po aspektu in metodah kompleksna, toda ustavi se pri prikazu današnje agrarne strukture, torej pri ostankih preteklosti v pokrajini, v socialnih in ekonomskih odnosih. Ker ta smer ne proučuje sodobnih procesov, ustvarja pa v določenih razmerah nujna izhodišča za taka proučevanja, je samo specializacija v agrarni geografiji.

Poljski geografi pod vodstvom prof. J. Kostrowickega (5) so usmerili svoje raziskave predvsem v proučevanje agrarne pokrajine kot vira kmetijske proizvodnje. Z načrtnim in sistematičnim proučevanjem različnih agrarnih področij v Evropi so izoblikovali jasne kriterije za klasifikacijo tipov izrabe zemljišča. Poljska metoda je za prikaz vrednosti in razmestitve agrarne proizvodnje ter za prikaz določenih elementov agrarne strukture vsekakor najbolj eksaktna ter tehnično in principiarno najbolj izoblikovana. S tega vidika se z njo ne more primerjati nobena druga šola. Slabost te metode pa je v tem, da obravnava agrarno pokrajino predvsem kot vir agrarne proizvodnje ter nakazuje nekatere elemente agrarne strukture, manj pozornosti pa posveča sodobnim problemom v agrarni pokrajini, ki so izvor različnih procesov, ki rušijo obstoječo strukturo in ustvarjajo novo podobo agrarne pokrajine.

Razen teh dveh osnovnih smeri, ki se ukvarjata predvsem s proučevanjem strukturne morfologije in ugotavljanjem tipov in razmestitve agrarne proizvodnje, se v sodobni agrarno geografski literaturi uveljavljajo tudi smeri, ki dajejo težišče na ugotavljanje sodobnih procesov ali na ugotavljanje sodobnega naravnega potenciala za agrarno izrabo zemljišč. Prvi dve smeri skušata uveljaviti univerzalni značaj na račun opisnosti in odmikanja od aktualnosti, drugi dve smeri pa izhajata iz konkretne družbeno ekonomske problematike, raziskujeta in nakazujeta sodobne probleme in se aktivno vključujeta v skupne napore za boljše gospodarjenje v prostoru.

Aspekt sodobnih procesov je v ospredju pri raziskavah Münchenske socialno geografske šole, ki jo vodi prof. W. Hartke (4). Da se je ta socialno geografska šola pri proučevanju podeželske pokrajine v ZR Nemčiji tako hitro uveljavila, ni zgolj slučaj, temveč je objektivno pogojena, ker najbolj ustreza spoznavanju njihove sodobne družbeno ekonomske stvarnosti. Prevlada drobne posesti (za nemške razmere), ki na današnji stopnji družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja v ZR Nemčiji ne nudijo več možnosti za produktivno izrabo delovnih kapacitet normalne kmečke družine, in na drugi strani velike možnosti za preselitev in zaposlitev v neagrarnem gospodarstvu, povzročajo naglo propadanje malih kmetij (5), nastajanje socialnih ledin ter raznovrstnih oblik špekulacij z zemljišči. Velika zasluga prof. Hartkeja in njegovih sodelavcev je v tem, da so začutili, da so na tej stopnji družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja ZR Nemčije socialno posestne razmere tisti vodilni dejavnik, ki odločilno vpliva na smer in način izrabe zemljišča. Le s spoznavanjem današnje družbeno ekonomske stvarnosti v ZR Nemčiji, lahko razumemo realnost na videz enostranskega izhodišča raziskave, ki pa v tej fazi razvoja edino lahko razjasni in nakazuje sodobne probleme izrabe zemljišča in agrarne pokrajine kot celote.

Podružbljenje zemlje v SZ in drugih socialističnih državah je tista materialna osnova, ki omogoča geografom drugačne vidike raziskave. Če se Münchenska socialno geografska šola pri proučevanju agrarne pokrajine ukvarja predvsem z ugotavljanjem in nakazovanjem problemov, ki izvirajo iz socialno posestne strukture in iz različnih aktivnosti posameznih socialno posestnih skupin, ki dobijajo svoj odraz v načinu in usmerjenosti izrabe zemljišča, je to nakazovanje aktualne problematike, ki lahko služi kot izhodišče za osveščanje in odpravljanje teh problemov. V SZ teh kvarnih vplivov ni, zato sovjetski in drugi vzhodno evropski geografi lahko izhajajo iz drugih izhodišč, ki jim omogočajo »tvornejšo« vlogo. Čeprav so v SZ verjetno velike razlike med razvitostjo posameznih področij, lahko zaradi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev in zaradi tega, ker je mogoče racionalno gospodariti v prostoru, smatramo, da je agrarna proizvodnja odvisna predvsem od realne vrednosti naravnih razmer na tej stopnji družbeno ekonomskega razvoja.

Zaradi navedenih dejstev usmerjajo sovjetski geografi svoje raziskave predvsem v čim natančneje ovrednotenje absolutnih vrednosti naravnih razmer in ugotavljanje njihove relativne vrednosti za agrarno izrabo tal (6). Raziskave usmerjajo najprej v proučevanje tistih naravno geografskih elementov, ki so v posameznih področjih toliko v ospredju, da pretežno ali absolutno določajo realno možno smer in način sodobne izrabe zemljišča. Sele v nadaljnjih raziskavah posvečajo pozornost drugim manj važnim dejavnikom. S takim načinom proučevanja agrarne pokrajine dajejo sovjetski in drugi vzhodno evropski geografi solidne znanstvene temelje za uvajanje ustrežnejše specializacije, rajonizacije in razmestitev predelovalne industrije.

Velike razlike v izhodiščih in ciljih raziskave med sovjetsko in nemško smerjo so pogojene v različnih družbeno ekonomskih razmerah. Obe smeri pa imata tudi dosti skupnih potez. Izhajata iz stopnje družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja v določenem prostoru ter usmerjata svoje raziskave v problematiko, ki je v danih razmerah najbolj aktualna in lahko rešitev teh problemov dosti pripomore k boljšemu gospodarjenju.

Izbira metod je torej odvisna od vidika raziskave. Če je namen naše raziskave prikazati prostorsko razporeditev agrarne proizvodnje, način in smer izrabe zemljišča, je najprimernejša poljska metoda. Dobro izbrani, jasni in natančni kriteriji za klasifikacijo omogočajo proučevanje zelo različnih področij. Metode kartografskega ponazarjanja pa omogočajo izdelavo preglednih kart za zelo široka področja. Če pa je namen naše raziskave spoznanje agrarno geografske stvarnosti v določenem prostoru in času in če proučujemo izrabo zemljišča le kot najvidnejši zunanji odraz trenutnih razmer v součinkovanju sil posameznih kompleksov, moramo uporabiti drugačne metode in tehnike dela.

Izhodišča za proučevanje naše podeželske pokrajine. V naših družbeno ekonomskih razmerah je za spoznanje resničnega značaja agrarne pokrajine in ugotovitve sodobnih procesov potrebno, proučiti vse skupine dejavnikov ter med njimi ugotoviti tiste, ki imajo v posameznem področju vodilno vlogo, in tiste, ki imajo podrejen značaj.

1. Človek v določenem socialno ekonomskem okolju. V to skupino dejavnikov uvrščamo vse socialne, ekonomske, kulturne in druge vplive, ki izvirajo iz lokalnih razmer. V področjih, kjer so bile izvedene revolucionarne spremembe (nacionalizacija zemljišč, agrarna reforma, arondacija itd.), ki so odpravile nekatere negativne vplive preteklosti, so vplivi lokalnega okolja šibkejši in so omejeni predvsem na vplive, ki izvirajo iz neagrarnih dejavnosti. V področjih, kjer je agrarna struktura (oblika poselitve, zemljiška razdelitev, posestne razmere, gostota poselitve, struktura družin, razne oblike medsebojnih odnosov v družini, teritorialnih skupnosti itd.) rezultat dolgotrajnega razvoja, pa so ti vplivi dosti močnejši. Agrarno strukturo je izoblikoval stoletni razvoj na osnovi meril in vrednosti, ki so veljala v neposredni ali daljši preteklosti. Sodoben družbeno ekonomski in tehnični razvoj pa je tem merilom menjal vrednost. Zaradi tega so med agrarno strukturo, kot ostankom preteklosti v pokrajini, v načinu proizvodnje, v socialni strukturi in v medsebojnih odnosih, ter med današnjo vrednostjo in razvojno ustreznostjo teh razmer vedno večja ali manjša nasprotja, ki so tem večja, čim starejša so merila, na katerih temelji agrarna struktura. Iz teh nasprotij izvirajo notranje napetosti, ki porajajo motive, težnje in hotenja in rušijo preživele oblike — obstoječo agrarno strukturo in povzročajo neprestani razvoj.

2. Splošna stopnja družbeno-ekonomskega in tehničnega razvoja. Poleg vplivov, ki izvirajo iz lokalnega socialno ekonomskega okolja, se močno odražajo tudi vplivi, ki zvirajo iz splošne stopnje socialno ekonomskega in tehničnega razvoja posamezne regije, države in končno sveta kot celote. Ti vplivi imajo različen odraz v različnih področjih in pri različnih socialnih skupinah. V področjih, kjer so bile izvedene revolucionarne spremembe v posestnih raz-

merah ali pa prevlada veleposest ali kakšne koli oblike združevanja in ustvarjanja sodobnih velikih kmetijskih obratov, vplivajo na smiselno uvajanje specializacije v skladu z vrednostjo naravnih razmer in ekonomsko upravičenostjo določene proizvodnje. V področjih, kjer prevlada drobna posest, pa proces rušenja stare agrarne strukture močno zaostaja za splošnim družbeno-ekonomskim razvojem, kajti zavest kmečkega prebivalstva se počasneje spreminja kot družbeno ekonomske in tehnične razmere. Zato so med splošnim družbeno-ekonomskim razvojem in razvojem kmetove miselnosti vedno večje ali manjše razlike, ki so tem večje, čim hitrejši je družbeno-ekonomski razvoj in čim večja je kulturno prosvetna zaostalost kmečkega prebivalstva. Zaradi tega procesi preobrazbe niso vedno odraz racionalnosti in ekonomskih zakonitosti, temveč danih možnosti približevanja tem načelom v nekih naravnih in družbenih razmerah. Če hočemo spoznati in ovrednotiti procese, moramo spoznati socialno ekonomske izvore in pogojenost motivov in hotenj pri posameznih socialnih skupinah ter odraz teh stremeljenj v prostoru.

5. Naravne razmere. Pri agrarno geografskem proučevanju podeželske pokrajine proučujemo naravne razmere iz določene ekonomskega vidika — iz vidika kmetijstva. To proučevanje obsega:

- raziskavo absolutnih vrednosti naravnih razmer;
- določanje relativne vrednosti.

a) *Raziskava absolutnih vrednosti.* Osnovno izhodišče je proučitev in spoznanje absolutnih vrednosti posameznih elementov naravnih razmer za agrarno izrabo tal. To v bistvu ni geografsko delo, temveč delo drugih strok. Dostikrat pa teh podatkov ni in jih moramo zbrati sami. To delo opravijo geografi specialisti, ki poznajo metode, tehnike dela ter znanstvene izsledke teh strok. Geografi-specialisti pa ne proučujejo samo posamezne elemente temveč tudi njihovo soodvisnost od drugih elementov ter njihov pomen za celoto, v našem primeru za kmetijstvo. Šele na osnovi ugotovitve absolutnih vrednosti posameznih naravno geografskih elementov lahko preidemo k agrarno geografski sintezi naravnih razmer ter ugotovimo absolutni naravni potencial z vidika kmetijstva. To vrednotenje lahko sloni na rezultatih medsebojnega učinkovanja vrste elementov naravno geografskega kompleksa, lahko je pogojeno s prevlado skupine elementov ali pa s prevlado posameznega dejavnika, (npr. temperatura, padavine, nagib itd.).

b) *Določanje relativne vrednosti.* Relativno ovrednotenje naravnih razmer iz vidika splošnega družbeno-ekonomskega in tehničnega razvoja nam prikaže naravni potencial v določenem prostoru in času. Vrednotenje z vidika lokalnega družbeno-ekonomskega in tehničnega razvoja pa nam na eni strani prikaže stopnjo zaostajanja za splošnim razvojem, na drugi strani pa nam primerjava s karto izrabe zemljišča prikaže notranjo diferenciacijo v vrednotenju naravnih razmer po posameznih socialnih skupinah.

Absolutno in relativno vrednotenje posameznih elementov mora sloneti na objektivnih kriterijih, to je takih, ki niso, ali pa so čim manj odvisni od subjektivne presoje posameznih raziskovalcev. Čeprav je objektivnost posameznega kriterija sama po sebi lahko do določene mere problematična, pa poznavanje meril ter uporaba teh metod in tehnik dela vedno omogoča korekturo.

Nadaljnji razvoj naše agrarne geografije lahko sloni samo na pozitivnih pridobitvah, na vrsti temeljnih kamnov, ki so jih postavili naši geografi ter na nenehnem utrjevanju zvez in stikov ter na izmenjavi izkušenj in mnenj z drugimi geografskimi institucijami v Jugoslaviji in inozemstvu, ki jih je vzpostavil inštitut za geografijo univerze v Ljubljani. Le na tak način bomo lahko sledili razvoju agrarne geografije v svetu, spremljali tuje izsledke, metode ter tehnike dela ter jih vključevali v naše delo glede na večjo ali manjšo ustreznost za spoznavanje resničnosti v naših razmerah. Pridobitve naše geografske znanosti pri proučevanju podeželske pokrajine moramo razvijati, ne smemo se ustavljati samo pri agrarni strukturi, tj. opisu in raz-

lagi obstoječih sestavin, temveč nam morajo te sestavine biti osnovno izhodišče za ugotavljanje in nakazovanje sodobnih procesov, ki bodo jutri dobili svoj odraz med drugim tudi v spremenjeni podobi pokrajine. Pri tem moramo odločno odklanjati vse poizkuse in težnje uveljavljanja determinizma, bodisi naravno geografskega, ekonomskega ali socialnega, da je mogoče agrarno geografsko stvarnost spoznati z enim aspektom. Agrarno geografska stvarnost je spoznavna samo z realnim ovrednotenjem vseh elementov in pojavov in ugotovitvijo njihove vloge in vrednosti v geografskem okolju. Če hočemo posameznim elementom določati realno vrednost in pomen v določenem času in prostoru, moramo poznati izsledke vrste drugih znanosti (zlasti naravoslovnih, ekonomskih, socioloških) ter vplive lokalnega in splošnega družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja. Nagli družbeno ekonomski razvoj in razvoj znanosti povzročata, da je kompleks nalog po obsegu in vsebini tako obsežen, da ga posameznik le težko obvlada. Zaradi tega je nujna specializacija tudi v agrarni geografiji, mora pa biti po značaju geografska in mora prispevati k nadaljnjemu razvoju geografske znanosti kot celote. Osebnostno smatram, da je najprimernejša prostorska specializacija. Ta že sama po sebi, zaradi omejenega prostora in glede na pomembnejšo vlogo nekaterih dejavnikov in s tem večjo usmerjenostjo v določeno kmetijsko panogo, oži obseg dela. Po svojem značaju pa bi ostala geografska in bi s svojimi izsledki, pridobljenimi v proučevanju specifičnih razmer, lahko prispevala k razvoju agrarne geografije in geografije kot celote. Mislim, da se pri vseh drugih oblikah specializacije v agrarni geografiji izgublja pravi geografski značaj, čim bolj ožimo aspekt raziskave in se približujemo kočljivim mejam drugih znanosti. Pri tem seveda ne smemo zanikati, da take raziskave niso potrebne. Nasprotno, če ugotovimo, da ima nek element ali pojav v določenem prostoru in času izreden pomen in podrobnih izsledkov o tem ne moremo dobiti od drugih znanosti, moramo ta element na osnovi teorije, metod in tehnik dela teh znanosti, raziskati sami. Toda to nam ne sme biti cilj, temveč samo pripomoček za spoznavanje določenega okolja podeželske pokrajine.

Glede na navedene misli ne vidim nobenih večjih razlik med t. im. »teoretično« in »aplikativno« agrarno geografijo. Proučitev določenega področja in ugotovitev agrarne strukture nam prikaže substrat preteklosti, odkrije sodobnih procesov pa nam prikaže današnje smeri spreminjanja. Razlika med lokalnimi možnostmi in lokalnim vrednotenjem ter med današnjo splošno vrednostjo teh razmer pa nam pokažejo bodoče perspektive razvoja. Te raziskave v konkretnem prostoru in času so izhodišče za smiselno usmerjanje nadaljnega razvoja tj. aplikacija geografije. Izsledki raziskav v nekem prostoru in času, ki vsebuje splošne zakonitosti, pa so droben prispevek k splošni zgradbi teoretične geografije.

LITERATURA

1. E. Lichtenberger: Das Bergbauernproblem in den österreichischen Alpen. Erdkunde, Bonn, Band XIX, Heft 1, stran 39—57.
2. H. Carol: Das Agrargeographische Betrachtungssystem, Geographica Helvetica 1952 N. 1, stran 17—67.
Zur Theorie der Geographu. Mitteilungen der öster. Geog. Gesellschaft, Wien 1963, B. 105.
3. Instrukcja szczegółowego zdjecia użytkowania ziemi, Dokumentacja geograficzna, zeszyt 1, 2, 3, 4, PAN Instytut geografii rolnictwa; Polska Akademia nauk, Instytut geografii, Zakład geografii rolnictwa; Polskie zdjecie użytkowania ziemi, Metoda i technika badawcza (ciklostil).
— O metodach opracowywania materiałów (ciklostil).
— Użytkowanie ziemi w krajach Europy środkowo-wschodniej, Warszawa 1966.
4. W. Hartke: Gedanken über die Bestimmung von Räumen gleichen sozialgeographischen Verhaltens, Erdkunde XII, 1959.
5. H. Kotter: Die Betriebsgröße in Landwirtschaft als Funktion der gesamtwirtschaftlichen und gesamtgesellschaftlichen Entwicklung, Berichte über Landwirtschaft, Band XXXVIII, 1960. Berichte über Landwirtschaft, Band XXXVIII, 1960.
6. F. Herren: Probleme des Kleinbauern und seiner Beratung, Berichte über Landwirtschaft, Band XXXVI, 1958.
7. V. Socki: Bildung und Untersuchung von Agrarregionen, Aus der Praxis der sowjetischen Geographie, Leipzig 1966.

Summary: On points of view and on methods in the study of countryside areas

Jakob Medved

In the study of countryside areas highly different points of departure, methods, and techniques may be applied, and this depends on the varying aims of the particular piece of investigation or on the specific socio-economic problems. Fundamentally, we may classify them into two groups:-

a) Lines chiefly concerned with the study of the structural morphology (genetic and morphogenetic lines), or with the establishing of the types of estimating and distributing the agrarian production (agricultural line).

b) Lines derived from the specific socio-economic circumstances and putting emphasis on the detection of contemporary processes (socio-geographic line of Munich) and on estimating the real value of the natural conditions (Soviet line).

The selection and the application of various methods in the research of our agrarian geographic reality depends on the point of departure of a particular investigation. If it is our purpose to present the spatial distribution of the agrarian production, the way and the direction of land use, then the agricultural method is the most appropriate one. Carefully selected, clear and precise criteria of classification make possible the research of highly different territories. The methods of illustration through mapping lead to the production of lucidly arranged maps for larger territories. If our purpose is, however, to come to know the agrarian geographic reality in a given time and place, and if we study the land use merely as the most pronounced external reflection of the momentary circumstances in the interaction of the forces of individual complexes, we must use different methods and techniques of work.

The large differences between the Soviet and the German lines are originating in the different socio-economic circumstances. Both lines, however, have a considerable number of features in common. They take their start from the concrete socio-economic stage of development in given time and space, and both direct their research to problems which are most topical and the solution of which can most contribute to the development of agrarian economy.

In our socio-economic reality it is essential for an understanding of the real character of the agrarian countryside areas to become acquainted with all three groups of factors which form the countryside area: man in a given socio-economic environment, natural circumstances, and the general degree of the socio-economic and technical development. A detailed study of a given area and the establishing of the agrarian structure presents us a substratum of the past, while the detection of contemporary processes shows us the present directions of changes. The difference between the local possibilities and the local estimating of the natural conditions on the one hand and the general value of these conditions on the other shows us the future perspectives of this area. This kind of research in a concrete time and place constitutes the point of departure for a purposeful directing of the further development, i. e. of the application of geography. The results of the research in a concrete place and time, which contain general underlying laws, are a tiny contribution to the general structure of the theoretical geography.

SODELOVANJE MED GEOGRAFI JUGOSLAVIJE IN POLJSKE NA PODROČJU PREUČEVANJA IZRABE ZEMLJE

Władisław Biegajło
(Varšava)

Izraba zemlje kot izraz gospodarske dejavnosti človeka je bila od davna predmet zanimanja in raziskovanj geografov. Spočetka so vendar imela ta preučevanja samo priložnostni značaj, vršila so se po raznih metodah in zajemala samo mala področja, pri čemer so vprašanje izrabe zemlje zajela navadno na čisto statistični način. Močno dinamični razvoj te vrste preučevanj lahko opazimo šele po drugi svetovni vojni. Dinamika naravnega prirastka, kakršne dotlej nismo srečali v zgodovini človeštva in ki je v povojni dobi povzročila silno rast števila prebivalstva na svetu, ter s tem naraščajoča potreba po prehranitvenih proizvodih kmetijskega izvora, vse to je povzročilo, da je vprašanje racionalne izrabe zemlje postalo važen problem v gospodarstvu posameznih držav. To velja predvsem za dežele, v katerih so rezerve zemljišč, sposobnih za kmetijsko izkoriščanje, omejene ter se mora kmetijska produkcija dalje razvijati in rasti samo po poti intenzifikacije načinov izrabe zemlje v okviru tistih njenih oblik, ki že obstajajo.

O važnosti problema in o tem, kako so se pri njegovem reševanju angažirali geografi, govori dejstvo, da je bila na XVI. Mednarodnem kongresu Geografske unije l. 1949 v Lisboni organizirana posebna komisija za svetovno inventarizacijo izrabe zemlje. Na XVII. kongresu MGU, ki je bil l. 1952 v Washingtonu, so bili razen preciziranja nalog za izdelavo svetovne karte izrabe zemlje v merilu 1:1.000.000 predstavljeni prvi rezultati del s tega področja. V naslednjih letih so dežele, ki so članice Unije, začele s preučevanji izrabe zemlje.

Spočetka so posamezne dežele, med njimi Jugoslavija in Poljska, poskušale vsaka na svojem področju s preučevanji izrabe zemlje držec se samo navodil Komisije. Obseg teh preučevanj, njihov tempo pa tudi rezultati so bili odvisni samo od števila geografov, ki so se zanimali za to problematiko, in od stopnje obvladanja raziskovalnih metod.

Na Poljskem se je lotil organizacije in vodstva preučevanj izrabe zemlje prof. J. Kostrowicki, ki je bil l. 1956 na kongresu v Rio de Janeiru izvoljen za člana Komisije za izrabo zemlje MGU. Prva dela, ki so bila na Poljskem izvršena, so imela eksperimentalni značaj in so si prizadevala konkretizirati raziskovalno problematiko in utrditi glavne osnove ter metode terenskega kartiranja in klasifikacije oblik izrabe tal kakor tudi načina in tehnike izdelave karte izrabe tal v podrobnem merilu 1:25.000. Izkušnje, pridobljene v toku nekajletnih raziskav in uvodni rezultati obdelave raziskanih predelov so pokazali, da je lahko gradivo podrobnega kartiranja izrabe zemlje zelo uporabno tako v raziskovanih podrobnega kakor tudi srednjega merila, t. j. pri reševanju splošnejših raziskovalnih problemov. Razen tega dovoljujejo dela s področja izrabe zemlje, oprta na terenske raziskave in upoštevajoča vse veje narodnega gospodarstva, znanstvene zaključke glede njihove prostorske razporeditve, medsebojne zveze, pa tudi ocene stopnje in racionalnosti izrabe geografskega okolja po gospodarski dejavnosti človeka. Upoštevajoč vidik velike uporabnosti raziskovanja izrabe zemlje tako za potrebe znanosti kakor za prakso je bilo sklenjeno, da se naveže v tej panogi sodelovanje z drugimi deželami.

S tem namenom je bila l. 1960 organizirana v Varšavi v okviru Komisije za izrabo tal MGU konferenca geografov iz dežel socialistične Evrope, posvečena problemom in metodam preučevanja izrabe zemlje.

Po nekajdnevnih posvetovanjih in po spoznanju terenskih raziskovalnih metod, ki so se uveljavile na Poljskem, so bile te metode priznane kot interesantne in je bilo sklenjeno, da se naveže med deželami socialistične Evrope, katerih zastopniki so sodelovali na konferenci, tesno sodelovanje na področju preučevanja izrabe zemlje.

V sklepih¹ so bile precizirane oblike sodelovanja, ki naj bi zajelo razen medsebojne izmenjave izkušenj in raziskovalnih metod, vsebovanih v publikacijah, tudi zamenjavo stažistov in raziskovalnih ekip, ki bi vršile skupna raziskovanja z značajem ekspedicijskih, pa tudi vsakih nekaj let organizacijsko regionalnih znanstvenih konferenc, posvečenih problemom izrabe zemlje.

Realizacija sklepov varšavske konference, razvoj in tesno sodelovanje med Poljsko in Jugoslavijo, najprej na področju izrabe tal, po l. 1964 pa razširjeno tudi na vprašanje tipologije kmetijstva, je v glavnem zasluga prof. S. Ilesiča iz Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani. Prof. S. Ilesič je bil eden izmed prvih jugoslovanskih geografov, ki je po drugi svetovni vojni spoznal in pravilno ocenil znanstveno in praktično vrednost preučevanj izrabe zemlje. Že l. 1952 je v svojem poročilu v »Geografskem vestniku«² orisal glavne osnove preučevanj in kartografske metode za izdelavo karte izrabe tal, kakor jo je priporočala Komisija za izrabo tal MGU; s tem je dal pobudo za dela te vrste na področju Jugoslavije. Popularizacija znanstvene problematike in začetek del s področja izrabe tal v Geografskem inštitutu ljubljanske univerze, za katera je dal pobudo, sta povzročila, da so se mogli jugoslovanski geografi že v kratkem času izkazati z važnimi znanstvenimi dosežki. Te dosežke je predstavil prof. S. Ilesič v svojem referatu na varšavski konferenci³, hkrati pa je na temelju izkušenj pri dotedanjih delih nakazal potrebo razširjenja problematike in posebnosti raziskovanj glede na priporočila komisije za izrabo tal MGU. Tezo, ki jo je zastopal prof. Ilesič, da se raziskav izrabe tal ne da zapreti v togi in ozki okvir ene in iste metode za cele kontinente, so v polni meri potrdila kasnejša preučevanja. Hkrati so potrdila drugi pravilni pogled, da morajo biti metode pri preučevanju izrabe tal toliko elastične, da jih je mogoče uporabiti v deželah, ki kažejo veliko raznoličnost tako glede prirodnih pogojev kakor glede življenske ravni prebivalstva, glede socialne in ekonomske strukture, pa tudi glede zgodovinske preteklosti, saj so od teh pogojev in faktorjev zavisni oblika, način, pa tudi učinki izrabe zemlje. Kot primer velike raznoličnosti prirodnih in družbeno-gospodarskih pogojev pa tudi oblik in načinov izrabe tal je prof. S. Ilesič navedel ravno Jugoslavijo.

Skupna raziskovanja poljskih in jugoslovanskih geografov, do katerih je prišlo v letih 1962—1967 v izbranih predelih Poljske (obmestje Varšave, Kašubsko Pojezerje, Kujawy) in Jugoslavije (Crna gora, Dalmacija, Slovenija) so dovolila na konkretnih primerih utrditi in prediskutirati raziskovalno problematiko, razširiti in točno opredeliti kriterije za razlikovanje in klasifikacijo oblik izrabe tal, pa tudi uskladiti skupne raziskovalne metode za obe deželi. Geografi iz raznih univerzitetnih središč v Jugoslaviji in na Poljskem, ki so sodelovali pri raziskavah, so imeli priliko spoznati se s tehniko terenskega kartiranja v drugačnih prirodnih in družbeno-gospodarskih pogojih in zbrati zanimivo gradivo za primerjalne študije s področja obeh dežel.

Izkušnje, pridobljene v prvem razdobju sodelovanja⁴, ki mu je patroniral prof. S. Ilesič, so dovolile pripravo II. regionalne konference geografov iz socialističnih dežel Evrope, ki je bila maja 1964 v Budimpešti in je bila posvečena razgovoru o razvoju in novih raziskovalnih metodah preučevanja izrabe zemlje v letih 1960—1964. Referat, ki sta ga skupno sestavila in predstavila konferenci prof. V. Klemenčič in prof. I. Crkvenčič o kartiranju izrabe zemlje in preučevanju kmetijskih struktur in sistemov v Jugoslaviji, je pokazal znatni razvoj teh preučevanj v Jugoslaviji in še posebno v Sloveniji.

Kakor se vidi iz resolucije posvetovanja, so bili na njem podčrtani dobri rezultati in koristnost dotedanjega sodelovanja ter potreba njegovega okrepitvenja in razširjenja. Z namenom da se ustvari ustrezní okvir za nadaljnje sodelovanje, je bilo sklenjeno, da se ustanovi v okviru komisije svetovnega kartiranja izrabe zemlje MGU posebna podkomisija za socialistične dežele Evrope. Razen dotedanjih oblik sodelovanja, je bila ugotovljena potreba po skupnih obdelavah in skupnih objavah, posvečenih problemom izrabe zemlje in tipologije kmetijstva. Primer te vrste sodelovanja je bila izdaja zbornika, ki vsebuje dela poljskih, jugoslovanskih, bolgarskih in madžarskih geografov⁵ in zvezka dokumentacije o rezultatih raziskav izrabe zemlje in tipologije

kmetijstva.⁶ Razen tega je bilo na konferenci sklenjeno, da se napravi načrt metode za enotno karto izrabe tal v socialističnih deželah Evrope v podrobnem in v preglednem merilu. Ta problematika je predvidena kot diskusijska tema na III. regionalni konferenci za izrabo tal. Načrt, da se ta konferenca skliče za leto 1968 v Jugoslaviji, dokazuje, kako važen je delež jugoslovanskih geografov in kako plodovito je sodelovanje na področju izrabe tal, ki ga je pred nekaj leti tako hvalevredno začel prof. S. Ilešič. Začetek raziskav na področju izrabe tal v ljubljanskem Inštitutu za geografijo, navezava stikov z drugimi univerzitetnimi središči v Jugoslaviji in sodelovanje s socialističnimi deželami Evrope so sprožili dinamični razvoj geografskih študij in važnih dosežkov jugoslovanskih geografov na tem področju.

¹ Land Utilization, Methods and Problems of Research, Proceedings of the International Seminar Poland 30. V. — 8. VI. 1960. »Prace Geograficzne« Nr. 51, Warszawa 1962, p. 260.

² S. Ilešič, Mednarodna proučitev kmetijskega izkoriščanja tal. »Geografski vestnik«, Ljubljana, 1952, pp. 204—206.

³ S. Ilešič, L'utilisation du sol en Yougoslavie. Land Utilization, op. cit. pp. 181—186.

⁴ J. Kostrowicki-W. Biegajło, Badania Zakładu Geografii Rolnictwa na terenie Jugosławiji w latach 1962—1964. »Przegląd Geograficzny«, T. XXXVII/1965/, pp. 697—702.

⁵ Land Utilization in East-Central Europe, Case Studies. »Geographia Polonica«, Nr. 5, Warszawa 1965, p. 500.

Résumé: La collaboration entre les géographes yougoslaves et polonais sur les problèmes de l'utilisation du sol

M. Wl. Biegajło, membre du Département de géographie agraire à l'Institut de Géographie de l'Académie polonaise des Sciences à Varsovie, présente un bref aperçu sur la collaboration très active entre les géographes polonais et yougoslaves sur les problèmes de l'utilisation du sol. À cette collaboration, déclenchée par une Conférence internationale sur ces problèmes, tenue à Varsovie en 1960 en présence des spécialistes des pays socialistes de l'Europe Centrale, donnèrent l'initiative prof. J. Kostrowicki du côté polonais et prof. S. Ilešič du côté yougoslave. Les premiers résultats en ont été présentés dans l'ouvrage »Land Utilization in East Central Europe, Case Studies«, publié dans la série »Geographia Polonica« nr. 5, Varsovie 1965.

NAČRTOVANJE JUGOSLOVANSKEGA IN SLOVENSKEGA NACIONALNEGA ATLASA

Ivan Gams

V tujini zlasti po zadnji vojni vedno pogosteje izhajajo šolski, statistični, urbanistični, planski, demografski, geografski, nacionalni, regionalni in drugačni atlasi. Za geografijo so najbolj pomembni regionalni in nacionalni atlasi, ki so postali pomemben vir poznavanja tujih dežel^{1, 2}, ker nudijo kartografske prikaze iz različnih panog (in torej niso tematski, to je posvečeni eni sami stroki, kot so npr. zgodovinski, hidrološki itd.). Resnici na ljubo pa je treba reči, da ni objektivnih meril, po katerih bi obstoječe atlase nesporno ločili na tematske, regionalne, nacionalne, geografske in podobno. Samo po naslovu je pogosto težko ali nemogoče presojati vrsto atlasa, ker označuje navadno le teritorij (npr. Atlas Štajerske).

Te uvodne misli je bilo treba zapisati tudi zato, ker se je zadnji čas pri nas pisalo,³ da je Jugoslavija med zadnjimi evropskimi državami, ki še niso izdale svojega nacionalnega atlasa in ga še tudi ne pripravljajo. Ta trditev je bila napisana na podlagi knjige National and Regional Atlases (Poljska akademija znanosti, Varšava 1964), ki je izšla v okviru dela l. 1959 na svetovnem geografskem kongresu v Rio de Janeiru osnovane Mednarodne komisije za nacionalne atlase. Sestavljalci seznama atlasov so se izognili težavam pri

ločitvi regionalnih atlasov od nacionalnih in jih obravnavajo skupno. Če sodimo po naslovih atlasov, ki so navedeni v tej knjigi, in če upoštevamo na priloženi karti kategoriji »nacionalni atlas« in »kvazinacionalni atlas« ter znanje o novejših atlasih ter pripravah po svetu, se res lahko prepričamo, da spadamo v tem pogledu med najbolj zaostale države v Evropi, med katerimi sta še Irska in Albanija. Vprašanje izdaje jugoslovanskega atlasa je tako postalo zares vprašanje prestiža naše države in še posebej naše geografije, saj nacionalne atlase največkrat načrtujejo geografi v sodelovanju z drugimi panogami (statisti, planerji, demografi, geodeti itd.).

Pregled obstoječih nacionalnih in regionalnih atlasov evropskih dežel nudi nekatera zanimiva spoznanja. Od kapitalističnih držav prednjačijo v izdajah teritorialno srednje velike in male države. Dober primer je Finska, ki je l. 1899 kot prva država na svetu izdala svoj nacionalni atlas⁴ in katere najnovejši atlas⁵ je na zelo visoki strokovni in tehnični ravni. Ne zaostajajo mnogo atlas Avstrije,⁶ Švedske.⁷ Avstrijski zvezni atlas prikazuje nekatere pojave tudi v okviru jugoslovanske Slovenije. Tudi avstrijske dežele so izdale svoje atlase, ki jim predsednik že omenjene mednarodne komisije očita domovinoznanski značaj.⁸ Dober atlas ima tako Spodnja Avstrija z Dunajem,⁹ enako Štajerska,¹⁰ slabšega Salzburgska¹¹ in najslabšega Koroška,¹² ki nima svoje univerze.

Trditev, da med evropskimi državami prednjačijo male, do nedavna ni držala za Svico, ki je šele pred kratkim pričela izdajati svoj atlas v snopičih s sodelovanjem geodetov in geografov.¹³

Večje države dajejo prednost regionalnim atlasom (ZDA, SZ, Francija, ZR Nemčija). Izjema je Velika Britanija, katere najnovejši atlas¹⁴ je med najboljšimi v metodičnem pogledu in zelo natančen pri upodabljanju gospodarskih in klimatoloških pojavov. Nemške dežele po zadnji vojni načrtno izdajajo planske atlase, ki pa se po vsebini ne ločijo mnogo od splošnih, nacionalnih. Zvezni atlas je tam predviden kot poslednji.¹⁵

Od socialističnih evropskih držav imata lepo tradicijo Češkoslovaška¹⁶ in Poljska, kjer imajo povojni šolski atlas¹⁷ že značaj nacionalnih. Češkoslovaška¹⁸ je pred kratkim izdala vojaški atlas, ki ima mnoge geografske karte. Zadnje desetletje pa so se socialistične države temeljito lotile priprav za izdajo modernih obsežnih atlasov. Priprava atlasa je ena od pglavitnih nalog tamkajšnjih geografij in sorodnih strok, ki jih koordinirajo posebne, od najvišjih državnih organov ustanovljene komisije za atlas. Po našem znanju so tik pred izdajo atlas Češkoslovaške in Madžarske in tudi Poljaki so izrisali večino kart. Čeprav ima kartna priloga v knjigi Monografija Romunije značaj nacionalnega atlasa in je tudi romunski šolski atlas¹⁹ mnogo več kot šolski, pripravljajo še večjega in boljšega. Ze več let pripravljajo atlas tudi v Bolgariji. Čeprav obsega Fiziko-geografski Atlas Mira odlične tematske karte za SZ, pripravljajo sovjetski geografi nov atlas v barvni tehniki, ki je dala odlične rezultate pri izdaji regionalnih atlasov.

Bera jugoslovanskih atlasov je borna. Imamo dva šolska atlasa s tematskimi kartami. Enega od njiju, Geografski atlas Jugoslavije (Znanje, Zagreb 1961) navajajo nekateri (npr. Atlas of Great Britain, knjiga National and Regional Atlases) kot nacionalnega. Obsega res 52 tematskih kart Jugoslavije v merilu 1:6.000.000 ter 6 kart Jadranskega morja. Toda že format 14,5 × 21,5 cm in merilo kart izpričujeta, da je šolski atlas, ki pa je danes glede statističnega gradiva (iz l. 1955, le malo iz l. 1960) že zastarel. Od tematskih atlasov izhajata zdaj klimatološki atlas (prvi del: temperature) in etnološki atlas Jugoslavije, v pripravah pa so še arheološka topografija in zgodovinska topografija. Regionalnih atlasov ni in videz je, da heterogenost države, ki drugod vzpodbuja izdajo regionalnih atlasov, pri nas to kulturno dejavnost zavira.

Tik predno je bila razpuščena, je Komisija za geografske vede pri zveznem svetu za znanstveno delo (komisiji je predsedoval prof. S. Ilešič, ki je že v okviru Zveze geografskih društev Jugoslavije izdeloval osnutke za jugoslovanski atlas) izposlovala zvezno temo: »Studijski projekt atlasa Jugosla-

vije. Izdelavo je spomladi 1965 prevzel Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani. Ta je osnoval širši in ožji redakcijski odbor za izdelavo elaborata. Širši odbor so sestavljali vodje komisij, ki jih je bilo petnajst (za geologijo, geomorfologijo, klimatologijo, hidrologijo, oceanografijo, pedologijo, vegetacijo, historično geografijo, demogeografijo, naselja, agrarno geografijo, industrijo s proizvodno obrtjo, terciarne in kvartarne dejavnosti, promet, urbanizem). V komisijah so delovali strokovnjaki iz vseh republiških središč in Reke. Širši odbor je vključeval tudi ožjega v Ljubljani, ki mu je posle vodil poseben sekretariat (v sestavi dr. J. Medved, dr. M. Pak in podpisani kot vodja od marca 1966).

Te številne skupine s člani iz vse Jugoslavije, ki je pokazala vse dobre in slabe strani dela zveznih komisij, je do jeseni 1966 izdelala načrt jugoslovanskega atlasa, za katerega si je že prej prizadevala Zveza geografskih društev Jugoslavije in s peresom nekateri drugi geografi, ki so se udeležili sestankov Mednarodne komisije za nacionalne atlase.^{20 21}

Projekt atlasa Jugoslavije, ki ga je Inštitut za geografijo poslal jeseni 1966 zveznemu fondu za znanstveno dejavnost, predvideva 82 kartnih listov s skupno 187 kartami. Snov, ki jo naj karte upodabljajo, je izbrana tako, da bi atlas služil čim širšim potrebam (prostorsko urejanje in planiranje v najširšem smislu, poslovno življenje vobče, izobrazba v šolah in izven nje oziroma spoznavanje domovine, reprezentanca v tujini, potrebna zlasti v času odpiranja jugoslovanskega trga svetovnemu gospodarstvu itd.). Po številu listov si panoge sledijo v naslednjem vrstnem redu: demogeografija (12 listov), industrija (10), hidrografija (7), agrarno gospodarstvo (7), klima in turizem (po 6) itd. Pri klimi je že upoštevano, da izhaja zvezni klimatski atlas. Pri pregledu gradiva za prirodoslovje se je pokazalo, da so se že vse panoge lotile podrobnejšega terenskega kartiranja in da že obstajajo večje ali manjše ustrezne karte Jugoslavije, da pa kaj takega ni za geomorfologijo (stare Jovanovičeve geomorfo-genetske karte²² ne moremo šteti v to vrsto). Neposredno za atlas bi bilo mogoče prirediti v celem le malo kart. Pri večini bi bila potrebna ponovna in temeljitejša obdelava po že zbranih statističnih in drugih podatkih.

Načrtovalci so se v znatni meri držali navodil Mednarodne komisije na nacionalne atlase.^{23, 24}

Osnovna karta Jugoslavije v predvidenem atlasu bi bila v merilu 1:1.500.000, kar je v skladu z drugimi atlasi za toliko ozemlje kot je jugoslovansko. Ustrezni format celega atlasa bi bil 50 × 70 cm. Na liste takega formata je mogoče vnesti dve Jugoslaviji v merilu 1:2.000.000, štiri v merilu 1:5.000.000 itd. Osnovne teritorialne enote, ki bi jih karte upodabljale, bi bile upravne občine.

Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani je obenem s podrobnim predlogom za izdelavo atlasa poslal zveznemu fondu za znanstveno dejavnost predlog, da naj zvezni svet za znanstveno delo osnuje zvezno komisijo za izdelavo atlasa in da naj vzame atlas v delovni program. Moralno breme, da se tudi Jugoslavija uvrsti med izdajatelje nacionalnega atlasa, smo s tem geografi formalno prevalili na odgovorne institucije. Upamo, da bodo te uvidele primernost, najprej izdati splošni atlas kot sintetično upodobitev vseh domovinoznanskih panog, in šele nato preiti k izdajanju tematskih atlasov.

Četudi bi v doglednem času izdali zvezni atlas, bi ostajala v naši heterogeni državi potreba, da tudi republike izdajo svoj atlas. To velja tudi za Slovenijo, ki je v marsičem na ekspaniranem položaju. To potrebo so geografi čutili že pred drugo svetovno vojno, ko so pričeli v okviru posebnega redakcijskega odbora (pod vodstvom prof. dr. V. Bohinca) zbirati gradivo za atlas Dravske banovine. Začeto delo je prekinila fašistična okupacija l. 1941, ko je bilo gradivo zaplenjeno ali porazgubljeno.²⁵ Geografi smo na sestankih Geografskega društva Slovenije večkrat poudarjali potrebo po lastnem atlasu in tudi v okviru drugih strok (zlasti med urbanisti) so večkrat osnovali

komisije za izdelavo atlasa. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani je septembra 1964 prevzel pri Skladu Borisa Kidriča temo »Priprava gradiva za nacionalni atlas Slovenije« in tudi za to nalogo osnoval podobna organizacijska telesa kot za jugoslovanski atlas, le da v slovenskem okviru. Pri načrtovanju slovenskega atlasa smo geografi naleteli na odobravanje pri številnih sorodnih strokah, ki opravljajo terensko kartiranje ali ki tudi sicer želijo, izsledke svojega dela prikazati na kartah Slovenije, a same niso sposobne, izdati tematski atlas. Vso podporo pri načrtovanju smo našli tako pri gozdarjih, biogeografih in pedologih in tudi pri vrsti nadaljnjih strok.

V osnovi je predlog za slovenski atlas podoben temu za jugoslovanski atlas, le da upošteva posebne slovenske razmere. Predlagani atlas naj bi obsegal 96 kartnih listov s skupno 168 kartami. Po številu predvidenih kart si sledijo: klimatologija (16 listov), agrarno gospodarstvo (12), demogeografija (10), socialno-ekonomske panoge (9), po šest listov naj bi zavzele industrija z obrtjo, turizem, zgodovina z etnologijo, geomorfologija z regionalizacijo itd. Osnovna karta Slovenije naj bi bila v merilu 1:500.000, kar bi omogočilo, prikazati družbeno-geografske pojave v okviru katastrskih občin oziroma naselij. Atlas v takem merilu bi lahko bistveno boljše rabil planiranju kot atlas Jugoslavije v merilu 1:1.500.000. Osnovna karta Slovenije bi lahko prikazala z dobro barvno tehniko celo do štiri pojave istočasno v okviru katastrskih občin, medtem ko bi za razprostranjenost enega pojava po kat. občinah zadostovalo merilo 1:750.000. Na eno listo predvidenega formata atlasa 56,8 × 42,2 cm bi lahko vrisali štiri karte Slovenij v merilu 1:1.000.000 itd.

Za izdelavo slovenskega atlasa bi bilo manj tehničnih težav kot za jugoslovanski atlas. Zanj je na razpolago tudi več pripravljenega gradiva. Mnogo smo ga pripravili z dosedanjim delom tudi geografi in prav atlas bi prav ovrednotil številne naše izsledke ter jih napravil dostopne široki javnosti.

Pri prizadevanjih, da bi začeli z delom na prvem snopiču, smo uvideli, da je resna ovira za sprejetje tega dela v program republiških organov nepoznavanje bistva in pomena nacionalnega atlasa. Zato je Inštitut za geografijo univerze organiziral v oktobru 1966 javno razstavo pod naslovom »Tuji nacionalni atlas in gradivo za nacionalni atlas Slovenije« na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. Ali so vsa ta prizadevanja rodila uspeh, bo pokazala bodočnost. Nedvomno smo s tem delom geografi pokazali dobro voljo, da pomagamo pri popularizaciji znanstvenih izsledkov na najlažje razumljiv in najhitrejši način: z upodobitvijo na karti. Ne glede na trenutni uspeh ali neuspeh smo geografi po mojem mnenju dolžni, da stavljamo nacionalni atlas Slovenije med naše najbolj pereče naloge.

LITERATURA

- ¹ E. L. Yonge, National Atlases: a Summary. Geogr. Review, 47, 1957.
- ² E. L. Yonge Regional Atlases: a Summary Survey. Geogr. Review, III, 3, 1962.
- ³ Vodnik po razstavi »Nacionalni atlas tujih dežel in gradivo za nacionalni atlas Slovenije, Ciklostil, Inštitut za geografijo v Ljubljani in Zemljepisni muzej, Ljubljana 1966, str. 1.
- ⁴ Atlas de Finlande, Helsingfors 1899.
- ⁵ Atlas of Finland, Helsinki 1960.
- ⁶ Atlas der Republik Österreich, Wien 1961.
- ⁷ Atlas över Sverige, Stockholm 1953—1964.
- ⁸ K. A. Sališčev, Die heutigen Regionalatlanten und die Tendenzen ihrer Entwicklung, Pett. Geogr. Mitt. 1, 107, 1965, Gotha.
- ⁹ Atlas von Niederösterreich (und Wien), Wien 1954—1958.
- ¹⁰ Atlas der Steiermark, Graz 1953.
- ¹¹ Salzburger Atlas, Wien 1953.
- ¹² Kärntner Heimatatlas, Klagenfurt 1951—1956.
- ¹³ Der Atlas der Schweiz. Ansprache von Prof. Dr. Robert Ruffiez, Direktor der Schweizerischen Landesbibliothek, Bern, Geographica Helvetica, 5, 1963, XX.
- ¹⁴ Atlas of Great Britain, Oxford 1963.
- ¹⁵ Doslej so izšli taki atlas: Schleswig-Holstein, Hessen, Bayern, Niedersachsen-Bremen in menda za Nordrhein-Westfalen.
- ¹⁶ Atlas Republiki Československé, Praha 1955.
- ¹⁷ Od več ponatisov in izboljšav glej: Atlas Polski, Warszawa 1956.

¹⁸ V okviru bilateralnega sodelovanja in pomoči so češkoslovaški geografi izdelali tudi program za atlas Gane (Glej A Project of the Atlas of Ghana, Prague 1965).

¹⁹ Atlas geografic, Republic socialista Românie, Bucuresti 1965.

²⁰ S. Nikolić, Nacionalni atlas i njihova sadržina, Savetovanje o kartografiji, Beograd 1959.

²¹ S. Nikolić, Rad komisije za nacionalne atlante, Glasnik srpskog geografskog društva, 1, 1959.

²² P. Jovanović, Pregledna geomorfološka karta kraljevine Jugoslavije, Zbirka karata Geogr. dr. Beograd 1933.

²³ Atlases Nationaux, Moskva.

²⁴ K. A. Sališčev, Nationalatlanten, Pett, Geogr. Mitt., 1, 105, Gotha 1960.

²⁵ Po izjavi prof. dr. V. Bohinca.

Zusammenfassung: Programmierung des jugoslawischen und slowenischen Nationalatlanten

Ivan Gams

Am Anfang werden einige Eigentümlichkeiten der National- und Regionalatlanten in den europäischen Ländern erwähnt. Dann folgt die Beschreibung der Arbeit an der Programmierung des jugoslawischen Nationalatlanten, die das Geographische Institut der Universität in Ljubljana im Jahre 1966 durchgeführt hat. Bei der Programmierung haben die Geographen und andere Fachmänner aus allen nationalen Kulturzentren in Jugoslawien mitgearbeitet. Der programmierte Atlas mit Format 50 × 70 cm soll 97 Seiten mit 187 Karten enthalten. Der endgültige Beschluss für den Beginn der Ausarbeitung des Atlanten ist zur Zeit noch nicht genommen worden.

Das gleiche Institut hat auch einen Atlas von Slowenien programmiert. In Verbindung mit dem Regionalplan von Slowenien besteht Hoffnung, mit dem Atlas beginnen zu können.

MEDNARODNI KOLOKVIJ O EKONOMSKI REGIONALIZACIJI V STRASBOURGU

(junij 1967)

Svetozar Ilešič

V dneh od 26. do 30. junija 1967 je bilo v Strasbourgu v okviru tamošnje univerze mednarodno posvetovanje o problemih ekonomske regionalizacije. Osnovni povod za kolokvij je bilo V. zasedanje Komisije za metode ekonomske regionalizacije Mednarodne geografske unije, sklicano v Strasbourg v smislu sklepa IV. zasedanja l. 1965 v Brnu (gl. poročilo v Geografskem vestniku XXXVII, 1965, str. 180—182). Toda zborovanje je francoski *Centre national de la recherche scientifique* vsebinsko in po številu udeležencev razširil s tem, da je dodatno k seji komisije organiziral dvodnevni kolokvij z naslovom *Régionalisation et développement*, ki naj bi obravnaval tematiko regionalizacije dežel in področij v razvoju. Kolokvija se je razen šestih rednih članov in skoraj vseh dopisnih članov komisije udeležilo še več kot 40 drugih geografov-specialistov, ki so bili povabljeni na sodelovanje v zvezi s tematiko drugega dela zasedanja. Med temi udeleženci je vzbudila pozornost izredno močna skupina sovjetskih geografov. Iz Jugoslavije sta se posvetovanja udeležila dopisna člana Komisije prof. Veljko Rogić iz Zagreba in podpisani. Glavni organizator kolokvija s strani strasbourške univerze je bil profesor Etienne Juillard, breme tehnične organizacije pa sta mu pomagala nositi sodelavca Geografskega inštituta strasbourške univerze Georges Lutz in Sylvie Rimbart. V imenu *Centre national de la recherche scientifique* je sodeloval na zborovanju prof. Pierre Monbeig iz Pariza, ki je tudi pozdravil udeležence na slavnostni večerji, prirejeni v znani *Ancienne Douane* v starem Strasbourgu. Sprejem je udeležencem priredil tudi rektor strasbourške univerze.

Prva dva dni sta bila odmerjena sejam Komisije, ki pa so bile odprte tudi vsem drugim udeležencem kolokvija. Na dnevnem redu so bili referati članov komisije v smislu programa, določenega že na zasedanju v Brnu. Zasedanje je otvoril predsednik Komisije prof. K. Dziewoński (Varšava), ki je podal uvodni referat o dosedanjem delu komisije, o njegovih rezultatih, ki so se pokazali kar zadovoljivi, in o bodočih nalogah Komisije, ki bo zaključila svoje delo na XXI. mednarodnem geografskem kongresu l. 1968 v New Delhiju. Člani komisije so ob tej priliki dobili v roke tudi vsebinsko bogato, lepo urejeno in dobro opremljeno publikacijo zadnjega zasedanja Komisije v Brnu (*Economic Regionalisation. Proceedings of 4th General Meeting of the Commission on Methods of Economic Regionalisation of the IGU, September 7-12, 1965 in Brno, Czechoslovakia*, ed. by dr. Miroslav Macka, CSc., Praga 1967, 271 strani). Že iz predsednikovega poročila, kakor tudi iz dodatnega poročila F. E. I. Hamiltona (London) je bilo nato razvidno, da je delo na bibliografiji ekonomske regionalizacije zelo napredovalo. Poleg že objavljenih bibliografij za ZDA in ZSSR so pripravljene tudi že druge bibliografije, tako za Anglijo in za evropske socialistične države. Za dežele z nemškim in s francoskim jezikom so jih udeleženci konference dobili že v roke (*Economic Regionalisation, A Bibliography of Publications in the German Language*, Compiled by Ch. Streumann, assisted by G. Kluczka and R. D. Schmidt, Institut für Landeskunde in Bad Godersberg, 1967 strani 311. — *Région et Régionalisation dans la géographie française et dans d'autres sciences sociales*, Bibliographie analytique présentée par Paul Claval et E. Juillard, Paris 1967, strani 97). Od njih je druga več kakor samo bibliografija: je tudi kratka analiza razvoja pojmovanja regije in regionalizacije v Franciji.

Z matematičnimi metodami v ekonomski regionalizaciji se je ukvarjal referat, ki sta ga pripravila B. Berry (Chicago) in A. Wróbel (Varšava). Kljub očitni koristnosti teh metod so se vendar, podobno kot že v Brnu, v diskusiji pojavljali kritični pomisleki zoper njihovo preenostransko in preabstraktno uporabo. Zoper preveč mehanično, zgolj statistično analizo so bile izrečene kritične pripombe ob referatu M. Blažeka (Praga) o primerjalni analizi upravne regionalizacije v svetu, ki je razlike v načelih upravne razdelitve po posameznih državah zajela preveč mehanično statistično, samo na osnovi demografskih in drugih statističnih podatkov, ne da bi se dovolj spuščala v analizo družbenih vzrokov, ki so privedli do takšne ali drugačne »statistične« naslikane razdelitvene sheme. Kakor vedno, se je globlje in kompleksneje spustil v analizo H. Bobek (Dunaj) v svojem referatu z naslovom »Metoda za merjenje ravni socioekonomskega razvoja v kompleksnih regijah različne vrste«. Nov, geografsko zelo zdrav prizvok v dosedanje delo Komisije je prinesla tematika, zadevajoča vlogo prirodnih virov v oblikovanju ekonomskih regij, ki jo je v svojem referatu, sestavljenem na temelju sovjetskih izkušenj, obdelal A. Minc (ZSSR). O tipu urbanih regij je poglobljeno poročal še K. Dziewoński, prof. St. Leszczycki pa je predstavil nadaljnje svoje delo na zasnovi svetovne karte ekonomskih regij, o kateri je poročal že na zborovanju v Brnu.

Svoje delo je Komisija zaključila s temile sklepi:

1. Da se do kongresa v New Delhiju objavijo rezultati dela na strasbourgškem zasedanju in sicer v obliki publikacije o numeričnih osnovah regionalizacije, ki naj jo objavi Geografski inštitut Poljske akademije znanosti, in publikacije o primerjalni analizi upravnih razdelitev, ki naj jo pripravi Geografski inštitut Češkoslovaške akademije znanosti.

2. Da se nadaljuje in zaključi delo na ustreznih bibliografijah.

3. Da se za kongres v New Delhiju pripravi zaključno poročilo Komisije, vsebujoče posebej poročila o kvantitativnih metodah ekonomske regionalizacije, o socio-ekonomskih strukturah predindustrijskih družb, o vlogi regionalnih struktur v ekonomskem razvoju družb, o vlogi prirodnih virov v oblikovanju regionalnih struktur in o problemih upravne regionalizacije.

4. Da se naj na kongresu v New Delhiju sproži predlog za ustanovitev nove komisije, ki naj bi preučevala vlogo regionalnih struktur v ekonomskem

razvoju in s tem nekako nadaljevala delo dosedanje Komisije za ekonomsko regionalizacijo.

V drugem delu zborovanja, v okviru kolokvija *Régionalisation et développement*, so bili razen članov komisije zelo aktivni člani drugi, zlasti francoski in sovjetski udeleženci. Med referati je vzbudil posebno pozornost referat, ki ga je v sodelovanju z O. Dollfusom in J. Gallaisem pripravil J. Tricart (Strasbourg) z naslovom »Fizični faktorji in regionalizacija«. Ta referat je hkrati z že omenjenim referatom A. Minca močno prispeval k temu, da je bila problematika ekonomske regionalizacije na strasbourškem zborovanju postavljena mnogo širše, zares kompleksno geografsko in ne preenostransko ekonometrično. To je močno prišlo do izraza tudi v zaključni diskusiji, v kateri je zlasti J. Dresch (Pariz) znova energično podčrtal, da morajo geografi tudi na tem proučevalnem področju v polni meri obdržati svoj posebni kompleksni aspekt in svoje posebne metode, kar edino lahko dokaže življensko upravičenost njihovega posebnega delovnega področja.

Drugi referati tega dela zborovanja so prav tako mnogo prispevali k metodološkemu vprašanju, čeprav so se seveda omejevali na ožjo problematiko regije in regionalizacije dežel v razvoju. G. Sautter (Bourg-la-Reine) je poročal o temi »Tradicionalna regija v tropski Afriki«, J. Gallais (Strasbourg) o »regionalnih depresijah« v deželah v razvoju, pred vsem ob primerih iz Afrike in Južne Amerike. B. Kayser (Toulouse) je referiral o transformacijah regionalne strukture po komercialnem gospodarstvu v nerazvitih deželah, prav tako ob primerih iz Afrike in Latinske Amerike, O. Dollfus (Strasbourg), v sodelovanju z Gallaisom, Raynalom in Tricartom o vlogi mest v oblikovanju regij v nerazvitih deželah. Od referatov sovjetskih udeležencev je posebno uspel referat G. Sdasjuk o vlogi države v ekonomski regionalizaciji Indije, ki je bil zaradi svoje vsebinske in oblikovne dovršenosti sprejet s spontanim aplavzom. Zanimanje je vzbudil tudi referat I. V. Komarja (Moskva) o regionalizaciji v deželah v razvoju. Ob izvajanju ekonomista J. C. Perrina (Aix-en-Provence), ki ga je eden od diskutantov označil kot »tolerantnega in razumnega ekonomista« in ki je pripravil tehten referat z naslovom »Regionalni razvoj, shema analize ekonomista« pa se je razpredla zanimiva razprava o različnih raziskovalnih poteh geografov in ekonomistov, ki pa lahko ustvarijo, če so dobro vsklajane, »prav posrečeno dvojnost«. Te in podobne načelne razprave so dale celotnemu zborovanju posebno tehten značaj. Dokazale so, da lahko zlasti vpliv francoske geografske šole tudi na področju, kakršno je ekonomska regionalizacija ali pa problematika področij v razvoju, krepko prispeva k temu, da se geografija reintegrira in še nadalje razvija svoje lastno delovno področje, ki regije — kakor sem tudi sam podčrtal v diskusiji — ne preučuje samo kot abstrakten matematični model, temveč kot živo, konkretno stvarnost, ki jo mora spoznati tudi v terenu, z vsemi njenimi, ne samo družbenimi, temveč tudi fizičnimi sestavinami. S te plati je zborovanje lahko vzbudilo v vsakem udeležencu, ki mu je usoda geografije res pri srcu, samo optimistične občutke.

Te občutke je še potrdila enodnevna ekskurzija po spodnji Alzaciji od Vogeov do Rena, ki je zborovanje zaključila. Ze samo ime vodje ekskurzije, prof. Etienna Juillarda, je jamčilo za njeno pravo geografsko kompleksnost, čeprav je bil njen namen pokazati predvsem krajevne kontraste v ekonomskem razvoju. Za vso to krepko utrditev pravega geografskega duha v nas smo bili prof. Juillardu in vsem drugim organizatorjem zborovanja resnično hvaležni.

Résumé: Colloque sur la régionalisation économique à Strasbourg.

Svetozar Ilešič, membre correspondant de la Commission des méthodes de régionalisation économique de l'UGI, présente un bref rapport sur la Ve Conférence de la Commission, tenue du 26 au 30 juin 1967 m à Strasbourg

et suivie d'un Colloque sur la «Régionalisation et développement», organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique. L'auteur du rapport estime que le Colloque est parfaitement réussi, grâce aux efforts de la Commission sous la présidence de K. Dzie woński (Varsovie), aux efforts des organisateurs strasbourgeois du Colloque sous la direction de M. E. Juillard ainsi qu'aux contributions du Centre National de la Recherche Scientifique sous la direction de M. P. Monbeig. D'après l'avis de l'auteur du rapport, c'est surtout l'esprit vraiment géographique qu'y était renforcé grâce aux contributions apportées — soit dans les communications soit dans les discussions — par nos collègues français (J. Dresch, P. Tricart, E. Juillard et autres). De ce point de vue il faut spécialement noter l'importance qu'on a recommencé à attribuer, dans l'activité de la Commission ainsi que dans quelques communications du Colloque (A. Mints, P. Tricart) au rôle des facteurs physiques dans la formation des régions économiques, sans crainte exagérée d'une renaissance du déterminisme géographique.

MEDNARODNI SIMPOZIJ O APLICIRANI GEOMORFOLOGIJI V ROMUNIJI OD 25. MAJA DO 4. JUNIJA 1967

Ivan Gams

Organizacijo tega simpozija je Komisija za aplicirano geomorfologijo pri Mednarodni geografski zvezi poverila romunskemu Nacionalnemu komiteju za geografijo. Udeležilo se ga je — po poročilu, ki so ga nam dali v roke med simpozijem — 20 tujih in 47 romunskih geografov. Iz Jugoslavije sva bila prof. J. Roglič iz Zagreba in podpisani, ki je bil deležen finančne podpore s strani Instituta za geografijo univerze v Ljubljani. Med tujci je bilo največ udeležencev iz socialističnih držav, med katerimi pa ni bila zastopana SZ.

Predhodna simpozija Komisije za aplicirano geomorfologijo sta bila posvečena posebnim problemom (razvoju pobočij l. 1965 v Belgiji in geomorfološkemu kartiranju 1966 v Bratislavi). Romunski je bil brez specializacije. Se več, obravnavana tema je često uhajala celo preko meja geomorfologije.

Od 25.—27. junija so bila predavanja v București. Prevladovali so romunski referati, ki so v glavnem obveščali udeležence o delu romunskih geomorfologov. To je bil nekak izbor referatov, opravljen na predhodnem, romunskem nacionalnem simpoziju o aplicirani geomorfologiji. Tuji udeleženci od teh referatov, ki so bili podani v romunskem jeziku brez prevajanja, ne bi imeli veliko koristi, če nam romunski organizatorji ne bi razdelili daljših povzetrov v tujih jezikih, zlasti v francoščini. Podoba, ki smo jo o delu romunskih geomorfologov dobili iz povzetrov, je zaokrožil v uvodnem referatu tudi predsednik nacionalnega komiteja za geografijo in organizacijskega komiteja, starosta romunskih geografov prof. dr. T. Morariu, ki je bil l. 1966 gost Oddelka za geografijo ljubljanske univerze ter nam je o romunski geografiji predaval tudi v Geografskem društvu. Zvedeli smo, da so romunski kolegi priborili geomorfologiji mesto med uporabnimi vedami pri projektiranju hidroenergetskih gradenj, tudi pri HE Džerdap. Drugo tako področje je melioracija zemljišča. To jim je omogočil poseben povojni gospodarski razvoj Romunije, ki ni forsirala samo industrije, temveč tudi razširjala osnovo za kmetijsko proizvodnjo. Saj je v Romuniji obdelovalne zemlje kar 62,3 % vsega državnega ozemlja. Predstojnik geografskega inštituta pri univerzi v Kraiovi prof. N. Al. Radulescu je poročal, da so z melioracijskimi deli obvarovali pred poplavami 1,5 milijone ha (od skupnih 2 milijonov ha, ki jih ogrožajo poplave) in podvrgli namakanju ca. 350.000 ha (od tega 120.000 ha samo v letu 1966). Največ osušenih zemljišč je, razumljivo, ob Donavi. Tretje področje je zaščita tal pred erozijo. Računajo, da je v Romuniji ogroženih okoli 3,1 milijona ha, od tega 1 milijon ha težje.

Nadalje so romunski kolegi sodelovali pri prostorskem urejevanju oziroma urbanističnih načrtih (romunski geografi so izdelali 70—80 monografij o mestih). Podobno kot v sosednji Bolgariji so se tudi v Romuniji lotili gradenj številnih vodnih rezervoarjev za ribnike, namakanje itd., kjer so prav tako sodelovali geomorfologi. Dober pogoj za uveljavljanje geomorfologije pa ni le plansko državno gospodarstvo in planski znanstveni razvoj, temveč tudi živahna neotektonika. Dr. P. Koteč je v referatu »Geomorfološki pogoji za gospodarska dela v romunski nižini ob spodnji Donavi« navedel ugotovitev geodetskih izmer, da se ozemlje med Ploestijem in Focšanijem greza letno za 1 mm, obdonavska cona Corabia—Falești pa dviguje za 2 mm.

Referati Romunov so bili zanimivi za spoznavanje Romunije, toda v metodološkem pogledu niso povedali nič novega. Z ničemer me niso prepričali, da bi bila geomorfologija, kakršno so uporabljali, kaj drugačna od splošne geomorfologije, čeprav ni manjkalo hvalospesov na račun aplicirane geomorfologije. Dobil sem vtis, da so raziskave uvrstili med aplikativno geomorfološke zato, ker so bile naročene za prakso. Težnja po praktični znanosti je namreč tudi v Romuniji očitna. Od tod tudi želja, da bi vse raziskave proglasili na neposredno uporabne, tudi raziskavo krasa in kraške hidrologije, kot nas je prepričeval naš znanec in kolega iz Bukurešte Ilie D. Ion v referatu »Izraba kraškega reliefa severne Oltenije v hidrotehnične svrhe«. S takšnim naslovom referata bi njegov referent lahko govoril o podobnih težnjah, kot jih je na jugoslovanskem krasu orisal v svojem referatu prof. J. Roglič. Ta je podčrtal, kako so pri nas dolga desetletja načrtovali osušitev kraških polj. Zdaj pa izdelujemo načrte o trajni ojezeritvi kraških polj (za hidroenergijo in pod.) ali pa jih že izvajamo.

Od romunskih referatov je v metodološkem pogledu še največ obetal referat Calinescu Marie z naslovom »Ugotovitev pokazateljev erozije, ki je prispevala k melioraciji degradiranih terenov Transilvanske ravnine«. Referirala je v Cluju, kjer so se predavanja obnovila za en dan (31. maj) po vmesni ekskurziji po Transilvaniji. S temi predavanji so menda želeli organizatorji podčrtati pomen Cluja kot drugega romunskega središča geografskega raziskovanja (poleg Cluja in Bukurešte sta geografska inštituta še na univerzah v Kraiovi in Jassiju).

Referentkinja je s pomočjo formule skušala računsko zajeti faktorje erozije in na tej osnovi tudi stopnjo erozije. Toda v živahni diskusiji, ki je sledila referatu, smo udeleženci spoznali, da je treba nekatere elemente subjektivno določiti oziroma stopnjo erodiranosti že predhodno določiti. Vendar je poskus, kapacitete erozije pobočij računsko zajeti, tako vabljen, da kaže o tem referatu še govoriti, ko bo enkrat objavljen.

Večini referatov tujih udeležencev se je poznalo, da so improvizirani. Ponavljali so splošno znane stvari (prof. J. Dresch o razvoju pobočij) ali se izgubljali v lokalnih problemih. Menda je k tej improviziranosti prispevalo tudi to, da so organizatorji sporočili prijavitelcem podrobnejši program simpozija šele nekaj tednov pred pričetkom, seznam predavanj pa smo dobili v roke šele pri prihodu v Bukurešto. Da je prišlo kljub temu in kljub neprimernemu terminu na simpozij 20 tujih geomorfologov, je pripisati predvsem vabljenemu naslovu simpozija. Da smo udeleženci pričakovali predvsem znanja o novih metodah in sredstvih pri geomorfološkem delu za potrebe prakse, je pričalo precejšnje zanimanje za aerofotografiranje manjših zemljišč s pomočjo diriganega aviončka, kar so uvedli brnski geomorfologi. O tem je poročal dr. I. Štehlík v referatu »Prispevek k metodam za preučevanje erozije tal«. Mnogi od nas smo pričakovali izmenjavo izkušenj v delu za prakso in to tudi pri sodelovanju z urbanisti pri prostorskem načrtovanju in vrednotenju naravnih pogojev. Na to temo je bil najavljen en sam referat in sicer prof. M. Klimaszewskega iz Krakova (»Geomorfološke študije in potrebe urbanizma na južnem Poljskem«).

Mnogo več kot v metodološkem pogledu smo udeleženci pridobili na simpoziju s spoznavanjem dela in uspehov romunskih kolegov, ki z organizacijo sprejemov pri znanstvenih in upravnih predstavnikih in z banketi niso

štedili. Pokazali so nam tudi geografski inštitut bukureške univerze, kjer dela na katedrah za splošno, fizično in ekonomsko geografijo 45 kolegov ter geološko-geografski inštitut pri akademiji znanosti, kjer je zaposlenih več geografov kot geologov. Zlasti veliko pa smo pridobili na terenski akkurziji, ki je trajala pet dni in z dodatno ekskurzijo na črnomoško obalo (Kostanca—Mamaia—Mangalia) celo sedem dni. Med njo smo prevozili z avtobusom okoli 1.700 km. Iz Bucurešte nas je vodila pot po Romunski nižini do Galaca na vzhodu, nato ob reki Siretu navzgor, skozi novo industrijsko središče Georga Georgija Deja in čez Vzhodne Karpate v Brašov in Cluj. Od tu smo spremljali reko Olt pri preboju skozi Južne Karpate in se nato vrnili v Bukurešto. Od tu smo napravili še ekskurzijo z vlakom v turistično plansko zgrajeno črnomoško romunsko obalo okoli Konstanze.

Iz tiskanega vodnika (Giude des excursions, Comitete National de Géographie RS Roumanie, 63. str.) in iz razlag romunskih kolegov smo na ekskurziji izvedeli mnogo iz področja geomorfologije — v ospredju je bila morfogeneza — in geografije vobče. V Transilvaniji nas je presenetila množica usadov, ki jim kluški geografi posvečajo posebno pozornost. Toda rezultatov romunske aplicirane geomorfologije smo videli zelo malo. Zato in ker niso ustrezali namenu simpozija tudi številni referati, se je predsedniku Komisije za aplicirano geomorfologijo pri IGU prof. J. Tricartu zdelo potrebno, da se na zaključni seji 31. maja 1964 v Cluju razgovori o značaju in namenu aplicirane geomorfologije. Po njegovem je to posebna zvrst geomorfologije, ki je v službi prakse in ki more splošno geomorfologijo metodično izpopolniti: je interdisciplinska veda, ki zahteva ekipno delo; k njenemu napredku ne pripomore akademsko frazarjenje, temveč razvijanje kvantitativnih metod. Toda o tem, da je aplicirana geomorfologija posebna zvrst geomorfologije, med udeleženci ni bilo enotnosti. Ves čas simpozija se je v pogovorih udeležencev obnavljala diskusija, ali je vsako geomorfološko raziskovanje, ki je naročeno za prakso, že aplicirano geomorfološko, do kod se naj pri geomorfološkem raziskovanju podaja geograf in kje naj začena tehnična, inženirska geomorfologija, po čem se sploh loči aplicirana geomorfologija od obče tehtne geomorfologije in podobno. Na zaključni slovesnosti v vinorodni pokrajini pri ogromnem državnem vinogradniškem posestvu v kraju Stefanesti, kjer je več ko deset kilometrov širok villafranchienski prodni nasip v karpatskem prigorju manj erozijsko razčlenjen kot na primer v šumadijskih goricah (da o slovenskih goricah ne govorimo) in tvori pravi peneplen, je predstojnik pariškega geografskega inštituta prof. J. Dresch (ob odsotnosti prof. J. Tricarta) zanikal v poslovilnem govoru obstoj aplicirane geomorfologije in se zavzemal za enotno geomorfologijo in geografijo vobče. Večina udeležencev mu je živahno ploskala. Marsikdo od nas se je ob vsem tem vprašal, zakaj je bilo potem sploh potrebno osnovati pri IGU posebno komisijo za aplicirano geomorfologijo. Iz privatnih razgovorov smo zares zvedeli, da je ta komisija na zasedanju v Romuniji sklenila, da bo na bodočem mednarodnem geografskem kongresu v Indiji l. 1958 predlagala ukinitve Komisije za aplicirano geomorfologijo.

Ivan Gams

Zusammenfassung: Das Internationale Symposium über die angewandte Geomorphologie in Rumänien (25. Mai — 4. Juni 1967)

Ivan Gams

Der Autor erwähnt, dass am Symposium über die Existenz der applizierten Geomorphologie und über die Verschiedenheiten zwischen der angewandten und übrigen, für die Praxis bestellten Geomorphologie, verschiedene Meinungen herrschten. Dem Autor hat die Teilnahme am Symposium mehr Erkenntnisse aus dem Gebiet der Geographie Rumäniens als aus der geomorphologischen Methodologie geboten.

DEVETI SPLOŠNOPOLJSKI KONGRES POLJSKEGA GEOGRAFSKEGA
DRUŠTVA V WROCLAWU OD 11. DO 14. SEPTEMBRA 1966

Svetozar Ilešič

Ker sem imel ponovno priliko kot gost Poljskega Geografskega društva sodelovati na zborovanju poljskih geografov, imam prijetno dolžnost, da na kratko poročam o njem. Kongres je bil tokrat v Wrocławu in je imel nekako jubilejen značaj: preteklo je namreč dvajset let, odkar so se prvič po uničevalni vojni (1946) sestali poljski geografi v takrat na novo osvobojenem in komaj za silo obnovljenem Wrocławu. Zato je bila otvoritev zborovanja še posebej slovesna. Bila je v znameniti baročni *Aula Leopoldina* wrocławvske univerze. Prisostvovali so ji zastopniki wrocławvskega političnega in kulturnega življenja ter reprezentativni predstavniki poljskih geografov, med njimi prof. J. Kondracki iz Varšave kot predsednik osrednjega Poljskega geografskega društva in prof. A. Jahn kot rektor wrocławvske univerze in direktor njenega Geografskega inštituta. Predsedstvo kongresa je vodil prof. W. Walczak, predsednik wrocławvske podružnice Poljskega geografskega društva, posebno častno mesto v predsedstvu pa je šlo prof. J. Czyżewskemu, seniorju poljskih in posebej wrocławvskih geografov, ki je bil tudi organizator prvega wrocławvskega zborovanja pred dvajsetimi leti. Od inozemskih gostov so bili na kongresu še prof. S. V. Kalesnik in A. G. Isačenko (Leningrad, ZSSR), L. Kadar (Madžarska), I. Sandru (Jasi, Romunija), A. Guilcher (Pariz) in večje število geografov iz Nemške demokratske republike s prof. J. Gellertom na čelu. Močna delegacija iz NDR je vzbudila pozornost, prav pogrešali pa smo zastopnike češkoslovaških geografov. Toplo so sprejeli udeleženci v poljščini izrečene pozdravne besede prof. Kalesnika in podpisanega.

Plenarni sestanki kongresa so imeli v nasprotju s kongresom v Lublinu l. 1964 (prim. GV XXXVI, 1964, str. 107) regionalno-informativni značaj; namenjeni so bili bolj širokemu krogu poljskih udeležencev, ne pa razgovorom o znanstvenih problemih. Prvi dan so referirali rektor A. Jahn o znanstveno-raziskovalnem delu wrocławvskega geografskega centra v preteklih 20 letih, prof. St. Szczepankiewicz o glavnih potezah razvoja reliefa v Šleziji, prof. A. Schmuck o klimatskih pasovih Dolnje Šlezije, prof. St. Golačowski o družbeni geografiji Šlezije in prof. W. Walczak o geografskih regijah Šlezije. Drugi dan pa nam je podal prof. St. Golačowski geografsko sliko Wrocława kot uvod v skupni ogled mesta in obmestja. Razen tega so prvi dan popoldne zasedale ločeno sekcije za fizično geografijo, ekonomsko geografijo, regionalno geografijo, kartografijo in klimatologijo, ki so obravnavale specialne znanstvene probleme, ne da bi bil program njihovega dela tematsko ostro začrtan. Vzdušje na kongresu je bilo prav prijetno in živahno, kar se je pokazalo tudi na sprejemu, ki ga je za udeležence priredil predsednik Ljudskega sveta mesta Wrocław prof. (matematike) Iwaszkiewicz v viteški dvorani znamenitega wrocławvskega rotovža.

Kongres za domače udeležence, pa tudi za nas zunanje goste ni bil zanimiv toliko po svoji splošni znanstveni vsebini, kar, kakor že rečeno, tudi ni bil njegov namen, temveč po tem, da nas je spoznal z Doljo Šlezijo in z njeno geografsko problematiko. Ob bogati razstavi, ki so jo priredili organizatorji, ter ob razgovorih z wrocławskimi geografi pa smo se hkrati ponovno seznanili z bogatim in široko razvejanim delom wrocławvskega geografskega centra, ki je za Varšavo eden najmočnejših, če ne najmočnejši na Poljskem. To velja posebno za nekatere panoge geografskega dela. Pozornost vzbuja predvsem delo katedre za fizično geografijo pod vodstvom rektorja prof. Jahnna (glacialna geomorfologija, geomorfologija pobočij, geomorfološki procesi v kristaliniku). Nič ne zaostaja delo katedre za družbeno geografijo pod vodstvom prof. St. Golačowskega, kjer so nas poleg dolgoletnih, dobro nam znanih preučevanj historično-genetske strani podeželske pokrajine iznenadili tudi snovno in metodološko novi izsledki v smeri preučevanja današnjih morfoloških transformacij podeželskih naselij, posebno pa

tudi njihove funkcijske opredelitve. Bolj kot marsikje drugje na Poljskem je v Wrocławu trdno zasidrana tudi regionalna geografija na katedri, ki jo vodi prof. W. Walczak. Se posebno pozornost pa zasluži kartografski oddelek Inštituta, ki se opira sicer še na tradicijo znamenite predvojne E. Romerjeve šole iz Lvova, a se je pod vodstvom na žalost pred kratkim umrlega prof. A. Wąsowicza močno razmahnil in presenetljivo tehnično moderniziral.

Po zaključku zborovanja so se udeleženci kongresa dne 13. septembra popoldne porazdelili na tri dvainpoldnevne ekskurzije. Sam sem se udeležil prve, ki je šla čez Wrocławsko ravnino in Walbrzyško podgorje do Jelenje gore in nato čez Kaczawsko hribovje in tamkajšnji strukturni relief do rudarskega mesta Bolesławiec in nazaj v Wrocław. Ekskurzija pod simpatičnim in izkušenim vodstvom prof. Jahna je bila pretežno morfološka. To velja tudi za drugo ekskurzijo, ki jo je vodil prof. Walczak in ki je obiskala kotlino Klodzka, medtem ko je bila tretja ekskurzija pod vodstvom prof. Golachowskega čisto ekonomsko-geografska: obiskala je rudarsko-industrijski področji Turoszów in Legnica-Głogów. Morda so bile ekskurzije, vsaj za široki krog udeležencev, preveč specialne, prvi dve s prenostranskim poudarkom na geomorfologiji. Očitno pa je, da je to samo nekako posledica navade in tradicije v zvezi s premočno specializacijo geografije na Poljskem in s premočno ločitvijo fizične in družbene geografije. To malo preseneča, saj je ravno iz Wrocława prišla pobuda za tesnejšo reintegracijo geografije tudi na Poljskem, o čemer smo poročali v lanskem »Geografskem vestniku«. Da pa bo tej pobudi sledila tudi praksa, nam je najboljšje jamstvo ravno prof. Jahn sam, ki jo je sprožil kljub temu, da je v svojem raziskovalnem delu izrazito specializiran. Svoj kompleksni pogled na geografijo je pravkar tudi praktično dokazal s svojo knjigo »Alaska« (Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1966, str. 496), ki je vzorna kompleksno-geografska monografija, čeprav je avtor raziskoval Alasko bolj kot specialist. V uvodu v to knjigo je avtor izrecno naglasil, da je »najvažnejša naloga geografa, da sredi zapletene medsebojne odvisnosti geografskih potez določenega predela najde tiste individualne, tako fizične kot gospodarske značilnosti, ki ga ločijo od drugih predelov zemeljske oble«.

Svetozar Ilešič

Résumé: Le IX Congrès général des géographes polonais à Wrocław

M. S. Ilešič qui a participé à ce Congrès, tenu à Wrocław du 11^e au 14^e septembre 1966, présente un bref rapport sur le Congrès et ses excursions ainsi que sur la surprenante activité du cercle géographique de Wrocław sous la direction de prof. A. Jahn (pour l'ensemble et spécialement pour la géographie physique), prof. St. Golachowski (pour la géographie humaine) et prof. W. Walczak (pour la géographie régionale). Le rapport souligne les tendances de ce cercle d'aboutir, malgré une certaine spécialisation nécessaire, à une réintégration de la science géographique.

KNJIZEVNOST

Iz domače geografske književnosti

Vladimir Bračič: Vinorodne Haloze. Socialno-geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Založba Obzorja, Maribor 1967. Strani 252, 23 kart, 61 tabel in diagramov, 35 skic, slik in risb.

Za pokrajine severovzhodne Slovenije je geografska literatura dokaj skromna. Samo Pohorsko Podravje je bilo v zadnjih letih obdelano v celoti, vse ostalo pa so geografske študije manjših področij. Sele v zadnjih štirih letih smo pristopili h kompleksnim geografskim raziskavam nekaterih geografskih enot omenjenega dela Slovenije (Mežiška dolina, Haloze, Ljutomerško-ormoške gorice, Zg. Dravsko polje, Pohorje, Dravska dolina). Pri izboru teh področij je bila odločujoča predvsem njihova problematika.

Haloze so pokrajina, ki je s svojo specifično socialno-ekonomsko problematiko že dolgo vrsto let čakala na socialno-geografsko raziskavo. Socialno-geografsko predvsem zato, ker so v Halozah prav socialni problemi, povezani z lastninskimi odnosi in posestno strukturo, tisti daleč najmočnejši dejavnik, ki je pokrajino oblikoval. Avtor je v podrobni analizi doslej objavljenih in neobjavljenih razprav o Halozah ter številnih virov pokazal, kako nihče izmed dosedanjih raziskovalcev ni mogel mimo socialnega problema. Zgeč in še nekateri so se pri svojem delu naslonili prav na to podlago. Poudariti je treba, da se je mogel raziskave takšnega področja lotiti prav Bračič, ki je kot domačin in izredno dober poznavalec ter spremljevalec predvojnih, medvojnih in povojnih procesov v Vinorodnih Halozah tudi lahko dokazano ovrgel nekatere razredno obremenjene trditve. Avtor je v razpravi postavil številne utemeljene teze, zato je knjiga še posebno dragocena. Ze dolgo smo čutili potrebo po znanstveno utemeljeni razlagi procesov v Vinorodnih Halozah, predvsem viničarstva. Potrebo po tem so čutili raziskovalci, učitelji na šolah in preprost človek, ki se vsi srečujejo s problemom viničarstva v literaturi in vrsto let po vojni predvsem v dnevnem tisku. Bračič je to delo opravil izredno dobro. Posebno pozornost vzbuja vsebinska razdelitev na poglavja. Medtem ko opazamo pri nekaterih delih pretirano težnjo po sistematiki, je Bračič izredno posrečeno razdelil celotno razpravo časovno po procesih. Tako dobi bralec kompleksen pregled razvoja Vinorodnih Haloz po posameznih obdobjih. Avtor pri tem ni zanemaril nobenega od elementov ali dejavnikov v razvoju pokrajine.

Obravnavani del Haloz obsega za vinogradništvo najbolj kvalitetna področja — ves vzhodni del do republiške meje in do Stojane vasi, Hodoš in Prekorš na zahodu. Ves ta predel, ki je v Halozah edino pravo gričevje med 300 in 320 m, je avtor imenoval Vinorodne Haloze (49 katastrskih občin).

Ze sama omejitev Vinorodnih Haloz ter s tem kvaliteta vinskega pridelka, ki je skupaj s kvantiteto glavno gibalno socialnih razmer, je močno odvisna od naravnih dejavnikov. Njim je avtor posvetil obsežno poglavje (str. 14—52). Poleg mikoreliefnih vplivajo na vinski pridelek najmočnejše mikroklimatske razmere, ki so še posebno dobro obdelane. Haloze trpijo na močnem pomanjkanju vode. Vodnjaki so v dolinah, medtem ko je večina

naselij po slemenih, ki so v sušnih letnih obdobjih tudi po nekaj ur oddaljena od vode. Ta, doslej za Haložane nerešljiv problem je nazorno prikazan s karto preskrbe vode v naselju Paradiž.

Ce je avtor čutil pomanjkanje geografske literature o Haložah in robnih področjih, je imel na drugi strani na razpolago bogato zgodovinsko gradivo, katerega je s pridom uporabil.

Analiza razdobj 1824—1935 in 1963—64 nam da popolno podobo gospodarskega razvoja. Na področju Vinorodnih Haloz so bili lastniki zemlje predvsem mali kmetje in fevdalci, že v dobi utrjevanja fevdalnega sistema pa je bilo nad $\frac{1}{5}$ vseh površin in $\frac{1}{3}$ vseh vinogradov v lasti tujih posestnikov. To so bili predvsem Polanci (posestniki z Zg. Dravskega in Ptujkega polja) in meščani. Prvi so kupovali poleg vinogradov travnike, ki so jim primanjkovali, in gozdove, slednji pa predvsem vinograde. Leta 1824 je bilo v lasti Haložanov 84,4 % vse zemlje, v lasti Polancev 5,4 % in v lasti meščanov (predvsem iz Ptuja) 9,8 %. Se več vinogradov je bilo v rokah tujcev.

Že leta 1824 je bilo vinogradništvo specializirana proizvodna panoga, ki je dajala haloškemu gospodarstvu značaj blagovne proizvodnje. Tega leta je bilo na območju Vinorodnih Haloz okrog 250 viničarskih družin. Vsa ostala desetletja 19. in prva polovica 20. stoletja so prinesla haloškemu kmetu slabšanje položaja, prehajanje zemlje v roke tujcev in za takratne družbene razmere nerešljive socialne razmere. Zemljiška odveza je prinesla haloškemu kmetu osebno svobodo, toda naturalne dajatve so zamenjale denarne. Vse večje zadolževanje je vodilo tudi vedno več zemlje v roke tujih posestnikov. Ta proces je dokončala še velika agrarna kriza 1879—1893 leta. V drugi polovici 19. stoletja so se težavam pridružile še trtne bolezni, ki so uničile vinograde v celoti. Z njihovim obnavljanjem so pričeli že leta 1890 in jih pod ugodnimi kreditnimi in drugimi pogoji v celoti obnovili.

Socialno-lastniško stanje za leto 1935 je Bračič analiziral po podatkih iz neobjavljene Zgečeve študije o Haložah. Od leta 1825 do 1935 so si meščani pridobili nadaljnjih 2102 ha zemlje in Polanci 404 ha, prodanih pa je bila okrog $\frac{1}{3}$ (okrog 500) posestev. Tega leta je bila že skoraj polovica vinogradov v lasti tujih posestnikov, predvsem meščanov — 55,4 % in 15,1 % v lasti Polancev. Meščani so kupovali zlasti najboljše vinogradniške površine v završkem okolišu in blizu Ptuja. Večino haloških posestnikov so tvorili kočarji in majhni kmetiči, ki so imeli pod 5 ha zemlje in povprečno okrog 30 arov zaradi nedovoljnega gnojenja že izčrpanega vinograda.

Eno od desetih temeljnih poglavij je avtor posvetil viničarstvu (str. 147—160). Kakor je navedeno, je to »fenomen pokrajine nekdanje Vojvodine Stajerske in ga ne poznajo niti ostala panonska vinorodna področja, niti vinorodne pokrajine drugih dežel. Zato nas ne preseneča, da se je avtor tako močno poglobil v to problematiko, ter dokazal nastanek, razvoj in posledice viničarstva na gospodarstvo in še posebej na izrabo zemlje. V nekoliko krajši obliki je Bračič podal pregled procesa viničarstva že v Geografskem obzorniku za leto 1965, št. 2. Prvi viničarji so bili služabniki, ki so jih premožni meščani pošiljali na delo v svoje vinograde in jih polagoma tam za stalno naselili. Takšno tolmačenje se bistveno razlikuje od poenostavljenega in družbeni sredini prilagojenega poprejšnjega tolmačenja.

Največ prostora obsega poglavje o socialno-posestnih in gospodarskih razmerah v letih 1963—64 (str. 175—210), kjer je podana analiza na podlagi zbranega obsežnega statističnega gradiva in ankete kmečkih gospodarstev, ki jo je izvedla za vsa svoja področja Občina Ptuj. Leta 1965 je imel Kmetijski kombinat Ptuj (ta je bil ustanovljen dve leti poprej) v Vinorodnih Haložah 18 % vse zemlje in 29 % vseh vinogradov. Ostalo zemljišče je bilo v lasti Haložanov 69,3 %, v lasti Polancev 7,1 % in v lasti meščanov 4,7 % predvsem manjših parcel.

Opisani razvoj socialno-posestnih razmer je vodil k močnemu odseljevanju prebivalstva, zaradi česar je število prebivalstva od leta 1824 naprej le skromno naraščalo, po letu 1953 pa celo nazaduje. Hiše po slemenih ostajajo prazne, krepijo se pa dolinska naselja. Tudi urbanistični program Občine

Ptuj predvideva predvsem razvoj dveh naselij — Cirkulan in Podlehnika. V njih bodo ob solidni komunalni opremljenosti in dobri prometni povezavi živeli poleg domačih kmetov delavci na družbenih vinogradih.

Vinorodne Haloze vse bolj spreminjajo svojo podobo. Nekdanje do nesmisla razparcelirane kmečke vinograde zamenjujejo moderne terase. Na njih so dosegli proizvodnjo 71 hl/ha, ponekod pa tudi že 120 hl/ha bolj kakovostnega vina kakor v starih družbenih in kmečkih vinogradih (slednji dajejo povprečno 16 hl/ha). Na terasah pa se seveda spreminjajo potrebe po delovni sili. Samo za obdelavo družbenih površin se bo po popolni uvedbi teras zmanjšala potreba po delovni sili od 2200—2500 leta 1964 na okrog 270 delovnih moči.

Ob obsežnem Bračičevem poznavanju in znanju o proučenem področju je izredne koristi njegova ocena sedanjega stanja socialno-ekonomskih razmer ter prikaz tendenc bodočega razvoja. Rezultati raziskave služijo že sedaj praksi pri urejanju pokrajine in njenega gospodarstva. Ker avtor raziskava na tem področju še ni prenehal, lahko v bodoče pričakujemo še več prispevkov o Vinorodnih Halozah.

M. Pak

Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji
u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964. Ljubljana 1967, strani 179

Prvi jugoslovanski simpozij o agrarni geografiji se je vršil že decembra leta 1964, vendar Zbornik s te prireditve ni izšel slučajno šele leta 1967. Komisija za agrarne strukture in agrarne pejzaže Zveze geografskih društev je sklenila, da bo Zbornik posvečen 60. letnici rojstva profesorja Svetozarja Ilešiča zaradi njegovih posebnih zaslug pri razvoju raziskovanja agrarnih pokrajin. Zato je Zbornik izšel ob jubileju prof. Ilešiča. Izdajo Zbornika so omogočili Komisija za agrarne strukture in pejzaže Saveza geografskih društev SFRJ, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani in Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru.

V Zborniku so objavljeni referati, koreferati, diskusije in gradivo z otvoritve simpozija. Vse gradivo je objavljeno v srbskem ali hrvaškem jeziku, ker je bila večina prispevkov slovenskih udeležencev že izdana v tej ali drugi obliki v slovenskem jeziku. Vsebina Zbornika je razdeljena na tri dele: uvodni del, organizacijski del in strokovni del, ki je razdeljen na referate, koreferate in diskusijo.

Uvodni članek Ivana Crkvenčiča je posvečen 60. letnici rojstva prof. Svetozarja Ilešiča. Avtor je podal pregled jubilatovega udejstvovanja na vseh področjih geografije s posebnim poudarkom na njegovem doprinosu slovenski in jugoslovanski geografiji. Uvodni del obsega še program simpozija, otvoritev ter resolucijo.

Simpozij je bil zamišljen kot prikaz rezultatov novejših geografskih raziskav večjega števila podeželskih področij Jugoslavije. Zato je bilo število referatov manjše — 5, medtem ko je bilo koreferatov kar 23.

V prvem referatu »Razvoj i rezultati agrarne geografije u Jugoslaviji« sta Ivan Crkvenčič in Vladimir Klemenčič prikazala najvažnejša dela na področju agrarne geografije pri nas. V nadaljevanju sta podala sedanji koncept agrarno-geografskih raziskav v Sloveniji in Jugoslaviji, metode raziskav ter njihovo povezavo z raziskavami po svetu. Naloge proučevanja agrarnih elementov sta avtorja razdelila na šest delov: a) pregled agrarno-geografske in sorodne literature, ki se nanaša na področje Jugoslavije, b) preizkušnja in primerjava z mednarodnimi agrarno-geografskimi raziskovalnimi metodami, c) priprava metod proučevanja agrarnih procesov in strukture na manjših izbranih področjih, d) priprava metodologije za proučevanje agrarnih elementov pokrajine in njene strukture v Jugoslaviji, e) proučevanje agrarne strukture po republikah in na teritoriju celotne Jugoslavije, f) priprava agrarno-gospodarskega atlasa Jugoslavije. Naloge pod točkami a, b in c so že opravljene, medtem ko je delo pod točko d v teku. Celotna raziskava se vrši

v okviru zvezne teme »Transformacija agrarne pokrajine in strukture«. Temo vodi Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani ob sodelovanju Geografskega inštituta PMF v Zagrebu, Geografskega inštituta »Jovan Cvijić« v Beogradu ter geografov iz Sarajeva in Skopja. V tretjem delu referata je podana v medsebojni primerjavi analiza štirih raziskanih katastrskih občin v Jugoslaviji; Podgorje pri Kamniku, Sebeborci v Prekmurju, Nunska graba v Slovenskih goricah in Trebjevo v Hercegovini.

»Dosadašnji pravci i rezultati rada na području medunarodne agrarne geografije« je naslov referata Svetozarja Ilesiča. Avtor razdeli dosedanja agrarno-geografska proučevanja na tri smeri: morfogenetsko (imenuje jo tudi genetsko), socialno-geografsko in kartografsko ekonomsko. Zaradi stalnega jačanja procesa deagrarizacije in urbanizacije mora tudi genetska smer agrarne geografije, če hoče razlagati določene pojave, poklicati poleg nekdanje funkcije na pomoč tudi nekatere faktorje sodobne transformacije agrarnega pejzaža. Pri tem pa se neogibno sreča s socialno strukturo, s čemer prehaja že v drugo, socialno-geografsko smer. Slednja se je močno oprla predvsem na kartiranje, s čemer je obdržala v ospredju prostor, to je pokrajino. S tem se izgublja ime agrarna geografija in oblikuje nekakšna kompleksna geografska podoba »izvenmestnega prostora«.

Sodobne agrarno-geografske raziskave se naslanjajo v vedno večji meri na proučevanje socialne strukture. Zato ni slučaj, da so socialno-geografski aspekti močno zastopani prav v vseh referatih in koreferatih. Prav izčrpno pa se je lotil tega problema Ivan Crkvenčič v referatu »Naučno istraživački rad agrarne geografije u svetlu suvremene socialne geografije«, kjer avtor ugotavlja, da je prav agrarna geografija doslej največ uporabljala aspekte moderne socialne geografije. V zvezi s socialnimi skupinami se z njihovo evolucijo in potrebami menjajo tudi njihove težnje, odnosno valoriziranje posameznih faktorjev in elementov naravne sredine. Eden od zunanjih izrazov tega so inovacije, zato jih obravnavajo številne geografske študije po svetu.

Dokajšen del zemljišč v Jugoslaviji pripada družbenim posestvom, v okviru katerih se javljajo določeni procesi. Racionalno izkoriščanje zemlje, povezano z mehanizacijo in moderno tehnologijo spreminja marsikje tudi podobo pokrajine. Na programu simpozija je bil referat Vladimira Djurića »Razvoj i funkcije Agrarno industrijskog kombinata Beograda«, v katerem podaja avtor kratek pregled razvoja tega družbenega kmetijskega obrata, njegovo produkcijo in njegove probleme, predvsem fluktuacijo delovne sile, ki je zaradi bližine Beograda izredno velika (okrog 700 zaposlenih letno).

Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani je kot organizator simpozija istočasno pripravil razstavo kart z agrarno-geografsko tematiko. Kot uvod kartografski razstavi je Vladimir Klemenčič podal referat »Rezultati agrarno-geografskih proučevanja Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani u godinama 1962—64«. Na podlagi primerjave rezultatov nekaterih raziskav je avtor v drugem delu referata izluščil štiri tipe pokrajine: 1. hribovita področja, močno oddaljena od naselij, kjer se kaže splošno nazadovanje, 2. hribovita področja v okviru širših gravitacijskih območij mest, 3. agrarno-gospodarsko ugodna nižinska področja, 4. robna področja mest.

Med koreferati je posebno zanimiv prispevek Ceneta Malovrha »Značaj i važnost privredne prostorne strukture individualnih poljoprivrednih gazdinstava«. Na primerih štirih kmečkih gospodarstev iz različnih področij Slovenije so analizirani naslednji faktorji: število parcel in njihova oddaljenost od kmetije, število delovne sile, način izkoriščanja parcel, delovne operacije v toku leta na posameznih parcelah, skupen delovni čas za posamezne delovne operacije, frekvenca poti za posamezne operacije in čas teh poti. Medsebojna primerjava teh da vrednost produkcije posameznih parcel in vrednost produkcije celotnega kmečkega gospodarstva. Da so metode raziskave pomembne za prakso, ni potrebno posebej poudarjati.

Ostale koreferate bi lahko po njihovi problematiki uvrstili nekako v šest skupin. Daleč največ koreferatov prezentira najbolj značilne socialno-geografske procese ali spremembe v agrarni strukturi in gospodarstvu nekaterih

področij Jugoslavije. Tako poroča Ingolič Borut za Beričevo pri Ljubljani, Jeršič Matjaž za področje Bleda, Vojvoda Metod za Bohinj, Jože Lojk za okolico Skofje Loke, Bračić Vladimir za vinorodne Haloze, Belec Borut za Ljutomersko-ormoške gorice, Pak Mirko za Zg. Dravsko polje, Kulušič Sven za naselji Murter in Betina v Severni Dalmaciji, Pepeonik Zlatko za področje bivše občine Zagreb, Alija Salihović za naselje Nikolajević pri Titovem Užicu, Zivojin Stepanović za okraj Kragujevac, Branislav Bukurov za Vojvodino, Mladen Friganović za obalno področje in otoke Hrvatske in Milisav Lutovac za okolico Beograda, Aleksandrovca in Ivangrada. Medved Jakob je prikazal problem klasifikacije kmečkih gospodarstev, medtem ko je koreferat Avguštna Laha načelne narave. V tretjo skupino bi uvrstili prispevka Miroslava Popovića o razvoju in stanju agrarne geografije v Srbiji ter Tvrdka Kanaeta o agrarni geografiji v BiH. Vpliv izrabe zemljišča na kraška svojstva in procese je prikazal Ivan Gams, Miloš Zeremski pa je podal nekaj misli o pomenu depopulacije z aspekta fizične geografije. O študiju agrarnih področij za potrebe regionalnega planiranja je pisal Vladimir Kokole, medtem ko je Miloš Mišković obrazložil metode izdelave karte in kartograma izkoriščanja zemljišča v zmanjšanem merilu.

Celotna diskusija je pokazala, kako izredno potreben je bil ta simpozij za izmenjavo rezultatov agrarno in socialno geografskih proučevanj različnih področij Jugoslavije ter prikaz nekaterih načelnih pogledov na predmet in vlogo agrarne geografije v sklopu geografije ter še posebej njene praktične vrednosti. Zbornik je jasen dokaz živahne dejavnosti jugoslovanskih geografov na področju agrarne geografije ter vedno večjih potreb po raziskavah ter spremljanju transformacije podeželja. Prispevki v zborniku jasno kažejo težnjo širokega kroga geografov cele Jugoslavije po sistematičnem, koordiniranem delu s podobnimi raziskovalnimi metodami. Z velikim zanimanjem smo pričakovali ta Zbornik. Nagli procesi urbanizacije in deagrarizacije pa tako hitro preoblikujejo podobo in strukturo podeželja v vsej Jugoslaviji, da bi kmalu zopet želeli imeti v rokah nov Zbornik z rezultati raziskav po letu 1964.

M. Pak

Vladimir Klemenčič in Matjaž Jeršič. Elementi transformacije Bistriške ravnine. Kamniški zbornik 1967, štev. 11, založil Muzej v Kamniku.

Razprava *Elementi transformacije Bistriške ravnine* je izveček iz večje teme »Proces in zakonitosti razvoja agrarnega gospodarstva na primeru gospodarsko razvite pokrajine Bistriške ravnine«, ki jo je sofinanciral Sklad Borisa Kidriča v Ljubljani. Razprava je opremljena s petnajstimi tabelami, šestimi kartografskimi prilogami in šestimi fotografijami.

V razpravi, ki obsega 39 strani, sta prikazala avtorja vplive širjenja industrije in nekaterih ostalih neagrarnih panog na področju Bistriške ravnine na spreminjanje načina gospodarjenja z zemljo in na spreminjanje posestne strukture. Predvsem zadnjemu elementu je posvečena večina raziskave. Od podrobnega pregleda razkroja in spremembe stare agrarne prebivalstvene strukture, prehajata avtorja na analize razvoja in stanja socialno posestnih razmer in nadalje na odraz spreminjanja le teh na izrabo zemlje. To sta prikazala v posebnem poglavju, kjer podrobno tabelarično analizirata menjavo velikosti parcel posameznih zemljiških kategorij, spremembe v načinu izrabe zemlje, ob koncu pa še spremembe v lastniških odnosih in načinu kmetijskega gospodarjenja.

Kot celota je razprava nov doprinos k proučevanju procesa industrializacije na našem agrarnem ozemlju. Saj sta v njej avtorja povezala in posamično analizirala njene učinke in številčno kakor tudi teoretično podala razvojno pot in sedanje stanje, spreminjanja nekdanje agrarne pokrajine v tako imenovano polurbanizirano ali mestoma urbanizirano pokrajino, kjer pa se še mešajo ostanki starega agrarnega načina življenja z novimi modernimi

posegi socialističnih kmetijskih posestev. Prav v ta namen je izdelana barvna karta izrabe tal Bistriške ravnine. Po vsebinski kakor tudi tehnični plati je karta vsekakor pomemben doprinos k razvoju kartografije pri nas. Saj je to prvič, da se geografi predstavimo tudi širši javnosti z barvno karto. Prav iz karte izrabe tal je dobro viden proces socializacije kmetijskih površin in razvoj ter rast mestoma nenačrtno pozidanih kompleksov na obrobju le teh. Seveda ima karta nekatere tehnične pomanjkljivosti, ki pa nikakor ne vplivajo na vsebinski prikaz in njeno pomembnost.

B. Ingolič

Fr. Minařnik, Pohorske steklarne. Založba Obzorja, Maribor 1966. 320 strani, fotografije, skica Pohorja z znanimi steklarnami.

V starejši literaturi je precej drobcev o pohorskih glažutah. V slovenskem jeziku je edino pokojni Franjo Baš (Pohorsko steklarstvo. Likovni svet, 1951) podal pregled steklarstva, vendar bolj z gledišča stila glažarskih izdelkov. Zaokroženo podoba pa smo dobili šele z Minařnikovo knjigo.

Znanega mariborskega zgodovinarja lekarništva in zdravstva Franca Minařnika so izdelki pohorskih glažut zamikali že pri študiju lekarništva, saj so pohorski glažarji izdelovali tudi lekarniške steklenice. Poleg tega je sam sin ravnatelja ene od pohorskih glažut. Zato je s strastjo požrtvovalnega raziskovalca, ki seva iz vsake napisane strani, zbral ne le že objavljene podatke, temveč je podoba o pohorskem glažarstvu dopolnil tudi s študijem matičnih knjig, s poizvedovanjem med domačini, tereniskim ogledom in razkopavanjem kupov odpadle glaževine. Pri tem je obdelal še žičko in starejšo vitanjsko glažuto, ki ležita že izven Pohorja. Če dodamo k temu še to, da je uvodoma opisan razvoj steklarstva na svetu sploh in da ne manjka podatkov o surovinah ter o tehnoloških postopkih, uvidimo, da je delo zasnovano široko in temeljito.

Knjiga je zgodovinska in zgodovinsko geografska, vendar ne more mimo nje, kdor se hoče ukvarjati s Pohorjem. Okoli sedemnajst steklarn (točno število je težko reči, ker so se nekatere steklarne selile), ki so delovale v razdobju 1677 do 1908 na Pohorju ali naokoli, ni namreč zapustilo svojih sledov le v zgodovinskih virih, temveč tudi v kulturni pokrajini. Njihove sledove spoznamo v posestnih razmerah, prometnih poteh, v prebivalstvu, v vegetaciji in celo v lokalnem antropogenem reliefu. Zaradi obilice drobnih navedb o glažarjih, o pridobivanju surovin (kremenjaka, apnenca, glin, pepelike in o drugem), bodo jemali v roke to knjigo zlasti lokalni raziskovalci. Knjiga pa je obenem dopolnila našo slovensko tehnično literaturo vobče, ker opisuje pomembno tehnično dejavnost na naši zemlji v 18. in 19. stoletju. Saj je bila nekdanja štajerska deželja še l. 1887 po številu steklarn v Avstroogrski takoj za Češko in Moravsko. Od štirinajstih štajerskih steklarn jih je delovalo tedaj na slovenskem Štajerskem osem, od njih šest na Pohorju.

I. Gams

Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem (zgodovinski oris). Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije, 13. Ljubljana 1967. Str. 95.

Po daljšem presledku 4 let je pred nami nova, tokrat trinajsta publikacija Tehniškega muzeja Slovenije. Avtorica Katarina Kobe-Arzenšek nam na skupno 95 straneh opisuje zgodovinski razvoj ene od naših zelo starih obrti — gorenjskega sitarstva. S tkanjem žimnatih sit so se nekaj ukvarjali zgolj v okolici Kranja in to v številnih vaseh tja do Skofje Loke s središčem v Stražišču. Stara Kranjska je v tej panogi zavzemala nekaj prvo mesto med avstrijskimi deželami. Doslej še ni na razpolago točnih podatkov o izvoru in začetkih sitarstva, vemo pa, da je ta tkalska stroka v omenjenem okolišu že zelo stara. Po poročilih Primoža Hudovernika so sita iz žime začeli izdelovati v začetku 17. stoletja. Sitarje omenja tudi Valvasor. »Illyrisches Blatt« iz l. 1820 pa meni, »da pozna izdelke najstarejše manufakture na Kranjskem

pol Evrope, saj pošiljajo sitarji iz Stražišča in Bitenj svoje izredno velike količine sit v Italijo, Francijo in Turčijo, pozneje pa še v številne ostale države Evrope. Ob svojem višku je sitarstvo zaposlovalo tudi 2000 ljudi (l. 1870), njegova proizvodnja pa je dosegla vrednost tudi do 600.000 gld. (l. 1907). Gospodarski pomen te obrti je bil v 17., 18. in 19. stoletju nedvomno velik, s tkanjem sit pa so si služili kruh oni najrevnejši brez zemlje — kajzarji. Vendar začenja ob koncu 19. stoletja ta obrt izgubljati na pomenu. Med vzroki upadanja navaja avtorica nelojalno konkurenco, pomanjkanje kapitala, carino in vedno močnejše uveljavljanje žičnatih sit. Številni sitarji si najdejo delo v tekstilnih tovarnah. L. 1952 so delali le še 4 sitarji, v l. 1954—1958 pa je ta obrt dokončno in povsem zamrla.

To je le kratek izvleček razvoja te obrti, ki geografa v tej knjigi v prvi vrsti zanima. Poleg tega nam je avtorica prikazala tudi sam »tehnološki« postopek pri izdelavi žimnatega »dna«, osvetlila pa je tudi nastanek in razvoj posameznih privatnih podjetij in pozneje nastale »Sitarške in žimarske zadruge« v Stražišču. Ob koncu sledita povzetka v angleščini in nemščini.

Studija je lep prispevek k temeljitejšemu poznavanju naših starih, danes malone že izumrlih obrti in le želeti je, da bi tudi ostale obrtne dejavnosti kot so izdelovanje suhe robe, čipkarstvo, lončarstvo, slamnkarstvo in druge kmalu doživele podobno upodobitev!

T. Sifer

M. Jeršič, Snežna odeja in reliefne značilnosti, glavna dejavnika za razvoj zimskega turizma. Turistični vestnik št. 5, 1966, str. 192—201.

Čeprav je kratek, zasluži Jeršičev članek, da ga omenimo kot primer aplicirane geografije v mladi panogi — turizmu. Njegova vrednost je v tem, da je staro aprioristično diskusijo, ali imamo v Sloveniji dobre pogoje za smučarski turizem ali jih nimamo, zavil na pot objektivnih meril. Jeršič je obdelal začetek, trajanje in prekinitev snežne odeje, debele nad 15 oziroma 50 cm, po podatkih več kot petdeset meteoroloških postaj za razdobje 1947/48—1958/59, ki so nad 500 m n. v. Pri tem je vzel, da je potrebna za smuko na razčlenjenem skalnatem gorskem terenu najmanj 50 cm, sicer pa le 15 cm debela snežna odeja. Po analizi podatkov, ki jih je grafično prikazal, moremo računati z nad 200 dni trajajočo več ali manj neprekinjeno snežno odejo, sposobno za smuko, le v višinah nad 2200 m v Julijskih Alpah, medtem ko traja za smuko ugodna snežna odeja v pasu 1500—2200 m v Julijskih in nad 1800 m v Savinjskih Alpah ter Karavankah ter nad 1500 m na Pohorju povprečno sicer 120—150 dni, toda tu se že dogaja, da redke, tako imenovane gnile zime, znižajo trajanje snega na okoli en mesec. Čim nižje gremo, tem večja je nevarnost, da se bo smuka zakasnila tja v januar ali da bo trajala le kak teden. Taka nevarnost ni prihranjena niti našemu najbolj znanemu smučarskem kraju Kranjski gori ali na Vzhodnem Pohorju. Zato in ker je pri nas zelo malo dolgih, enakomerno strmih pobočij za dolge spuste, so prirodne možnosti za zimski turizem po Jeršiču dokaj omejene. Ker pa se snežne razmere v petih višinskih pasovih, ki jih je Jeršič obdelal, često razlikujejo, naj po Jeršiču bodoči smučarski centri povezujejo čim več višinskih pasov, poželjno tudi najvišja dva.

Snežna odeja in relief sicer nista edina, s katerima mora računati pri planiranju smučarski šport. Toda sta osnova za iskanje najugodnejših krajev za smučarski turizem. Obenem najdemo v Jeršičevem članku merila za vrednotenje raznih občinskih planov za domači smučarski turizem. Ti plani kot vemo, pretiravajo glede prirodnih pogojev, da bi izbežali čim več kreditov. Če bi bili podobno kot snežna odeja v Jeršičevem članku obdelani tudi drugi faktorji smučarskega turizma, kot je dostopnost, gravitacija in podobno, potem bi dobili znanstveno osnovo za diskusijo o lokaciji visokogorskega smučarskega centra v Sloveniji. O tej lokaciji se vodi v našem časopisju že leta in leta polemika, ki često ne sloni na poznavanju objektivnih razmer, temveč bolj na čustvih.

V isti številki TV, ki je postal pod uredništvom Vekoslava Sršena mnogo bolj strokoven, je tudi članek M. Masterla »Kako bomo vključili naš visokogorski svet v turizem« (str. 201—214). Članek se nadaljuje še v naslednji številki TV (str. 241—250). V marsičem se Jeršič in Masterl dopolnjujeta. Tudi Masterl zagovarja, da naj bodoči smučarski center vključi z žičnicami najvišji gorski svet Julijskih Alp. Pri ugodnosti razvrstitvi načrtov za žičnice pa stavlja Kaninske žičnice pred Triglavske. Tudi Masterl poudarja pomen Bohinja za izhodišča v visokogorska smučišča pod Triglavom. Geografi najdemo v tem članku marsikaj zanimivega (npr. pregled obstoječih in planiranih žičnic).

Vtis imam, da bi bilo treba v podobnih člankih bolj ločiti visokogorske smučarske centre od regionalnih in krajevnih, odnosno kraje, kjer naj prevladuje bolj stacioniran smučarski turizem od teh, v katere zahajamo ob ugodnih razmerah v soboto ali nedeljo popoldne.

I. Gams

Anastasje Urošević, Kosovo. SANU, Beograd 1965. Srbski etnografski zbornik, knjiga LXXVIII. Str. 387 z dvema kartama in 28 slikami v prilogi.

Že sama navedba, da je knjiga izšla kot redna etnografska publikacija Srbske akademije, pove, da je vsebinsko ne moremo in niti ne smemo vrednotiti samo v geografskem smislu, četudi jo je napisal dolgoletni učitelj geografije na skopski univerzi. Zasluži pozornost geografa zaradi svojega »splošnega dela« (str. 139—387), ki je jedro publikacije.

Geografske značilnosti pokrajine so podane skopo. Avtor pokaže predvsem na osnovi starejše literature le v grobih obrisih njene fizičnogeografske poteze in zaide marsikje, npr. pri hidrografiji, v precej obsežno deskripcijo. Veliko več pozornosti bi moral posvetiti tudi geomorfološkemu razvoju in sploh površinskim oblikam. Ker vemo, da so geološke raziskave zadnjih let odkrile v pokrajini veliko rudnih bogastev, bi bilo upravičeno, da je več povedanega o tektonskih procesih in geoloških razmerah. Pri družbenogeografskih orisih je avtor bolj etnograf in historik kot geograf. Zelo zanimivi so zgodovinski pregledi raznih dogajanj, toda vsem manjka geografski vidik, ki je za prikaz neke pokrajine bistven. Tako ni nikjer npr. sledu o poljski razdelitvi, o višinskih mejah naselij (ne višine naselij) in polj, o naravnih pogojih za postavitev naselij. Le malo je napisanega o funkcijah naselij, posebno mestnih, ki so prikazane izrazito deskriptivno. Tudi v poglavju o gospodarstvu prevladujejo zgodovinski opisi, medtem ko je geografskim dano le malo prostora. Kosovo, katerega gospodarska funkcija je doživela v zadnjem času toliko sprememb, bi zaslužilo, da se ga temeljito prikaže tudi v smislu gospodarskega razvoja. Nikjer ni tudi govora o gibanju delovne sile.

Omeniti je nekaj za geografa važnih podatkov tudi v drugem delu knjige in to o številu kolonistov in tipih vasi.

Kulturno-civilizacijski procesi v zadnjih dvajsetih letih so skupaj z ističasnimi gospodarskimi spremembami dali Kosovu nov obraz. Dolžnost geografa je, da današnjo sliko pokrajine pokaže na osnovi analiz in da se ne zadovolji samo z opisi, četudi so ti samo posrednega pomena, kar se mi zdi, da je primer pri tej publikaciji.

Kljub marsikaterim pomanjkljivostim pa je knjiga Kosovo vredna pozornosti geografa, ker bo našel v njenih etnografskih opisih tudi mnogo geografskega gradiva.

V. Leban

Ivan Crkvenčić: Afrika. Regionalna geografija. Izdavačko podjetje »Skolska knjiga«, Zagreb 1966.

Knjiga obsega 248 strani teksta, 38 kart in skic ter 48 fotografij. Avtor je vsebino razdelil na pet poglavij. V prvem poglavju »Je li Afrika jedinstveno področje« obravnava specifičnost Afrike kot tipičnega tropskega kon-

tinenta in iz tega izhajajoče svojstvene razmere. Pregledno predstavo osnovnih naravno geografskih enot povezuje z njihovo funkcijo v družbeno ekonomskem razvoju Afrike. V poglavju »Elementi prostornog izdvajanja« nakazuje vpliv posameznih elementov, kot so geografska širina, razporeditev zračnega tlaka, vpliv reliefa in morskih tokov na vremensko dogajanje, namočenost in vodne razmere ter oblikovanje potencialnih rastlinskih pasov. V tretjem poglavju pregledno nakazuje osnovna klimatska in vegetacijska področja ter jih preprosto in učinkovito ponazarja. Sledi dokaj obširno poglavje (28 strani) z naslovom »Faktorji regionalnog diferenciranja«, ki vsebuje vrsto zanimivih ugotovitev o socialno-ekonomskih in političnih problemih Afrike. Razvoj in razmestitev prebivalstva, rasne, etnične, jezikovne, prosvetne in zdravstvene probleme obravnava v tesni povezavi in jih tolmači s specifičnostjo naravnih razmer in svojstvenim družbeno-ekonomskim in političnim razvojem Afrike. V analizi starostne, spolne in socialno ekonomske strukture prebivalstva prikaže odraz negativnih vplivov iz kolonialnega obdobja in sodobnega neokolonializma. V bogato ilustriranem pregledu odkrivanja, osvajanja, kolonialne delitve ter osvobajanja Afrike nakazuje vrsto nacionalnih, gospodarskih in političnih problemov mladih afriških držav, ki izvirajo iz kolonialne dobe. Pri splošnem pregledu gospodarstva Afrike in njenem deležu v svetovni trgovini izlušči osnovne značilnosti. Na eni strani prikaže slabo razvito tradicionalno prehrabeno poljedelstvo domačinov z izrazitimi regionalnimi potezami, ki so nastale v večstoletnem prilagajanju svojstvenim naravnim razmeram, na drugi strani pa pretežno monokulturno komercialno poljedelstvo, namenjeno tujim tržiščem. Prevelika monokulturna usmerjenost in pomanjkanje kultur za prehrano domačega prebivalstva so glavne značilnosti usmerjenosti afriškega kmetijstva. Podoben značaj se kaže pri izrabi naravnih bogastev, tudi tu je značilna enostranska usmeritev in kolonialni značaj. Ob koncu poglavja obravnava današnje politično-ekonomske grupacije v Afriki, kot posledico negativne dediščine iz kolonialne dobe in današnjih zunanjih vplivov iz vzhoda in zahoda.

Najobširnejše poglavje (181 strani) z naslovom: »Regije u stvaranju« vsebuje podroben regionalno geografski pregled posameznih držav Severozahodne, Atlaške, Centralne, Vzhodne in Južne Afrike. Pri vsaki posamezni makroregiji avtor najprej nakaže splošen pregled naravnih razmer, socialno-ekonomskega in političnega razvoja, nakar sledi pregled po posameznih državah. Pri posameznih državah posebno poudari predvsem tiste geografske razmere, ki so za določeno področje najpomembnejše in lahko služijo kot kriteriji za notranjo regionalno diferenciacijo.

S Crkvenčičeva Afriko nismo dobili samo prvega jugoslovanskega regionalno geografskega pregleda sodobne Afrike po nastanku neodvisnih držav, temveč pomeni to delo znaten doprinos k razvoju regionalne geografije na sploh. Široka strokovna in splošno kulturno politična razgledanost avtorja, poznavanje drobnih problemov in idejnih ter metodoloških izhodišč, je omogočilo avtorju, da je izluščil iz celotnega kompleksa in postavil v ospredje tiste elemente, ki v prostoru in času odločilno vplivajo na življenje človeka in njegovo dejavnost. S takim načinom analize, ki temelji na socialno geografskem vrednotenju posameznih elementov geografskega okolja in oceni njegove vrednosti in pomena za celoto v določenem prostoru in času, je uspešno izvedel delne in splošne sinteze in prikazal nastajajoče regije.

Razen znanstvene in metodološke vrednosti ima Crkvenčičeva regionalna geografija Afrike velik pomen tudi zaradi tega, ker obravnava področje, ki je v zadnjem času doživelo izredno nagel in vsestranski razvoj, o katerem pa smo imeli le skromne predstave. To delo je zapolnilo to vrzel in bo zaradi tega nujen priročnik za učitelje geografije v osnovnih, srednjih in visokih šolah ter dolgo pričakovan učbenik za študente.

J. Medved

Iz tuje geografske književnosti

Randolf Rungaldier, *Der Fremdenverkehr in Jugoslawien, Festschrift — Leopold G. Scheidl zum 60. Geburtstag, I. Teil, Wien 1965, 21 strani.*

Avtor kratke monografije turizma v Jugoslaviji nam je iz literature poznan po svojih solidnih geografskih delih in predvsem, ko je kot geograf obravnaval turistično problematiko. V omenjenem delu je sicer res le na kratko, toda zgoščeno in razmeroma dovolj dokumentirano prikazal osnovne poteze turizma v Jugoslaviji v naslednjem redu: uvod, geografske in zgodovinske osnove turizma v Jugoslaviji, statistika turizma in gostinstva, oblike turizma v Jugoslaviji in njih regionalna razprostranjenost, obseg in oblike gostinstva v odnosu do turizma in končno povzetek s pogledom v prihodnost. Dodal je še kratek pregled literature, kjer je prav posebno pohvalil naš bilten Ugostiteljstvo in turizam 1961 zaradi številnih, vsebinsko bogatih in vzornih podatkov o turizmu in gostinstvu v Jugoslaviji; povedal je, da tako bogatega izbora podatkov o tej problematiki ni objavila še nobena država. Iz tega gradiva je tudi sestavil 13 tabel.

Pisec pa je predstavil Jugoslavijo in njen turizem še mnogo bolj na široko kot povedo skromni naslovi poglavij. Skušal je vsaj bežno povedati vse poglobljeno, kar ve kot strokovnjak in naš sosed. Zato je delo zgoščena in bogata predstava naše prirodne in kulturne pokrajine in mu kot geografi ne moremo očitati, da v tem obsegu kaj bistvenega manjka. Za domače bravce geografje tudi ni zanimivo, da bi ponavljali avtorjeve ugotovitve o Jugoslaviji in njenem turizmu, saj nam ne morejo biti nove. Razpoložljivi statistični podatki so obdelani skrbno in pregledno z najrazličnejših vidikov: po turističnih krajih, republikah, po vrstah turizma, z vidika domačega in inozemskega turizma, po številu turističnih nočnin, po sezonah, po regijah, odkoder prihajajo in kamor se pretežno turisti usmerjajo, po prometnih sredstvih itd., podobno so navedeni in geografsko obdelani tudi podatki o gostinstvu. Zanimivo je tudi razpravljanje o metodologiji turistične statistike, ko navaja naše štetje tujih turistov po krajih, kjer prenočujejo, in ugotavlja, da po tej poti ne moremo priti do pravega števila turistov, če npr. turista, ki na svoji poti prenočuje na treh različnih krajih, štejemo trikrat. Tem in podobnim primerom iz drugih evropskih držav pa ne najde boljše rešitve. Zato se izogiba nadaljnjih diskusij o metodologiji turistične statistike in odnosih med geografijo in turizmom z zaključkom, da geograf le opazuje turizem kot eno od zelo pomembnih gospodarskih dejavnosti (posebno za mnoge države v Evropi), ki zapušča vidne sledi v pokrajini, in ki spreminja prirodno pokrajino v kulturno. Geograf odkriva in išče tudi v turistično zanimivi kulturni pokrajini ostanke prirodnega pejzaža, da bi jih lahko zaščitili (narodni parki, zaščitena področja). Ugotovitev je vsekakor lepa in bi se z njo vseskozi strinjali, če bi avtor ne kvalificiral turizma le kot gospodarske dejavnosti. Ne moremo si kaj, toda mi vendarle mislimo tudi na turizem kot na socialen pojav in predvsem tudi na t. im. socialni turizem, ki res ni nobena iznajdba dežel za »železno zaveso« (cit.) in fašistične Italije ali nacionalsocialistične Nemčije (cit.), temveč je po našem globokem prepričanju pojav sodobne družbe, potreben delovnemu človeku in v interesu proizvodnje tostran in onstran železne zaves.

Ob vsem, kar smo povedali dobrega o razpravi, se nikakor ne bi radi izognili temu, kar nas moti. Moti nas predvsem premalo tolerantna političnost članka in prevelika politična polarizacija celotne razprave. Če izvzamemo strokovnost razprave, za katero smo rekli, da se strinjamo, pa le težko prenašamo od uvoda do zaključka neprestane odkrite ali prikrite, privatne in osebne avtorjeve politične insinucije. Tako začne že v prvem odstavku z izjavami, da se je Jugoslavija družbeno-politično razvijala od popolno-komunistične do polkomunistične države po zaslugi uspešnega upora proti stalinistični diktaturi in s pomočjo ZDA in ostalih zahodnih držav. Prav tako se nam ne zdi primerno geografsko imenovanje npr. Severna Evropa, ali Srednja Evropa (naštevata le Avstrijo, Zvezno republiko Nemčijo in Švico) v isti sapi z državami

vzhodnega bloka (Ostblock), niti ne ime nemška sovjetska cona (NDR), posebno pa se ne moremo strinjati z opredelitvijo našega družbenega sistema, ko pravi npr., da je Jugoslavija edina med državami vzhodnega bloka, ki ima zraven dobro razvitega domačega turizma tudi obsežen, neprestano razvijajoči se inozemski turizem, ki se more primerjati z državami s v o b o d n e g a s v e t a (mit jenen der Staaten der freien Welt). Teh in podobnih, po našem mnenju neznanstvenih in nedokumentiranih izjav in izrazov pa je v razpravi le nekoliko preveč in avtorju, ki se zanima in spoznava naš turizem, svetujemo, da spozna tudi naš družbeni sistem ter zunanjo politično opredelitev. Nadalje avtor na nekaterih mestih pravilno ugotavlja težave v naši preteklosti in posledice, ki se poznajo še danes (islam, borbe z Benečani, teror hitlerjeve Nemčije, spor med državami IB itd.), toda zdi se nam, da le prerad in često opozarja na zasluge in dobre posledice žitja nekaterih naših pokrajin v avstrogrski monarhiji. Ni naš namen, da bi na tem mestu analizirali položaj slovenskega naroda v avstrogrski monarhiji in poudarjali zgodovinske posledice, dejstvo pa je, da pomeni za Slovence združenje v Jugoslaviji osvoboditev. V tem pa ni nobenih »cenenih parol«. Osvoboditev je bila nujna za naš nadaljnji nacionalni razvoj. Danes pa ni nobene prepreke, da bi razvijali aktivno koeksistenco med političnimi sistemi, narodi in posebno še med dobrimi sosedi. V tem smislu pa pričakujemo od turizma še dodatnih nematerialnih koristi.

M. Žagar

Dve novi inozemski knjigi o Jugoslaviji

André Blanc, La Yougoslavie. Collection Armand Colin, No 598, Section de Géographie. Paris 1967, 225 strani.

Jack C. Fisher, Yugoslavia — a Multinational State. Regional Difference and Administrative Response. Chandler Publishing Company, San Francisco, California 1966. Strani XXIII + 244, 59 slik v prilogah in v besedilu.

Knjig inozemskih avtorjev, geografov in negeografov, o Jugoslaviji je, odkar obstaja naša država, že obilna žetev. Že pred vojno jih ni bilo malo. Pripadale so dvema vrstama. Na eni strani so bile to klasične, več ali manj samostojno zasnovane regionalno-geografske kompilacije o Jugoslaviji izpod peresa inozemskih geografov, ki so našo državo dodobra spoznali na lastne oči ter se seznanili tudi z literaturo o njej, privlačevala pa jih je s svojo raznoliko fizičnogeografsko, pa tudi družbenogeografsko strukturo. Politični interes v teh knjigah navadno ni silil v ospredje, razen v nekaterih nemških, kjer je bil komaj prikrit. Drugo vrsto knjig pa je priklicalo v življenje zanimanje za Jugoslavijo kot kar nekam eksotično, zaradi prirodnih lepot, kulturno-zgodovinskih znamenitosti in folklornih posebnosti nadpovprečno privlačno deželo. Zato so imele posredno ali neposredno turistični značaj. Za težavne družbene in gospodarske probleme naše mlade, težko se porajajoče državne tvorbe se te vrste dela niso kaj dosti menila.

Po drugi svetovni vojni se je stvar bistveno spremenila. Res je sicer, da v turistično-informativni literaturi o Jugoslaviji še vedno prevladuje interes za velike pokrajinske, kulturno-zgodovinske in kulturno geografske kontraste in različnosti, s katerimi Jugoslavija privlači tuje; tudi prizvok nekakšne eksotičnosti je navadno še zelo močan. Toda že te vrste literatura ne more mimo vsega tistega, kar je ustvarila naša narodno-osvobodilna borba in z njo družbena revolucija: mimo svojevrstnosti našega družbenega razvoja, naše družbene ureditve, naše posebne socialistične poti in zato našega posebnega političnega pomena v svetu, še zlasti v tako imenovanem »tretjem« ali »neangaziranem« svetu. Še bolj pa velja to za tiste publikacije o Jugoslaviji, ki nimajo turističnega značaja, temveč prihajajo izpod peresa geografov ali poznavalcev naše države s področja drugih družbenih ali gospodarskih ved. Za nas je lahko samo razveseljivo, da teh avtorjev ne privlači več samo pokrajinska ali kakršnakoli druga eksotika Jugoslavije, temveč da se mnogo bolj zanimajo ravno za posebnosti njenega družbenega in gospodarskega razvoja. Ta družbeno-politični interes pri njih včasih celo prevlada.

Morda smo ravno zato zanemarili dolžnost, da bi o marsikateri taki knjigi, ki ni strogo geografska, v našem strokovnem tisku poročali, čeprav bi to pravzaprav zaslužila. Kot tak primer naj navedem knjigo, ki je pri nas, zlasti med geografi, vsekakor premalo znana, čeprav je nadvse zanimiva ter stvarno in tehtno dokumentirana. To je knjiga Geografa W. Hoffmana in Freda W. Neala »Yugoslavia and the New Communism« (Twentieth Century Fund, New York 1962., strani 546), ki ji je vsaj prvi avtor geograf, dober poznavalec naše države in družbenih razmer v njej.

Prav tako ne smemo prezreti dveh novih knjig o Jugoslaviji, ki sta jih zadnji čas objavila geografa, oba naša znanca in dobra poznavalca naših krajev in njihovih problemov. Prvo je napisal André Blanc, profesor geografije na Sorbonni, ki ga dobro poznamo po večkratnem, tudi dolgoletnem bivanju pri nas, po njegovi udeležbi na nekaterih naših geografskih zborovanjih, pa po njegovih pretežno agrarno-geografskih in agrarno-zgodovinskih študijah o naših krajih, še posebno o Hrvaški. Drugo pa je napisal Jack C. Fisher, asistent-profesor urbanističnega in regionalnega planiranja na *Cornell University* v ZDA, po osnovni stroki geograf. Fisher nam je znan že po nekaterih dosedanjih člankih in študijah s področja Jugoslavije, poznamo ga pa tudi kot vodjo ameriške strani v t.i. »ameriško-jugoslovanskem projektu« na področju prostorskega planiranja, ki ima ravno v Ljubljani, v Urbanističnem Institutu SRS, svoje glavno žarišče. In če gre pri Blancu za geografa posameznika, ki je svojo znanstveno kariero z doktoratom vred začel s proučevanji v naših krajih in še dalje velja v Franciji za glavnega francoskega specialista za geografijo Jugoslavije, gre pri Fisherju za nosilca organizirane, široko in globoko zasnovane znanstveno-proučevalne akcije na naših tleh v smeri, ki smo se jo navadili imenovati »aplicirana geografija«.

Obema knjigama je skupno dvoje: iz obeh se najprej vidi, da sta se avtorja zares dodobra seznanila z našo državo in njenimi problemi, potem pa, da ju naša država zanima predvsem po svoji družbeno-geografski problematiki. Posebnost te problematike je predvsem v vprašanju, po kakšnih poteh in s kakšnim uspehom rešuje današnja, socialistična, federativno urejena, polinacionalna Jugoslavija probleme, ki jih je pred njo postavila že njena prirodno-geografska raznoličnost, še mnogo bolj pa zapletena, tako različna zgodovina posameznih njenih pokrajin in narodov ter kot njena posledica tako različna stopnja njihove gospodarske in družbene razvitosti. Kljub močno različnemu okvirju, namenu in konceptu obeh knjig jima je ta temeljni problem presenetljivo skupen. Pri Blancovi knjigi izzveni to že iz spremnih besed založniške hiše A. Colina: knjiga naj v geografski luči pokaže družbeni dinamizem v današnji Jugoslaviji in njenih močnejše ali slabše razvitih pokrajinah; prikaže naj razvoj, ki se »sicer opira na načela, podedovana od marksizma, ki pa so tu uporabljena v svojevrstnih oblikah, v originalnem federativnem okvirju. V kakšni meri sta regionalno planiranje in decentralizacija v okviru podjetij in komun s samoupravljanjem preoblikovala proces rasti? Kakšne spremembe so pri tem doživele tradicionalne pokrajine Hrvaška, Makedonija, Dalmacija, Srbija... ki so jih pred vojno proučevali mojstri Cvijić, Ancel, Chataigneau?« Pri Fisherju pa je odgovor na ta in podobna vprašanja sploh temeljni namen knjige, kar razen spremnih besed dokazuje že njen podnaslov: *a Multinational State, Regional Difference and Administrative Response*.

V tem sta si obe knjigi podobni. Toda ravno zaradi njunega močno različnega temeljnega namena, ne malo pa tudi zaradi različnih okolij in s tem zvezanih koncepcij geografskih šol, iz katerih sta izšla oba avtorja, je med knjigama tudi obilo razlik.

Blancova knjiga je popularna, širšemu krogu bralcev namenjena, po sistematski regionalno-geografski poti zgrajena geografska monografija o Jugoslaviji. Odlikujejo jo vse tiste lastnosti, ki so značilne za podobne knjige iz francoskega geografskega kroga in ki jih že tako dobro poznamo in cenimo ravno tudi pri A. Blancu. Njegovo sposobnost in izkušnost za pisanje takih knjig smo spoznali že ob dveh knjizicah, ki jih je napisal o Balkanu in ki o

njih doslej nismo utegnili poročati. (A. Blanc, *Géographie des Balkans*, »Que sais-je?«, Na 1154, Presses Universitaires de France, Paris 1965; isti, *L'économie des Balkans*, v isti zbirki, No 1195, Paris 1965). Kakor v svojih dosedanjih delih, se nam tudi v knjigi o Jugoslaviji Blanc predstavi kot polnokrven francoski geograf, ki kraje, o katerih piše, ne samo temeljito in vsestransko pozna, temveč jih zna tudi kratko, toda živo in plastično orisati (prim. npr. opis predalpske Slovenije na str. 95), pri tem pa v njihovi kompleksni karakteristiki ne zanemara niti ekoloških, niti družbeno-zgodovinskih, pa tudi ne današnjih družbenih faktorjev. Njegovo delo ni nikdar samo kompilativnega značaja, temveč je povsod samostojno zasnovano. Knjigo, o kateri poročamo, odlikuje tudi velika simpatija, s katero piše avtor o naši državi ter dobronamerna kritičnost, s katero presoja naše probleme. Kot primer naj navedem samo njegovo stališče do najkočljivejšega »regionalnega« problema Jugoslavije, do kričeče razlike v gospodarski razvitosti med t.i. »Severom« in »Jugom«, ki se, kakor pravilno dokazuje avtor in česar se doma včasih kar premalo zavedamo, v dinamiki današnjega razvoja celo stopnjuje. Sodi namreč, da se ne sme več ustvarjati gradient v razvitosti med Jugom in Severom, pa tudi ne med gorskimi in nižinskimi predeli, temveč v drobnem, med sosednjimi komunami: slabše razvite bodo tako hitreje začutile vpliv razvoja tistih, ki se hitreje razvijajo.

Težišče knjige je na regionalnem obravnavanju, kar ji daje tudi izrazit geografski značaj. Pri tem je avtor močno in hvalevredno samostojen. Tudi v razčlenitvi Jugoslavije na regionalne enote, ki mu služijo za osnovo, je ubral močno svojo pot, pri čemer pa ni imel vedno najsrečnejše roke. Čeprav poudarja, da so v Jugoslaviji pri križanju vplivov prirodne okolja in zgodovinske dediščine zadnji odločilnejši, se je vendar odločil za glavne prirodne enote kot osnovo svoje razčlenitve. Glede regionalizacije v smislu t.i. polarizacijskih regij sodi, da razvoj polarizacijskih središč v Jugoslaviji za to še ni dozorel in celo kategorično zatrjuje, da npr. beograjske, zagrebške ali skopljske »regije« sploh ni. Zdi se mi škoda, da je avtor ubral to pot, ki je močno enostranska, vsaj kar zadeva obravnavanje družbeno-gospodarskih pojavov, katerih prostorska razporeditev je pač pri nas tako očitno determinirana po usodni historični razdrobljenosti, še danes pa je v okviru federativne ureditve odločno pod vplivom republik kot izrazitih družbenih regionalnih enot. Škoda se mi zdi to zato, ker je s tem postala sicer tako solidna in plastična slika regij, kakor jih obravnava avtor, vsaj po družbeno-gospodarski plati včasih dokaj meglena, razblinjena, razbita in nepregledna. Oglejmo si jo na kratko! Blanc nam regije Jugoslavije obravnava v petih osnovnih poglavjih, od vštvetvi drugega do vštvetvi šestega. V drugem obravnava gorski predel (*la montagne*), ki ga dalje deli na »Kras« in na »vlažno Bosno in Zahodno Srbijo«. Kras deli spet po dolgem na slovenski Kras, na t.i. »hrvatski prage«, in bosansko-hercegovska »Bila in Polja« ter na »visoko Črno goro«. »Vlažno Bosno in Zahodno Srbijo« pa deli na »zahodno Bosno«, na »gore in doline Srbije« ter na dolino Bosne s Sarajevom. Posebno, tretje osnovno poglavje knjige je odmerjeno »Slovenskim Alpam«, kjer so posebej obravnavane t. i. »tri osi«: dravska z Mariborom, soška in savska, zase pa sta uvrščeni tudi poglavji o Ljubljani in o predalpskem svetu. Pripomni naj, da bi med »osi« nujno spadala tudi celjska oziroma savinjska, katere vloga se v sedANJI razčlenitvi skoraj povsem izgubi. Četrto osnovno poglavje izloča posebej »moravsko-vargarski prehode«, ki je spet razčlenjen na tri enote: na »srbske pokrajine« (*pays serbes*), na Kosovo in Metohijo ter na Makedonijo. Peto osnovno poglavje obravnava severni nižinski predel (*les plaines du Nord*), ki ga avtor dalje deli na panonsko obrobje (»gorice«, posebej slovensko-hrvatske, posebej bosansko-srbske), na »center«, ki ni kaj jasno opredeljen (v glavnem Posavina in Podravina), na medrečje (*Mésopotamie*) v ožjem smislu in na Vojvodino. V šestem poglavju pa je »mediteranska Jugoslavija« razdeljena na Istro, na Kvarner z Reko in na Dalmacijo.

Očitno je, da je ta razčlenitev, ki niha med različnimi kriteriji, prirodno-strukturnim (npr. »Kras« in »vlažna Bosna«) prirodno-gravitacijskim (npr.

»moravsko-vargarski prehod«) ter zgodovinskim ali politično-nacionalnim (posamezni deli osnovnih regij se nujno označujejo po republiško-nacionalnih imenih kot srbski, slovenski itd., Kosovo-Metohija, Makedonija itd.) nujno pripeljala ne samo k temu, da se je povsem razbil pregled čez posamezne republike, temveč da so tudi posamezne večje pokrajine, ki so po svojih fizičnih in prometnih lastnostih dokaj povezane, včasih brez potrebe in preostro razčlenjene ob mejah, ki so kaj malo ostre (vsekakor manj ostre od republiških) ali pa jih sploh ni in je imel zato Blanc sam z razvrščanjem konkretnih družbeno-geografskih navedb po teh enotah dokaj težav. Vprašamo se npr., ali je res primerno obravnavati Dolenjski Kras tako ločeno od predalpskega sveta na eni strani in ostali slovenski Kras od Istre na drugi, ali je pojem »zahodne Bosne«, ki ne obsega zahodnobosanskih kraških polj, res posrečen, ali res kaže v panonski Hrvatski »ožje« medrečje v osnovi ločiti od obravnavanja Podravine in Posavine, ali sta področje Kosmeta na eni in Timoška Krajina vse do Železnih vrat na drugi strani posebno posrečeno uvrščena k »moravsko-vargarskemu« prehodu, medtem ko tja ni uvrščena t. i. »Zahodna Srbija« s porečjem Ibra in zgornjim porečjem Zahodne Morave. Sploh je imel avtor s svojo razdelitvijo najmanj sreče in največ težav pri ožji Srbiji: Sumadijo je na eni strani dodelil »gorskemu svetu«, kamor bi naj sodilo tudi industrijsko področje Kragujevca, Kraljevo pa je dodelil k »srbskim pokrajinam« moravsko-vargarskega prehoda, medtem ko je bil Požego, Užice in Čačak prisiljen označiti tako pri enem kot pri drugem.

Vse te »regionalizacijske« kritične pripombe seveda v bistvu ne morejo zmanjšati dejanske vrednosti konkretnih, temeljitih in zanesljivih navedb in karakteristik, ki jih vsebuje knjiga. Tega tudi ne more storiti naše dobronamerno opozorilo na nekatere redke stvarne netočnosti, kakršne se lahko prikrađejo v še tako zanesljivo knjigo: da je npr. »kotar« napačno tudi na Slovenskem označen kot izraz za okraj (str. 10), da sta pri zgodovinskih sestavnih delih Slovenije prezrta Primorska in Istra (str. 10), da lahko bralec, morda samo zaradi nejasne stilizacije, istoveti Belo Krajino z Notranjsko (str. 48), da se Pohorje označuje za komaj nad 1000 m visoko (str. 77), da se navajajo kot značilni za Karavanke paleozojski apnenici (str. 77), da naj bi (str. 77—78) predalpski svet v Sloveniji spominjal, predvsem po svojem lokalnem gospodarstvu, na Slavonijo (?), da je na str. 79 daleč pretirano poudarjen pomen karavanske poledenitve, da je tolminski sir nespretno prenešen v francoščino kot sir *tolmin* (str. 82), da se nazadovanje slovenskega planšarstva premalo tolmači s splošnimi vzroki in preveč s spremembami v državnih mejah (str. 82), da se pri Jesenicah govori o vključitvi koroške rude in hidroenergije med faktorje njihovega razvoja (str. 88), da se med mesti, ki so v industrializaciji konkurirala Ljubljani, navaja Ptuj (str. 90), da je informacija o težavah z železniško-cestnimi križišči v istem nivoju v Ljubljani zdaj na srečo že zastarela (str. 93), da se kot slovenski izraz za *colline* netočno navaja »hrib« (str. 135), da Pomurje ni nikdar v celoti spadalo k Stajerski (str. 137), da pomena besede »Ilica« v Zagrebu ne gre istovetiti z »ulico«, da je za Vlačko ulico v Zagrebu vprašanje, ali se res imenuje po Italijanih in ne »Vlahih« kake druge sorte (str. 160) itd. Vse to so malenkosti, res nebstvene »lepotne napake«, ki nas ne morejo zadržati, da ne bi ugotovili, da v domačih jezikih še nismo napisali o Jugoslaviji geografske knjige, ki bi na tako omejenem prostoru tako jedrnato, vsestransko in temeljito obravnavala našo domovino. Zato smo je zelo veseli in upam, da nam avtor kot naš stari prijatelj ne bo zameril, če jo štejejo kar za »domačo« in s tem zapolnimo vrzel, ki smo je sami krivi.

V nasprotju z Blancom Jack C. Fisher ni imel namena napisati monografsko geografsko knjigo o Jugoslaviji. Nasprotno, njegova knjiga je študijskega značaja, v ospredje postavlja problem, ki smo ga naznačili že ob njenem podnaslovu. To se vidi tudi iz kratkega pregleda vsebine. Knjiga ima pet glavnih poglavij. Prvo informira bralca o razvoju jugoslovanske države, predvsem kot mnogonarodnostne države, o njenem ekonomskem razvoju, o urbanizaciji in o t. i. »modernizaciji« življenja ter o političnem ozadju

tega razvoja. Drugo poglavje ima naslov »Historično ozadje in regionalne razlike«. Že iz naslova se vidi, da obravnava regionalne družbeno-gospodarske razlike, do katerih je prišlo po posameznih zgodovinskih področjih Jugoslavije zaradi vplivov zunanjega gospodarstva z različnih strani (srednjeevropske, sredozemske in turško-orientalske). Te razlike se kažejo še posebno v različni stopnji urbanizacije in njenem različnem značaju. Pri tem seveda tudi Fisher nujno zadene ob problem velike razlike v stopnji razvitosti med t. i. južno in severno Jugoslavijo, to se pravi med pokrajinami, ki jih je turško gospodarstvo obdržalo v zaostalosti in med tistimi, ki so iz Srednje Evrope in iz Sredozemlja dobivali naprednejše življenjske impulze. Najtehtnejše, samostojno poglavje knjige pa je tretje z naslovom »Socioekonomske razlike in urbana struktura«. To poglavje nikakor ni samo informativno, temveč je samostojna študija, v kateri je avtor na osnovi statističnih podatkov iz l. 1961 analiziral 55 izbranih jugoslovanskih mest po njihovi družbeno-gospodarski strukturi. Pri tem je uporabil t. i. »faktorsko analizo«, ki je danes v ZDA močno v modi ter jo je zasnoval Harry H. Harman, v ameriško gospodarsko geografijo pa jo z veliko vnemo uvaja Brian J. L. B e r r y. Za analizo jugoslovanskih mest si je Fisher zbral 26 spremenljivk, od tega 9 demografskih, 9 s področja poklicne statistike, 3 tako imenovane »kakovostne indikatorje« (zgrajena stanovanja, utrjene ceste, število radijskih sprejemnikov) in še pet kombiniranih spremenljivk (ki kombinirajo podatke o zaposlitvi, kulturni dejavnosti, gradbeništvu, prometu itd.). Faktorji, ki se pri tem izoblikujejo, so štirje: prvi zajema razmerje med demografsko strukturo in življenjskim standardom (»indeks relativne razvitosti«), drugi gradbeno-prometno dejavnost, tretji tradicionalne urbane dejavnosti (kulturne, trgovske, upravne), četrta razmerje med mladim aktivnim prebivalstvom in odstotkom novo zgrajenih stanovanj. Vsak faktor posebej označuje določeno stopnjo razvoja v pozitivnem in negativnem smislu. Fisherjeva analiza teh 55 mest pokaže seveda tudi veliko razliko med »razvitim« jugoslovanskim Severom in »zaostalim« Jugom. Le-ta se kaže že tudi v samem značaju razporeditve in velikosti mest; za severno Jugoslavijo z njeno že tradicionalno urbanizacijo bi bila značilna bolj enakomerna, v določeni hierarhično-funkcijski sistem razvrščena razporeditev različno velikih mest (kar ameriška terminologija označuje kot *rank-size distribution*), za zaostali Jug pa prevladovanje redkih večjih mest in popolno pomanjkanje srednjih (*primate city size distribution*). Četrto poglavje Fisherjeve knjige se ukvarja s stanovanjsko politiko in pogoji za njo. Tudi to poglavje ni samo informativno: v njem je avtor samostojno obdelal statistiko stanovanjskega standarda in sicer za občine Zagreba, Ljubljane, Beograda in Skoplja in pri tem spet pokazal veliko razliko med razvitejšimi in bolj zaostalimi predeli Jugoslavije, saj od 30 obdelanih mestnih občin kar 11 prvih mest odpade na zagrebške in ljubljanske občine (z Medveščakom, Bežigradom in Šiško kot prvimi). Četrto poglavje knjige obravnava naš komunalni sistem, njegov razvoj in probleme. Vidi se, da se je avtor s problematiko naših komun dobro seznanil. Glavna vrednost tega poglavja pa je spet »faktorska analiza« vseh 611. leta 1961 obstoječih komun. Za njo si je avtor izbral kar 65 spremenljivk (30 demografskih, zadevajočih starost in spol prebivalstva, 8 o stopnji izobrazbe, 3 o dohodku družin, 8 o izobrazbi moškega prebivalstva in 14 o poklicu). Iz njih je izluščil štiri faktorje, od katerih prvega označuje kot urbanizacijskega, drugega kot indeks relativne razvitosti, tretjega kot specializirano poklicno komponento in četrtega kot kmetijskega. Iz analize se seveda spet jasno pokažejo ostre razlike med razvitim Severom (Slovenijo, Hrvaško, severno Srbijo) in zaostalim Jugom. Popolna objava ustreznega gradiva za vseh 611 komun v posebnem dodatku knjige bo dobro služila nadaljnjemu podrobnemu študiju. Poglavje zaključuje pregled strukture našega planiranja in kot nekakšen zaključek kratka označba t. im. »ekonomskega jedra« (*economic core*) Jugoslavije, obsegajočega Slovenijo, severno Hrvaško, Vojvodino in severno Srbijo.

Kakor je mogoče razbrati iz te čisto kratke označbe vsebine, pomeni Fisherjeva knjiga dragocen, tehten, samostojen prispevek k analizi regio-

nalne družbeno-gospodarske problematike Jugoslavije. Najdragocenejša je pri tem omenjena statistična analiza naših mest, komun in stanovanjskega fonda nekaterih mestnih občin, analiza procesa urbanizacije z zelo umestnim poskusom jasnejše opredelitve pojmov »urbanizacije«, »modernizacije« itd., ter ne nazadnje presoja problema komune in samoupravljanja kot naših družbenih posebnosti. Koristna in za nas dragocena je tudi potrditev že doslej znanih dejstev o velikih razlikah v razvitosti med Severom in Jugom, ki imajo predvsem zgodovinske vzroke in ki se tudi po Fisherjevih navedbah še izrazito krepe. Vse to je bogat prispevek tudi h gospodarski geografiji Jugoslavije, glede katerega moramo prav kakor pri Blancu kar priznati svojo krivdo: da smo v domači geografski literaturi tudi po tej plati nekoliko zamudili vlak.

Vendar pa kaže k tej na splošno ugodni oceni Fisherjeve knjige dodati nekaj kritičnih pripomb. Prva skupina teh pripomb je metodološkega značaja. Moderne statistično-analitične metode (predvsem t. im. »faktorska analiza«), kakršne po Berryju kot eden prvih ameriških geografov uporablja Fisher, napravijo sicer močan vtis in nas prepričajo, da tudi v gospodarski geografiji ne bo šlo brez njih. Vzbuja pa tudi pomisleke. Vprašamo se že, če kaže na drobno, tako zapleteno problematiko naših krajev prenašati postopke, ki so se zelo dobro obnesli v velikopoteznejših razmerah Amerike, ne glede na to, da je že sama izbira spremenljivk lahko še vedno tako subjektivna, da rezultate pobarva enostransko. Tako je npr. klasifikacija mest na štiri skupine, ki jo je dala Fisherjeva analiza naših 55 mest (tabela na str. 102—105), sicer impresivna, čisto prepričati nas pa ne more, da spada npr. Zaječar zares v isto skupino z Beogradom, Pančevo s Kranjem in Maribor s Somborjem. Zdi se nam, da se tudi tu pokaže, da je »matematizacija« geografije kakor vsake znanosti sicer nujna, da pa se mora vzajemno kontrolirati s konkretnimi, podrobnimi lokalnimi, tudi na terenskem delu in opazovanju slonečimi raziskavami. Zdi se tudi sicer, da ne gre metod in meril, ki so lahko zelo uporabne za ZDA, preenostavno prenašati na naše razmere. Tega se avtor tudi zaveda (prim. njegovo pripombo na str. 137), vendar v praksi to izkušnjo morda premalo upošteva, ko se npr. odloči, da šteje po mednarodni, a za naše razmere kaj malo umestni praksi k pravim mestom samo naselja z več ko 20.000 prebivalci (str. 85). Malo kritično se človek ustavi tudi pri enostavnem prenosu že omenjene ameriške sheme *city size distribution* (str. 45) na naše razmere. Ali je npr. t. im. *primate* razporeditev v ožji Srbiji, ki je v precejšnjem nasprotju z *rank-size* razporeditvijo v Vojvodini in drugje na severu, res samo indikator gospodarske zaostalosti ali pa morda tudi posledica močne centralizacije v nekdanji Kraljevini Srbiji, kakršne seveda v Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji ni bilo? Sorazmerna metodološka enostranost se kaže tudi pri uporabi literature. Od inozemske literature, zadevajoče bodisi Jugoslavijo ali pa metodološke probleme, uporablja avtor samo anglosaško, kar se posebno očitno pokaže kot enostransko v zvezi s funkcijsko klasifikacijo mest (str. 87), kjer so za naše razmere nedvomno uporabnejše izkušnje iz nemške, češke, poljske in druge »srednjeevropske« literature, kakor pa iz angleške in ameriške. Naj dostavim še pripombo glede uporabe domače literature. Avtor odlično pozna vso našo ekonomsko, sociološko in demografsko literaturo. Zato nas nekoliko iznenadi, da od geografske literature, ki zadeva obravnavane probleme, navaja skoraj samo Rogičeve in Zuljičeve študije, čeprav bi se marsikaj drugega (npr. pri dnevnem pretakanju delovne sile), lahko oprl še na marsikaj drugega.

Druga stran kritičnih pripomb pa zadeva vsebinsko stran sicer tehtnih in bogatih Fisherjevih izvajanj. Zlasti se mi zdi, da v marsikateri svoji presoji avtor malo preveč posplošuje in pretirava. Razlike v razvitosti med Severom in Jugom, kakor nam jih slika, so sicer točne, ni pa razloga, da bi se pridružili njegovemu stališču, da jih bo tudi v daljnji prihodnosti nemogoče ublažiti, kar naj bi utemeljevalo avtorjevo zaključno stališče, da velja še nadalje stimulirati predvsem razvoj Severa in s tem samo posredno koristiti tudi Jugu. Vsekakor je pretirano in poenostavljeno tudi istovetenje t. im.

»jadranske« gospodarske orientacije s proticentralistično in celo hrvaško-slovensko ter »podonavske« s centralistično-srbsko. Precej zamegljena je slika notranjih migracij. Ni razumljivo, zakaj se avtor pri označbi števila Slovencev, ki se zaposle izven Slovenije, omeji samo na člane partije (str. 54). Pretirana je nadalje trditev, da je više razviti Sever iz etničnih, jezikovnih in drugih kulturnih razlogov manj privlačen za delovno silo z Juga. Tokovi iz zadnjega časa dokazujejo ravno nasprotno. Težko je razumeti, da avtor kratko in malo zanika kriterije, po katerih bi se dalo Črnogorce razlikovati od Srbov (str. 9). Preenostavno je nadalje metati zgodovinske vplive mediteranske in srednjeevropske sfere v skoraj isti koš »zahodnega vplivanja« v nasprotju z bizantinsko-turško sfero. Res je mediteranska Jugoslavija kulturno-zgodovinsko in kulturno-geografsko močno individualizirana. Toda ta vpliv Mediterana je starodaven, medtem ko je bil »srednjeevropski vpliv« še posebno za današnje razlike med »Severom« in »Jugom« izrazito odločilen šele v dobi industrijske revolucije. Takrat pa je tudi Mediteran sam s svojim jugoslovanskim delom vred močno zastal, pri nas še posebno zaradi bližine turške meje. Zato so vplivi industrijske revolucije vse do najnovejšega časa prodirali na naš Jadran samo s severa, iz Srednje Evrope (Avstro-Ogrske) in so seveda količkaj močnejše prodrli samo v njegov severni del, jug pa je tudi tu močno zaostal in sicer po tipični svoji »mediteranski« in ne po »bizantinsko-turški« poti.

Na koncu bi se rad dotaknil še celotne orientacije Fisherjevih razglabljanj, ki prihajajo do izraza še posebno na zaključku, ko avtor skuša nekako nasvetovati nadaljnje smernice našega razvoja. Ne bi želel trditi, da avtor ne obravnava naše dežele s simpatijo in dobronamerno. Vendar pa jo obravnava čisto očitno s svojimi očmi, oziroma z očmi zahodnega, še posebno ameriškega sveta. S temi očmi oblikuje tudi svoje nasvete za nadaljnji razvoj. Zdi se, da sodi, da bomo tudi pri nas vsi gledali na stvari podobno, ker smo pač spoznali neuspehe sovjetskega sistema (*recognized failures of the Soviet system*, str. 181). Zato pač moramo iskati novo razvojno pot (*new development path*). To novo razvojno pot pa vidi avtor seveda čisto s svojimi očmi, ki niso samo stoodstotno »zahodne«, temveč tudi navajene obsežnih dimenzij ameriškega gospodarskega prostora, ki je seveda z enoličnostjo svoje prirodne pa tudi družbeno-ekonomske strukture bistveno različen od vsestransko pisane mozaika Evrope in še posebej Jugoslavije. Zato gledajc take oči tudi na perspektive našega prostora nekako predimenzionirano in z vidika svojega velikega prostora, prezirajoč realnost mozaika. Z zornega kota tako predimenzioniranih oči naj bi ekonomski zakoni nujno silili v to, da ostane težišče jugoslovanskega razvoja še bolj kot doslej ob savski osi (*the Economic core*), saj bo samo visoka delovna storilnost tega jedra kos tekmi na zahodnoevropskih in svetovnih tržiščih (avtomatično so mišljena samo zahodna). Kakršnakoli ekspanzija v smeri Beograd—Bar ima lahko samo politični pomen. Istrsko primorje ima bodočnost samo kot rekreacijsko področje za *fun-seeking Western Europe*; širok pas na jugu čez Črno goro, južno Srbijo in Makedonijo pa naj bi se ohranil celo kot nekaka »divjina« (*wilderness area*) za zahodnoevropski turistični trg, podobna ameriškim *wilderness areas* in nacionalnim parkom (str. 178). Takšni nasveti in pogledi so sicer z vidika preenostavnega prenosa ameriške miselnosti na tla, ki niso zrastle z ameriškim razvojem in njegovimi dimenzijami in zato potrebujejo malo bolj prilagojenega pretresa, razumljivi in nekako opravičljivi, avtor pa ne bo smel biti preveč presenečen, če se marsikdo od nas z njim ne bo strinjal in če narodom Jugoslavije kot celote taka »mednarodna delitev dela« ne bo všeč. Zato nam je zelo žal, da je znanstvena tehtnost in praktična koristnost Fisherjeve knjige precej pokvarjena z očitnimi znaki prizadevanja, da bi se dokazala nujnost popolne pritegnitve Jugoslavije in še posebno njenih bolj razvitih in tudi za nadaljnji razvoj predestiniranih severnih in zahodnih krajev v »zahodno« sfero in njene velikopotezne načrte. V tej luči nas tudi nekoliko motijo v knjigi nekateri majčkenci, na prvi pogled komaj opazni, verjetno nenamerni, zato pa nič manj značilni spodrsrljaji, kakršen je na strani 56, kjer se omenja v zvezi z Jugo-

slavijo druga svetovna vojna, pa nas malo iznenadi dostavek v oklepaju »ki je bila imenovana Narodno osvobodilna vojna« (which was called the National Liberation War), ali tisti na str. 145, kjer je naša revolucija postavljena med narekovaje (the Yugoslav »revolution«).

S. Ilešič

H. Heuberger, Gletschergeschichtliche Untersuchungen in den Zentralalpen zwischen Sellrain - und Ötztal. Wissenschaftliche Alpenvereinshefte, zv. 20. Innsbruck 1966. 125 str., 5 stereo aeroposnetkov, 2 tabeli in izohipsna karta Stubajskih Alp v merilu 1 : 25.000 v prilogi.

Innsbruški glacialni geomorfolog Heuberger je v tej razpravi ponovno pretresel vprašanje postwürmskih umikalnih ledeniških stadijev, o katerih v literaturi še vedno ni enotnosti. Obravnava tisti del tirolskih Centralnih Alp, ki so zaradi izrazitosti ledeniških pojavov že dolgo vir glacialne terminologije. S podrobnimi navedbami morenskega gradiva, s starostnimi in drugimi raziskavami, ki jih tu ni mogoče navesti, avtor pobija nekatere novejšje ekstremne teorije, po katerih naj bi ledeniki v času splošnega postwürmskega umikanja obdobjno močno napredovali. Po würmu III (po tirolski terminologiji poledenitev Ferna) naj bi dolino Inna dosegel ob ponovnem narastu le še en sam stranski ledenik (ta iz Ötztala). Ker avtor zavrača trditve o znižanju snežne meje v schlernu za 900 m (vse v primerjavi z današnjo mejo), zanika upravičenost termina schlernski umikalni stadij, ki se je v novejši literaturi že precej udomačil. Obdrži pa termina steinach in gschnitz za dva občasna sunka, ko je bila snežna meja 700 m niže današnje. Oba termina izhajata iz imen krajev v Gschnitzski dolini. Egesenski stadij kot termin avtor sicer ohranja, toda ne v smislu izteka daunskega stadija, temveč za samostojno ledeniško kolebanje. Daun je po avtorju znatno manj izrazit kot egesen. V subatlantiku, ko je bila snežna meja okoli 200 m niže današnje, so nastale tako imenovani larstig morene in to bolj kot akumulacija soliflukcijskega in ostalega zmrzovalnega gradiva ter prestavljanja starih moren, kot pa prave ledeniške morene, ker podnebnum poslabšanju ni sledil ustrezen narast ledenikov. Po teh potezah je larstig podoben egesenskemu stadiju. Zadnji umikalni stadij, ki se da od moren 1850 ločiti po znatno večji poraščenoosti z lišaji, je stadij subatlantika.

Tabelarni povzetek Heubergerjevih ugotovitev je naslednji:

Stadij	Znižanje snežne meje glede na današnjo v m	Približen čas pred našo ero
Steinach	700—600	8850
Gschnitz	700—600	
Daun	300—600	
Egesen	300	7500
Larstig	malo nad 200	4270
Subatlantik	200	500—400

Knjiga nudi tudi vpogled v obilno diskusijo o problematiki umikalnih stadijev v svetovni literaturi. Prav bo prišla zlasti tistim, ki bodo skušali vzporejati umikalne stadije v slovenskih gorah z onimi v ostalih Alpah.

Na kraju naj omenim, da je ta izrazito znanstvena knjiga izšla kot 20. strokovni zvezek pri tirolskem planinskem društvu. S tem se vsiljuje vzporejanje z dejavnostjo znanstvene sekcije pri Planinski zvezi Slovenije na področju objavljanja raziskovanja naših Alp.

I. Gams

Pierre Birot, *Les formations végétales du globe*. Société d'édition d'enseignement supérieur. Paris 1965. Str. 508.

Pred seboj imamo prvo v francoščini napisano knjigo o geografiji rastja. Avtor, znani geomorfolog Pierre Birot, pravi v uvodu, da je delo narekovalo pomanjkanje vsakršnega pregleda na tem področju v francoskem jeziku. Knjigo je namenil čitateljem, ki so slabo seznanjeni z geografijo rastja, zlasti študentom filozofske fakultete.

V uvodu, ki ima naslov Problemi in metode, se avtor dotakne pojmov vrsta, združba in klimaks. V dveh podpoglavjih obravnava metode proučevanja vegetacijske pokrajine in geografijo te pokrajine. Ostala knjiga je razdeljena na tri neenake dele. Prvi del, ki je napisan za potrebe študentov, je kratek a jedrnat biološki uvod, ki obnovi glavna dejstva iz rastlinske biologije. V drugem delu, ki je daljši, je prikazan vpliv fizičnih faktorjev na rastlinstvo. V prvem poglavju tega dela je obravnavan odnos prst—rastlina, nato pa ostali faktorji: voda, svetloba, temperatura, veter in ogenj. Ves ostali del, to je 524 strani pa prikazuje vegetacijske oblike na svetu, kar je tudi pravi cilj knjige. Obravnava zonalno razprostranjenost vegetacijskih oblik:

- I. Zmerna in hladna področja: tajga, tundra, gozdovi zmerne in subtropskega pasu, travna vegetacija severne polute, gorska vegetacija, vegetacijske oblike zmerne in hladnega pasu južne polute in obalna vegetacija zmerne in hladnega pasu;
- II. Topla in vlažna področja: vlažni tropski gozd, vegetacija v savani in na njenem robu, vegetacijska nadstropja v tropskem pasu;
- III. Suha področja: polpuščavska topla (Somalija, Avstralija, Karoo, Negev, jugozahodni del ZDA) in polpuščavska hladna (Turkestan, Velika kotlina), puščave.

Tekst lepo dopolnjujejo številne tabele, skice in diagrami. »Fotografij pa zaradi materialnih razlogov ni bilo mogoče dodati temu delu«, pojasnjuje avtor knjige.

P. Birot je z izdajo te knjige opravil veliko delo. Čeprav je dokaj na široko zasnovano, ni trpela jedrnatost, ki je svojska delom tega avtorja. Delo se lahko enakovredno postavi ob stran ostalim klasičnim delom iz drugih vej geografije.

F. Lovrenčak

Handwörterbuch für Raumforschung und Raumordnung. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hanover 1966.

Handwörterbuch für Raumforschung und Raumordnung, ki ga je izdala akademija za prostorsko raziskovanje in načrtovanje v Hanovru, je eden izmed prvih priročnikov za strokovnjake, ki se ukvarjajo s problemi prostorskega načrtovanja. Pri sestavi tega priročnika, ki obsega 2594 strani, je sodelovalo 156 avtorjev. Največ strokovnjakov je iz Zahodne Nemčije in drugih držav zahodne Evrope, nekaj pa jih je tudi iz ČSSR, Poljske in Jugoslavije. Knjiga obravnava vrsto osnovnih problemov, ki so povezani s prostorskim načrtovanjem. Podrobno je obdelanih 515 gesel, ki so v knjigi razvrščena po abecednem redu, na koncu knjige pa je abecedni pregled pojmov in terminov.

Po vsebini lahko gesla razdelimo na tri osnovne skupine: a) pojmi, b) institucije in organizacije, ki se ukvarjajo s prostorskim planiranjem in c) zakonski predpisi v zvezi s prostorskim načrtovanjem. Obravnava pojmov v zvezi s prostorskim načrtovanjem je posvečenih okrog 60 odstotkov vseh gesel. Te pojme so obravnavali strokovnjaki različnih strok (arhitekti, sociologi, agronomi, geografi, gozdarji, ekonomisti, psihologi itd.) in različnih dežel, zaradi tega seveda ne more biti v delu neke dosledne enotnosti pri kriterijih za omejevanje in nakazovanje problematike. Tudi izbor avtorjev za obravnavo posameznih pojmov in terminov kaže, da organizatorji niso pritegnili k sodelovanju vseh tistih strokovnjakov v svetu, ki bi k razjasnitvi pojmov

in terminov ter nakazovanju problemov lahko največ pripomogli, in da je bil izbor verjetno bolj prepuščen slučaju. Približno ena četrtnina gesel je posvečena opisu, prikazu in delu raznih organizacij in institucij, ki se ukvarjajo s problemi prostorskega načrtovanja. Tudi pri tem delu so precejšnje razlike; zelo podrobno so opisane organizacije in institucije v Zahodni Nemčiji in zahodni Evropi, med tem ko je institucijam v ostalem svetu posvečeno manj pozornosti. Okrog 15 odstotkov gesel obravnava razno zakonsko problematiko prostorskega načrtovanja.

Kljub navedenim pomanjkljivostim ima priročnik za geografe, zlasti pa za tiste, ki se ukvarjajo s prostorskim načrtovanjem, velik pomen. Posebno pozornost zasluži obravnava posameznih pojmov in terminov, ki pomeni velik korak k jasnejšemu interdisciplinarnemu pojmovanju in oblikovanju skupnega jezika.

J. Medved

Karl Ganser, Modelluntersuchung zur Dorferneuerung. Münchner Geographische Hefte, Herausgegeben von Prof. dr. W. Hartke in Prof. dr. H. Louis. Redaktor dr. Karl Ganser. Heft 30. Bayerischer Landwirtschaftsverlag München 1967. Strani 106, 6 kart v prilogi in 6 kart v tekstu, 16 diagramov ter 32 tabel.

Hiter družbeno-ekonomski razvoj v ZR Nemčiji je prinesel izredno velike spremembe v geografski podobi in strukturi pokrajine. Te so enako intenzivne v mestih in njihovi okolici kot na podeželju, še posebno pa stopa v ospredje vprašanje nadaljnjega razvoja in funkcije majhnih centralnih krajev. V ZR Nemčiji so se odločili raziskati nekaj takih naselij s pripadajočim zemljiščem v cilju usmerjanja njihovega razvoja in njihove preosnove (Dorferneuerung). Med drugimi so izbrali za raziskavo tudi majhen centralni kraj na Bavarskem — Pörring. Leta 1964 je dal »Bayerische Landessildlung« iz Münchena Geografskemu inštitutu tehnične visoke šole nalogo raziskati strukturo tega naselja. Leto kasneje je bilo delo opravljeno in predano v diskusijo. Omeniti je tudi potrebno, da je prav ta raziskava pomenila prvi večji korak k interdisciplinarnemu delu na Bavarskem, v katerem so geografske raziskave zavzele osrednji pomen.

Pörring leži ob Donavi, na vzhodnem robu vplivanega območja hitro se razvijajočega industrijskega centra Ingolstadta. Z okoli 2000 prebivalci je Pörring že na gornji meji naselij, ki pridejo v poštev za preosnovo. V bližini je več podobnih naselij s hitrejšim razvojem zaradi naselitve industrije. Razen centralnih funkcij za nekaj okoliških občin, nima Pörring prav nobenega večjega pomena. V njem se ni razvila industrija, niti večja obrt.

Kakor v vseh naseljih razvitih področij, je tudi v Pörringu glavni problem vezan na strukturo prebivalstva in obdelavo zemljišča. V zvezi s tem pa seveda na razvoj naselja samega. Leta 1961 je bilo tukaj še 151 gospodinjstev, ki so se bavila s kmetijstvom, vendar je bila njihova posest dokaj majhna, 55% jih je imelo manj kakor 5 ha zemlje. Takšna posest kljub neugodni starostni strukturi kmečkega prebivalstva seveda ne predstavlja eksistenčnega vira kmečkim družinam, omejena je pa tudi mehanizacija. Poklicno preseljanje prebivalstva sprošča veliko obdelovalne zemlje (okrog 500 ha), ki je vsa v zakupu. Največ zanimanja zanjo kažejo prav posestniki z do 7 ha zemlje. Za uspešno gospodarjenje je potrebno 50 ha obdelovalne zemlje, kar posedujejo le redke kmetije, ki so si zgradile nova poslopja sredi svojega arondiranega obdelovalnega kompleksa. Nadaljnje preseljanje prebivalstva in staranje kmečkega prebivalstva bo v naslednjih desetih letih sprostito še okrog 200 ha zemlje za kamasacijo. S tem se bo število posestnikov zmanjšalo ponovno za 40, kar bo seveda zmanjšalo tudi sedanje število 89 kmetij, ki živijo izključno od zemlje.

V raziskavo Pörringa je avtor vključil niz novih aspektov, predvsem sociološke narave, vse od neznanosti prebivalstva na zemljo, pripravljenosti

za uvajanje novosti v kmetijstvu, do šolske izobrazbe itd. Pri tem se srečuje predvsem z dvema problemoma, staranjem prebivalstva ter spreminjanjem ekonomskih osnov in možnosti preslojenega prebivalstva. Čeprav je opuščanje kmetovanja zajelo izredno velike površine, se kaže to samo v zakupu zemlje, ne pa v dejanskem opuščanju obdelave. Preslojeni posestniki ter posestniki z malo zemlje jo izredno neradi prodajajo, saj jim predstavlja vir samooskrbe in neke vrste sigurnosti v času morebitnih gospodarskih kriz. Zemljo oddajajo v zakup, zato je primanjkuje za komasacijo. Posledica tega je tudi veliko število gradbenih parcel.

Drug socialno ekonomski problem sta v Pfürringu trgovina in obrt lokalnega značaja. Starostna struktura večine lastnikov je izredno neugodna in bodo polagoma te trgovine in delavnice opuščene. Vendar njihovi lastniki sedaj še predstavljajo prebivalstvo z deloma izredno nizkimi dohodki. Število takih trgovin je veliko, moč investiranja izredno majhna, zaradi česar je tudi zaloga blaga v njih majhna, kar še nadalje zmanjšuje število kupcev. Velik del prebivalstva se oskrbuje v Pfürringu samo z artikli dnevne oskrbe. Končno je avtor izvedel v 350 hišah (vseh je 450), še anketo o psihološki navezanosti prebivalstva na domače naselje, o pomanjkljivosti in prednosti, ki jo nudi življenje v majhnem centru.

Zadnji del knjige zavzema poglavje o položaju in pomenu Pfürringa v okviru širšega področja.

Cilj zastavljene naloge je bil, ugotoviti razvojne tendence in možnosti majhnega centralnega kraja. Zato je vsako od številnih poglavij močno perspektivno obarvano, prikazane niso samo tendence bodočega razvoja, temveč predvsem ukrepi za doseg določene razvojne stopnje. Kakor je iz teksta razvidno, je avtor razširil raziskavo preko meja zastavljene naloge. Ob dobrem poznavanju splošnega gospodarskega razvoja in podrobne analize Pfürringa pa je podal metodološko izredno dober in zanimiv prikaz, izhajajoč pri vsakem poglavju iz problema.

M. Pak

KRONIKA

† Franjo Baš

Bil je med nami izjemna osebnost, ker se je v času vse večje specializacije znanstvenega dela na omejenem prostoru aktivno in samoniklo udeleževal na tolikih področjih in kot intenzivni proučevalec terena v tolikem delu slovenske zemlje kot nihče drugi. Pomembno mesto si je zagotovil tudi kot geograf, ki je proučeval severovzhodno Slovenijo. Rodil se je v osrčju Savinjske doline v Kamenčah pri Braslovčah 2. januarja 1899. Gimnazijo je obiskoval dve leti v Celju, nakar je zaradi prepira z ondotnimi Nemci nadaljeval študije v Kranju do l. 1917, ko je bil mobiliziran. Po povratku iz italijanskega ujetništva je l. 1920 maturiral in se nato vpisal na eksportno akademijo na Dunaju. Od 1921 do diplome iz zemljepisa in zgodovine l. 1925 je študiral na ljubljanski univerzi. Služboval je v Mariboru do 1931 kot srednješolski profesor, do 1938 kot ravnatelj Banovskega arhiva in do 1951 kot ravnatelj Pokrajinskega muzeja, nakar se je naselil v Ljubljani. Tu je bil od 1953 do upokojitve 1963 vodja Tehničnega muzeja Slovenije. Po štiriletni težki bolezni je umrl 30. aprila 1967.

V študentovskih letih ga je najbolj pritegnila geografija. Pripadal je internemu petčlanskemu Geografskemu klubu, ki se je pod vodstvom dr. Valterja Bohinca sestel na prvo sejo 1. 7. 1923 na Jezerskem v Kazini z nalogo, da osrbi Slovincem lastno geografsko glasilo Geografski vestnik. Da je izšla prva številka že junija 1925, je bila največ Baševa zasluga, saj je prav on nabral glavnino prvih naročnikov in podpornikov in pridobil celjsko tiskarno Brata Rode & Martinčič, da je prevzela riziko tiska. Tu je priobčil svojo prvo razpravo Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Naslednja dolga mariborska doba je bila zanj izjemno plodna. Tu je razširil svoje zanimanje od geografije na zgodovino, narodopisje, arheologijo in muzeologijo. Kot neutruden, vever in dobrodušen popotnik po rodni Savinjski dolini, našem Podravju in Pomurju se je seznanil domala s sleherno vasjo in njenimi problemi. Predvsem ga je zanimalo življenje ljudi in njih živo ustno izročilo. Zato je toliko pisal o ljudskih krajevnih imenih, stanovanjskih hišah, gospodarskih poslopijih, prirodnih in kulturnih spomenikih, naših narodnih problemih v preteklosti in sedanosti, naši severni meji, pa tudi o gospodarskih vprašanjih, kot so to socialni problem našega kmeta, turizem itd. Hkrati se je uveljavil kot organizator znanstvenega dela zlasti še potem, ko je hkrati s prijateljem pesnikom Jankom Glaserjem prevzel uredništvo Časopisa za zgodovino in narodopisje. V tem svojstvu je postal osrednja osebnost v znanstvenih prizadevanjih naše obdravske metropole.

Največkrat se je razpisal o Mariboru. V Geografskem vestniku je prikazal l. 1926 zgodovinsko geografski razvoj Maribora in leto zatem geomorfološke razmere, ki jih je zajel na širšem mariborskem prostoru. V Kroniki mest je l. 1954 razpravljal o topografski dinamiki Mariborskega polja in razvoju Maribora, v ČNZ o mariborski mestni meji, v Koledarju nabavljalne zadruga drž. nameščencev v Mariboru o tekmi med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na Dravskem polju in o kulturah v Mariboru v začetku 19. stoletja. L. 1932 je napisal Vodnik po Mariboru. Med ostalimi bolj ali manj geografskimi razpravami so pomembnejše: Prekijaja, Protestanti v Prekmurju (oboje objavljene

no v Geografskem vestniku), Kobanski hram, kjer v posebnem poglavju govori o legi kmetij, Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini, kjer je prikazan vpliv hmeljske kulture na njegov razvoj, Historično-geografski razvoj Ptujja, Izgoni na Dravskem polju, Zadrebki lončarji (vse izšlo v CNZ), Narodopisni položaj Slovenske Krajine (Slovenska Krajina, zbornik, 1935), Življenjski nivo kmeta (izšlo 1938), Socialni problemi slovenske vasi (izdal 1938 skupaj z I. Pircem), Vetrenjače u Sloveniji (Beograd 1928).

Pogosto se je oglašal s podpisom ali anonimno v dnevnem časopisju, kjer je pisal največ o naši severni meji, boju zanjo, o zemlji in ljudeh severovzhodne Slovenije, o krajevnih imenih in drugih aktualnih problemih. Bivanje v Ljubljani mu je obračalo poglede na centralno in zahodno Slovenijo, kjer je dajal pobude za tehnične muzeje in zbirke na Jesenicah, v Kropi, Bistri, Idriji. O kroparskem železarstvu je referiral in pisal v tujini, v Slovenskem etnografu je objavil študijo o idrijski rudarski hiši.

Ko je bil že težko bolan, se mu je uresničila davna želja, da je začel ponovno izhajati njegov ljubljani Casopis za zgodovino in narodopisje. Tu je izšla njegova predvojna razprava O karakterologiji prebivalstva v štajerskem Podravju. Naslednjega letnika, ki je prinesel njegovo študijo »Kulturbund v Celju med obema vojnama«, ob kateri mu je gotovo nenehno uhajal spomin na mlada leta, ko je zaradi Nemcev moral iz Celja, žal, ni dočakal. Osebnost me nanj vežejo prijateljski spomini zelo širokega razpona, od l. 1921 do zadnjega razgovora tik pred njegovo boleznijo, ko sva se oba tako veselila skupnega uredniškega dela pri Krajevem leksikonu Slovenije.

Roman Savnik

† Akademik Pavle Vujević

17. novembra 1966 je v 86. letu življenja umrl profesor beograjske univerze in akademik Pavle M. Vujević. Rodil se je v Rumi 22. avgusta 1881. l. Osnovno in srednjo šolo je končal v Novem Sadu. Od 1899 do 1904 je študiral fizično geografijo, geologijo in meteorologijo pri tedaj slavnih dunajskih profesorjih, geologu E. Süssu, geomorfologu A. Pencku in klimatologu J. Hanu. Ti so bili profesorji tudi Jovanu Cvijiću.

Konec julija 1904 je P. Vujević zagovarjal svojo doktorsko tezo »Die Teiss, eine potamologische Studie« in si z njo pridobil naslov doktorja geografske vede. Kmalu nato odide v Berlin in Potsdam, kjer se je do kraja 1905. l. izpopolnjeval v meteorologiji. Naslednje leto (1906) je Penck objavil v Leipzigu Vujevićevo doktorsko tezo o Tisi. Takoj je pritegnila pozornost znanstvenih krogov in postala vzor potamologiji, ki se je pravkar pričela razvijati. S tem je P. Vujević že s svojim prvim delom prispeval k eni od fizično geografskih panog.

Na vabilo Jovana Cvijića, ki je bil takrat že znan znanstvenik, je P. Vujević v marcu 1907. l. prišel v Beograd in postal docent Filozofske fakultete beograjske univerze. Tedaj je pričel s svojo blestečo znanstveno in pedagoško kariero, ki je trajala skoraj šest desetletij. Po besedah enega od njegovih učencev so bile Vujevićeve postavke »dogodek v razvoju meteorologije na beograjski univerzi«. Poleg nekaj meteoroloških panog je P. Vujević predaval tudi matematično in fizično geografijo, skupaj s Cvijićem pa je sodeloval pri delu geografskega seminarja. V tej dobi so študirali ali začeli svoje študije vidni Cvijiću in Vujevićevi učenci: Borivoje Z. Milojević, Petar S. Jovanović, Vojislav Radovanović, Sima M. Milojević in drugi.

Pavle Vujević je objavil 70 večjih in okoli 200 manjših znanstvenih del, prispevkov in prikazov, kakor tudi okoli 1.200 beležk in člankov v enciklopedijah. Govoril je nemško, francosko, angleško in madžarsko, uporabljal pa je zelo dobro tudi poljski in ruski jezik. To mu je omogočalo, da je intenzivno zasledoval razvoj fizične geografije, klimatologije in meteorologije, to je znanstvenih ved, ki jih je predaval na fakulteti in iz katerih je objavil skoraj vsa svoja znanstvena dela. Napisal je tri velike univerzitetne učbenike: »Osnove matematične in fizične geografije« v dveh delih (1923 in 1926),

»Meteorologija« (1948) — za njo je dobil prvo nagrado Zvezne vlade 1949. l. in Klimatološka statistika (1954).

Večino del je objavil v nemškem in francoskem jeziku. Med njimi so najbolj pomembna: »Die Temperaturverhältnisse der untersten Luftschichten« (Dunaj 1909), s katerim je postal eden od pionirjev mikroklimatologije, tako kot je s svojo disertacijo postal eden od pionirjev potamologije; »Klima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« (Beograd 1924), »O podnebnju Hvara« v šestih delih (Beograd 1927—1932), zaradi katere ga je občina Hvar izbrala za svojega častnega meščana; »O podnebnju Skopske kotline« (Skopje 1932), »Hydrographie der jugoslawischen Gewässer« (Beograd, 1935), »Hidrološke osobine reka u Srbiji« (Beograd, 1951), »Podneblje FNR Jugoslavije« (Beograd, 1954), »Prodiranje morskih uticaja u unutrašnjost Jugoslavije« (Beograd, 1954), »Prilozi za bioklimatologiju oblasti Kopaonika« (Beograd, 1962) itd.

Za svoje znanstveno in pedagoško delo je Pavle Vujević dobil mnoga javna priznanja. Bil je častni član Češkoslovaškega geografskega društva (1926), Geografskega društva v Berlinu (1928), Bolgarskega geografskega društva (1935), član Komisije za raziskovanje klimatskih sprememb Mednarodne geofizične zveze (1938), Madžarskega meteorološkega društva (1940), dopisni član Srbske akademije znanosti (1950), doživljenjski častni predsednik Srbskega geografskega društva (1954), pri osnovanju katerega je osebno sodeloval, predsednik Nacionalne komisije za III. mednarodno geofizično leto (1955), redni član Srbske akademije znanosti (1958) in član njenega Predsedništva (1960). Ob priliki 50-letnice dosege doktorata sta mu dodelila rektor in senat univerze na Dunaju 19. julija 1954 naziv častnega doktorja dunajske univerze. Pavle Vujević je bil odlikovan s štirimi odlikovanji. 7. julija 1960 mu je Svet za znanstveno delo LR Srbije dodelil nagrado za življenjsko delo.

Kot profesor beograjske univerze Pavle Vujević ni opravljal samo dolžnosti šefa skupine za fizično geografijo na Filozofski fakulteti in kasneje tudi šefa Katedre za meteorologijo na Prirodoslovno-matematični fakulteti, temveč je bil 25 let tudi upravnik Meteorološkega observatorija univerze v Beogradu. 4 leta je opravljal dolžnost direktorja Geografskega inštituta Srbske akademije znanosti.

Dela P. Vujevića navajajo v svojih znanstvenih delih, študijah in univerzitetnih učbenikih mnogi vidni geografi, meteorologi in hidrologi, kot so Geiger, Keränen, Sutton, Alisov, Popov in drugi.

Svetli lik Pavla Vujevića, izvrstnega znanstvenika in pedagoga, skromnega in iskrenega prijatelja mlajših znanstvenih delavcev, bo ostal v trajnem spominu vseh tistih, ki so ga poznali in s katerimi je sodeloval. Njegovo ime bodo pomnile še mnoge generacije študentov, geografov in meteorologov v Jugoslaviji in izven nje. V zgodovini beograjske univerze in naše znanosti pripada Pavlu Vujeviću eno najvidnejših mest.

Dušan Dukić

† Borivoje Z. Milojević

Dne 22. oktobra 1967 je beograjska geografska šola izgubila enega od svojih najiminenitnejših predstavnikov, akademika Borivoja Z. Milojevića. Kot učenec in najbližji sodelavec J. Cvijića si je Milojević med svojim dolgim življenjem pridobil neprecenljive zasluge za geografsko raziskovanje naše domovine, moderniziranje geografskega pouka na univerzi in izobraževanje številnih znanstvenih sodelavcev in predavateljev.

Bil je rojen 22. XII. 1885. l. v vasi Carini pri Krupnju, to je v sosedstvu Cvijićevega rodnega kraja. Vedno je gojil globoko ljubezen do svojega rodnega kraja, ki mu je posvetil enega od prvih del in kjer je zdaj pokopan, kot je tudi sam želel. V rodnem Krupnju je obiskoval osnovno šolo in v Sapcu ter Beogradu gimnazijo. Od l. 1904 do 1908 je študiral geografijo pri J. Cvijiću na takratni Filozofski fakulteti v Beogradu. Solsko leto 1911/12 je preživel na univerzah v Halleju in Berlinu.

Še kot študent je B. Ž. Milojević kazal izreden interes za geografsko znanost, kar je tudi razumljivo, če se pomisli, da je Cvijić znal podčrtati njeno vsestransko vrednost in pomen. Pred prvo svetovno vojno je B. Ž. Milojević najprej služboval kot asistent univerze, potem kot srednješolski in od l. 1920 do 1956 kot univerzitetni učitelj. Od Cvijićeve smrti l. 1927 pa do svoje upokojitve 1956. l. je bil neprestano šef katedre in upravnik Geografskega zavoda Univerze v Beogradu. Tako je služboval na univerzi celih 38 let. Ker je pred tem bil srednješolski učitelj, je njegova aktivna služba domovini trajala točno 50 let.

Med neumornimi ekskurzijami skoraj po celi Jugoslaviji — in to v glavnem peš — je zbral ogromno podatkov, na podlagi katerih je napisal čez 250 znanstvenih in strokovnih del. Sledeč Cvijićevo posebno naklonjenosti antropogeografiji in geomorfologiji, je najprej proučeval naselja in izvor prebivalstva (»Antropogeografska promatranja u Dalmaciji«, 1913, »Radjevina i Jadar«, 1913, »Pešter i Sjenica«, 1921, »Južna Makedonija« — doktorska disertacija l. 1922, »Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje«, 1923 in drugo). Skoraj v istem času je objavil tudi več geomorfoloških del (»O kršu oko Ostrovskega jezera«, 1921, »Glečerski tragovi u oblasti Vlasulje, Bioče i Krušice«, 1922, »Geomorfološka promatranja u dolini Cetine«, 1924 in drugo).

Te svoje znanstvene in metodične izkušnje, ki si jih je pridobil s prvotnim delom na poedinih in ožjih problemih — geomorfoloških in antropogeografskih — je B. Ž. Milojević kasneje uspešno izkoristil za poglobljanje in preučevanje kompleksnih pojavov, nastalih s skupnim delovanjem prirodnih in antropogenih dejavnikov. Ta, v ostalem povsem pravilna in morebiti edina pot osredotočenja na regionalno geografijo, ga je vodila skozi premišljeno izbrane regionalne predele, ki jim je posvetil nekaj obsežnih študij. Ne prej in ne kasneje niso bila podvzeta na jugoslovanskem prostoru tako sistematična in kompleksna proučevanja našega primorja, visokih planin, glavnih dolin in peščenih predelov s puhličastimi terasami. Ne moremo si danes niti zamisliti proučevanja kake manjše regije v sklopu teh predelov, ne da bi predhodno proučili Milojevićevih del, med katerimi so najvažnejša: »Dinarsko primorje i ostrva«, 1933, 485 strani, »Visoke planine«, 1937, 459 strani, »Glavne doline u Jugoslaviji«, 1951, 447 strani, »Lesne zaravni i peščare u Vojvodini«, 1949, 102 strani. Ta in mnoga druga Milojevićeva dela so bila objavljena v nekaj skrajšani obliki tudi v tujih jezikih, predvsem v francoščini. Tako so postala dostopna tujim znanstvenikom in so bila povoljno ocenjena v najuglednejših tujih časopisih.

S temi in drugimi antropogeografskimi deli je B. Ž. Milojević utrdil nek čas, neko določeno stranje v procesu gospodarskega in kulturnega razvoja proučevanih področij. Zato nam morejo rabiti za detaljnija proučevanja prostorske in časovne neenakosti našega družbenega gospodarskega in kulturnega razvoja. V znatni meri se morejo rabiti tudi kot podlaga za regionalno in gospodarsko načrtovanje teh področij.

B. Ž. Milojevića je zaradi pomembnih znanstvenih dosežkov izbralo za svojega dopisnega in častnega člana deset inozemskih geografskih društev. Za te zasluge je dobil v inozemstvu štiri častne doktorate (na univerzi v Montpelierju, Grenoblu, Rennesu in Pragi) in sprejel je sedem jugoslovanskih in tujih odlikovanj. Izbran je bil za rednega člana Srbske akademije znanosti in umetnosti. Geografsko društvo ZSSR ga je sprejelo l. 1965 v svoje članstvo kot enega od skupno devetih inozemskih geografov.

Naj ne bo pozabljeno, da je Milojević prisostvoval pri osnovanju Srbskega geografskega društva l. 1910 in da ga je dejansko vodil od l. 1927 do l. 1962.

Prof. Milojević je veljal za bleščočega predavatelja, ki je s svojo elokventnostjo in izredno sposobnostjo zlahka pojasnjeval najbolj komplicirane znanstvene probleme. S temi sposobnostmi in pripravljenostjo, da v največji meri ob vsaki priliki pomaga mladini, si je pridobil splošno spoštovanje naših geografov. Mnogi njegovi učenci so ga spremljali na njegovih terenskih raziskavah še leta po končanih študijah. Njegovi učenci so tudi

sedanji učitelji na katedri za geografijo na zagrebški in skopski univerzi. Vsi ti se bodo do smrti spominjali s toplo zahvalo svojega neumornega, vedrega, dobronamernega in uslužnega učitelja.

Milorad Vasović

† Prof. dr. Trvtko Kanaet

12. oktobra 1967 je nenadno umrl v Dubrovniku prof. dr. Trvtko Kanaet, redni profesor univerze v pokoju, osnovelec Katedre za geografijo Filozofske fakultete v Sarajevu, Geografskega inštituta in eden od osnovec Geografskega društva Bosne in Hercegovine. Rojen je bil 14. aprila 1900 v Banji Luki, kjer je končal osnovno in srednjo šolo. Študije iz geografije je končal na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Predavateljsko kariero je začel l. 1922 na gimnaziji v Trebinju in nato v Mostarju, kjer je ostal do l. 1939, ko je bil premeščen v Osijek in kmalu nato v Sarajevo. Kot profesor gimnazije v Sarajevu je med drugo svetovno vojno ilegalno pomagal NOB in za to dobil potrebno priznanje.

Po osvoboditvi naše domovine je bil prof. Kanaet načelnik v Ministrstvu za prosveto Bosne in Hercegovine, nato pa se je vrnil učiteljskemu poklicu kot profesor geografije in direktor Višje pedagoške šole v Sarajevu. Z veliko zaslugom prof. Kanaeta je bila l. 1950 osnovana Katedra za geografijo pri tadanji Filozofski fakulteti v Sarajevu, ko je bila omenjena fakulteta tudi osnovana. To najvišjo znanstveno pedagoško institucijo je prof. Kanaet vodil celih 13 let. V tem času je ta Katedra dala preko 250 profesorjev geografije. Prof. Kanaet je bil eden od četverice članov iniciativnega odbora za osnove Geografskega društva Bosne in Hercegovine l. 1947. Bil je njegov prvi podpredsednik. To dolžnost je vršil do l. 1960., ko je postal predsednik društva. Bil je eden od najbolj aktivnih članov tega društva in je pokazal vidne rezultate, zlasti pri organiziranju seminarjev za učitelje in profesorje geografije, pri katerih je bil stalni udeleženec. Na njih je izrekal svoja mišljenja in dajal pojasnitve iz raznih področij geografske znanosti, ki so bila vedno z veseljem sprejeta. Ob upokojitvi l. 1965 je bil izbran za častnega in doživljenjskega predsednika društva. Njegovo uspešno delo mu je prineslo priznanje in ugled, posebno v njegovi ožji domovini Bosni in Hercegovini pa v Jugoslaviji in tudi po svetu. Za te dosežke mu je bila prideljena častna diploma Geografskega društva Bosne in Hercegovine. Prof. Kanaet je bil tudi član redakcijskega odbora »Geografskega pogleda«, glasila Geografskega društva Bosne in Hercegovine. L. 1955 je z uspehom organiziral III. kongres jugoslovanskih geografov na področju Bosne in Hercegovine. Na tem zborovanju — za njegovo organiziranje je zelo zaslužen — je prof. Kanaet prispeval dva referata, »Privredno-geografske oblasti i područja Bosne i Hercegovine« in »Tragovi glaciacije na Krvavcu (Bjelašnica)«. Prisostvoval je na vseh sedmih dosedanjih kongresih geografov Jugoslavije.

Znanstveno delavnost je prof. Kanaet začel v letih pred drugo svetovno vojno na prostoru Podveležja (Hercegovina). Tema njegove disertacije — Podveležje in Podvelešci — je povezana s tem prostorom. Osnovna znanstvena delavnost prof. Kanaeta je bila usmerjena na področje fizične geografije (kras, geomorfologija, hidrografija). S to tematiko je nastopal na dveh kongresih Mednarodne geografske zveze, l. 1960 na Švedskem in l. 1964 v Veliki Britaniji. Na njih so bila njegova razlaganja zapažena in visoko ocenjena. Prof. dr. Trvtko Kanaet je pripadal generaciji pionirjev geografske stroke in znanosti v Bosni in Hercegovini in je vložil ogromno dela v organizacijo vseh geografskih ustanov, ki so v Bosni in Hercegovini. Geografsko društvo in njegovi učenci bodo nadaljevali pot, ki jo je pokazal, in steze, ki jih je trl.

Novak Zubić

V spomin Antoniju Laziću
(27. IX. 1886—17. III. 1966)

Nedvomno je dolžnost »Geografskega vestnika«, da se ob njegovi smrti vsaj na kratko spomni moža, katerega ime je vsaj mlajši generaciji naših geografov manj znano kakor pa to zasluži. Starejši pa se ga tudi osebno dobro spominjamo. Sam sem ga spoznal leta 1930, ko je »potujoči« kongres slovanskih geografov in etnografov, ki je bil l. 1930 v Jugoslaviji, pripotoval v Ljubljano in me je pokojnik, ki je bil poleg vsega drugega tudi organizacijski »faktotum« geografov iz glavnega mesta naše države, na njemu lasten veder in miren način kot takratnega »pomožnega« asistenta vpregel v organizacijske skrbi. Pozneje smo ga srečevali na vseh naših sestankih in zborovanjih, vedno zanesljivega, mirnega in skromnega. Vedno pa je ostal tako skromno v ozadju, da smo komaj opazili, kdaj ga je zmanjkalo iz naših vrst.

Ante Lazić res ni bil formalno kvalificiran geograf. Bil je »samo« dolgoletni Cvijičev kartograf in spremljevalec na njegovih balkanskih raziskovalnih poteh, pozneje pa tudi pri njegovem delu za mirovno konferenco po prvi svetovni vojni v Parizu. Zato ga mlajši rod še najbolj pozna po tistih značilnih skicah in risbah v Cvijičevih delih, za katere se zdi, da jih še do danes ni prekosila nobena ponazorstvena metoda, marsikdaj tudi ne najboljša fotografija. Ob svojem dolgoletnem sodelovanju s Cvijičem in njegovim učenci pa se je stvarno, čeprav ne formalno, izoblikoval tudi v solidnega znanstvenega delavca. Zanimal ga je predvsem kras, pa kraška, a tudi normalna hidrografija, saj so med njegovimi objavljenimi deli najtrajnejše vrednosti njegova hidrogeografska dela. Nastala so v času, ko je bila ta geografska veja pri nas še skoraj povsem prezrta. Zato imajo njegove preučitve režimov Trebišnjice, Peka, Mušnice, Drine, Neretve kar nekaj pionirski značaj. Zelo mnogo drobnega truda je pokojnik posvetil Srbskemu geografskemu društvu, saj je bil stalen in nenadomestljiv odbornik od leta 1910, ko je bil med njegovimi ustanovitelji, pa do svoje upokojitve leta 1954.

Tudi slovenski geografi se bomo tega našega marljivega in požrtvovalnega geografskega delavca ter skromnega in dobrega človeka vedno toplo spominjali.

Svetozar Ilešič

Umrl je L. Dudley Stamp (1898—1966)

Na regionalni konferenci Mednarodne geografske unije za Latinsko Ameriko v Ciudad de Mexico je dne 8. avgusta 1966 nenadoma umrl vodilni britanski geograf Sir L. Dudley Stamp, ena najbolj znanih osebnosti med geografi današnjega sveta. Svetovna geografska znanost ga bo težko pogrešala, vse, ki smo ga imeli kdaj koli priliko osebno spoznati in smo cenili ne samo njegovo strokovno in organizacijsko aktivnost, temveč tudi osebno skromno in odkrito demokratičnost, pa bo njegova smrt prizadela tudi po človeški strani.

Njegova življenjska pot je bila dokaj svojevrstna. Doma iz trgovske družine londonskega predmestja, kjer se je rodil leta 1898, je postal, kar je malo komu znano, geolog in je kot tak strokovno sodeloval med prvo svetovno vojno pri zavezniški armadi v severni Franciji in Belgiji, nato pa pri raziskovanju nafte v Burmi, kjer je postal v letih 1923 do 1926 profesor geologije in geografije na univerzi v Rangu. Zatem ga je njegov malo širši interes dokončno privedel v okvir geografije. L. 1926 je prevzel mesto predavatelja ekonomske geografije na londonski *School of Economics*. To funkcijo, ki je bila pozneje uvrščena v okvir katedre za »socialno« geografijo, je opravljal do l. 1958, ko je kot univerzitetni učitelj stopil v pokoj, zato pa razvil tem živahnejšo znanstveno, popularizacijsko-publicistično in geografsko-organizacijsko dejavnost.

Pokojnik se je uveljavil predvsem v treh smereh. Prva je bila v pisanju sintetičnih regionalno-geografskih knjig od široko in znanstveno zasnovanih

monografij do popularnih del in celo do srednješolskih učbenikov. Vse njegove knjige odlikujeta predvsem dve odliki: ker je imel priliko prepotovati tako rekoč ves svet, se opirajo na lastna opažanja, izkušnje in raziskave; vrh tega se v njih kaže pokojnikovo prizadevanje, da bi geografsko znanje in pisanje povezal s potrebami živega življenja, z aktualnimi problemi sedanjosti tako v posameznih deželah kakor v svetu kot celoti. To velja tako za njegove knjige o Angliji (*The Land of Britain, Its Use and Misuse*, 3. izd. 1962, *Britains Structure And Scenery, Man and the Land*, 2. izd. 1962), za njegovi znani knjigi o Aziji in Afriki (*Asia, a Regional and Economic Geography*, 1. 1962 že v 11. izdanju, *Africa, a Study of Tropical Development*, 1. 1964 v 2. izd.), kakor tudi za knjige, ki osvetljujejo svetovne probleme (*Our Underdeveloped World 1955, Our Developing World 1965, The Geography of Life and Death 1964*). Isto smer izpričujejo tudi njegovi trezni nazori v knjizici *Applied Geography* (1960), o kateri smo svoj čas v Geografskem vestniku že poročali (XXXV, 1965, str. 91).

Drugo delovno področje, na katerem si je zlasti s svojo organizacijsko iniciativo pridobil mednarodno priznane zasluge, je bilo kartiranje izrabe zemljišča. Na tem mestu niti ni treba znova poudarjati, da je bil on z organizacijo znane akcije *Land Utilisation Survey of Britain* glavni pobudnik vseh podobnih del. Od l. 1956 do l. 1964 je vodil kot predsednik Komisijo za *Inventory of World Land Use* pri Mednarodni geografski uniji. Delovne pobude, ki so izšle iz te komisije, so nam, slovenskim geografom, itak dobro znane. Ni pa odveč, če poudarim, da je pokojnik vedno z živim in aktivnim zanimanjem zasledoval, kako so čez podkomisijo za socialistične države Srednje in Vzhodne Evrope, ki je bila osnovana l. 1960 v Varšavi, te pobude oplajale delo tudi v naših deželah, in kako so se same ob njihovih posebnih problemih bogatile in poglobljale.

Na tretjem mestu pa velja omeniti tisto stran pokojnikove dejavnosti, ki je bila zadnji čas na zunaj najmarkantnejša. To je njegova vloga v svetovni organizaciji geografske znanosti. Prof. Dudley Stamp je bil v času med mednarodnima geografskima kongresoma v Washingtonu in Riu de Janeiru (1952—1956) predsednik izvršnega komiteja Mednarodne geografske unije, pozneje pa eden od njegovih najaktivnejših podpredsednikov. Še posebej ga imamo v živem spominu, kako je l. 1964 kot prezident *Royal Geographical Society* organiziral in vodil XX. mednarodni geografski kongres v Londonu. Spominjamo se, kako je takrat na sprejemu, ki nam ga je priredilo omenjeno društvo, vsem tisočem udeležencem brez razlike iskreno in prijateljsko stiskal roke, spominjamo pa se tudi njegovega uvodnega govora, s katerim je tako preprosto, kakor je znal samo on, začrtal pot in aktualne naloge današnji geografiji.

Svetozar Hešič

Poročilo Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani za leto 1967

Inštitut so obiskali naslednji

a) inozemski geografi:

Januarja — prof. Jack Fisher, George C. Myers, David Powey, vsi z univerze v Ithezi (New York), v zvezi s študijem problema urbanizma v Sloveniji, in prof. Georg Hoffman z univerze v Austinu (Texas), da bi se seznanil z rezultati posameznih raziskav.

Večkrat — Paul Alexander iz Missoule (Montana), ki je proučeval demografske probleme Slovenije in doc. Emil B. Valjev z Geografske fakultete Moskovske državne univerze v zvezi s proučevanjem geografskih problemov Slovenije.

Marca — prof. Wolfgang Pilewizer z Inštituta za kartografijo Tehnične univerze v Dresdenu v zvezi s problemi tematske kartografije. Imel je predavanje o tematski kartografiji.

Aprila — prof. Josef Barbag, član delegacije Poljske Akademije znanosti iz Varšave.

Junija — na enomesečnem izpopolnjevanju Peter Mariot, asistent z Akademije znanosti v Bratislavi, v zvezi s proučevanjem turističnih problemov Slovenije.

Julija — Jacques Joly, asistent iz Geografskega inštituta za proučevanje Alp v Grenoble.

Avgusta — prof. Karel Ruppert, direktor Ekonomsko-geografskega inštituta univerze v Münchenu v zvezi s proučevanjem evropskega alpskega prostora.

Septembra — prof. Stanisław Leszczycki, direktor Inštituta za geografijo Poljske akademije znanosti v Varšavi. Predaval je na Univerzi o ekonomski regionalizaciji sveta, v SAZU pa o prostorski strukturi gospodarstva na Poljskem; in prof. Vsevolod Anučin iz Moskovske državne univerze.

b) geografi iz drugih republik SFR Jugoslavije:

Marca — na strokovnem izpopolnjevanju postdiplomant Milan Vresk iz Geografskega zavoda Prirodoslovno matematične fakultete v Zagrebu.

Ob priliki proslav 60. letnice rojstva prof. Svetozarja Ilešiča — junija — izr. prof. Ivan Crkvenčič in Mladen Friganović iz Geografskega zavoda Prirodno matematične fakultete v Zagrebu in asistent Dragutin Mirković z Ekonomske fakultete na Rijeki, prof. Dušan Dukić, prof. Jovan Marković ter sodelavec Geografskega inštituta »Jovan Cvijić« Miroslav Milojević iz Beograda.

Junija — v zvezi s turistično geografijo prof. Milorad Vasović iz Beograda.

Junija — sodelavci Geografskega inštituta JLA iz Beograda. Seznanili so se s strokovnimi problemi inštituta.

Izpopolnjevanje sodelavcev v inozemstvu in udeležba na mednarodnih geografskih posvetovanjih

- prof. Vladimir Klemenčič je v mesecu februarju obiskal München v zvezi s pripravami za raziskovanje problemov naših izseljencev v Zvezni republiki Nemčiji.
- Jože Lojck je od oktobra 1967 na desetmesečnem strokovnem izpopolnjevanju na Visoki šoli za gospodarske in socialne vede v St. Gallenu v Švici.
- Metod Vojvoda je bil na strokovnem izpopolnjevanju v Münchenu od junija do decembra 1967.
- prof. Svetozar Ilešič se je v mesecu juniju udeležil sestanka Komisije za ekonomsko regionalizacijo Mednarodne geografske unije v Strasbourgu.
- V avgustu je bil na študijskem potovanju po ČSSR doc. Igor Vrišer.
- Slovensko-slovaškega simpozija o regionalni strukturi, ki se je vršil v Bratislavi, so se udeležili Borut Belec, Vladimir Bračič, prof. Svetozar Ilešič in izr. prof. Vladimir Klemenčič.
- V oktobru sta bila Borut Ingolič in Matjaž Jeršič na enomesečnem študijskem izpopolnjevanju v več geografskih in prostorno-planerskih institucijah ČSSR, Poljske in Zvezne republike Nemčije.
- prof. Vladimir Klemenčič se je v oktobru udeležil simpozija »O migracijah prebivalstva in industrializaciji socialističnih dežel« v Budimpešti.

Sodelovanje inštituta v mednarodnih geografskih akcijah

- Skupina študentov z Oddelka za geografijo univerze v Leicesteru pod vodstvom Colina Thomasa in Brende Turner je v mesecu aprilu opravila terenske vaje o izrabi tal na področju Bohinja v k. o. Srednja vas.

- Skupina študentov Oddelka za geografijo univerze v Braunschweigu se je, na svoji ekskurziji po Jugoslaviji pod vodstvom prof. Arnolda Beuermannna, v mesecu aprilu mudila na inštitutu.
- V maju so se vršila terenska proučevanja v Makedoniji s člani Geografskega inštituta Prirodno matematične fakultete iz Skopja ter sodelavci Geografskega inštituta Poljske akademije znanosti v Varšavi.
- V maju so obiskali inštitut študenti Geografskega inštituta Tehniške visoke šole iz Münchena pod vodstvom prof. Wolfauga Hartkeja in Karla Ganserja. Seznanili so se z našimi metodami in rezultati raziskav ter geografskimi problemi v Mežiški dolini, Halozah, Slovenskih goricah, Pomurju, na Dravskem polju, na Bistriški ravnini, v Slovenskem Primorju ter Istri. Opravili so terenska zapazanja v k. o. Topla v Mežiški dolini in k. o. Knežak pri Ilirski Bistrici.
- V juniju so se vršila terenska proučevanja na Dravskem polju s sodelavci Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani pod vodstvom izr. prof. Vladimira Klemenčiča in Mirka Paka ter s sodelavci Katedre za ekonomsko geografijo Univerze v Bratislavi pod vodstvom prof. Ivana Kolomana Ivaničke.
- V juniju je več mlajših sodelavcev geografskih inštitucij iz Slovenije (Mirko Pak), Bosne in Hercegovine (Novak Zubič) in Makedonije (Vasil Gramatnikovski) sodelovalo v okviru mednarodnih zamenjav Inštituta za geografijo Univerze pri proučevanju nekaterih agrarnih področij na Poljskem (vas Raczice pri Inowrocławu, vas Budiwoj pri Rzeszówu).

Razstavna in raziskovalna dejavnost

Zemljepisni muzej Inštituta za geografijo je skupno z Oddelkom za geografijo priredil razstavo:

- ob priliki proslav 60-letnice rojstva prof. Svetozarja Ilešiča pod naslovom »Nekateri elementi preobrazbe slovenske pokrajine« na Oddelku za geografijo;
- skupno z Urbanističnim inštitutom SRS pa razstavo
- v Skupščini SRS in kasneje po Sloveniji pod naslovom »Urbanizem v Sloveniji«.

Zaključene raziskave

- Gospodarsko geografski problemi občine Bežigrad;
- Mreža šol in šolske regije Slovenije;
- Razvoj, oblike in razporeditev počitniških (weekend) naselij v Sloveniji in
- Uvod v metodologijo geografskega proučevanja pokrajine.

Mira Lojk

Geografsko društvo Slovenije v letu 1967

Geografsko društvo Slovenije je imelo v letu 1967. tri redne seje. Na prvi seji dne 7. marca 1967 je razpravljalo o sodelovanju v Koordinacijskem odboru gibanja »Znanost mladini«. V ta forum je bil s strani GDS delegiran dr. M. Zagar. Istočasno je bila formirana še komisija za sestavo delovnega programa »Mladinskega raziskovalnega tabora«. V komisijo so bili izvoljeni dr. J. Medved, prof. T. Oblak, prof. M. Nose-Cerkvenik, prof. D. Kregelj, dr. P. Habič in dr. A. Lah. Na isti seji smo razpravljali še o organizaciji »Melikovega večera«. V okviru tega komemorativnega večera, ki je bil dne 6. aprila 1967, so referenti osvetlili delo pokojnega akademika univ. prof. dr. A. Melika s področij, na katera je segalo njegovo raziskovalno delo.

Dne 12. maja 1967 je GDS, na pobudo dr. I. Vrišerja, sklicalo simpozij o aplicirani geografiji. Ta sestanek, po katerem smo že dolgo čutili potrebo, je bil dobro obiskan. Udeležili so se ga številni zastopniki iz drugih republik.

Na drugi redni seji UO GDS dne 2. junija 1967 je bil v ospredju program Kongresa geografov Jugoslavije, ki bo v letu 1968. v Makedoniji. K predlaganemu programu je društvo dalo kritične pomisleke, istočasno pa predlagalo referente za nekatere teme.

Dne 8. junija 1967 je praznoval 60-letnico svojega rojstva akademik, univ. prof. dr. S. Ilešič. Ob tej priliki mu vsi slovenski geografi želimo vse najboljše!

Na prvi popočitniški seji UO GDS, ki je bila 26. oktobra 1967, je bil na programu dnevnega reda zopet 8. zvezni kongres geografov Jugoslavije. Poleg tega smo razpravljali še o programu našega društva v prihodnjem letu. GDS bo poleg številnih predavanj organiziralo v letu 1968. nekaj ekskurzij. Na eni nas bo dr. V. Klemenčič popeljal na Slovensko Koroško, kjer se bomo seznanili z življenjem, delom in problematiko zamejskih Slovencev.

Občni zbor GDS bo v aprilu ali maju prihodnjega leta. Povezali ga bomo z ekskurzijo v Belo Krajino.

VIII. zborovanje slovenskih geografov, ki bi moralo biti prihodnje leto na Ravnah na Koroškem, bo zaradi zveznega kongresa preloženo na naslednje leto (1969).

V minulem poslovnem letu je GDS priredilo tri ekskurzije: eno v okolico Bleda in Radovljice, drugo v Črni revir, tretjo v Globodol.

1. septembra 1967 je skupaj z Zavodom za napredek šolstva priredilo enodnevni seminar za učitelje geografije (105 udeležencev). Predavanja — zadnjega so ilustrirali barvni diapozitivi — so bila: »O turizmu« (dr. M. Žagar), »O neobjavljenih virih za lokalno geografsko raziskovanje« (dr. I. Gams) in »S poti po Španiji« dr. A. Lah.

Predavanja v okviru društva v Ljubljani so bila naslednja: dr. J. Medved in B. Ingolič: Po Porurju, Porenju in po južni Nemčiji (4. maja), dr. Mitke Panov: Ruralni problemi v Makedoniji in uporabnost geografije za njihovo reševanje (11. maja), dr. I. Gams: Po Romuniji in Bližnjem vzhodu (5. oktobra), dr. M. Žagar, F. Lovrenčak, dr. I. Vrišer, dr. I. Gams: Križem po Češko-slovaški (5. novembra), J. Kunaver: Okoli Alp (7. decembra).

Franc Bernot



VSEBINA — TABLE DE MATIERES

Svetozar Ilešič — šestdesetletnik (Ivan Gams)	5
Bibliografija profesorja dr. S. Ilešiča (Mira Lojk in D. Meze)	11
Dar ko Radinja (Ljubljana): Morfogenetske poteze Goriškega polja (z 12 ilustracijami v tekstu)	21
Carastères morphogénétiques du Goriško polje (Poljé de Gorica) ...	74
Jože Lojk (Ljubljana): Razvoj mestne aglomeracije Skofje Loke v zadnjih sto letih (s 5 ilustracijami med tekstem)	75
The Development of the Town Agglomeration of Skofja Loka in the last Hundred Years	98
Matjaž Jeršič (Ljubljana): Vpliv turizma na razvoj naselja Bled (z 2 ilustracijama med tekstem)	101
Influence of Tourism on the Development of the Settlement of Bled)	122
Mirko Pak (Ljubljana): Socialno geografske transformacije nekaterih mestnih četrti Ljubljane in Maribora	123
La transformation sociale-géographique de quartiers de Ljubljana et de Maribor	141

Razgledi — Notes et Comptes Rendus

Igor Vrišer (Ljubljana): O centralnih naseljih	143
On Central Settlements	154
Jakob Medved (Ljubljana): O vidikih in metodah proučevanja po- deželske pokrajine	155
On Points of View and on Methods in the Study of Contryside Areas	160
Wladislaw Biegajlo (Varšava): Sodelovanje med geografi Jugo- slavije in Poljske na področju preučevanja izrabe zemlje	161
La collaboration entre les géographes yougoslaves et polonais sur les problemes du l'utilisation du sol	163
Ivan Gams (Ljubljana): Načrtovanje jugoslovanskega in slovenskega nacionalnega atlasa	163
Programmierung des jugoslawischen und slowenischen National- atlanten	166
Svetozar Ilešič (Ljubljana): Mednarodni kolokvij o ekonomski regionalizaciji v Strasbourgu	167
Colloque sur la régionalisation économique à Strasbourg	169
Ivan Gams (Ljubljana): Mednarodni simpozij o aplicirani geomorfo- logiji v Romuniji	170
Das internationale Symposium über die applizierte Geomorphologie in Rumänien	172
Svetozar Ilešič (Ljubljana): Deveti splošnopoljski kongres Polj- skega Geografskega društva v Wrocławu od 11. do 14. septembra 1966	173
Le IX ^e Congrès général des géographes Polonais à Wrocław	174

Književnost — Bibliographie

Iz domače geografske književnosti

Vladimir Bračić, Vinorodne Haloze (M. Pak)	175
Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 1. do 5. dec. 1964 (M. Pak)	177

VI. Klemenčič — M. Jeršič, Elementi transformacije Bistriške ravnine (B. Ingolič)	179
Fr. Minařik, Pohorske steklarne (I. Gams)	180
Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem (T. Šifrer)	180
M. Jeršič, Snežna odeja in reliefne značilnosti, glavna dejavnika za razvoj zimskega turizma (I. Gams)	181
Atanasije Urošević, Kosovo (V. Leban)	182
Ivan Crkvenčič, Afrika (J. Medved)	182
R. Rungaldier, Der Fremdenverkehr in Jugoslawien (M. Žagar)	184

Iz tuje geografske književnosti

Dve novi inozemski knjigi o Jugoslaviji: André Blanc, La Yougoslavie. Jack C. Fisher, Yugoslavia — a Multinational State (S. Ilešič)	185
H. Heuberger, Gletschergeschichtliche Untersuchungen in den Zentralalpen zwischen Sellrain — und Ötztal (I. Gams)	192
Pierre Birot, Les formations végétales du globe (F. Lovrančak)	195
Handwörterbuch für Raumforschung und Raumordnung (J. Medved)	195
Karl Ganser, Modelluntersuchungen zur Dorferneuerung (M. Pak) ...	194

Kronika — Chronique

† Franjo Baš R. Savnik)	197
† Akademik Pavle Vujević (D. Dukić)	198
† Borivoje Ž. Milojević (M. Vasović)	199
† Prof. dr. Tvrško Kanaet (N. Zubič)	201
V spomin Antoniju Laziću (S. Ilešič)	202
Umrli je L. Dudley Stamp (S. Ilešič)	202
Poročilo Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani za leto 1967 (M. Lojk)	205
Geografsko društvo Slovenije v letu 1967 (F. Bernot)	205

GEOGRAFSKI VESTNIK XXXIX — 1967

Izdalo in založilo Geografsko društvo Slovenije v sodelovanju z Inštitutom za geografijo Univerze v Ljubljani. — Izšel januarja 1968. — Naklada 1000 izvodov. — Natisnilo Grafično podjetje »Celjski tisk«, Celje.

